MARI CAPITANI AI LUMII ANTICE

D. TUDOR

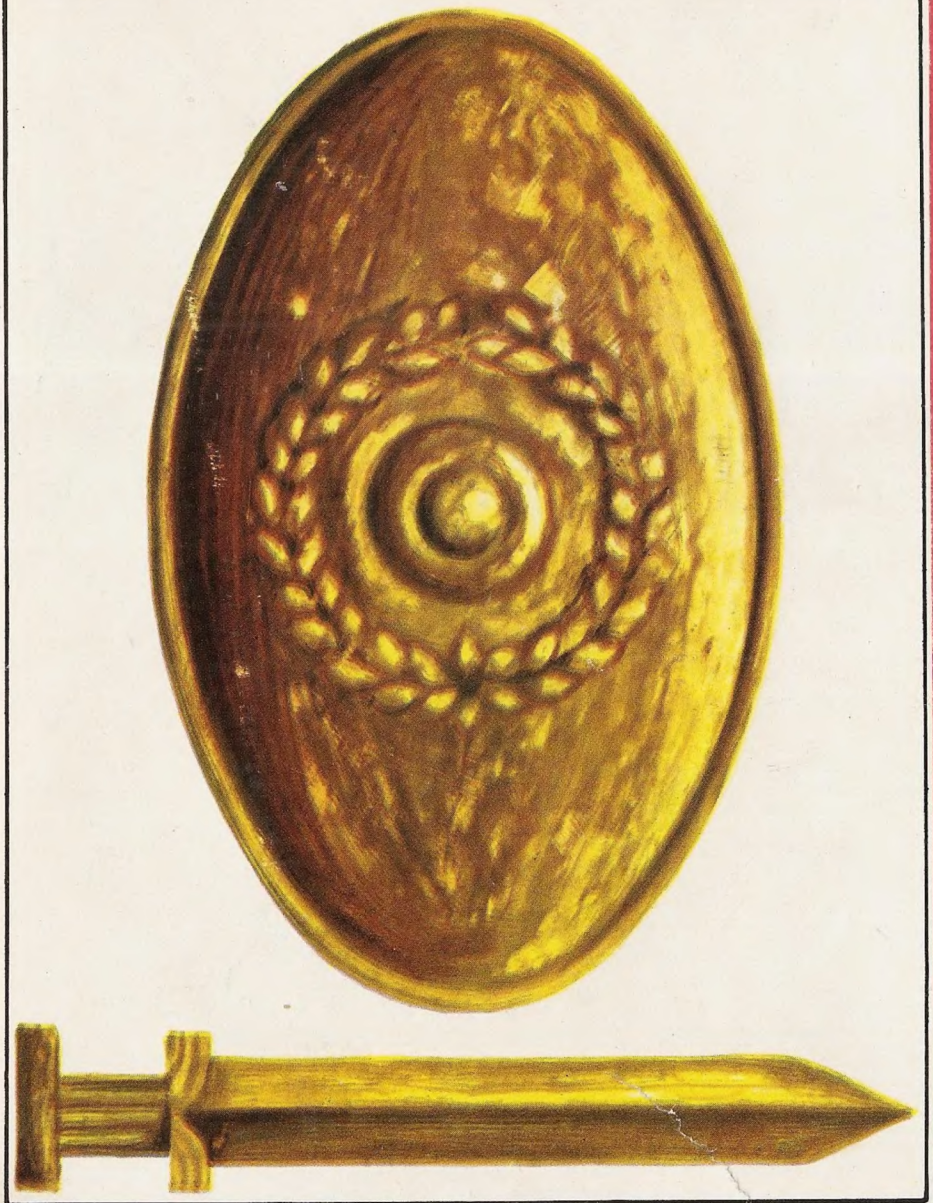

D. TUDOR

MARI CĂPITANI AI LUMII ANTICE

RedAbaris@2017

D. TUDOR

MARI CĂPITANI AI LUMII ANTICE

D. TUDOR

MARI CĂPITANI
AI
LUMII ANTICE

Vol. I

ALEXANDRU MACEDON
HANNIBAL • SPARTACUS • CEZAR
DECEBAL • TRAIAN

EDITURA ENCICLOPEDICĂ ROMÂNĂ
BUCUREȘTI — 1969

Coperta : DONE STAN

PREFAŢĂ

Medalioanele biografice ale celor mai de seamă dintre marii căpitani ai lumii antice, pe care le-am înmănunchiat în acest prim volum, sînt deja cunoscute unui larg cerc de iubitori ai istoriei antichităţii. Sub formă de broşuri, ele au apărut rînd pe rînd, în ultimii şase ani, în colecţia „Orizonturi", patronată de „Consiliul pentru răspîndirea cunoştinţelor cultural-ştiinţifice". Biografiile rezervate lui Decebal şi Traian s-au bucurat şi de versiuni tipărite la noi în ţară în limbile maghiară şi germană.

Editate în tiraje ce au variat între 30 000 şi 51 000 exemplare, aceste broşuri s-au vîndut din librării în cîteva zile de la apariţia lor. Interesul lectorilor pentru lucrările consacrate vieţii celor mai strălucite figuri militare ale antichităţii, confirmat apoi de numeroasele îndemnuri ce am primit pentru reeditarea lor, ne-a încurajat să facem ceva mai mult. Am găsit mai util de a le prezenta pe toate în acest volum, decît a le retipări sub formă de broşuri. Bineînţeles, textul lor s-a revizuit şi în multe locuri s-a completat cu alt material documentar, în parte omis la prima lor elaborare, din cauza spaţiului limitat al broşurilor.

În acest volum vieţile marilor căpitani ai antichităţii au fost prezentate cronologic.

Am găsit de asemenea necesar a adăuga în final şi un capitol de concluzii generale. Încercăm prin aceasta să reliefăm cîteva elemente comune şi unele particularităţi în ceea ce priveşte epoca, faptele şi gîndurile îndrăzneţe ale

celor șase mari căpitani înfățișați. O atare abordare a problemei ar constitui de fapt o sinteză dorită de cititori.

Din păcate, viețile și faptele de arme ale marilor generali din antichitate sînt cunoscute la noi mai mult din ceea ce s-a scris despre ei în manualele școlare. Aceștia au beneficiat de prezentări biografice speciale, sub forma unor modeste broșuri de popularizare științifică, numai în ultimii șase ani. Cu toate acestea, interesul maselor de lectori față de unii dintre marii strategi ai lumii antice este foarte vechi. Pe Alexandru Macedon, cititorii români îl cunosc din Alixăndria, *una dintre cele mai vechi și mai răspîndite cărți populare. Ea a circulat în manuscrise slave și a fost tradusă în românește numai la începutul secolului al XVII-lea. Cea mai veche traducere cunoscută datează din anul 1619, apărută sub forma unui roman eroic și moral, cu narațiuni fabuloase, îmbibate cu multe elemente religioase, unde adevărul istoric este înecat de ficțiune. De aceea, învățatul cronicar Miron Costin, care citise în textul antic faptele lui Alexandru descrise de Plutarh sau Quintus Curtius, considera* Alixăndria *ca o colecție de „bazne istorice". Pentru prima dată această carte populară s-a tipărit de către mitropolitul Antim Ivireanul, în 1713, apoi ea a apărut și la Sibiu în 1794, în tiparnița lui Petru Bart. Frumusețea narațiunii populare l-a îndemnat pe Mihail Sadoveanu să publice în 1909 o ediție stilizată, cu titlul* Istoria Marelui împărat Alexandru Machedon, în vremea cînd era cursul lumii 5250 ani.

Hannibal și Spartacus sînt aproape necunoscuți maselor de cititori români, iar interesul pentru Cezar a depășit cercul liceal abia în ultimii ani.

Cu totul regretabilă rămîne însă slaba cunoaștere a biografiilor celor doi piloni de la începutul istoriei patriei noastre, adică Decebal și Traian. În ultimii 25 de ani s-au dezgropat prin săpături arheologice importante vestigii dacice sau romane ; cu mult alai s-au adus de la Roma copiile după reliefurile Columnei lui Traian ; s-au realizat filme istorice despre războaiele daco-romane ; s-au scris romane și piese de teatru privitoare la Traian și Decebal etc. Cu toate acestea, nimeni nu s-a gîndit la utilitatea publicării unor monografii istorice critice și dezvoltate despre De-

cebal și Traian, în care să se adune întregul material documentar privitor la viețile și faptele lor. Inexistența acestora lasă cîmp liber fantasticului, fabulosului și romanticului în recentele producții literare și artistice, ceea ce dăunează în chip supărător adevărului istoric.

Cunoașterea activității politice și militare a unora dintre acești mari căpitani ai antichității prezintă destule lacune. Soarta a făcut ca literatura istorică antică de bază, privitoare la Alexandru Macedon, Hannibal, Decebal și Traian să se piardă în decursul veacurilor din evul mediu. Pe Hannibal nu-l cunoaștem de loc din izvoare istorice cartaginеze, iar cele persane, despre fiul lui Filip, lipsesc de asemenea. Este deci destul de greu a reconstitui un medalion biografic fidel, atunci cînd sîntem siliți a apela la știri istorice culese numai după relatările istoricilor din tabăra ostilă eroului.

Ne propunem ca în al doilea volum ce pregătim pentru tipar (în cursul anului viitor), să prezentăm în continuare și faptele altor căpitani de seamă ai antichității. Alături de asemenea personalități din lumea greco-romană, vom introduce și medalioane privitoare la unii conducători de oști ce s-au remarcat în istoria unor popoare din Orientul antic (Tutmes al III-lea, Asurbanipal, Cyrus cel Bătrîn etc.).

Vom păstra și în viitor forma de expunere a popularizării științifice și nu vom coborî povestirea vieții lor în domeniul romanțării sau al vulgarizării, elemente admisibile pînă la o anumită limită, numai în lumea romanelor istorice, a cinematografiei, a dramaturgiei și a artelor plastice. Povestirea noastră se axează pe izvoarele scrise antice și pe datele ce ni le poate furniza largul cîmp al arheologiei. Cercetătorul modern este obligat adesea a privi cum grano salis (cu multă prudență) multe dintre seducătoarele știri transmise de către istorici de seamă (ca Titus Livius, Plutarh, Dio Cassius ș.a.), în operele cărora abundă istorioare fictive, născute din popularitatea cu care admiratorii lor i-a încoronat pe acești viri militares.

De remarcat lăudabila inițiativă a „Editurii științifice", care de mai mulți ani se străduiește să pună la îndemînă publicului românesc bune traduceri din operele istoricilor

antici, ca Herodot, Tucidide, Xenophon, Polybios, Titus Livius, Tacitus, Appianus, Arrianus, Plutarh etc. Toate acestea ne sînt de un real folos pentru reconstituirea galeriei figurilor de comandanți prezentați în cele două volume.

Cititorii vor observa că trimiterile la autorii antici (Herodot, Polybios, Titus Livius etc.) se vor face numai prin indicarea cărților *și* capitolelor. *Cifrele romane reprezintă cărțile, iar cele arabe, capitolele. Am preferat acest sistem deoarece el vine în ajutorul cititorului pentru a găsi mai ușor citatul respectiv, luat din traduceri apărute la Editura științifică.*

Pentru sarcina tipăririi celor două volume ale vieților de Mari căpitani ai lumii antice, *mulțumirile autorului se adresează miilor de cititori ce le-au solicitat cu simpatie și apoi strădaniei depuse de către „Editura enciclopedică română", ca ele să reapară în cele mai bune condiții științifice și tehnice.*

Prof. univ. dr. docent **D. Tudor**

București, 1 martie 1969

ALEXANDRU MACEDON*

MACEDONIA ÎNAINTE DE ALEXANDRU MACEDON

Țara și locuitorii

Macedonia este situată în partea de miazănoapte a Greciei, pe care o leagă de trunchiul Peninsulei Balcanice. În antichitate, această țară era înconjurată de triburile ilirice la nord, de cele tracice dinspre est și de lumea greacă de la sud. Principala ei regiune economică o formează o cîmpie joasă, numită Emathia, închisă la miazănoapte de masive muntoase și extinsă în lungul coastei egeene, de la muntele Olymp pînă la vărsarea fluviului Strymon (Struma). Deși era bună pentru agricultură, cîmpia cu coastele ei prea mlăștinoase nu oferea golfuri potrivite pentru porturi. Este străbătută de fluviile Haliakmon (Vistrița) și Axios (Vardar), care o leagă și cu văile numeroaselor șiruri de munți din nordul Macedoniei. Por-

* Apărută prima dată în colecția „Orizonturi", CRCCS și Ed. Științifică, București, 1968.

turi bune se întîlneau numai pe coastele Peninsulei Calcidica, dar acestea erau deja stăpînite de greci, în momentul cînd se ridica statul macedonean. Clima țării prezintă și azi contraste violente, de la cea mediteraneană la cea continentală excesivă, cu veri foarte calde, urmate de ierni geroase, cu zăpadă răscolită de vînturile de nord. În cîmpia dinspre coastele golfului Termaic (Salonic) se cultivau, din timpuri imemoriale, grîul, pomii fructiferi și vița-de-vie. Culturile agricole pătrundeau adînc și pe luncile aluvionare din munți. Sus, pe înălțimi, grasele pășuni hrăneau multe turme și excelenți cai pentru nevoile armatei. Întinsele păduri de conifere și de stejar ofereau lemn de export în Grecia, pentru variate construcții. El se transporta mai ales pe Strymon pînă în portul Amphipolis. Minele de argint de pe muntele Dysoros și cele de aur ale muntelui Pangeu au atras atît pe macedoneni, cît și pe greci.

Ca și în zilele noastre, ținutul Macedoniei constituia o răscruce a drumurilor ce coborau dinspre Dunăre și văile marilor fluvii care se varsă în golfurile Strymonului și Salonicului sau porneau de la țărmurile Adriaticei prin Iliria și Macedonia, de-a lungul coastei egeene, pînă la Byzantium (Constantinopol). Pe aceste căi s-au scurs în diferite direcții mărfurile negustorilor, dar au pătruns și armatele invadatorilor, aducînd multe zile triste Macedoniei.

Ca răscruce de *via gentium* („drumuri ale popoarelor"), țara Macedoniei a constituit în întreaga sa istorie o civilizație mixtă, cu o populație eterogenă, mult diferențiată din punct de vedere social, economic și lingvistic. Oamenii aceștia obișnuiți cu asprimea climei, fie nobili, fie săraci țărani cultivatori, mereu hărțuiți de vecini, au iubit cu pasiune vinul, calul și războiul care i-a făcut la un moment dat stăpînitorii Orientului. În lumea oamenilor de știință de azi, părerile despre limba și naționalitatea macedonenilor antici dau naștere încă la multe controverse. Herodot și Tucidide îi considerau „barbari". Pînă în vremea lui Filip al II-lea li s-a refuzat calitatea oficială de membri ai comunității elenice. Ultimele cercetări arată că a existat o limbă macedoneană, pe care o vorbea și Alexandru Macedon, atunci cînd ținea cu-

vîntări ostaşilor săi. Ca şi populaţia, această limbă se formase din amestecul a trei idiomuri ce veniseră în atingere pe aceste locuri : grec, tracic şi iliric. Cultura şi civilizaţia greacă au cucerit mai întîi coastele macedonice, apoi curtea regală şi aristocraţia locală. Pe măsură ce satele şi tîrgurile se îndepărtau de ţărmul mării, şi cultura greacă ceda locul celei ilirice şi celei tracice.

Istoria Macedoniei pînă la Filip al II-lea

Statul macedonean s-a format de-a lungul multor veacuri, sub dinastia Argeazilor. Procesul de formare a început istoriceşte pe la anul 700 î.e.n. şi a durat aproape două secole. Regii din această dinastie s-au străduit să aducă treptat la ascultare pe numeroşii „regişori" din acea regiune şi să asigure moştenirea tronului în ordine directă, prin primogenitură. Pînă în secolul al VI-lea, orînduirea socială a Macedoniei păstra încă urme din trăsăturile societăţii homerice şi ale triburilor tracice. La sfîrşitul secolului al VI-lea, cînd se formase o societate împărţită pe clase, în Macedonia domnea Amyntas I, aliat al tiranilor atenieni Pisistrate şi Hippias. În faţa pericolului persan ce urma să se abată în anul 492 î.e.n. asupra Greciei, regele macedonean a fost silit să se închine lui Darius I. Situaţia aceasta a moştenit-o şi fiul său Alexandru I, sub a cărui îndelungată domnie însă, Macedonia a devenit o putere de seamă. În al doilea război greco-persan (480—479 î.e.n.), Alexandru I a fost silit de regele Xerxes să-l însoţească împotriva grecilor, dar el şi-a cîştigat independenţa o dată cu alungarea invadatorilor. Graţie filoelenismului său a fost primit neoficial în comunitatea elenică, ceea ce i-a îngăduit să se prezinte la jocurile olimpice. Istoricul Herodot ne informează că i s-au ridicat statui la Olympia şi Delos şi că la curtea lui au găsit o bună primire poetul Pindar şi însuşi Herodot. A întărit mult autoritatea regală şi a fost primul dintre regii macedoneni care a bătut monedă proprie din argint, ceea ce a dus la dezvoltarea comerţului interior. Succesorul său, Perdiccas al II-lea (450—413 î.e.n.), în lunga

sa domnie, a trebuit să lupte cu mai multe colonii grecești din Peninsula Calcidică. Pe timpul războiului peloponesiac (izbucnit la 431 î.e.n.), el a înclinat cînd spre Atena, cînd spre Sparta, numai ca să poată menține independența statului său.

I-a succedat Archelaos (413—400 î.e.n.), care și-a lichidat toate rudele apropiate pe linie masculină, spre a-și asigura liniștea domniei. Este cunoscut de istoricul Tucidide ca un rege „reformator", în scopul întăririi tronului, a consolidării puterii macedonene și a extinderii politicii culturale filoelenice. Prima lui grijă a constituit-o întărirea cetăților, construirea de drumuri strategice și dotarea armatei cu cai, arme și materiale de tot felul, așa cum nici unul dintre predecesorii săi nu o făcuse. În noua capitală a statului, Pella, mecenatul rege macedonean construise un somptuos palat decorat cu fresce de către marele pictor Zeuxis. Acolo a primit numeroși intelectuali din Grecia, ca poetul dramatic Euripide. După asasinarea sa, tronul Macedoniei a fost ocupat rînd pe rînd de regii Amyntas al III-lea, Alexandru al II-lea și Perdiccas al III-lea, ale căror domnii au cunoscut numeroase lupte pentru tron, războaie cu tracii sau ilirii și intervenții în conflictele dintre cetățile grecești. Pentru Macedonia anarhizată, cu finanțele dezorganizate și amenințată de o cucerire dinafară, situația a devenit extrem de precară în anul 359 î.e.n., cînd regele Perdiccas al III-lea a pierit luptînd în timpul unei incursiuni a triburilor ilirice. Catastrofa a fost evitată de către Filip, numit regentul fiului lui Perdiccas.

Creșterea puterii Macedoniei sub Filip al II-lea (359—336 î.e.n.)

Regentul, în vîrstă de 23 ani, avea în față grave probleme de rezolvat. Ilirii jefuiau părțile nordice ale țării, tracii amenințau cu o invazie dinspre răsărit, orașele grecești de pe litoralul egeean se orientau către Atena, iar în interior pretendenții la tron aduseseră discordie și anarhie. Foarte curînd, minorul fiu al lui Perdiccas a fost

înlăturat și, ca rege, Filip avea posibilitatea să acționeze liber. Ca ostatic în Iliria, apoi în Beoția pe lîngă celebrii generali tebani Epaminonda și Pelopida, Filip învățase încă din copilărie și adolescență tehnica războiului, arta diplomației și cunoștea superioritatea culturii grecești. La curtea sa a fost grec ca educație, iar în campanii, soldat cu inimă și îndrăzneală de macedonean. Ca nimeni altul, el a știut să-și aleagă cei mai dibaci colaboratori, să-i atragă pe toți prin farmecul său de a vorbi, iar în tratativele diplomatice să folosească cele mai surîzătoare dar vagi și viclene promisiuni. Nu pregeta să apeleze și la aur pentru a cumpăra conștiințele. Căsătorit de mai multe ori, cea de-a doua soție, Olimpiada, fiica unui regișor din Epir, îi va aduce pe lume pe Alexandru Macedon.

Încă din primele luni ale domniei, Filip își schița un vast plan militar și diplomatic, pe care îl va realiza aproape în întregime. Cu energie și vărsare de sînge restabilește ordinea în țară, apoi planurile sale țintesc dincolo de frontierele Macedoniei. A intervenit ca arbitru în discordiile din Epir și Tesalia. Macedonia avea nevoie de o fereastră largă la Marea Egee, dar la acea dată, aceasta era deținută de coloniile grecești din Peninsula Calcidică. Profitînd de neînțelegerile dintre aceste orașe, el ocupă Amphipolis și Potideea, unde își instalează garnizoane. Apoi, efortul militar al regelui se îndreaptă împotriva principilor iliri și traci atîțați de atenieni. Victorios în Balcani, el fondează orașul Philippopolis (azi Plovdiv) și ocupă minele de aur de la Pangeu, care i-au procurat mijloace pentru plata soldelor și ridicarea economică a țării. Mai tîrziu, un istoric grec, Diodor din Sicilia, scria cu amărăciune că aurul lui Filip de la Pangeu a găsit mulți trădători de patrie în lumea elenă, între care și pe preoții oracolului de la Delphi. Consolidarea internă și externă îi dă răgazul să reorganizeze statul într-o formă trainică, stabilitate de care va profita și Alexandru în domnia sa.

Pe vremea lui Filip și a lui Alexandru, populația Macedoniei se ridica la aproximativ 800 000 de locuitori, din sînul căreia regii puteau recruta 80 000 de luptători. Familiile de nobili, proprietare de pămînturi întinse, au fost atrase de Filip în capitala țării, la Pella ; rupte astfel

de legăturile lor cu supuşii de la ţară, ele au fost obişnuite să intre în suita şi în slujbele oferite de rege. Din rîndurile nobilimii şi-a ales generali de seamă, ca Parmenion, Antipatros, Perdiccas etc., folosiţi mai tîrziu şi de Alexandru în expediţia sa din Orient. Nobilii din garda regală, numiţi *hetairi* („însoţitori"), constituiau cea mai bună cavalerie de şoc pentru ruperea frontului inamic şi urmărirea fugarilor. Masa pedestrimii, alcătuită în cea mai mare parte din ţărani şi mercenari, purta o armă naţională *sarissa*, un fel de lance lungă de 5—7 m, şi se grupa în unităţi tactice numite *falange*. Constituind o infanterie grea, falanga se mişca încet, dar era un zid de lănci invincibil. Existau şi trupe înarmate uşor, folosite tactic pentru diferite manevre rapide, ca *hipaspiştii* („purtătorii de scut"), grupe de arcaşi, de lăncieri etc. Pentru prima dată, armata macedoneană a fost înzestrată de regele reformator şi cu maşini de asediu. Sub ochii regelui se organizau periodic manevre la care participau arme de diferite categorii. Ţara fusese împărţită în circumscripţii militare, unde oamenii se concentrau rapid la ordinul regelui. Istoricul Diodor avea dreptate cînd afirma că Alexandru a moştenit de la predecesorul său o armată atît de puternică, încît nu-i mai erau necesare trupe aliate.

Puterea regelui era absolută. El apela numai la sprijinul „adunării oamenilor înarmaţi", care-i întărea puterea lui de şef militar şi pedepsea cu moartea pe duşmanii tronului. Această adunare era o reminiscenţă a democraţiei militare. Minele de argint de la Dysoros şi cele de aur de la Pangeu îi aduceau un venit anual de peste o mie de talanţi (talantul = circa 26 kg argint). Din metalul preţios s-au bătut monede denumite *stateri*, care făceau concurenţă drahmelor ateniene şi daricilor persani. Raportul dintre aur şi argint s-a fixat la 1 : 10. Monedele regelui macedonean au circulat şi în lumea triburilor geto-dacice de la nord de Dunăre, unde adesea erau imitate. Tezaurul regal plătea pe conducătorii principalelor instituţii administrative din capitală şi suporta educaţia militară a „copiilor regali", adică a fiilor de nobili din anturajul curţii.

O inițiativă originală a lui Filip, pe care o va răspîndi și Alexandru în drumul său pînă la Indus, a fost fondarea de colonii în interior, pe locurile de mare importanță economică și strategică. În aceste colonii se așezau și multe elemente elenice purtătoare ale culturii grecești.

În acea vreme, Atena era ocupată în războiul cu aliații săi din cea de-a doua confederație maritimă și nu putea interveni pentru a-și salva coloniile din Peninsula Calcidică. Singuri, oratorii Demostene și Hyperides dezvăluiau în fața adunării poporului atenian pericolul macedonean, pe cînd alții, ca grupul lui Eubul, credeau în sinceritatea pacifică a lui Filip sau erau reduși la tăcere de aurul regelui.

Primul „război sacru" dintre statele grecești membre în amfictionia (asociația religioasă) de la Delphi i-a oferit prilejul lui Filip ca, timp de 10 ani (355—345 î.e.n.), să intervină și să-și consolideze situația în Grecia. Acuzați că au cultivat pămînturile sacre ale sanctuarului din Delphi, focidienii au fost atacați de tebani, ceartă care a antrenat de o parte și de alta majoritatea statuletelor grecești. Una dintre grupări a apelat la sprijinul lui Filip. Acesta atît aștepta : să ocupe Tesalia și apoi să înainteze pînă în inima Greciei. Acum (351 î.e.n.) a rostit Demostene prima „filipică" (cuvîntare violentă) împotriva dușmanului din nord, cu scopul de a coaliza în jurul Atenei pe toți dușmanii lui Filip. Deocamdată, Macedonia nu intervenea energic în treburile grecești sudice, fiindcă trebuiau lichidate bazele militare ateniene din orașele calcidice, strînse într-o ligă în jurul Olintului. În 348 î.e.n, Filip cuceri și făcu una cu pămîntul înfloritorul Olint, ai cărui locuitori au fost vînduți ca sclavi. O dată cu această victorie căzură în mîna sa toate coloniile de pe coasta calcidică. Alte cuvîntări însuflețite ale lui Demostene, numite „olintice", nu mai găsiră ecou în fața adunării poporului atenian, străbătută de un curent pacifist. O solie de 11 persoane condusă de Filocrate, secretarul adunării poporului, împreună cu Demostene și Eschine, pleca la Pella ca să semneze o pace umilitoare care recunoștea toate cuceririle lui Filip.

Primul „război sacru" se încheia cu o victorie decisivă asupra focidienilor, excluși din consiliul amfictioniei, pen-

tru a face loc acolo lui Filip, acum adevăratul stăpîn la Delphi. Într-un celebru discurs, Demostene arăta situaţia reală din cele două tabere : „Filip comandă armata sa ca un adevărat stăpîn, armată care-l urmează credincioasă, ceea ce este un mare avantaj pe cîmpul de luptă. Soldaţii săi stau mereu cu arma în mînă. Filip are bani din belşug, face deci ceea ce vrea, fără să anunţe prin decrete, fără a ţine adunări, fără să se teamă de sicofanţi (denunţători) şi de a fi urmărit pentru acte ilegale ; nu dă socoteală nimănui ; într-un cuvînt el este şeful, stăpînul şi suveranul. Iar eu, care trebuie să fac faţă unui asemenea duşman, pe ce pot fi stăpîn ? Pe nimic ! Dreptul de a vorbi poporului, acest drept este singura mea putere, drept pe care l-aţi putea acorda la fel şi mercenarilor lui Filip".

Pacea lui Filocrate rămînea literă moartă pentru Filip, decis a cuceri toată coasta europeană a Mării Marmara. La Atena luptele dintre grupările politice erau în toi. Isocrate, unul dintre bătrînii cărturari ai Greciei, adresa o scrisoare publică regelui macedonean, plină de idei şi îndemnuri panelenice. Filip era invitat de Isocrate să aplaneze conflictele oraşelor greceşti, să devină generalisim al macedonenilor şi al lumii elenice, cu ale căror forţe unite să cucerească Asia Mică de la perşi. Acolo să se întemeieze colonii unde să fie trimisă sărăcimea gălăgioasă şi flămîndă din oraşele Greciei.

Regele Macedoniei îşi continua liniştit opera sa de anexiuni şi de lărgire a discordiei între greci. În anul 340 î.e.n. plecă într-o lungă expediţie prin Peninsula Balcanică şi lăsă ca locţiitor la Pella pe fiul său Alexandru, în vîrstă de 16 ani. Demostene rostea la Atena „filipică" după „filipică", călătorea în Peloponez, Tesalia, Iliria şi Tracia, apela şi la regele Persiei, numai ca să realizeze un front comun împotriva Macedoniei. Spiritul antimacedonean renăştea în întreaga Grecie, dar el nu putea fi canalizat împotriva duşmanului din nord, din cauza neînţelegerilor mărunte dintre micile state greceşti. În anul 340 se aprindea al doilea „război sacru", tot pentru problema cultivării pămîntului sanctuarului de la Delphi. Filip era chemat în ajutor de însăşi adunarea poporului atenian ! Era ceea ce aştepta şiretul macedo-

nean, hotărît acum să aducă Grecia sub controlul său. Armatele sale au pus stăpînire pe punctele strategice-cheie din Grecia şi erau mai puţin preocupate de lichidarea plictisitoarelor certuri de la Delphi. Strigătul de alarmă a fost dat tot de către Demostene. Era însă prea tîrziu, deşi împotriva Macedoniei se ridicase o coaliţie puternică de state greceşti. Operaţiile militare s-au prelungit pînă în vara anului 338 î.e.n. Bătălia finală şi hotărîtoare a avut loc la Cheroneea, în Beoţia, unde Filip dispunea de o armată de 30 000 de pedestraşi conduşi direct de rege şi de un corp de cavalerie de 2 000 de oameni, comandat de Alexandru, în vîrstă de 18 ani. Demostene, înarmat cu o lance, lupta în primele rînduri ateniene. Un atac furios al tînărului prinţ macedonean asupra aripii drepte a armatei greceşti a hotărît deruta şi victoria asupra aliaţilor. O mie de atenieni zăceau pe cîmpul de luptă, două mii căzuseră prizonieri, alături de numeroşi tebani etc. Pe locul dezastrului s-a înălţat ulterior statuia unui leu din marmură, monument care stăruie şi azi pe cîmpia de la Cheroneea.

După victorie, Filip a pedepsit o serie de oraşe greceşti, a aşezat garnizoane macedonene în multe locuri şi a impus Atenei o nouă pace umilitoare, urmată de pierderea tuturor aliaţilor şi a coloniilor ei din nordul egeean şi din Marea Marmara.

Ca să oficializeze stăpînirea macedoneană în Grecia, Filip a invitat la un congres, fixat la Corint, toate statele greceşti. Numai Sparta a avut curajul să refuze invitaţia la acest congres, ţinut la 337 î.e.n. Se constituia acum o ligă a oraşelor-state greceşti, de caracter panelenic, care proclama „pace generală" în lumea greacă şi război Persiei. Liga făcea alianţă cu Macedonia şi recunoştea ca „hegemon" al ei pe Filip, numit comandant suprem al viitorului război din Orient. Se proclama inviolabilitatea proprietăţii private, se interzicea reîmpărţirea pămînturilor, iertarea datoriilor şi eliberarea sclavilor — măsuri prin care se urmărea consolidarea societăţii sclavagiste.

Filip nu a putut vedea realizată ultima etapă a marelui său plan de cuceriri, deoarece în anul 336 cădea la Pella, sub pumnalul unei conjuraţii. La curtea regală fusese mare fierbere în urma alungării Olimpiadei şi a recăsătoririi lui Filip cu frumoasa Cleopatra, fapte care

puneau în pericol succesiunea la tron a lui Alexandru. La banchetul nuptial, Filip s-a repezit cu sabia să-l străpungă pe Alexandru și numai starea de ebrietate a regelui l-a scăpat de la o moarte sigură pe viitorul cuceritor al lumii. Mai tîrziu, în timpul unei ceremonii la palat, hetairul Pausanias l-a rănit mortal pe rege cu un pumnal și declara că a făcut-o dintr-o răzbunare personală. Bănuielile s-au îndreptat ulterior asupra unui complot tainic de care nu erau străini Olimpiada și spionii perși. Remarcabilul comandant de oști și genial diplomat al noii Macedonii murea în vîrstă de 47 de ani, după ce domnise 24.

Pentru cucerirea Orientului se făcuseră deja primele pregătiri. Peste Helespont (Dardanele), Filip realizase un cap de pod, de unde o armată a sa formată din 10 000 de macedoneni și greci, sub comanda lui Parmenion și Attalos, înainta în Asia Mică. Se aștepta sosirea grosului armatei, pentru anul următor, în frunte cu Filip. Momentul pentru cucerirea statului persan era favorabil. În 337/336, avusese loc o schimbare de domnie și tronul persan era ocupat acum de Darius al III-lea Codomanul. Puterea regală fusese mult slăbită din cauza anarhiei alimentată de satrapii persani, dornici de a se separa în state. Unii erau deja în legături tainice cu Macedonia și așteptau sosirea lui Filip.

ALEXANDRU MACEDON ȘI CUCERIREA PĂRȚII APUSENE A IMPERIULUI PERSAN

Cu domnia lui Alexandru Macedon s-a deschis o nouă etapă în istoria lumii antice. Filip își extinsese controlul în lumea Peninsulei Balcanice, pusese capăt anarhiei politice din lumea elenică, obligată acum să accepte un fel de unitate impusă dinafară și să recunoască Macedonia ca purtătoare a steagului pentru dărîmarea Imperiului persan. „Cruciada" în Orient a fost condusă în cei 13 ani de domnie ai lui Alexandru (336-323 î.e.n.) cu o vigoare legendară și a oferit lumii grecești epuizate un cîmp economic și cultural de expansiune cu totul nou. Alexandru a îndeplinit o mare misiune istorică, deschi-

zînd *epoca elenistică*. Marele cuceritor tindea la crearea unui imperiu universal, în care să se contopească lumea greco-macedoneană cu cea orientală. În Orient s-a arătat ca răzbunător al atîtor suferinţe provocate grecilor de către perşi în timpul războaielor medice şi ca eliberator al popoarelor cotropite de persani.

Întîmplarea a făcut să nu dispunem azi de o istorie completă şi critică a faptelor lui Alexandru, scrisă de un contemporan al său. Se ştie că din ordinul monarhului cancelaria regală redacta zilnic un jurnal oficial al faptelor sale, dar acest preţios document a dispărut din vremea cînd Alexandru era încă în viaţă. Generalii şi colaboratorii din anturajul monarhului, ca Ptolemeu, fiul lui Lagos, amiralul Nearh, inginerul Aristobulos din Cassandreia şi alţii au lăsat memorii, dar şi acestea s-au pierdut. Reconstituim azi istoria lui Alexandru Macedon pe baza celor ce s-au scris despre el, trei şi chiar cinci secole mai tîrziu, de către istoricii din vremea Imperiului roman, ca Diodor din Sicilia, Iustinus, Quintus Curtius, Plutarh şi mai ales Arrianus, ca şi pe baza informaţiilor culese din numismatică, epigrafie şi papirologie.

Dintre aceste izvoare, rămîne ca cea mai importantă *Expediţia lui Alexandru cel Mare în Asia* [1], scrisă în limba greacă de către Arrianus, un om cult, onest, conştiincios, precaut şi bun cunoscător în probleme de artă militară, ca fost ofiţer în armata romană pînă pe timpul domniei lui Antoninus Pius (138—161). Arrianus nu are însă talent de povestitor ca Herodot sau Polybios şi nici puterea de a judeca faptele istorice ca Tucidide şi Tacit. Biografia lui Alexandru, redactată de Plutarh cam în acelaşi timp, conţine un bogat magazin istoric cu informaţii adesea legendare.

Ca şi în antichitate, literatura istorică de azi despre faptele lui Alexandru este imensă, dar adesea redactată patetic, cu mult subiectivism, din cauza personalităţii excepţionale a eroului. La unii istorici germani întîlnim o adoraţie aproape mistică pentru marele cuceritor (Droysen, Ed. Mayer, U. Wilcken etc.), la alţii dimpotrivă, o exagerată subapreciere (J. Beloch).

[1] Vezi traducerea integrală a lucrării, apărută în Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966.

Copilăria și educația lui Alexandru Macedon

Nașterea eroului a fost învăluită în multe povestiri fantastice de către unii biografi antici. A venit pe lume în ultimele zile ale lunii iulie a anului 356 î.e.n., în palatul de la Pella. Legenda spunea că se născuse în noaptea cînd nebunul Herostrat incendiase templul zeiței Artemis din orașul Ephes, una din cele șapte minuni ale lumii. De la tatăl său, Alexandru a moștenit o inteligență sclipitoare, energia și îndrăzneala în momente grele. Mama sa, Olimpiada, o prințesă epirotă vijelioasă, autoritară, orgolioasă și adeptă a unor culte mistice (orfice și dionisiace), îi va transmite unele pasiuni violente, dragostea pentru literatură și dorința de glorie nestăpînită. Primul său pedagog, Leonida, o rudă săracă a Olimpiadei, îi va da o educație „spartană", extrem de severă, pînă la vîrsta de 13 ani. Mulți ani după aceea își va reaminti Alexandru de vergile lui Leonida. În anul 343, copilul Alexandru împreună cu alți fii de la curte, camarazii de arme de mai tîrziu, ca Leonnatos, Hephaistion, Nicanor, Marsyas ș.a., primeau ca profesor pe celebrul filozof Aristotel. Departe de Pella, în localitatea Mieza, timp de trei ani, ei au studiat temeinic ca într-un „pension". Pe vremea lui Plutarh, după cinci secole, se mai păstrau acolo băncile așezate în locuri umbroase, unde predase Aristotel. Profesorul și învățatul Aristotel era considerat ca un „secretar al naturii", datorită variatelor sale cunoștințe enciclopedice din domeniul istoriei, retoricii, metafizicii, geografiei, științelor naturii ș.a., domenii în care l-a inițiat pe tînărul vlăstar regal.

După încheierea misiunii sale de profesor al lui Alexandru, Aristotel s-a stabilit la Atena, unde a deschis o școală numită „Liceul". În marele oraș al culturii grecești, filozoful a atras în jurul său tineri dornici de învățătură din întreaga lume grecească, pe care i-a inițiat în tainele științelor naturii, ale literaturii, filozofiei, artei etc. „Universitatea" lui Aristotel din Atena luase locul „Academiei" lui Platon, fostul său profesor, unde învățătura avea un caracter abstract și idealist. În drumul său spre Orient, Alexandru a ținut mereu legătura cu

fostul său dascăl, căruia îi trimitea la Atena plante, animale și diferite minereuri pentru studiu, necunoscute în Grecia. Marele filozof a murit la un an (322 î.e.n.) după dispariția prematură a elevului său. Partidul antimacedonean din Atena îl alungase din oraș pe Aristotel, considerat ca om de încredere al Macedoniei și periculos statului atenian. Biblioteca și laboratoarele de cercetare ale învățatului filozof au fost răvășite și în parte distruse. După moartea lui Aristotel, elevii săi au continuat opera de cercetare a maestrului în domeniul științelor naturii și al filozofiei.

Mîndru că neamul său se trăgea (după legendă) din Heracle și Achile, Alexandru memoriza cu pasiune versurile lui Homer, recita încîntat din poezia lui Pindar și din tragediile lui Euripide. „Socotea și numea *Iliada* merindea trebuincioasă pe calea virtuții războinice" — scrie Plutarh. Legendele din această perioadă vorbesc despre exercițiile sale fizice, despre pasiunea pentru vînătoare și despre ingeniozitatea cu care a știut să îmblînzească pe armăsarul său Bucefal, un cal excepțional, cu care va parcurge Orientul pînă la Indus. Studiile de la Mieza se terminară brusc în anul 340, cînd Alexandru fu rechemat la Pella, ca să ție locul părintelui său plecat la război în Tracia. După faptele eroice de la Cheroneea, unde comandase o aripă a oastei macedonene, Filip îl trimise într-o misiune diplomatică la Atena. Acolo admiră pentru prima și ultima dată minunatele monumente de pe Acropole. Un dezacord între Alexandru și Filip s-a produs o dată cu noua căsătorie a regelui, cînd un unchi al Cleopatrei, noua regină, contestase legitimitatea succesiunii la tron a prințului. Alexandru se autoexilă în Epir, urmat de prietenii săi Harpalos, Ptolemeu, Nearh și alții. Împăcarea și reîntoarcerea la Pella a tînărului au fost opera corintianului Demaratos, cel care îi adusese calul Bucefal. Atunci cînd a fost asasinat Filip, Alexandru era în capitala regatului și nimeni nu i-a mai putut contesta dreptul la succesiunea tronului.

Portretul fizic al lui Alexandru ne-a fost transmis în proza lui Plutarh, imortalizat în marmură sau bronz de sculptorul oficial al curții sale, Lisip din Sicyon, și re-

produs pe monede, mozaicuri, picturi etc. Dar adevăratul portret — realist — nu-l cunoaștem, deoarece Lisip l-a idealizat conform manierei timpului. Capul lui prezenta un aspect leonin, puțin aplecat spre umărul stîng, cu fruntea largă, parțial acoperită de șuvițele unei coame bogate, cu ochii strălucitori și focoși, și o piele neobișnuit de albă.

Portretul moral al eroului apare mai sigur în descrierea lui Plutarh [1]: „temperament implusiv, năvalnic și foarte pornit". „Iar căldura trupului său — scrie același biograf — îl făcea pe Alexandru să bea și să fie iute la mînie", ca să treacă succesiv de la accese de furie nebunească, la căință și rușine pentru cele făptuite. Acestor defecte, biografii îi opun calitățile unui om brav, energic, răbdător în campanii, generos, spirit clar și șef militar neîntrecut. Pe măsură ce a obținut marile succese în bătălii, pe măsură ce a cunoscut monumentele grandioase ale Orientului și a avut în față concepția despre monarhia autocrată, Alexandru a pierdut o parte din simțul măsurii, al ordinii și al cumpătării, ceea ce l-a adus în conflict grav cu macedonenii din anturajul său.

Primele greutăți ale domniei

Deși armata, prin glasurile generalilor Antipater și Parmenion, recunoscuse ca rege pe Alexandru, în fața noului monarh stăteau destule primejdii. În interior, eventualii pretendenți la tron — frați, veri, unchi și alte rude apropiate — au fost masacrați fără milă, cu excepția fratelui său Filip Arhidaios, considerat ca debil mintal. „Epurarea" s-a extins și în rîndul nobilimii macedonene. Olimpiada, reîntoarsă la Pella, se răzbună feroce pe rivala sa Cleopatra, silită să se spînzure.

Dispariția neașteptată a lui Filip a produs în Grecia o trezire a spiritului de libertate, atițat de glasul lui Demostene. Liga de la Corint se considera eliberată de obli-

[1] *Plutarh.* Viețile paralele, trad. N. I. Barbu, Editura Științifică București, 1966.

gaţiile asumate viager, în faţa unui generalisim macedonean mort în 336. Cu rapiditatea sa de acţiune, Alexandru frînă imediat încercările de desprindere a oraşelor greceşti. La sfîrşitul verii anului 336 apăru în Tesalia, apoi la Termopile, unde delegaţii amfictioniei delfice îl întîmpinară ca pe un şef al elenilor. Tebanii, atenienii şi alţii i-au trimis solii de supunere. La Corint, sinedrionul (consiliul) ligii i-a recunoscut pe loc calitatea de hegemon în proiectata expediţie împotriva perşilor.

Lui Alexandru îi rămînea acum asigurarea spatelui în nordul balcanic, unde numeroşii dinaşti traci şi iliri aspirau de asemenea la independenţă, după asasinatul de la Pella. În primele zile ale primăverii anului 335, tînărul rege apăru pe neaşteptate în mijlocul Traciei, pe care o pacifică, trecu apoi Balcanii împotriva tribalilor şi geţilor. Cu o tactică iscusită înfrînse pe tribali, primi o solie de amiciţie din partea celţilor de la Dunăre şi se îndreptă în grabă împotriva geţilor de la nordul fluviului. Pe malul Istrosului au fost strînse cîteva corăbii şi numeroase bărci de pescari, cu ajutorul cărora el a trecut pe neaşteptate în cîmpia getică, 500 de călăreţi şi 4 000 de pedestraşi. „În timpul nopţii — scrie Arrianus (I, 4) — trecură cu toţii dincolo, într-un loc cu holde bogate, care îi ascundeau de priviri în timp ce se apropiau de mal. La revărsatul zorilor, Alexandru porni prin lanuri, dînd ordin pedestraşilor să culce grîul cu lăncile lăsate de-a curmezişul şi să înainteze astfel pînă ce vor ajunge în locurile unde cîmpul nu era cultivat. Cavaleria merse pe urmele falangei, tot timpul cît îi trebui acesteia să-şi croiască drum prin lanuri ; în schimb, cînd ieşiră dintre holde, Alexandru îşi conduse cavaleria pe aripa dreaptă şi-i porunci lui Nicanor să dispună falanga în formaţie lărgită.

Geţii n-au rezistat nici măcar celui dintîi atac al cavaleriei. Îndrăzneala lui Alexandru, care trecuse cu atîta uşurinţă şi într-o singură noapte Istrosul, cel mai mare dintre fluvii, fără să aibă nevoie de vreun pod peste vadul apei, li se părea nemaipomenită ; masivitatea falangei îi făcu să intre în panică, iar cavaleria lovise puternic în ei. La început geţii se retraseră în fugă spre o cetate aşezată cam la o parasangă (cca 5 km) departe

de Istros ; însă cînd văzură cu cîtă băgare de seamă înainta falanga lui Alexandru mereu pe lîngă fluviu, cu cavaleria în frunte, aşa fel încît geţii să n-o poată încercui prin surprindere, aceştia părăsiră cetatea, care era slab fortificată, şi luară cu ei toţi copiii şi toate femeile pe care le putuseră sui pe cai, îndreptîndu-se cu ei departe în stepă.

Alexandru puse stăpînire pe cetate şi pe tot ce nu fusese luat de geţi, însărcină pe Meleagru şi pe Filip cu transportul prăzilor [spre patrie], apoi distruse cetatea din temelii, după care aduse jertfe pe malul Istrosului lui Zeus Salvatorul şi lui Heracle, ca şi însuşi Istrosului, care nu-i fusese potrivnic, şi în aceeaşi zi se întoarse în tabără, aducînd cu sine pe toţi oamenii săi, teferi".

Relatările istoricului grec arată bogăţia agricolă a Cîmpiei Dunării, locuită pe atunci de strămoşii noştri getodaci.

Au urmat la rînd ilirii, ai căror şefi Cleitos şi Glaucias răzvrătiţi s-au împrăştiat în debandadă. Campaniile din Balcani şi de la Dunăre au fost conduse numai de Alexandru, fără sprijinul vreunui general cu experienţă. Succesele rapide obţinute l-au consacrat ca un mare comandant şi i-au maturizat experienţa pe cîmpul de luptă.

În timp ce Alexandru era angajat în luptele de la Dunăre, în Grecia s-a răspîndit zvonul că ar fi căzut în luptele cu tribalii. Glasul lui Demostene şi aurul persan au agitat din nou lumea elenică, gata de revoltă. La 13 zile după incendierea Pelionului, Alexandru apăru în inima Greciei. Oferta repetată pe care o făcu tebanilor — capii insurecţiei — de a se supune a fost respinsă. Teba a căzut în urma unui asalt dat de falanga macedoneană. Cadavrele a 6 000 de locuitori se vedeau pe străzi, iar 8 000 de prizonieri au fost vînduţi ca sclavi. La cererea lui Alexandru, sinedrionul de la Corint a votat distrugerea oraşului. Au fost cruţate numai templele şi casa poetului Pindar. Ca prin farmec a încetat mişcarea din Grecia, înmărmurită de soarta Tebei distruse. Macedoneanul pretindea Atenei să-i fie predaţi instigatorii, în frunte cu Demostene. Marele orator spunea poporului că nu-i bine „să fie daţi lupilor cîinii de pază ai turmei". În cele din

urmă, Alexandru a renunțat la această cerere și s-a întors la Pella, pentru a pregăti campania împotriva perșilor. Dar, înainte de a reveni în patrie, i-a silit pe membrii sinedrionului de la Corint să-i reînnoiască jurămîntul de credință. Se spune că atunci l-a vizitat pe filozoful cinic Diogene din Sinope, pe care l-a găsit tolănit la soare în fața faimosului său butoi ce-i servea drept locuință. Întrebat de Alexandru dacă are cumva nevoie de ceva, Diogene i-a răspuns : „Da, dă-te puțin la o parte din soare și nu-mi face umbră, ca să nu-mi iei ceea ce nu-mi poți da".

Cucerirea Asiei Mici

Iarna care a urmat anului 335 a cunoscut febrile pregătiri pentru campania din Orient. Alexandru pornea la cucerirea Orientului fără să știe pînă unde va ajunge și cît timp va ține această expediție. Știa că pornește ca rege al Macedoniei și ca generalisim al ligii corintice, cu mandatul de a pedepsi pe persani și a deschide zone de expansiune economică, politică și culturală pentru greco-macedoneni. În scrisorile sale către Filip, Isocrate propunea cucerirea Asiei Mici pînă la fluviul Halys (azi Kizil). Succesele răsunătoare și ambiția crescîndă l-au împins însă pe Alexandru la planuri de anexiune din ce în ce mai vaste, pînă cînd a ajuns dincolo de Indus.

După calculele celor mai competenți istorici moderni, selectate dintr-o diversitate neobișnuită de controverse ale biografilor antici, în momentul cînd trecea Helespontul, Alexandru dispunea de o armată de circa 37 000 de luptători, dintre care 32 000 de pedestrași și 5 000 de călăreți. Era o oștire bine organizată încă din vremea lui Filip, grupată în corpuri speciale de cavalerie grea și ușoară, repartizată în falange de pedestrași, sprijinită de trupe speciale tehnice, dotată cu mașini de asediu (turnuri de apropiere, berbeci, catapulte etc.), pionieri, pontonieri, intendenți, servicii medicale, topografi, curieri ș.a. În cadrul ei se puteau vedea trupele aliate ale supușilor din Peninsula Balcanică, contingente furnizate de către

liga din Corint și cîteva mii de mercenari. Statul-major al lui Alexandru cuprindea o minunată echipă de generali, bătrîni și tineri, formați la școala lui Filip, ca Parmenion, socotit mîna dreaptă a regelui, Crateros, Cleitos cel Negru, Antigon, Antipater, Seleucos, Nearh, Lysimah, Ptolemeu, Hephaistion, Perdiccas, Leonnatos și mulți alții, nume ce se vor întîlni mereu în campania de cucerire a Orientului și ca regi ai statelor elenistice. Cancelaria fusese reorganizată de către Eumene din Cardia, grupele de geografi, cartografi și naturaliști erau dirijate de istoriograful Calistene, nepotul lui Aristotel. Față de dușman, Alexandru dispunea de o armată disciplinată, unitară din punct de vedere tactic și capabilă să acționeze în orice anotimp și pe orice teren. Părțile slabe ale oștirii sale rămîneau flota de război și tezaurul militar, inferioare mult față de ale perșilor. Celor 400 de corăbii dușmane din Marea Egee, comandate de un bun strateg, grecul Memnon din Rodos, intrat în serviciul perșilor, Alexandru le opunea 170 vase slab echipate, pe care în cele din urmă le-a și concediat. Ingeniosul plan al lui Alexandru prin care cuceri fulgerător coastele asiatice de la Helespont pînă la gurile Nilului, apoi moartea prematură a lui Memnon au dus la dizolvarea acestei primejdioase flote, acum lipsită de porturi. Îndrăznețul rege pornea spre răsărit cu 70 de talanți în tezaurul de război și cu alimente care îi ajungeau numai pentru o lună. Prăzile, tributurile impuse unor orașe și unele contribuții așa-zise „benevole" ale celor „eliberați" au putut umple acest gol, pînă cînd aveau să-i cadă în mînă tezaurele din capitalele persane.

Situația politică și militară din Imperiul persan era coaptă pentru o cucerire dinafară. De la Mediterana pînă la malurile Indusului se întîlnea o masă pestriță de stătulețe vasale, satrapii cu veleități de independență, popoare cu obiceiuri și limbi diferite și un grup de forțe centrifuge pe care cu greu le mai putea ține în frîu dinastia Achemenizilor. Comploturile și asasinatele se țineau lanț la curtea „marelui rege". Proaspăt înscăunatul Darius al III-lea Codomanul apărea prea blînd și lipsit de precauțiile cerute unui mare conducător care ședea deasupra unui astfel de vulcan. Dispunea însă de un enorm

tezaur de război îngrămădit în subsolurile palatelor regale de la Persepolis, Susa, Ecbatana și Babilon ; flota lui din Mediterană avea ca mateloți pe iscusiții marinari fenicieni. Pe cîmpul de luptă putea aduce peste 100 000 de luptători. Comanda însă o armată haotică, nedisciplinată, neunitară ca armament și tactică de luptă, ea fiind expresia conglomeratului de popoare din imperiu. În afară de cavaleria persană, de trupele de mercenari greci și de cele 200 de care de luptă cu coase la osii, nimic nu putea să se opună înaintării trupelor lui Alexandru. Singurul ofițer capabil din statul-major persan, rodianul Memnon, a fost sabotat în planul său de război de către anturajul lui Darius.

În primăvara anului 334, Alexandru încredința conducerea Macedoniei și supravegherea Greciei generalului Antipater, oștean din generația lui Filip. Parmenion se găsea de un an în Asia Mică, unde-și disputa stăpînirea orașelor ionice cu trupele lui Memnon. Cu 160 corăbii, Alexandru trecu Helespontul fără greutate, sprijinit de Parmenion.

Primul țel al Macedoneanului a fost un „pelerinaj" la Troia, cetatea visurilor sale din lecturile homerice ale copilăriei. Acolo a adus sacrificii pe mormintele atribuite eroilor săi favoriți, Achile, Aiax, Protesilaos s.a. În acest timp, Memnon cu satrapii persani ai Asiei Mici concentrau importante forțe pe cursul rîului Granic, în speranța că vor arunca în Helespont pe invadatori.

Prima mare ciocnire a avut loc la finele lunii mai a anului 334, pe malurile rîului Granic. Perșii condusi de Mithridates, ginerele lui Darius, și de renumitul Memnon, stăpîneau trecerea apei de pe malul răsăritean, înalt si accidentat. Parmenion și alți generali erau de părere ca Alexandru să nu se avînte în primejdie, fără un plan de luptă bine chibzuit. Dar el, fără a ține seamă „...s-a aruncat îndată în apă cu 13 cete de călăreți și, avîntîndu-se călare împotriva săgeților cu care-l întîmpinau dușmanii și împotriva malurilor prăpăstioase, care erau pline de oșteni înarmați și de multă călărime, fiind izbit din toate părțile și udat de valuri, s-a părut că-și conduce armata mai mult ca un ieșit din minți, fără nici o

socoteală, decît cu judecată" (Plutarh, IX, 16). Pe cursul Granicului avu loc o înverşunată luptă de cavalerie. Alexandru străpunse cu lancea pe Mithridates, dar puţin a lipsit ca să nu rămînă şi el pe cîmpul de bătălie. „Persanul Roisaces — scrie Arrianus (I,15) — galopă spre Alexandru si-l lovi cu sabia în cap, izbutind să-i găurească coiful, care avu singur de suferit de pe urma loviturii. Alexandru îl doborî şi pe Roisaces, străpungîndu-i zaua şi pieptul cu lancea. Acum iată-l pe Spitridates ridicînd sabia în spatele lui Alexandru, dar Cleitos al lui Dropides (cel Negru) i-o luă înainte şi îl lovi cu sabia în umăr, tăindu-i persanului braţul întreg cu sabie cu tot". A intervenit apoi şi Memnon cu mercenarii greci, dar a fost pus în derută, atît el cît şi cavaleria persană. Spre sfîrşitul încăierării, toată furia lui Alexandru s-a abătut asupra acestor mercenari greci trădători, pe care i-a masacrat fără milă sau i-a făcut prizonieri pentru a-i vinde ca sclavi. Din prada capturată, el a trimis o parte ca ofrandă în Partenonul de pe Acropola Atenei. Această parte era formată din 300 de armuri cu dedicaţia : „Din partea lui Alexandru, fiul lui Filip şi al elenilor, cu excepţia spartanilor, se face acest dar din prada luată barbarilor care locuiesc în Asia". Victoria fusese decisă de Alexandru şi de cavalerie, elemente tactice hotărîtoare de acum înainte în toate bătăliile din Orient. Cei 25 de macedoneni căzuţi în jurul lui Alexandru au fost eternizaţi în statui de bronz turnate în cetatea Dion de către celebrul Lisip.

După izbînda de la Granic, Alexandru a înaintat cu grosul forţelor sale în Lidia, Ionia, Caria, Pisidia, Licia, Pamfilia, Frigia, Cappadocia şi Cilicia, pînă lîngă oraşul Tarsos. Rînd pe rînd au fost eliberate oraşele greceşti de pe coastă, au fost curăţate cetăţile de micile garnizoane persane, astfel că au intrat în stăpînirea lui toate porturile folosite de flota lui Memnon. Peste tot regele victorios se arăta credincios faţă de zeii locali, împărţea recompense şi pedepse, alunga regimurile oligarhice şi stabilea forme de conducere democratice. Se încheiase un

an de campanie şi cum iarna se apropia, trupele sale au intrat în cartiere de odihnă sau au primit concedii temporare în Macedonia. Paralel, Alexandru se îngrijea de reorganizarea pămîntului cucerit. În locul satrapilor persani a numit ca guvernatori fie generali de ai săi, fie dintre indigenii de încredere.

În primăvara următoare, Alexandru a ridicat tabăra şi a pătruns adînc în interiorul Asiei Mici, pînă la cetatea Gordion, un oraş sfînt al Anatoliei. Acolo, se găsea, pe acropola oraşului, faimosul car al lui Gordios avînd jugul legat de proţap cu multă dibăcie. Oracolul prevestise că „cel ce va izbuti să desfacă nodul cu care fusese prins jugul, acela va deveni stăpîn peste Asia. Nodul era făcut din coajă de corn şi fusese astfel înnodat, încît nu i se vedeau capetele. Alexandru încercă să-l desfacă, dar văzînd că se străduieşte zadarnic şi nevrînd să se dea bătut... scoase sabia şi-l tăie" (Arrianus, II, 3).

Mai înainte de a descrie ciocnirea de la Issos, mai sînt de notat două evenimente importante. Memnon, scăpat de la Granic, strînsese o mare flotă în Marea Egee şi-şi făcuse planul de a tăia legătura macedonenilor cu patria. Dar rodianul muri subit în primăvara anului 333. „Întîmplarea avea să însemne o grea pierdere pentru Darius, în acea perioadă a războiului, şi avea să-i răstoarne planurile" (Arrianus, I, 1). Obosit şi năduşit, Alexandru s-a aruncat într-o zi în unda rece a fluviului Cydnos şi a fost lovit de o congestie gravă. A scăpat de la moarte sigură numai datorită grijii medicului său, Filip de Acarnania.

Bătălia de la Issos

În cele din urmă, Darius şi-a dat seama de gravitatea situaţiei din Asia Mică şi în iarna dintre anii 334 şi 333 î.e.n. a ordonat concentrarea unor forţe uriaşe, recrutate din partea apuseană a vastului său imperiu. Însoţit de întreaga familie, de mulţi nobili de curte şi cu un bogat tezaur de război, s-a îndreptat cu oastea spre munţii Taurus din Cilicia, important loc de trecere spre Meso-

potamia și Siria. În loc ca marele rege să-și așeze uriașa sa armată într-un loc deschis, spre a-i folosi întreaga capacitate de luptă, el a vîrît-o în strîmtorile munților cilicieni, unde nu se putea desfășura ca cea comandată de Alexandru, cu un efectiv redus (aproximativ 50 000 de luptători). La începutul lunii noiembrie a anului 333, Darius își masase oamenii în depresiunea din fața golfului de la Issos, strînsă între munți, mare și rîul Pinaros. Un asemenea spațiu putea fi acoperit perfect de către Alexandru pe un front scurt care nu putea fi învăluit de sutele de mii de oameni ai lui Darius (600 000 după tradiție, cifră desigur exagerată).

Fazele bătăliei de la Issos ne sînt binecunoscute din memoriile lui Ptolemeu (transmise prin Arrianus), participant activ la această sîngeroasă încleștare. Proasta întocmire a liniei de bătaie persană, nesiguranța arătată de Darius, în contrast cu stăpînirea de sine și inițiativele lui Alexandru, îl determinau pe Arrianus (II, 7) să scrie : „Lupta avea să se dea între macedoneni, dinainte învingători, și perși, ca și învinși". Înaintea bătăliei Alexandru ținu un discurs pentru a înflăcăra pe oamenii săi, îi lăsă să prînzească și să se odihnească. Avanposturile macedonene ocupau defileurile importante și culegeau mereu știri despre mișcările treptate ale inamicului. Darius mai comisese greșeala de a-și diviza forțele, prin trecerea pe malul opus al rîului a 30 000 de călăreți și 20 000 de pedestrași dintre cei mai buni. Frontul lui Darius avea la centru pe mercenarii greci și barbari, la dreapta un corp puternic de cavalerie comandat de Nabarzes și la stînga trupe ușoare, mai ales arcași. Postul său de comandă se găsea în sectorul rezervelor strategice, așezate în spatele mercenarilor greci. În fața mercenarilor greci din linia persană, considerați cei mai periculoși, Alexandru și-a orînduit renumita și compacta falangă macedoneană. Aripa stîngă macedoneană se găsea sub comanda lui Parmenion, ajutat de cei mai buni generali, ca Ptolemeu, Meleagru și Crateros, cu ordinul de a nu se depărta de mare. Se evita astfel posibilitatea unei încercuiri din partea barbarilor, ceea ce ar fi dus la prinderea „în clește" a macedonenilor. În sfîrșit, aripa dreapta a liniei sale de

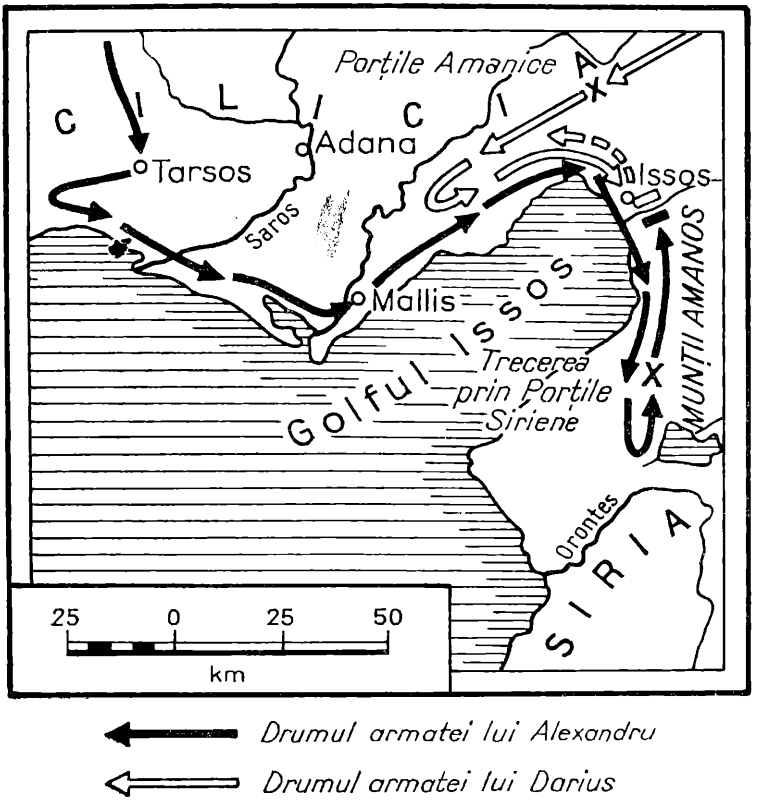

Desfășurarea bătăliei de la Issos (schiță)

bătaie, care se sprijinea pe munte, era alcătuită din corpul de armată al pedestrașilor ușor înarmați, în frunte cu Nicanor, fiul lui Parmenion, Perdiccas, Coinos și alții. La aripile frontului el a așezat diferite unități de cavalerie. Întregul front avea o lungime de 3 km, atît cît reușeau efectivele lui Alexandru să egaleze pe ale lui Darius și să acopere întreaga depresiune dintre mare și munte.

Bătălia s-a angajat în după-amiaza zilei de 12 noiembrie 333, prin obișnuitul atac vijelios al cavaleriei co-

mandată de Alexandru care a dislocat aripa stîngă a perşilor şi a împins-o în albia rîului, devenită acum teatrul unei lupte înverşunate. Avîntul prea mare al lui Alexandru în liniile persane a creat un gol între el şi falangă. Mercenarii greci din rîndurile lui Darius (în număr de 8 000) observară că frontul macedonean nu mai era legat continuu. Ei au atacat în acest punct slab, unde s-a angajat lupta cea mai dîrză. Ajutoarele trimise în pripă de Alexandru din aripa dreaptă a armatei sale în acest punct nevralgic respinseră însă pe mercenarii greci. Acum, ambele aripi ale frontului lui Darius erau rupte, iar centrul lui se retrăgea în grabă ca să nu fie învăluit. „Şi iată că, deodată, perşii începură să fugă din toate părţile. În retragerea ei, cavaleria persană avu multe de pătimit, întrucît caii erau călăriţi de oameni prea greu înarmaţi... Darius se aruncă aşa cum era, în carul său şi o luă la fugă printre primii. O vreme goana îl duse peste locuri şese şi în tot acest timp carul se dovedi salutar, dar cînd terenul deveni rîpos şi greu practicabil, Darius trebui să renunţe la car, lepădă scutul şi mantia, ba îşi lăsă chiar arcul în car, încălecă şi dispăru în goana calului. Curînd căzu întunericul care-l feri să încapă în mîinile lui Alexandru" (Arrianus, II, 11). Numai noaptea a pus capăt urmăririi şi masacrului în cetele fugarilor. Alexandru, rănit uşor la coapsă, pierdea la Issos 300 de oameni şi 500 de răniţi, pe cînd perşii au avut morţi şi prizonieri cu zecile de mii, între care şi cinci satrapi. Din imensa pradă capturată în tabăra persană făceau parte mama, soţia, un prunc şi două fiice ale lui Darius, cum şi 3 000 de talanţi. Cea mai mare parte a vistieriei, împreună cu bagajele şi familiile nobile persane se găseau la Damasc, unde a doua zi au fost capturate de Parmenion, din ordinul lui Alexandru. Faţă de familia fugarului, Alexandru s-a arătat respectuos şi mărinimos în daruri, ceea ce i-a adus elogiile lui Plutarh.

Urmările victoriei de la Issos, bătălie comparabilă cu cele de la Salamina [1] şi Plateea [2], au fost imense. Vestea

---

[1], [2] Localităţi din Grecia antică unde s-au desfăşurat marile bătălii dintre greci şi perşi, în primul sfert al secolului al V-lea î. e. n.

ei, adusă în Grecia, a potolit spiritele înfierbîntate și glasul lui Demostene. Ajuns dincolo de Eufrat, înfrîntul de la Issos trimitea un mesaj lui Alexandru, cu propuneri de alianță și pace, în schimbul punerii în libertate a familiei sale. Un sol al lui Alexandru îi aducea însă un răspuns jignitor. Macedoneanul îngîmfat îi arătă că el a venit să răzbune umilințele grecilor din războaiele medice și uciderea tatălui său organizată de Darius, pe care-l consideră ca uzurpator de tron, asasin și supus al lui după înfrîngerea de la Issos. I se cerea capitularea necondiționată sau război.

Înainte de a relua înaintarea, Alexandru trecu la alte acte de organizare a teritoriului cucerit timp de 18 luni. El se întindea de la Sinope pînă la Cilicia. Față de orașele grecești riverane, tînărul rege se comportă felurit, după cum acestea îl primiseră. Multora le acordă o așa-zisă „autonomie și libertate internă", dreptul de a bate monedă, de a se organiza în confederații religioase, dar nu le scuti de contribuțiile necesare continuării războiului. Sînt alungați tiranii, oligarhia și satrapii persani ; regimul democrat se instalează peste tot, concomitent cu rechemarea exilaților politici. Ca și în Grecia, luptele între aceste orașe au încetat și Alexandru, ca arbitru, judeca litigiile mărunte dintre ele.

Administrativ, se păstra divizarea în satrapii, dar întregul personal militar, civil și financiar al lor fu înlocuit cu elemente macedonene. O deosebită grijă s-a acordat reorganizării încasării impozitelor, atît de necesare plății soldelor și ducerii războiului.

Cucerirea Siriei și a Egiptului

După succesul de la Issos, Alexandru avea deschise toate drumurile Imperiului persan. Era de așteptat urmărirea și lichidarea lui Darius, dar cuceritorul și-a dus la capăt vechiul său plan de a ocupa litoralul estic mediteranean, cu importantele lui porturi, ca să „învingă marea de pe uscat", adică să lichideze bazele navale per-

sane care îi amenințau spatele și puteau atîța Grecia la revoltă. Majoritatea orașelor siro-feniciene, în frunte cu Arad, Tripoli, Byblos și Sidon, și-au deschis porțile. Împotrivire a găsit numai în fața puternicului Tyr, metropola Cartaginei și a multor colonii feniciene. Cei din Tyr doreau să rămînă neutri în conflictul macedo-persan.

La început se părea că tyrienii vor accepta o supunere formală. Cînd însă nu-i îngăduiră lui Alexandru să pătrundă în oraș ca să jertfească zeilor lor, aceștia bănuind planul ascuns al cuceritorului, asediul orașului începu în ianuarie 332 și ținu timp de șapte luni. Cetatea, cu baza ei navală, reprezenta un pericol în flancul lui Alexandru, în cazul în care rămînea necontrolată de el. Ea se afla la 2 km de țărm, pe o insulă stîncoasă, avea două porturi și ziduri înalte. Macedonenii au încercat să o lege de țărm cu un dig pe care să împingă apoi turnuri de asediu și mașini balistice, cu speranța de a realiza o breșă în sistemul defensiv al Tyrului. Planul a dat însă greș, apărătorii reușind să incendieze turnurile și partea lemnoasă a digului. O ploaie de săgeți se revărsa de pe ziduri asupra atacatorilor. A fost necesară concentrarea unui mare număr de corăbii cipriote, feniciene și grecești, încărcate cu mașini adecvate dărîmării zidurilor, cu punți și trupe speciale care au dat un asalt concomitent și general asupra întregii insule. Numai astfel s-a reușit să se pătrundă prin gurile porturilor și prin breșele din ziduri. Întărîtați de durata asediului și de pierderile suferite pînă atunci, macedonenii nu înțelegeau să cruțe pe cineva. Ultima rezistență din cetățuia interioară, numită Agenorion, a cedat și ea. Au fost executați 8 000 de tyrieni, iar 30 000 vînduți ca sclavi. Alexandru putea să jertfească liniștit zeilor fenicieni și să organizeze parăzi militare pe străzile inundate de sînge.

Pe timpul asediului Tyrului, Darius i-a trimis noi propuneri de pace. Pentru mama, soția și copiii lui oferea 10 000 de talanți, teritoriul dintre Marea Egee și Eufrat și pe fiica sa cea mare, ca soție lui Alexandru. „Alexandru — scrie Arrianus (II, 25) — anunță aceste oferte în adunarea oamenilor săi de încredere, după care se zice că Parmenion i-ar fi răspuns : «Dacă eu aș fi Alexandru, aș da ascultare propunerilor, aș pune capăt războiului și nu

mi-aș mai risca viața». La care, pare-se că Alexandru ar fi răspuns lui Parmenion că și el dacă ar fi fost în locul lui Parmenion ar fi făcut așa, însă dat fiind că este Alexandru, răspunsul său — pe care, de altfel, i-l și trimisese lui Darius — avea să fie altul". Prin aceasta Alexandru (în opoziție cu opinia moderată a generalilor bătrîni din armată care începuseră să se teamă că-l vor vedea pe regele lor instalat ca despot oriental la Babilon) își anunța intenția de a cuceri întreg Imperiul persan.

Răspunsul lui Alexandru la propunerile lui Darius a fost cucerirea întregii Sirii și înaintarea către Egipt. În drum spre gurile Nilului, cetatea Gaza, capitala filistenilor, ocupată de o garnizoană arabă condusă de Batis, i s-a opus timp de două luni (septembrie-octombrie 332). În jurul întăriturilor ei s-a construit un val de pămînt înălțat pînă la nivelul zidurilor, pe care s-au așezat mașini de asediu. Trei asalturi ale macedonenilor au fost respinse sub tirul puternic al oamenilor lui Batis. Numai după ce au sosit mașinile cu care se cucerise Tyrul, la un al patrulea asalt macedonean, zidurile Gazei au cedat. În timpul asaltului, Alexandru s-a ales cu o rană serioasă. „O lovitură de catapultă i-a străpuns scutul, platoșa și umărul pînă în cealaltă parte" (Arrianus, II, 27). De aceea, cuceritorul s-a arătat fără milă : bărbații au fost uciși, copiii și femeile vînduți în robie. Din bogata pradă au beneficiat, pe lîngă alții, Olimpiada și fostul său pedagog Leonida, rămași în Macedonia.

Acum drumul său spre Egipt era complet curățat, iar acolo nu putea întîmpina nici o rezistență. După o săptămînă de marș, trupele lui Alexandru și flota atingeau Pelusion de lîngă Delta Nilului, unde satrapul persan Mazaces, dîndu-și seama că orice rezistență ar fi inutilă, s-a supus lui Alexandru. Urmîndu-și drumul pînă la orașul Memfis de la capătul nordic al Deltei Nilului, găsi acolo 800 de talanți și aduse sacrificii zeilor egipteni ai căror preoți îl recunoscură ca faraon. Acolo primea vești bune de la amiralul său Hegelochos, referitoare la curățirea ultimelor cuiburi persane și despre lichidarea rezistențelor locale din insulele egeene, intrate acum toate sub controlul lui Alexandru. Acesta fusese rezultatul pla-

nului său înțelept de a ocupa mai întîi întreaga coastă maritimă, de la Helespont la gurile Nilului.

Iarna anilor 332—331 și primăvara ce i-a urmat au fost folosite de Alexandru pentru reorganizarea Egiptului. Ținta lui era să-și atragă simpatia localnicilor prin adorarea zeilor egipteni, urmată de o atitudine binevoitoare față de nevoile țării. La Memfis a adus sacrificii în templul zeului Phtah, s-a închinat lui Apis și a apărut la ceremonii pe tronul faraonilor, încoronat după moda acelora. Din punct de vedere politic, aceste concepții despre monarhia divină i-au adus însemnate foloase pe care a știut să le fructifice prin „pelerinajul" întreprins în oaza Siva din Libia, la faimosul templu-oracol al zeului Ammon. Acest pelerinaj a fost precedat de fondarea orașului Alexandria. Coborînd cu flota pe Nil, a ajuns lîngă lacul Mareotis și insula Faros, unde exista numai un modest sat de pescari. Ochiul abil al Macedoneanului intui de îndată locul unui viitor port și oraș, care avea să smulgă supremația maritimă și comercială a Tyrului, Pireului, Rodosului, Siracusei etc. Se spune că după indicațiile amănunțite ale lui Alexandru, arhitectul său oficial, Deinokrates din Rodos, ar fi trasat planul viitorului centru comercial și cultural al lumii elenistice. Se întemeia în acest loc o primă mare colonie cu caracter cosmopolit, punct de legătură economică între Europa și Orient. Limba și instituțiile culturale elenice vor impune caracterul grecesc al acestei Alexandrii.

Asupra călătoriei spre oaza Siva și templul lui Ammon-Ra s-au scris multe episoade anecdotice și romantice, stîrnite mai ales de povestirile miraculoase colecționate de Plutarh. În realitate, acest obositor „pelerinaj" a avut un substrat politico-religios. După un drum de 240 km, de la Alexandria pînă la Paraitonion, de-a lungul coastei, Alexandru s-a îndreptat spre sud, în pustietatea deșertului libian. Timp de 12 zile, caravana s-a luptat cu greutățile drumului, setea, furtunile de nisip care au acoperit urmele potecii ș.a. Ploi venite la timp și zborul în direcția oazei a doi corbi l-ar fi salvat pe îndrăzneț pelerin și pe ai săi.

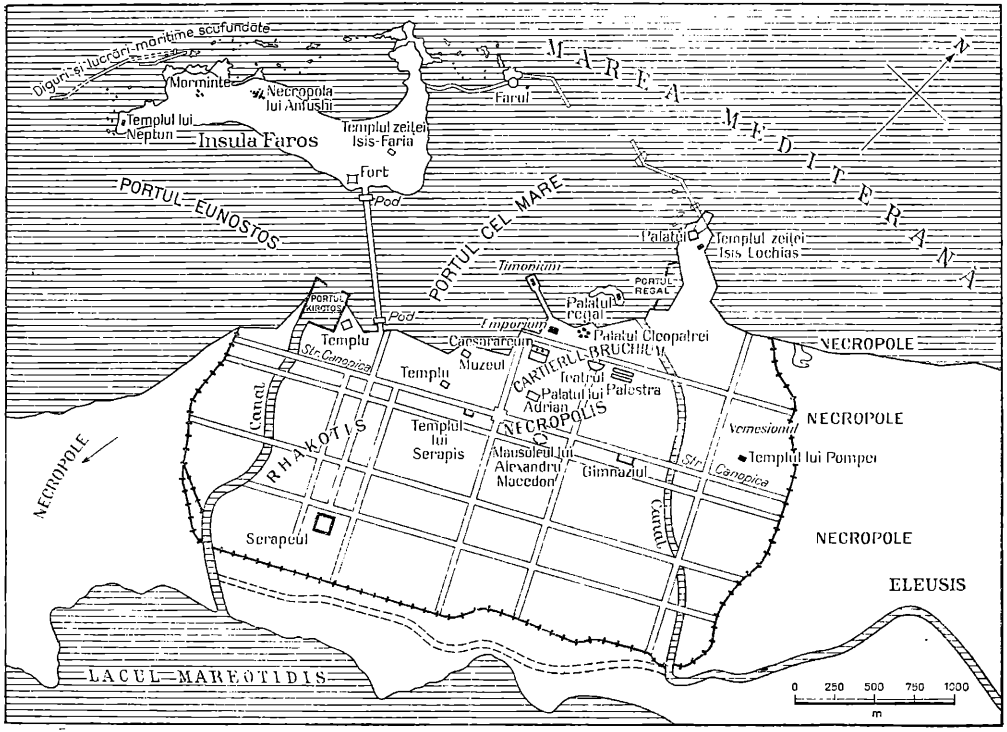

Planul orașului Alexandria

Marele preot al templului l-a primit numai pe el, în chip tainic, în sanctuarul secret al zeului, unde ar fi avut loc o convorbire mistică între cei doi. Prorocirile auzite din gura marelui preot l-ar fi impresionat profund pe Alexandru. I s-a arătat că adevăratul lui tată este însuşi zeul Ammon, care-i asigură calitatea divină pe pământ şi promisiunea de a realiza un imperiu universal. Alexandru a lăsat să se răspîndească aceste zvonuri din considerente politice. Acesta era secretul unei lungi (600 km) şi periculoase călătorii prin deşert. La scriitorul roman Aulus Gellius *(Nopţile atice,* XIII, 4)[1] întîlnim şi o anecdotă epistolară, în legătură cu autozeificarea sa. Alexandru s-ar fi adresat mamei sale cu formula : „Regele Alexandru, fiul lui Zeus Ammon, către mama sa Olimpiada, salutare", iar Olimpiada i-ar fi răspuns astfel : «Fii bun, fiul meu, şi taci, nu mă denunţa Herei ; se va răzbuna crunt pe mine, dacă tu-i mărturiseşti prin scrisoarea ta că eu i-am fost rivală !» Această blîndeţe a unei femei culte şi înţelepte faţă de fiul ei orgolios îi atrăgea lui Alexandru în chip fin şi delicat atenţia să părăsească încrederea deşartă pe care i-o cultivaseră marile victorii, complimentele linguşitorilor şi succesele nesperate că el este fiul lui Zeus".

Este necesar de subliniat faptul că de acum înainte Alexandru va pretinde treptat supuşilor săi orientali, apoi greco-macedonenilor să i se aducă onoruri divine, pe care le avuseseră faraonii şi alţi despoţi din Orient.

Reîntors la Memfis, pe un drum mai scurt prin acelaşi deşert, Alexandru reorganiză fundamental administraţia Egiptului. Puterea militară a fost separată de cea civilă-administrativă şi financiară, deoarece, „...dacă ar fi încăput pe mîna unei singure persoane, Egiptul nu ar mai fi prezentat nici o garanţie pentru el" (Arrianus, III, 5). Un egiptean primea conducerea administrativă şi un ofiţer macedonean comanda armatei.

---

[1] Editura Academiei Republicii Socialiste România, Bucureşti, 1965 (trad. David Popescu).

LICHIDAREA IMPERIULUI PERSAN

Cînd începea să mijească primăvara anului 331, toate treburile erau bine întocmite în Egipt. Alexandru părăsi Memfisul şi se îndreptă spre Tyrul Feniciei, urmat pe mare de flotă. Acolo procedă la noi măsuri administrative, primi solii venite din Tracia şi organiză spectacole.

Pe timpul cît Alexandru fusese ocupat cu supunerea oraşelor feniciene şi cu călătoria în Egipt, Darius avusese răgazul să concentreze la Babilon ultimele forţe militare ale imperiului său, recrutate de la Eufrat pînă la fluviul Iaxarte. Toate neamurile din imperiul său îi trimiseseră contingente şi, potrivit unei legende, efectivul forţelor sale s-ar fi ridicat la fantastica cifră de un milion de luptători. În afară de superioritatea numerică, trupele sale dispuneau şi de arme noi, necunoscute în oastea macedoneană. Din India îi sosiseră 15 elefanţi de luptă. Tehnicienii îi construiseră 200 de care de luptă, un fel de „tancuri" ale antichităţii. Un atare car de luptă poseda coase ascuţite fixate în prelungirea osiilor şi a protapului, cu care îşi deschidea drum prin rîndurile inamice. De la Babilon, Darius şi-a trecut toată această armată dincolo de fluviul Tigru, într-o cîmpie larg deschisă, ca să aibă loc de manevră şi de învăluire a batalioanelor macedonene. El evită greşeala tactică de la Issos, unde armata sa imensă nu se putuse mişca din cauza lipsei de spaţiu.

Din Fenicia, Alexandru a pătruns în deşerturile siriene şi a atins malurile Eufratului la localitatea Tapsacos. Fluviul nu a putut fi apărat de avangărzile persane comandate de Mazaios, şi Alexandru l-a trecut uşor pe poduri legate de pontonierii săi. A ales un drum de înaintare mai spre nord şi ocolit, avantajos însă pentru păşunat şi locuri mai puţin toride decît cele din inima cîmpiei Mesopotamiei (pe unde era calea cea mai dreaptă spre Tigru). Dispunea în acelaşi timp de un excelent serviciu de informaţii, format din evreii rămaşi la Babilon din vremea faimoasei captivităţi a lui Nabucodonosor. Aceştia îl ajutau cu multă sîrguinţă, deoarece Alexandru rezervase la Alexandria un întreg cartier pentru coloniştii iudei. Armata lui Alexandru înainta treptat şi făcea dese

popăsuri. Credea că Darius îl va aştepta cu forţele sale chiar pe malul stîng al Tigrului, dar acela a făcut marea greşeală de a părăsi acest bun obstacol de trecere şi de a se retrage mai spre răsărit, în cîmpia Gaugamela („Casa cămilei" în limba persană), la 80 km depărtare de localitatea Arbela. „Luna a avut o eclipsă totală în luna boedromion (= 20 septembrie 331), pe la începutul misterelor de la Atena, iar în a unsprezecea noapte de la eclipsă, taberele duşmane au început să se vadă una pe alta. Darius şi-a ţinut mereu soldaţii sub arme şi-şi inspecta unităţile la lumina torţelor. Macedonenii dormeau, iar Alexandru stătea cu prezicătorul Aristandros înaintea cortului, îndeplinea unele slujbe sfinte misterioase şi aducea jertfe zeiţei Groaza" (Plutarh, IX, 31). Aceasta era atmosfera din cele două tabere înaintea unei mari bătălii, una calmă şi odihnită, cealaltă mereu agitată şi obosită, fiindcă stătea numai cu arma în mînă. Parmenion l-ar fi îndemnat pe Alexandru să profite de întuneric şi să atace pe perşi în timpul acestei nopţi, dar el nu a voit să riște.

Bătălia de la Gaugamela

La Gaugamela, Darius şi-a pus în joc întreaga mulţime a armatei sale rînduită pe un front lung de 9 km, prin care putea uşor învălui linia de bătaie a lui Alexandru cu un efectiv de 40 000 de infanterişti şi 7 000 de călăraşi. Dispozitivul persan cuprindea alternativ, în linie, infanterie, cavalerie, arcaşi, care de luptă şi elefanţi. Numai aripa dreaptă a lor fusese mai bine închegată, ca o masă compactă alcătuită din cavaleria cea mai puternică.

În faţa numărului imens al duşmanilor, geniul strategic al lui Alexandru a creat un dispozitiv cu totul nou, care-i oferea posibilitatea să atace fulgerător masa duşmană, să o împiedice astfel ca să-l prindă în cleşte. La aripa lui dreaptă, în faţa lui Darius, şi-a aşezat cavaleria de hetairi condusă chiar de el, iar la centru a rînduit falanga ajutată de pedestraşii aliaţi uşor înarmaţi. Comanda aripii stîngi ce trebuia să facă faţă masei de cavalerie per-

sane a fost încredințată lui Parmenion, generalul său cel mai destoinic, care dispunea de cavalerie ușoară și de alte unități. Flancurile frontului lui Alexandru erau ferite de învăluire prin dispunerea unor unități de arcași ale căror săgeți puteau lovi la mare distanță. Misiunea rezervelor strategice din urma frontului macedonean era în primul rînd de a face față unui eventual atac al inamicului, dacă acela ar încerca o învăluire prin spate.

Lupta a început în dimineața zilei de 1 octombrie 331 și a fost mult mai înverșunată decît cea de la Granic sau cea de la Issos. Atacul l-au deschis carele persane cu coase care atacau în șiruri. Soldații lui Alexandru s-au dat la o parte din drumul lor. Arcașii și aruncătorii de suliți bine pregătiți din armata lui Alexandru au știut să lovească la timp cu armele lor în caii și conducătorii acestor care, făcîndu-le inofensive. Ordinea, disciplina și rutina în luptă a armatei lui Alexandru au asigurat victoria asupra masei eterogene de perși care putea intra ușor în debandadă. Atacul hotărîtor l-a deschis Alexandru însuși, în fruntea hetairilor săi, năvălind nebunește peste rîndurile persane unde se găsea însuși Darius. A urmat o luptă disperată de cavalerie în care macedonenii și-au dovedit superioritatea. În același timp, falanga macedoneană dădea peste cap centrul frontului persan intrat în panică. „Văzîndu-se deodată amenințat din toate părțile, Darius, fricos ca întotdeauna, întoarse cel dintîi spatele, luînd-o la fugă ; îndată frica puse stăpînire și pe perși..." (Arrianus, III, 14). Dimpotrivă, pe aripa stîngă comandată de Parmenion, situația devenise extrem de gravă pentru macedoneni. Călărimea grea persană spărsese frontul macedonean și Parmenion pierduse controlul asupra oamenilor săi risipiți și gata de fugă. Aceasta l-a silit să ceară disperat ajutorul lui Alexandru. Spre norocul lui Parmenion, victorioșii barbari au pătruns în lagărul cu bagajele macedonenilor, au uitat de luptă și se preocupau numai de jaf. „De îndată ce primi mesajul lui Parmenion, Alexandru renunță să mai fugărească pe dușman și se îndreptă cu cavaleria de elită în galop întins împotriva aripii drepte a barbarilor..." (Arrianus, III, 15). Cu aceasta, ultima rezistență a dușmanilor a fost lichidată tot prin intervenția salvatoare a lui

Alexandru. Dar aceasta l-a întrerupt din iureşul lui pe urmele fugarului Darius, pe care spera să-l captureze viu. A doua zi era prea tîrziu, „Marele rege" fugise departe. În mîinile învingătorului căzeau şi de astă dată, „carul, scutul, arcul şi săgeţile lui". Din învălmăşagul luptei de la Gaugamela, la căderea nopţii, s-au retras în ordine numai mercenarii greci din solda marelui rege şi cavaleria bactriano-sogdiană comandată de satrapul Besos. Pierderile macedonene erau destul de însemnate. Căzuseră 60 de hetairi din jurul lui Alexandru ; comandanţi de seamă, ca Hephaistion, Coinos şi Medidas, fuseseră grav răniţi. Dar victoria era strălucită. În timp ce Parmenion punea stăpînire în lagărul inamic, pe bagajele persane, pe elefanţi şi pe cămile, Alexandru sărea în şa şi relua urmărirea lui Darius, în cursul nopţii. În goană secera cetele de fugari, captura mereu prăzi şi pătrundea în Arbela (după o cale de 80 km, fără popas). Fugarul, mai iute, ajunsese în oraşul Ecbatana. Atît timp cît Darius era liber şi în viaţă, Alexandru nu putea dormi liniştit, deşi victoria de la Gaugamela însemna lichidarea puterii militare a Imperiului persan. Deocamdată renunţă la urmărirea fugarului în folosul ocupării marilor oraşe persane şi a capturării tezaurelor regale.

Ocuparea capitalelor statului persan şi moartea lui Darius

De la Arbela, Alexandru se îndreptă numaidecît spre legendarul Babilon, oraşul cu „o sută de porţi de bronz", apărat de ziduri lungi de 90 km, de care el se apropia cu armata în linie de bătaie. Dar nu fu întîmpinat cu săgeţi trimise de pe ziduri, ci cu flori aruncate pe carul în care stătea Alexandru, în marş triumfal spre palatul de odinioară al lui Nabucodonosor. Satrapul Mazaios i se supuse şi rămase ca guvernator al Babilonului, cu dreptul de a bate monedă, dar asistat de un general macedonean şi de un trezorier grec. Alexandru petrecu 30 de zile la Babilon admirînd vechile lui monumente pe care le şi restaură. În templul zeului suprem Marduk aduse sacrificii

în prezența magilor. Peste tot își arătă respectul față de obiceiurile și religia Caldeei, persecutate pînă acum de perși. Reuși prin atare comportare să-și cîștige aceleași simpatii ca în Egipt. Dar o dată cu această ședere în Babilon, Alexandru începu să-și dezvăluie îndrăznețul său plan de a face colaboratori din supuși, iar nu sclavi cum ar fi dorit anturajul său macedonean. Nobilimea persană își dădu seama că e preferabilă colaborarea cu acest cuceritor, decît împotrivirea fără rost. De acum, din ce în ce mai mulți nobili persani își păstrau funcțiile administrativo-civile sau erau acceptați în anturajul militar al lui Alexandru.

Învingătorul străbătu apoi în 20 de zile drumul dintre Babilon și Susa, unde îl aștepta un detașament macedonean care pusese mîna pe 50 000 de talanți din palatul regal. În acest mare oraș al Elamului mai descoperi și grupul statuar din bronz care îi reprezenta pe tiranoctonii Harmodios și Aristogheiton, lucrat de sculptorul Antenor și luat ca pradă de Xerxes în 480, atunci cînd jefuise Acropola Atenei. Opera fu restituită atenienilor. Banii găsiți la Susa îl ajutară a se achita de obligațiile față de soldați și a pregăti noi campanii, prin angajarea de alți mercenari. În palatul de la Susa a instalat familia captivă a lui Darius.

În luna ianuarie a anului 330 își propuse să înainteze către sud-est, pentru a cuceri orașele Parșa (Persepolis) și Pasargades. Pînă acolo avea de înfruntat populațiile de munte ale uxilor, obișnuite a cere sume mari și de la regii persani, cînd treceau prin văile și potecile lor. Rezistența muntenilor a fost înfrîntă numai printr-o abilă mișcare de învăluire a lui Alexandru, în timp de noapte, cînd a reușit să le cadă în spate.

În defileul cunoscut în antichitate sub numele de „Porțile Persidei" întîlni a doua împotrivire serioasă. Ariobarzanes, satrapul Persiei, îi opunea în acest loc o armată de peste 40 000 de ostași, adăpostiți în spatele unor ziduri care barau văile. Ei au respins primul atac al macedonenilor. A fost necesară tot o mișcare de învăluire nocturnă, condusă de însuși Alexandru, ca o parte din armata sa să cadă în spatele persanilor și să-i pună pe fugă. Aflînd de eșecul lui Ariobarzanes, Tiridates, comandantul din

Parşa — Persepolis, i se supuse, predîndu-i cel mai mare tezaur regal, compus din 120 000 de talanţi. Oraşul cel mai strălucit din lumea persană era dotat cu trei mari cartiere : citadela, casele nobilimii şi terasa palatelor regale spre care urcau trepte monumentale. În buchetul acestor palate strălucea cel zidit de Xerxes, marele duşman al lumii greceşti, clădire cu porţi păzite de animale fantastice, sculptate în granit, ce flancau intrarea, şi apadana, adică sala tronului regal cu cele 100 de coloane ale ei, care producea o impresie de neuitat. Toată ura grecilor şi a Macedoneanului se revărsa asupra acestei construcţii, simbol al atîtor suferinţe abătute asupra Greciei din vremea războaielor medice. Alexandru convocă un consiliu de război şi ceru distrugerea întregului oraş. În zadar îi demonstră Parmenion că n-are rost să distrugă bunuri ce-i aparţin. Plutarh (IX, 38) povesteşte astfel incendierea palatului lui Xerxes :

„Apoi, tocmai cînd era gata să se pornească spre Darius, Alexandru s-a dedat în aşa chip la petrecere, la băutură şi la glume cu prietenii săi, şi a adus la chef şi femeile care veniseră după iubiţii lor. Printre acestea, mai cu osebire, vestită era Thais, prietena lui Ptolemeu, cel care a domnit în urmă. Ea era de neam ateniană. Mai întîi aducea cu mare băgare de seamă laude lui Alexandru şi glumea cu el, apoi cînd băutura a început să o ameţească s-a avîntat să-i spună un cuvînt care, desigur, se potrivea cu firea compatrioţilor săi, dar care era prea mare pentru ea. A spus, într-adevăr, că-n acea zi, desfătîndu-se în palatul prea semeţilor perşi, primeşte răsplata suferinţelor îndurate tot cutreierînd Asia. Cu şi mai mare plăcere, a zis, ar aprinde dansînd, palatul lui Xerxes, cel care a dat foc Atenei. Ar vrea să dea ea însăşi foc casei, sub privirea regelui, pentru ca să se ducă vestea că femeile care însoţeau pe Alexandru au răzbunat mai bine Grecia împotriva perşilor, decît comandanţii care au luptat pe mare şi pe uscat. Vorbele ei au stîrnit un ropot de aplauze. Prietenii lui Alexandru au început să strige şi s-o îndemne să purceadă la faptă, şi care mai de care se grăbea s-o ia înainte spre palat. Regele, entuziasmat, a sărit de la locu-i cu cununa de flori pe cap şi c-o torţă în mînă a pornit spre palat. Cei care-l urmau au încon-

jurat palatul, dansînd şi strigînd ; şi alţi macedoneni, aflînd despre cele întîmplate, au alergat cu torţe veselindu-se. Ei socoteau desigur că numai un om care se gîndeşte să se întoarcă acasă, şi nu unul care are de gînd să domnească peste străini, poate să dea foc şi să distrugă palatul regesc".

Mai multe zile, soldaţii macedoneni au jefuit şi au făcut să curgă mult sînge în cartierele nobile ale oraşului. În acest timp se primeau veşti bune din Grecia. O încercare de revoltă a Spartei, singura dintre cetăţile greceşti ce-i mai producea îngrijorare lui Alexandru, fusese înfrîntă de locţiitorul său Antipater. Cadavrul regelui lecedemonian Agis rămăsese sub zidurile oraşului Megalopolis din Arcadia (octombrie 331). La Persepolis, Alexandru a zăbovit patru luni, răstimp în care a ocupat şi oraşul apropiat Pasargades, unde alt comandant persan îi preda 6 000 de talanţi din tezaurul regal. Alţi satrapi vecini îi oferiseră supunerea. Întîrzierea lui Alexandru în Persepolis s-ar explica şi prin faptul că aştepta acolo propuneri noi din partea lui Darius, dar ele nu au venit, ceea ce l-a determinat să pornească în urmărirea lui.

După dezastrul de la Gaugamela, Darius se refugiase în ţara Mediei, la Ecbatana, unde îşi adunase resturile oştirii şi pe unii satrapi. Dispunea de puţini oameni şi de un tezaur format numai din 7 000 de talanţi, mijloace considerate ca insuficiente pentru a căuta o nouă înfruntare cu Alexandru. Darius nădăjduia mai mult într-un miracol. Principalii săi satrapi, Besos şi Satibarzanes, îi cereau să se retragă către îndepărtata satrapie Hircania unde se puteau recruta forţe proaspete şi se puteau fortifica în „Porţile caspiene". În realitate, ei urmăreau să-l ducă în regiuni unde le-ar fi fost posibil să-l trădeze şi să-l captureze. În timpul acestei stări de nehotărîre, îi sosi vestea despre apropierea lui Alexandru, care părăsise Persepolis (aprilie-mai 330) şi înainta cu cavaleria spre Ecbatana. Darius şi-a expediat imediat tezaurul şi bagajele în Hircania ; apoi a poruncit să se distrugă orice mijloace de aprovizionare în calea macedonenilor. Cînd Alexandru intră în Ecbatana, fugarul se găsea la o cale de cinci zile, în regiunile caspice, apărat de aproape 10 000 de luptători.

Deşi a zăbovit puţine zile în Ecbatana, Alexandru a luat grăbit cîteva hotărîri de mare importanţă, din care putem deduce noua lui orientare faţă de lumea greacă, al cărei ultim hotărît luptător, regele spartan Agis, căzuse la Megalopolis. „După ce-şi făcu intrarea în Ecbatana — scrie Arrianus (III, 19) — Alexandru licenţie cavaleria tesaliană şi restul aliaţilor (greci), plătindu-le mai întîi solda pînă la ultimul ban, peste care mai adăugă de la sine 2 000 de talanţi...". Acum nu mai avea nevoie de sprijinul grecilor şi de al ligii corintice, şi renunţă chiar la contribuţiile băneşti ale statelor greceşti pentru susţinerea campaniei din Orient. Dorea să arate tuturor că-i „rege al regilor" în Orient şi că şi-a creat un imperiu, situaţie care depăşea modestul mandat de pînă aici, ca „strateg autocrator" al grecilor şi macedonenilor. Deci nu mai putea fi vorba de un război panelenic, ci de unul personal. Ca măsură practică directă, îşi centralizează tezaurul la Ecbatana şi-l încredinţă lui Harpalos, păzit de 6 000 de oameni. În acelaşi timp nu mai vedea cu ochi buni nici pe bătrînii generali macedoneni, care dezaprobau multe din proiectele tînărului rege. Între aceştia figura şi Parmenion, ajuns la vîrsta de 70 de ani.

Continuînd apoi goana pe urmele lui Darius, după 11 zile ajunse la „Porţile caspiene" (lîngă actualul Teheran), unde află că Darius fugea spre est, părăsit de mulţi dintre ai săi. De la dezertori Alexandru a aflat că în urma unui consiliu de război, satrapii Besos, Nabarzanes şi Barsaentes îl detronaseră pe Darius, transformat în prizonier al lor şi deportat într-o cuşcă aşezată pe un car. Se părea că satrapii doreau să-l predea viu lui Alexandru, ca să obţină favoarea acestuia. Aceste informaţii l-au determinat pe Alexandru să accelereze ritmul urmăririi, zi şi noapte, cu o parte a cavaleriei de elită. În localitatea Tara, Alexandru primeşte informaţii de la localnici despre proclamarea ca rege al lui Besos în locul lui Darius dus mai departe în captivitate. Înscăunarea ca rege a lui Besos năştea şi mai multe îngrijorări Macedoneanului, decis acum să captureze cu orice preţ pe detronat şi pe uzurpator. Ceru un ultim efort celor 500 de călăraşi care se mai găseau în jurul său şi apucă, pe timp de noapte, un

drum mai scurt, prin deșert, ca să-i surprindă pe fugari. După 350 km străbătuți în șase zile, în zorii zilei următoare dădu, în sfîrșit, de barbari care se mișcau în dezordine și neînarmați. „Un mic număr dintre ei îi ieșiră în cale cu intenția să-i reziste, dar cei mai mulți renunțară la gîndul de a i se împotrivi și o rupseră la fugă, de îndată ce văzură că au de-a face cu Alexandru în persoană... Între timp, Besos și oamenii lui continuau să-l poarte pe Darius în carul acoperit cu coviltir ; dar cînd apropierea lui Alexandru deveni amenințătoare, Nabarzanes și Barsaentes se hotărîră să-l ucidă, apoi îl lăsară în drum și fugiră cu încă 600 de călăreți. Darius a murit puțin mai tîrziu (și mai înainte ca Alexandru să dea ochii cu el), din cauza rănilor primite (iulie 330). Alexandru trimise trupul lui Darius în Persia, cu ordin să fie înmormîntat în locul unde se aflau mormintele regilor (după tradiția înaintașilor lui Darius)..." (Arrianus, III, 21—22). Darius avea în jurul a 50 de ani și cu el dispărea imperiul Achemenizilor. Acest cap încoronat a fost un conducător slab, nehotărît, nepriceput, care a depus ultima sforțare pentru salvarea unui imperiu intrat în descompunere. Singurul moștenitor al Imperiului persan rămînea acum Alexandru, cu misiunea de a cuceri toate posesiunile lui și de a-i da coeziunea necesară.

DE LA MAREA CASPICĂ LA INDUS

După patru ani, Alexandru reușise să ocupe un imens teritoriu, de la Helespont pînă în Egipt, și mai departe, pînă lîngă povîrnișurile vestice ale podișului Iran. Ca să aducă sub ascultarea sa partea răsăriteană a fostului imperiu achemenid, va avea nevoie de alți trei ani, marcați de lupte grele, dublate de unele frămîntări în sînul armatei sale (330—327). Moartea lui Darius și cucerirea centrului statului persan cu marile lui capitale dădeau speranțe armatei macedonene că acum s-a ajuns la capătul campaniei și că sosise momentul reîntoarcerii în patrie, a odihnei și a folosirii beneficiilor cuceririi. Nu era

însă aceasta şi părerea lui Alexandru. El visa un imperiu universal, lichidarea lui Besos, cuceriri pînă la Indus şi contopirea învinşilor cu învingătorii. Cei trei ani au fost cei mai grei din vremea scurtei sale domnii. A mers din cucerire în cucerire şi, concomitent, a fost silit să facă faţă unor grave nemulţumiri din sînul armatei. Luptele s-au dus în regiuni muntoase, pline de pustiuri, locuite de populaţii războinice şi înapoiate. Satrapiile orientale făcuseră parte numai cu numele din Imperiul persan. Rezistenţele „naţionale" erau organizate de şefi locali energici şi populari, ca bactrianul Besos şi sogdianul Spitamenes. Se foloseau cetăţile naturale ale munţilor şi tactica luptei de guerilă, ceea ce l-a silit pe Alexandru să-şi fragmenteze armata în detaşamente numeroase de cavalerie. Controlul macedonean în locurile pacificate se efectua şi prin colonii militare ridicate în puncte strategice. În cei trei ani, Macedoneanul a suferit destule insuccese şi numai tenacitatea sa fără limită l-a dus în cele din urmă la victorie.

În satrapia Hircaniei, de pe coasta sudică a Mării Caspice, se întărise, în bastionul munţilor Elbruz, satrapul Nabarzanes, unul din asasinii lui Darius, ajutat acolo şi de mercenari greci. Nabarzanes i s-a supus în cele din urmă, fiind chiar iertat de Alexandru, dar mercenarii greci au fost trataţi ca trădători ai cauzei panelenice. După 15 zile de odihnă, în septembrie 330, armatele macedonene invadau satrapia Aria. Conducătorul ei, Satibarzanes, oferea o supunere de circumstanţă, ca să se poată revolta după plecarea lui Alexandru şi să masacreze garnizoanele macedonene lăsate la Artacana, capitala sa. Cînd trupele macedonene potoliră această revoltă, satrapul rebel fugi în Bactria, la Besos. Tocmai în acel moment, Besos, în chip oficial, se proclama rege al perşilor sub numele de Artaxerxes al IV-lea şi îşi aşeza pe cap „tiara dreaptă" a Achemenizilor. Cu ajutorul acestuia, Satibarzanes revine şi provoacă o nouă revoltă în satrapia sa, unde va fi ucis pe cîmpul de luptă. Fără prea mari împotriviri, Alexandru supune satrapiile Aracosia şi Drangiana, unde fondează noi colonii militare care-i poartă numele.

Ca să ajungă în cele două mari satrapii, Bactria (Bactriana) și Sogdiana, unde Besos constituise un puternic cuib de rezistență, el trebuia să ia în piept bariera înzăpezită a munților Hinducuș, prin trecătoarea înaltă a văii Kabulului. Trecerea s-a efectuat în primăvara anului 329, cu destule greutăți și privațiuni alimentare. Dar la nord de acești inospitalieri munți, regiunea fusese pustiită din ordinul lui Besos, ca să înfometeze oastea macedoneană. În jurul satrapului asasin se strînseseră contingente militare trimise de numeroasele populații care locuiau în cele două satrapii, ba chiar și de sciții și masageții de la nord de fluviul Oxos (Amu-Daria). Cavaleria lui era comandată de Oxyartes și Spitamenes, care timp de doi ani au provocat multe încurcături în planurile lui Alexandru.

Besos se retrăsese dincolo de Oxos, în orașul Nautaca din Sogdiana. Aceasta îi înlesni lui Alexandru cucerirea lesnicioasă a Bactrianei, unde a așezat ca satrap tot un persan. Fluviul nu putea fi trecut din lipsa lemnului de construcție. „De aceea, Alexandru dădu ordin să se strîngă toate pieile de cort, să se pună în ele paie cît se poate de uscate, să fie legate în baloturi și cusute bine, ca apa să nu poată pătrunde în ele. După umplerea și coaserea baloturilor, armata putu trece pe celălalt mal în cinci zile" (Arrianus, III, 29). Barbarii au fost surprinși de această trecere ingenioasă, urmată de înaintarea rapidă a lui Alexandru. De teamă, Spitamenes și Datafernes îl trădară pe Besos și-l predară într-un sat lui Ptolemeu, generalul lui Alexandru, iar ei fugiră mai departe. Din ordinul Macedoneanului, cel care îndrăznise să-i conteste dreptul la „tiara înaltă" fu expus gol, cu un lanț de gît, la marginea drumului pe unde trecea armata învingătorului. Bătut cu vergile, schingiuit și mutilat, a fost trimis apoi în localitatea Bactria, unde mai tîrziu a fost executat.

Alexandru înaintă apoi în Sogdiana, ultima și cea mai înapoiată dintre satrapiile persane. Populația i se împotrivea peste tot ; a avut mari pierderi și el însuși a fost rănit de un bolovan la ceafă. Rezistența celor din Sogdiana a trezit la răscoală și pe cei din Bactria. Cartierul răscoalei generale era la Cyropolis, unde sosiseră ajutoare și de la triburile scitice de dincolo de fluviul Iaxartes

(Sîr-Daria). Numai trădarea nobilimii locale și masacrele înspăimîntătoare folosite de armata macedoneană au potolit deocamdată această serioasă împotrivire față de cuceritori. Pe malurile fluviului Iaxartes, Alexandru fondă cea mai îndepărtată dintre coloniile sale militare (Alexandria Eschate, azi Leninabad în U.R.S.S.). El trecu și fluviul ca să bage groaza în sciți. Iarna anilor 329—328 regele macedonean o petrecu în Bactria, unde urzi noi planuri, între care și campania pentru cucerirea Indiei, proiect care a fost amînat, fiindcă Bactriana și Sogdiana se revoltară iarăși.

Eroul mișcării de eliberare era același neobosit Spitamenes, sosit de peste Iaxartes cu forțe scitice și masagete. Peste tot micile garnizoane macedonene erau masacrate de răsculați. Se folosea cunoscuta tactică scitică din vremea expediției lui Darius I. Se ataca prin surprindere în grupe mici de cavalerie care împroșcau pe dușman cu un nor de săgeți, ca apoi sciții să fugă în grabă. În cele din urmă a biruit tenacitatea macedoneană și înșiși sciții revoltați trimiteau capul lui Spitamenes generalilor lui Alexandru. La potolirea acestei răscoale generale, Alexandru a participat mai puțin. El se instalase la Nautaca (azi Derbent), unde revizuia administrația cuceririlor din Orient, dînd perșilor locuri și mai numeroase în acest aparat. Ultimele focare ale răscoalei din Sogdiana sînt stinse în primăvara anului 327. S-au dat asalturi dîrze la cucerirea „Stîncii Sogdienilor" (lîngă Derbent), unde satrapul Oxyartes își adăpostea într-o cetate naturală bogățiile și familia. „Oxyartes avea o fată de vîrsta măritișului, pe numele ei Roxana (capturată la «Stînca Sogdienilor»). Tovarășii de arme ai lui Alexandru pretind că dintre toate femeile văzute de ei în Asia, Roxana era cea mai frumoasă — dacă n-o punem la socoteală pe a lui Darius. De îndată ce o văzu, Alexandru se îndrăgosti de ea ; totuși Roxana era prizoniera lui, Alexandru nu se gîndi să profite de ea ca de o captivă, ci o găsi demnă chiar de a-i fi soție" (Arrianus, IV, 19). Socrul Oxyartes împreună cu cei trei fii ai săi au devenit colaboratorii Macedoneanului.

Frămîntări la curtea și în armata lui Alexandru

Pe măsură ce greutățile campaniei de supunere a satrapiilor orientale se înmulțeau, creștea și opoziția în rîndurile aristocrației civile și militare din anturajul lui Alexandru. Divergențele porneau în mare parte din cercul lui Parmenion, general cu multă experiență, lucid în cele mai grele situații, nu rareori create de avîntul nebunesc al tînărului rege. În probleme de tactică, ei se ciocniseră în ajunul atacului de la Granic, în planul lichidării flotei lui Memnon nu se înțeleseseră, iar în privința cuceririlor spre răsărit, iarăși aveau opinii diferite.

Opoziția se lărgea pe măsură ce Alexandru își arăta predilecția pentru numirea aristocrației persane în diferite posturi cheie, civile sau militare. Macedonenii erau ostili față de introducerea ceremonialului și etichetei de la curtea persană, murmurau împotriva faptului că el îmbrăca la ocazii solemne tunica albă și „tiara înaltă" ale Achemenizilor și multe altele. „În Partia — scrie Plutarh (IX, 45 și 47) — a îmbrăcat pentru prima dată haina persană, fie că voia să se obișnuiască cu obiceiurile locului, gîndindu-se că comunitatea de obiceiuri și de rasă face mult pentru îmblînzirea oamenilor, fie că voia să-i încerce pe macedoneni, să vadă dacă-i poate face să i se închine, după ce-i va fi obișnuit cu îndepărtarea de felul vieții de mai înainte... Alexandru căta să ducă o viață cît mai asemănătoare cu a locuitorilor de acolo, și pe ei cerca să-i atragă către obiceiurile macedonenilor, socotind că atunci cînd el va fi departe, lucrurile se vor liniști mai mult printr-un amestec între macedoneni și perși și printr-o viață dusă laolaltă decît prin supunere". Teama cea mare a aristocrației macedonene era provocată de o eventuală înlocuire a ei cu cea persană în treburile de stat, de unde și comploturile puse la cale.

Primul din seria acestor conjurații a fost al lui Philotas, asupra căreia au rămas însă multe părți obscure. Fiul lui Parmenion, acum, în 330, mare comandant de cavalerie, om generos, popular între soldați, Philotas fu acuzat de a fi organizat o conjurație pentru lichidarea

lui Alexandru. Regele începuse să se teamă de acest idol al armatei încă din Egipt, cînd persiflase profeţiile oracolului lui Ammon. Denunţat, arestat, torturat şi apoi judecat în faţa adunării întregii armate transformată în curte de justiţie militară, Philotas a fost condamnat la moarte. Conform obiceiului macedonean, aceeaşi armată îl ucide cu lovituri de pietre şi lănci aruncate. „Îndată după uciderea lui Philotas, Alexandru a trimis poruncă în Media de au ucis şi pe Parmenion. Parmenion purtase multe lupte alături de Filip. Era singurul dintre prietenii mai bătrîni ai lui Alexandru, care-l îndemnase cel mai mult să treacă în Asia. Dintre cei trei copii pe care-i avea Parmenion în expediţie, pe doi îi văzuse mai înainte murind, iar o dată cu cel de-al treilea fusese ucis şi el" (Plutarh, IX, 49). Bătrînul cădea ucis mişeleşte în parcul palatului din Ecbatana, o crimă pe care Alexandru s-a străduit mereu să o arunce de pe umerii săi. Asemenea procedee sîngeroase, demne de un despot oriental, au întărit opoziţia în armată.

Ea s-a manifestat puternic doi ani mai tîrziu, la Maracanda (Samarcand), în timpul unuia dintre numeroasele chefuri, cînd beţia punea stăpînire pe minţile războinicilor macedoneni. Cleitos cel Negru, care împreună cu Hephaistion împărţea comanda cavaleriei deţinută mai înainte de Philotas, era unul dintre intimii regelui. El nu se sfia să-i strige în faţă nemulţumirile provocate de tendinţele de „orientalizare" ale lui Alexandru. Ameţit de vin, cel care îi salvase viaţa la Granic, a luat în derîdere filiaţia lui Alexandru din Ammon, care acum „aducea la masă pe barbari şi pe sclavi". Roşu de mînie, Alexandru nu i-a mai putut suporta insultele... „îi aruncă un măr de pe masă în cap ; pe dată apoi a-nceput să-şi caute pumnalul. Între timp unul din garda sa personală, numit Aristophanes, reuşise să-l scoată pe Cleitos afară pe nesimţite şi toţi îl înconjuraseră şi-l rugau să se liniştească, dar Alexandru sărind de la masă a început să strige în limba macedoneană şi să cheme gărzile. Această chemare era semnalul unei mari primejdii. A mai poruncit ca şi trompetistul să dea alarma şi l-a lovit cu pumnul, fiindcă se codea şi nu voia să sune. Mai pe urmă

însă, trompetistul și-a cîștigat o bună faimă, ca unul care fusese cel care împiedicase, mai mult ca oricare, tulburarea taberei. Între timp, prietenii izbutiseră să scoată pe Cleitos afară, dar el intră iarăși pe altă ușă, mai nepăsător și mai îndrăzneț, spunînd acest stih din *Andromaca* lui Euripide : «Vai mie, ce rele obiceiuri sînt în Grecia» ; atunci Alexandru, luînd o lance de la un soldat din garda personală, l-a străpuns pe Cleitos, cu care s-a întîlnit cînd trăgea perdeaua de la ușă" (Plutarh, IX, 51). Desmeticit, atunci cînd l-a văzut pe bunul său prieten căzut într-un lac de sînge, Alexandru a încercat să se sinucidă și trei zile l-au păzit cei din jurul lui, ca să nu facă un gest disperat. Va uita însă repede această crimă, ca și moartea lui Philotas sau a lui Parmenion.

În primăvara anului 327 își sărbătorea, în chip strălucit și după ceremonialul nupțial iranian, căsătoria sa cu frumoasa Roxana. Nunta de la Maracanda anunța intenția lui Alexandru de a întemeia o dinastie care să domnească peste o monarhie orientală, cu un nou sistem de guvernămînt, care să împace și să contopească popoarele răsăritului. La masă, el tăia pîinea de jertfă cu o lovitură de sabie, așa cum cerea ritul persan la căsătorii.

Mare fierbere producea în rîndurile greco-macedonenilor intenția lui Alexandru de a-i obliga la „proskynesis", adică la obiceiul de a îngenunchia în fața lui, astfel cum el se practicase înaintea despoților din Orient. Conaționalilor săi le repugna această umilință, obligatorie în Grecia și Macedonia numai pentru sclavi. Capul opoziției față de această pretenție a regelui a fost filozoful Calistene, nepotul lui Aristotel și istoriograf al curții lui Alexandru. S-a organizat chiar un „simpozion" pentru a discuta problema acestei „proskynesis", pe care Calistene a combătut-o cu argumente sofistice și, în loc să îngenuncheze în fața regelui, el l-a sărutat pe obraz. De acum și zilele filozofului erau numărate. Ocazia s-a ivit cu prilejul așa-zisului „complot al copiilor de casă", cînd Calistene a fost învinuit de cunoașterea și tăinuirea acestui pericol pentru viața lui Alexandru. Istoriograful a fost arestat, apoi a primit pedeapsa capitală pe malurile Indusului, prin crucificare. Unii autori antici și iluminiști

din veacul al XVIII-lea au socotit pe Calistene un martir al libertății în fața unui tiran.

Opoziția împotriva lui Alexandru nu se coborîse deocamdată și între soldații macedoneni de rînd. Ei îl urmau orbește în război, îl admirau pentru eroismul arătat în luptă și erau mulțumiți de dărnicia sa.

Invazia în India (327—325 î.e.n.)

Pentru cei din Europa și Orientul Apropiat, India rămînea țara misterelor, a minunilor și a unor fabuloase bogății. Se credea că acolo se găsea sfîrșitul lumii, loc misterios, unde ajunseseră numai zeii Dionysos și Heracle. Acestea îl îndemnau pe nesătulul cuceritor să o atace. Din Bactria și Sogdiana, acum pacificate pe deplin, Alexandru se informase deja despre existența unor disensiuni între dinaștii din India, despre certurile seculare dintre dravidieni și arieni (principalele populații ale țării), despre prăpastia dintre caste și multe alte situații negative interne, ce puteau înlesni cucerirea Indiei. Pregătise o mare armată, în care grecii și balcanicii se pierdeau în masa de recruți orientali, mai ales perși. Golurile din rîndurile falangei și a hetairilor se completaseră treptat cu recruți aduși din Macedonia, aproape epuizată ca resurse umane de război. Autorii antici au evaluat armata ce pornea spre Indii la 120 000 de oameni, cifră ce pare mult exagerată.

Oștirea se puse în mișcare în vara anului 327, trecu munții Hindukuș și ajunse la Nicaia, unde Alexandru primi oferta din partea prințului indian Omphis de a-l ajuta în luptele cu rivalul său Poros. Alexandru își separă armata în două coloane de înaintare. Una dintre ele, sub ordinele lui Hephaistion și Perdiccas, primea misiunea să înainteze de-a lungul malului sudic al Cofenului, afluent al Indusului, pînă la marele fluviu, unde trebuia să dureze un pod pentru trecerea armatelor reunite. Misiunea acestei coloane s-a dovedit ușoară. Mult mai înainte

de a atinge Alexandru Indusul, trecerea era deja pregătită. A doua coloană condusă de însuşi Alexandru avea să treacă însă, cu multă întîrziere, prin mari primejdii. Ea s-a afundat în regiunea muntoasă şi pustie dintre munţii Hinducuş şi Indus, locuită de triburi războinice, inatacabile în fortăreţele lor naturale. Armata a făcut ascensiuni cu adevărat „alpine" împotriva aspasienilor, a gurailor şi a asacienilor căţăraţi pe munţi cu familiile şi avutul lor. În timpul acestor lupte de hărţuială, o săgeată a străpuns platoşa regelui şi l-a rănit la umăr. După lichidarea principalelor centre de rezistenţă de la Avarana şi Aornos, regiunea se consideră pacificată, legătura cu satrapiile din spate asigurată şi drumul deschis spre Indus. Pe malurile fluviului sfînt al indienilor, cele două coloane făcură joncţiunea, se odihniră mai multe zile şi apoi trecură în ţara lui Omphis. Prinţul îi aştepta în bogata sa capitală, cu provizii, arme, elefanţi şi călăraşi. Deşi informat amănunţit de prietenul său asupra oamenilor şi locurilor, Macedoneanul trimitea mereu echipe de savanţi în toate direcţiile, ca să studieze drumurile, fauna şi flora Indiei.

Luna toridă a lui iunie 327 l-a găsit pe Macedonean în marş spre fluviul Hidaspe, către ţara Paurava, unde domnea Poros. Dar pe malul răsăritean al fluviului (acum umflat de ploi) străjuia războinicul Poros cu o enormă armată dotată cu mulţi elefanţi. Trecerea se putea efectua numai printr-o stratagemă împotriva acestui rege indian, despre care Plutarh (IX, 60) spune că „întrecea pe ceilalţi în înălţime cu patru coţi şi, datorită trupului său mare şi falnic, era aproape cît elefantul pe care-l călărea".

Ca să-l deruteze pe Poros, Alexandru îşi mişca unităţile de colo pînă colo pe malul drept al Hidaspelui, pînă ce găsi un cot îngust al fluviului cu o insulă acoperită de vegetaţie înaltă. Prin acest loc se strecură pe malul opus în timp de noapte, cu aproape 15 000 de luptători, înşelînd vigilenţa gărzilor lui Poros. Atunci, regele indian s-a năpustit cu toată armata împotriva lui Alexandru şi a creat un gol pe mal, înlesnind astfel trecerea grosului oştirii macedonene care îl ataca acum din spate

pe Poros. Pe malul stîng al apei s-a încins, în iulie 326, cea mai grea și sîngeroasă bătălie din timpul campaniei lui Alexandru în Orient, soldată cu mii de morți și răniți, de o parte și de alta. Alexandru a fost și el rănit, dar pierderea cea mai mare o constituia moartea legendarului său cal Bucefal, deja în vîrstă de 20 ani și folosit de stăpîn numai în marile bătălii. Rezervele odihnite și acțiunile energice de cavalerie ale macedonenilor au învins elefanții și cavaleria lui Poros, care rănit și chinuit de sete, a fost capturat împreună cu elefantul său. Alexandru s-a purtat mărinimos față de gigant, împăcîndu-l cu Omphis și redîndu-i posesiunile. Pe locul bătăliei, Alexandru a zidit două orașe : Nicaia („Victoria") pe malul stîng al Hidaspelui, și Bucefalia („Orașul lui Bucefal") pe cel drept.

După victorie, Alexandru își continuă înaintarea în India, pînă la fluviul Hifasis, cucerind și jefuind stăruleţele indiene. Orașul Sangala, ce-i stătuse în cale, a fost jefuit atroce, apoi distrus complet.

Pe malul acestui fluviu se petrecu ceea ce de mult trebuia să se întîmple. Înspăimîntată de necunoscut, ajunsă la limita sforțărilor fizice posibile (după opt ani de războaie și iar războaie), plină de cicatricele rănilor, trupa macedoneană refuză să meargă mai departe. Oamenii doreau să-și revadă patria și familiile. Toate încercările de convingere și apoi furia lui Alexandru nu duseră la nici un rezultat înaintea unor oameni ce stăteau acum în fața lui cu brațele încrucișate. În fața „grevei militare", regele cedă și anunță întoarcerea. „Cuvintele lui Alexandru fură primite cu un strigăt atît de puternic, cum numai de la o gloată în culmea bucuriei putea fi auzit. Ba celor mai mulți le dădură chiar lacrimile. Alții se strînseră lîngă cortul regelui și, la gîndul că erau singurii oameni care se puteau mîndri cu o victorie asupra lui Alexandru, nu conteneau să-l felicite și să-l binecuvînteze" (Arrianus, V, 29). În acest loc se ridicară 12 altare, fiecare de 22 m înălțime, pentru zeii olimpici, protectori ai lui Alexandru, cu o coloană la mijloc, pe care se scrisese : „Aici s-a oprit Alexandru". Unele dintre altare purtau închinări, ca : „Tatălui meu Ammon" ;

„Fratele meu Heracle"; „Fratelui meu Apollo" ș.a., formulări care arată că acum Macedoneanul se considera zeu pe pămînt.

INAPOIEREA DIN INDIA LA BABILON

Îngîndurat și melancolic, marele cuceritor deschidea odiseea reîntoarcerii în inima imperiului său, după ce reîntărise în posesiunile lor pe regii indieni. Îndrăzneţul macedonean a înfăptuit și în acest drum cuceriri și căutări de căi noi cu caracter economic și strategic. Pe malurile fluviului Hidaspe se construia febril o flotilă de 80 de vase de transport echipate cu mateloți fenicieni, ciprioți și greci, dintre cei obișnuiți cu tehnica navigației. Comanda corăbiilor se încredințase lui Nearh. O parte din armată a mărșăluit paralel cu flota, pe malurile Hidaspelui, apoi ale Indusului, pînă în delta marelui fluviu unde s-au reunit cu toții (325). Dubla expediție făcea numeroase escale și incursiuni în țările riverane locuite de populații indiene. În pămînturile malienilor și ale oxidracenilor s-au dat bătălii înverșunate, urmate de asedii și măcelărirea în masă a populației din orașele și satele cucerite. Cerbicia și îndrăzneala în luptă a acestor localnici i-au pus la un moment dat în pericol de moarte viața lui Alexandru, după cum povestește Plutarh (IX, 63):

„Iar cînd a ajuns la așa-numiții malieni, despre care se spune că sînt cei mai războinici indieni, era cît pe ce să fie omorît. Astfel, Alexandru a alungat de pe ziduri pe dușmani, cu ajutorul săgeților, dar îndată ce izbutise să se cațere pe zid cei dintîi, pe o scară pe care o puseseră acolo, scara s-a rupt și dușmanii au năvălit la zid. Alexandru a primit multe lovituri din partea dușmanilor, dar fiind însoțit numai de cîțiva soldați, s-a chitit și și-a dat drumul în mijlocul dușmanilor și, din întîmplare, a căzut în picioare. Cînd au început să atace cu armele, dușmanilor li s-a părut că licărește un fulger și o vedenie în față-le. De aceea, chiar de la început au fugit și s-au împrăștiat care-încotro. Dar cînd malienii l-au văzut însoțit numai de doi scutași, s-au aruncat asupra lui și unii îl

copleşeau cu lovituri, aruncînd cu cuţite şi suliţi, iar unii altul, cu toate că se apăra de la oarecare depărtare, a tras în el cu un arc atît de bine întins şi de tare, încît săgeata, străpungîndu-i pieptarul, i s-a înfipt în osul pieptului. Din pricina loviturii, Alexandru începuse să se înmoaie. Genunchii i se-ndoiau, iar duşmanul care aruncase săgeata s-a azvîrlit asupră-i cu o sabie indiană, dar Peucestas şi Limnaios i-au stăvilit avîntul. Amîndoi au fost răniţi. Limnaios a fost ucis, dar Peucestas a rezistat, iar pe duşman l-a omorît Alexandru. Alexandru primise însă multe lovituri şi căpătase multe răni. Mai în urmă, fiind lovit în toiul luptei la gît, şi-a sprijinit trupul de zid, cu faţa spre duşman. Macedonenii l-au smuls de acolo cînd nu-şi mai dădu seama de cele întîmplate în juru-i şi l-au dus în cort; în tabără îndată s-a răspîndit vestea că murise. Au tăiat săgeata de lemn cu ajutorul unui ferăstrău, cu multă greutate şi trudă, şi desfăcîndu-i cu grijă, dar cu greu, pieptarul, trebuiau să scoată vîrful de fier al săgeţii, care se înfipsese într-un os. Şi se spune că era lat de trei degete şi lung de patru. Alexandru, deşi se zbătea în chinurile morţii, din pricina leşinurilor pricinuite de scoaterea vîrfului săgeţii, totuşi şi-a venit în fire. Scăpînd de primejdie, dar fiind încă slăbit şi ţinut mult timp în leacuri şi îngrijiri, a aflat că afară macedonenii fac multă zarvă, dorind să-l vadă. Atunci a luat haina şi a ieşit în faţa lor".

Episodul arată riscul fără rost în luptă al lui Alexandru, dar şi dragostea cu care-l înconjurau soldaţii.

În timpul covalescenţei, Alexandru se ocupă de aproape cu organizarea unei satrapii la Indus, al cărei şef rămînea Filip, fratele lui Harpalos. Ultimul punct de concentrare a întregii armate a fost oraşul Patala, din delta Indusului (ianuarie-iunie 325). După o zăbovire destul de îndelungată, destinată unor călătorii cu caracter geografic, pentru cunoaşterea regiunii, la care participa şi Alexandru, se hotărî retragerea spre Mesopotamia, pe trei coloane. Pentru prima dată se cunoscură fluxul şi refluxul, flora şi fauna Pendjabului, hidrografia Indiei răsăritene şi bogăţiile în metale preţioase. Cultura greacă venea în contact direct cu cea hindusă, după expediţia lui Alexandru.

Cuceritorul nu a înțeles să revină în centrul uriașului său imperiu pe același drum de înaintare la Indus, ci s-a hotărît pentru trei căi diferite. Retragerea pe trei coloane îi aducea, în același timp, cucerirea sau cunoașterea unor regiuni centrale și sudice ale noului imperiu. Un detașament condus de Crateros părăsi primul Patala, în iulie 325, cu misiunea de a pătrunde prin satrapiile Aracosia, Carmania și Drangiana. Către finele lunii august din același an plecă și Alexandru în lungul malului nordic al Mării Eritree în scopul cunoașterii drumului pe coastă, pînă la Golful Persic și de a sprijini flota lui Nearh cu aprovizionări de apă și alimente. Două luni mai tîrziu, cînd putea fi ajutată de musoni, a plecat și flota lui Nearh. Primise sarcina să stabilească drumul maritim dintre gurile Indusului și ale Eufratului.

Coloana condusă de Crateros cuprindea infanteria grea, cu bagajele și prăzile. Călătoria ei s-a terminat fără multe greutăți și lupte. Mulți dintre soldații lui Crateros aveau calitatea de veterani ai armatei și se întorceau în patria macedoneană. Pe parcurs, Crateros fondă alte două Alexandrii, una în Aracosia, alta în Drangiana. A atins apoi Alexandria din Carmania, locul de întîlnire cu coloana comandată de Alexandru.

Grupul de armate de sub ordinele lui Alexandru, compus din trupele de elită (hetairi, arcași etc.), în total 12 000 de oameni, cu familiile și copiii, a suportat cele mai aspre condiții de drum, mereu în luptă cu natura și barbarii locali, prin locuri inospitaliere, în deșerturi și fără izvoare de apă potabilă. Geograful Strabo (XV,2) descrie astfel (două secole mai tîrziu) drumul lui Alexandru: „În afară de insuficiența hranei, ei mai sufereau și din pricina soarelui dogoritor și a nisipului fierbinte în care li se afundau picioarele... Chinuiți de arșița soarelui și de sete, soldații se prăbușeau în mijlocul drumului și, curînd după aceea, ca și cînd ar fi fost scuturați de friguri sau de groază, mureau tremurînd din tot corpul, închircindu-și mîinile și picioarele. Alții, sfîrșiți de oboseală și de nesomn, rătăceau drumul sau se lăsau

furaţi de somn, iar parte din ei întîrziind din această cauză şi avînd de îndurat lipsuri fără număr, piereau ; doar puţini dintre ei, învingînd greutăţi supraomeneşti, au putut să se salveze. Numeroşi oameni şi mulţime de bagaje s-au prăpădit din pricina ploilor ce se revărsau asupra lor în timpul nopţii".

După plecarea din Patala spre Gedrosia, Alexandru a întîlnit şi supus triburile oreiţilor şi pe ale arabiţilor, a ridicat acolo o altă Alexandrie, a săpat puţuri şi a lăsat alimente pentru flota lui Nearh. Spre vest se deschidea deşertul Gedrosiei (azi Belucistan) cu pustietatea Mekran, „ţara cea mai dezolantă din lume", care l-a costat pe cuceritor pierderea a trei sferturi din armata sa, după spusele lui Plutarh. Această situaţie l-a silit să părăsească ţărmul, afundîndu-se şi mai mult în deşertul lipsit de apă şi hrană. Alexandru a îndurat toate suferinţele alături de ai săi, pe care a ştiut să-i îmbărbăteze în momente de mare desperare.

Arrianus (IV, 26) povesteşte că în timpul acestor zile de suferinţă, cîtiva soldaţi ai săi „...au strîns puţină apă dintr-un izvor firav şi sărac. Ei adunară apa într-o pungă de piele şi o duseră într-un suflet lui Alexandru, ca un lucru de mare preţ. Ajunşi aproape de el, soldaţii vărsară apa într-o cască, apoi se duseră la rege. Acesta le primi darul şi le mulţumi pentru el, apoi, în văzul tuturor, fără să bea, vărsă apa pe jos. Gestul avu darul să înviioreze toată lumea, ca şi cum fiecare ar fi băut din apa vărsată de Alexandru".

Numai în localitatea Pura, capitala Gedrosiei, unde au zăbovit două luni, aceste epave umane au găsit alimente şi apă. De la delta Indusului şi pînă aici parcurseseră 70 de zile de drum. Majoritatea animalelor de povară muriseră de sete şi foame, drumul era presărat numai de cadavre. Multe din prăzile luate din India zăceau părăsite în deşerturi.

De la Pura apucă drumul Carmaniei, o regiune mai ospitalieră, unde regele avu posibilitatea să fie ctitor al unei noi Alexandrii. De la suferinţe Alexandru trecea acum la belşug şi orgii. „Întremîndu-şi iarăşi oastea — scrie Plutarh (IX,67) — a pornit însoţit de cîntece şi de dansuri, timp de şapte zile prin Carmania. Opt cai îl du-

ceau agale pe Alexandru, care se desfăta ziua și noaptea cu prietenii săi, deasupra unui piedestal sprijinit pe o capră în patru colțuri, înaltă, de pe care se putea vedea și care era zărită de departe în jur, apoi îi urmau trăsuri numeroase, unele acoperite cu pături vopsite cu purpură sau vărgate, în care se aflau ceilalți prieteni și comandanți, purtînd cununi de flori pe cap și benchetuind. N-ai fi putut deci vedea un scut sau coif sau lance, ci de-a lungul drumului, ostași cu cupe fără torți și cupe în formă de cornuri și cupe de Therides, turnînd vin din amfore mari și din cratere și închinau unii în sănătatea altora, unii conducînd armata și mergînd, iar alții stînd tolăniți. Și mult farmec de cîntece de fluiere și flaute și lire și dezlănțuire bahică a femeilor stăpînea tot locul. La acest alai dezordonat și rătăcitor se mai adăuga și un fel de jocuri ale dezlănțuirii bahice, ca și cînd zeul Bacchus însuși ar fi fost de față și ar fi condus sărbătoarea sa".

În acest timp, Alexandru pierduse legătura cu flota lui Nearh a cărei odisee s-a terminat totuși cu bine. Îndrăznețul navigator a ținut regulat un jurnal de bord, cunoscut și folosit mai tîrziu de istoricul Arrianus, încît posedăm azi știri detaliate despre peripețiile acestui drum pe mare. El a redactat conștiincios un portulan unde a notat în chip amănunțit bogate informații privitoare la greutățile navigației și locurile de acostare, despre vegetația locului etc., date care au fost folosite mai apoi de către oamenii de știință și de navigatori în deschiderea drumului maritim spre Indii. Nearh ridicase ancora din delta Indusului, la 21 septembrie 325, avînd 100-150 corăbii, care în afară de echipaje duceau și peste 5 000 de luptători specialiști în aruncarea cu arcul și cu catapultele. Au navigat 80 de zile, adesea lipsiți de apă și hrană, în luptă cu stîncile și bancurile de nisip de pe coasta oceanului. Cu toate aceste dificultăți, Nearh a pierdut numai patru corăbii. Piloții săi au văzut atunci pentru prima dată balene, care i-au înspăimîntat. Numai după sforțări de zi și noapte, echipajele au reușit să scape de zona blestemată, de foame și de sete, atingînd în cele din urmă coastele binecuvîntate ale Carmaniei, care-l salvaseră și pe Alexandru. Regele se găsea numai la 150 km

de locul unde acostase Nearh în strîmtoarea Harmozeia (Ormuz, dintre Arabia și podișul Iran). În curînd regele strîngea cu bucurie în brațe pe viteazul său amiral, pe care-l crezuse pierdut cu întreaga flotă. Nearh și-a continuat apoi plutirea în Golful Persic, a pătruns pe Eufrat și s-a oprit la Babilon.

Ultimii doi ani din viața lui Alexandru au fost plini de activitate febrilă, de planuri noi, împletite cu dureri și multe ocazii de petreceri zgomotoase. Multă muncă istovitoare i-a reclamat punerea la punct a mecanismului marelui său stat scuturat de unele forțe care tindeau spre dezmembrarea lui. Prontînd de cei trei ani petrecuți de Alexandru în expediția de la Indus, unii satrapi deveniseră abuzivi și urmăreau să se proclame monarhi. După cum știa să recompenseze pe cei atașați serviciilor persoanei sale, tot așa reprima cu cruzime pe uzurpatori și pe spoliatorii vistieriei regale. Prin executări sîngeroase și destituiri, în scurt timp a pus capăt stării de anarhie. Din ordinul său s-a restaurat și mormîntul lui Cyrus cel Bătrîn, de lîngă Pasargade, monument încă în picioare și astăzi. Alexandru reflectase îngîndurat în fața inscripției de la intrarea cavoului lui Cyrus care suna astfel: „Trecătorule, eu sînt Cyrus, fiul lui Cambise, întemeietorul Imperiului persan și, odinioară stăpînul Asiei. Nu ai de ce mă invidia pentru acest mormînt".

Destulă supărare i-au adus ticăloșiile prietenului său Harpalos, lăsat la Babilon să administreze tezaurele regale, fiindcă din cauza unei infirmități, el nu putea lua parte pe cîmpul de luptă. Crezînd că Alexandru nu se va mai întoarce din îndepărtatul Răsărit, Harpalos și-a organizat o adevărată curte în palatul din Babilon, a făcut cheltuieli nebunești din vistierie, cu luxul petrecerilor și cu hetairele aduse din Atena. Cînd află de apropierea lui Alexandru, destrăbălatul trezorier fugi la Atena cu 5 000 de talanți și 6 000 de mercenari. De acolo știa că nu poate fi extrădat.

Zgomotoasele nunți de la Susa ordonate de Alexandru, în primăvara anului 324, făceau și ele parte din programul său, din ce în ce mai categoric, de a contopi pe greco-macedoneni cu orientalii. Erau răsplătiți toți cei ce manifestau atașament față de acest plan al regelui. Ast-

fel, Peucestas, noul satrap al Persiei, primi de la rege drept recompensă, o coroană de aur, fiindcă adoptase costumul și obiceiurile persane. Acum nu mai exista acel Alexandru care dăduse foc cîndva palatelor persane din ură față de cei supuși ! Amestecul greco-macedonenilor cu iranienii combătea vechile concepții mărginite, după care cei din răsărit trebuiau tratați ca „barbari". Prin ideea sa măreață și îndrăzneață credea că asigură un viitor stabil statului plurinațional pe care îl înjghebase cu atîta trudă în Orient. „La Susa — scrie Arrianus (VII, 4) — Alexandru se ocupă și de nunta sa proprie și de ale prietenilor săi. Într-adevăr Alexandru s-a căsătorit acolo cu Barsine (Stateira), fiica mai vîrstnică a lui Darius (așa cel puțin, scrie Aristobul), și cu Parysatis, fiica cea mai tînără a lui Ochos ; Alexandru mai avea ca soție și pe Roxana, fata bactrianului Oxyartes. Pe Drypetis — altă fiică a lui Darius și soră a propriei sale soții — i-o dădu de soție lui Hephaistion, vrînd ca fiii săi și fiii aceluia să fie veri între ei, după mamă. Pe Crateros îl căsători cu Amastrine, fiica lui Oxyartes (fratele lui Darius) ; pe Perdiccas cu fata lui Atropates, satrapul Mediei ; pe Ptolemeu, aghiotantul său, și pe Eumene, secretarul regelui, cu Artacama și — respectiv — cu Artonis, fiicele lui Artabazos ; pe Nearh cu fata Barsinei și a lui Mentor, pe Seleucos cu fata bactrianului Spitamenes, iar pe ceilalți intimi, cu alte fete aparținînd aristocrației din Persia și din Media (ca în cazurile de mai sus, vreo optzeci cu totul). La toate aceste căsătorii ceremonia a fost făcută după ritul persan : mirii s-au așezat mai întîi pe cîte un scaun — scaunele fuseseră așezate în ordine — iar după ce au băut, au apărut și miresele, care s-au așezat fiecare lîngă mirele ei. Aceștia le-au luat în brațe și le-au sărutat, după exemplul regelui, întrucît toate căsătoriile s-au oficiat laolaltă. A fost, de altfel, una dintre ideile datorită cărora Alexandru a reușit să pară, poate mai mult ca oricînd, popular și apropiat camarazilor săi. Odată împreună, perechile s-au retras fiecare în casa ei. Alexandru le-a înzestrat pe toate, apoi a dat ordin să se întocmească o listă a tuturor macedonenilor care se căsătoriseră cu femei din Asia ; și cu toate că numărul lor s-a ridicat la mai mult de zece mii, toți au primit de la el zestre". Ban-

chetul nunților de la Susa s-a desfășurat sub un somptuos chioșc, urmat de jocuri, concursuri și spectacole teatrale. Tinerilor căsătoriți li s-a împărțit o gratificație de 20 000 de talanți.

Se spune că după moartea lui Alexandru s-au descoperit în arhivă și în memoriile sale secrete numeroase proiecte în legătură cu viitoarele sale planuri. Își schițase un vast program de construcții în tot imperiul : drumuri, temple, teatre, corăbii etc. Plănuia apoi să supună toată lumea, să facă un singur popor într-un singur stat, totul pus sub bagheta unui unic conducător în lume (cosmocrator), care să fie Alexandru. Sfatul ce i-l dase Aristotel, de a se considera hegemon al lumii greco-macedonene și stăpîn al neamurilor barbare, nu mai găsea loc în concepția politică a lui Alexandru. Dimpotrivă, pretindea acum și grecilor să-l zeifice. Iar elementele așa-zise, „barbare" pătrunseseră pînă în garda personală a regelui. Treizeci de mii de recruți asiatici primiseră instrucție după tactica macedoneană, fuseseră înarmați cu arme naționale și grecești, apoi au fost încadrați în armata macedoneană. Unii participaseră la luptele din India. Concentrarea acestor „epigoni" la Susa a produs o mare îngrijorare și nemulțumiri printre veteranii greco-macedoneni.

Istoricii antici atribuiau neastîmpăratului macedonean, în ajunul morții, unele planuri mărețe de extindere a cuceririlor sale. „Intenționa — scrie Arrianus (VII, 1) să înconjure toată Arabia, Libia și pe numizi de cealaltă parte a munților Atlas, ca să ajungă pe la Gades din nou în marea noastră. În felul acesta, anume, după ce ar fi supus Libia — și Cartagina —, Alexandru socotea că se va putea în sfîrșit declara, cu adevărat, rege peste întreaga Asie... Alții scriu că de acolo, Alexandru intenționa să ajungă la Pontul Euxin, apoi în Sciția și la Lacul Meotic — după cum unii sînt de părere că-l interesau Sicilia și Peninsula Iapigă, întrucît romanii, a căror faimă ajunsese pînă departe, începuseră să-l preocupe în cel mai înalt grad".

Unitatea de sînge și de gîndire a cuceritorilor cu cuceriții, alături de planurile unor noi campanii îndepărtate, anunțate de Alexandru, nu le surîdeau de loc macedonenilor. Politica de contopire a populațiilor le știr-

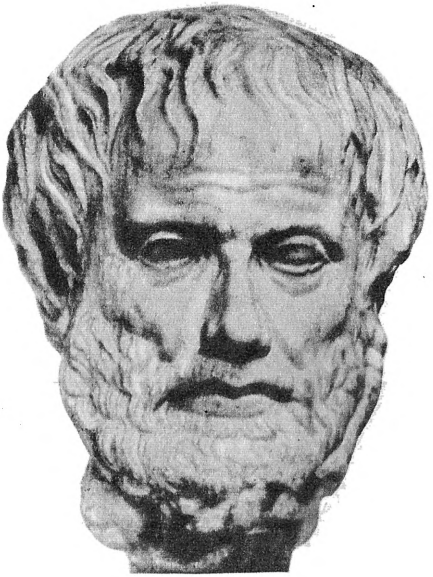

Aristotel

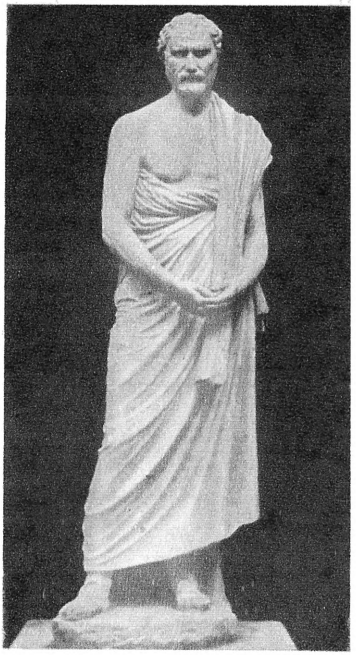

Demostene

Alexandru Macedon
călare pe Bucefal

Seleucos

Ptolemeu

Alexandru Macedon (după un mozaic de la Pompei)

Ruinele palatului de la Persepolis

Zeul babilonian Marduk

Harmodios și Aristogheiton

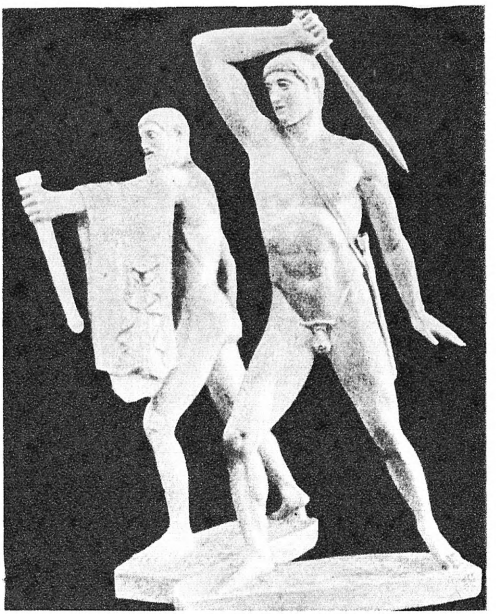

Bustul lui Alexandru Macedon

Așa-zisul sarcofag al lui Alexandru Macedon

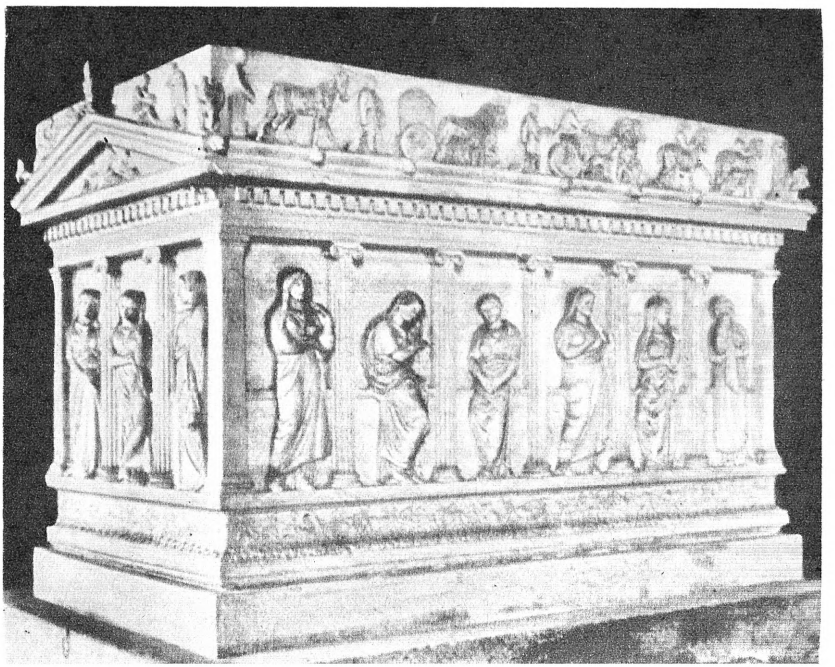

bea multe din privilegii. Ei doreau să se întoarcă acasă, în tihnă, sau să rămînă îmbogăţiţi în Orient, fără să mai fie tîrîţi a se aventura în alte războaie îndepărtate. Astfel, cu începutul, în masa soldaţilor de rînd s-a format o opoziţie care se va transforma într-o adevărată răzvrătire, la localitatea Opis de pe Tigru. „La Opis — scrie Arrianus (VII, 8) — Alexandru convocă pe macedoneni şi declară în faţa lor că toţi mutilaţii şi toţi cei pe care vîrsta îi făcea inapţi, pe viitor, pentru serviciul militar, vor fi scoşi din cadrele armatei. Îndată îi şi trimise la casele lor, făgăduindu-le la plecare o gratificaţie care să stîrnească invidia celor de acasă şi să trezească şi în cugetele celorlalţi macedoneni dorinţa de a înfrunta primejdiile şi necazurile prin care trecuseră ei. Alexandru se adresase astfel macedonenilor ca să le facă plăcere ; ei însă rămaseră cu impresia că spusele lui nu pot fi luate decît ca o dovadă de dispreţ, mai ales că fuseseră declaraţi cu desăvîrşire inapţi pentru serviciul militar. Oricum, discursul lui îi supără mult — şi pe bună dreptate — mai ales că de-a lungul acestei expediţii mai avuseseră destule alte motive de supărare ca, de pildă (şi în atîtea rînduri), obiceiul lui de a se îmbrăca în straiele perşilor, ori echiparea recruţilor perşi după tipicul macedonean, ca să nu mai vorbesc de infiltrarea călăreţilor străini în rîndurile cavaleriei de elită. Soldaţii nici nu se mai sfiau să tacă, aşa că începură a-i cere în gura mare să-i demită pe toţi din armată, după care n-avea decît să se lupte mai departe, cu ajutorul lui tat-su (termenul se referea, de bună seamă, la Ammon)". Iute la mînie, ca şi idolul său Achile, Alexandru sări de la tribună între răzvrătiţi şi arestă 13 capi ai nemulţumiţilor. Suit iarăşi la tribună, ţinu un nou discurs vehement şi patetic prin care le arătă acestor ingraţi că în Macedonia purtau cojoace şi duceau oile la păscut, iar acum îmbracă hlamida şi sînt stăpînitorii Asiei. „Duceţi-vă cu toţii — le spunea Alexandru —, dar cînd veţi ajunge acasă, spuneţi celor de acolo că pentru a vă întoarce, l-aţi părăsit pe regele vostru, învingătorul mezilor, al perşilor, al bactrianilor etc." (Arrianus, VII, 10). Două zile a stat supărat în cort, iar în a treia, Macedoneanul a revenit în

mijlocul taberei și a început să împartă comandamentele perșilor. Macedonenii alarmați au alergat rugători în jurul regelui, cerîndu-i umiliți să fie iertați și reprimiți în armată. A urmat o împăcare și un grandios banchet. Totuși 11 500 de veterani au acceptat să fie eliberați, plătindu-li-se toate drepturile și cîte un talant drept gratificație. Crateros și Polyperchon îi conduceau în Macedonia.

Moartea lui Hephaistion la Ecbatana a venit ca o lovitură teribilă peste Alexandru. Era cel mai bun amic, general iscusit și confident al planurilor sale. „Și din întîmplare, din acele zile, Hephaistion a fost apucat de friguri, dar ca un om tînăr și obișnuit cu viața de soldat, neputînd fi cumpătat la mîncare, îndată ce medicul Glaucos a plecat la teatru, la vremea prînzului, a mîncat un cocoș fiert și a băut o oală de vin și s-a simțit rău și, după puțin timp, a murit. Nici un gînd n-a putut să-i ușureze lui Alexandru această durere ; îndată a poruncit să se tundă coamele cămilelor și cozile cailor, în semn de jale și să se smulgă crenelurile cetăților dimprejur, iar pe nenorocitul medic l-a răstignit..." (Plutarh, IX, 72). Arrianus (VII, 14) ne mai informează că Alexandru și-ar fi tuns părul în semn de doliu, ca să-l imite pe Achile, îndurerat de pierderea prietenului său Patrocle, omorît în războiul troian de către Hector. Pentru Alexandru, pierderea era dintre cele mai dureroase. Trei zile a stat nemîncat lîngă corpul neînsuflețit al lui Hephaistion (octombrie 324), a proclamat doliu public, i-a organizat funeralii solemne la Babilon, însoțite de mii de sacrificii. În unele locuri ale imperiului său a poruncit să i se ridice temple „semizeului Hephaistion". Pe mormîntul lui Hephaistion din Babilon, Deinocrates din Rodos a ridicat un monument de dimensiuni colosale în felul unui zigurat (turn piramidal cu multe etaje). Cheltuielile pentru cinstirea memoriei prietenului său au atins suma de 12 000 de talanți. În curînd însă (după cum înseamnă Plutarh), Alexandru a părăsit jalea și iarăși a început să benchetuiască și să aducă jertfe zeilor.

Moartea lui Alexandru

La mijlocul iernii anilor 324/323, Alexandru ridica tabăra de la Ecbatana și în primăvară, după o călătorie lentă, atingea malurile Eufratului în apropiere de Babilon. Se spune că în acest timp l-au întîmpinat numeroase solii venite de la libieni, etrusci, cartaginezi, celți, sciți, iberi, italici și chiar de la Roma. Faima eroului ajunsese pînă la Coloanele lui Hercule (Gibraltar). Multe popoare din Apus se așteptau la o campanie a lui Alexandru în acele părți. Solii din Grecia erau obligați să se prezinte în fața lui încinși cu cununi de aur, ca înaintea unui zeu și în procesiune.

Despre ultimele proiecte ale Macedoneanului posedăm azi puține date sigure. Îl interesa mult ținutul Mării Caspice și de aceea trimise ordin să se construiască o flotă pe malurile ei, cu ajutorul căreia să i se cerceteze țărmurile. Dorea apoi să lămurească necunoscutul în ceea ce privește Arabia. Trei expediții erau gata pregătite spre a-i exploata țărmurile. Spera să descopere un drum maritim scurt de la Babilon pînă în Marea Roșie, ca să aibă legătură directă cu Alexandria Egiptului. La Babilon, Nearh săpase un port nou și în șantierele acestuia se construiau noi vase, în vederea proiectatei expediții de cucerire a Arabiei. Se mai interesa îndeaproape de îndiguiri și de canalele de irigație din Mesopotamia, pe care administrația persană le lăsase în paragină. Oamenii săi căutau marinari pricepuți în Siria și Fenicia, oferindu-le solde mari pentru a se angaja în flota regală. Cercetarea prealabilă a coastei arabice s-a făcut prin trei expediții organizate de Nearh cu cei mai buni ofițeri din marina sa. Toți aduseră vești descurajatoare în ceea ce privește imensitatea și pustietatea acestei peninsule. Cu toate acestea, Alexandru și Nearh se gîndeau numai la cucerirea ei.

La Babilon se concentrau forțe uriașe, terestre și maritime, persane, macedonene, mercenare etc. gata de plecare spre Arabia. „Toate aceste pregătiri navale aveau drept obiect o incursiune în ținutul populat al Arabiei, arabii fiind singurii barbari de pe acolo care nu trimi-

seseră niciodată soli la el, nici nu dăduseră vreun semn că le pasă de el ; dar după mine, adevărata cauză a acestei hotărîri sta în pofta de cuceriri, care la Alexandru nu avea nici o limită" (Arrianus, VII, 19).

Mai rămîneau cîteva zile pînă la plecare, dar totul s-a amînat din cauza îmbolnăvirii lui Alexandru. Magii caldeeni îi făcuseră proroci nefaste, implorîndu-l să nu intre în Babilon. Dar el credea că aceşti preoţi aveau interesul de a-l îndepărta de oraş, deoarece irosiseră banii primiţi de la Alexandru pentru restaurarea templului lui Marduk. Plutarh a colecţionat numeroase preziceri în legătură cu sfîrşitul apropiat al lui Alexandru, care de care mai fantastice. La banchetul dat în cinstea lui Nearh s-a îmbătat ca de obicei şi, după o baie îndelungată, a început iar ospeţele. Ultimele zile din viaţa lui Alexandru Macedon au fost descrise amănunţit în *Cronicele* de la curte. Din ele Arrianus (VII, 25—26) a extras datele privitoare la evoluţia bolii, lăsîndu-ne un fel de „buletin medical" : „Alexandru s-a dus la Medios să bea şi să petreacă ; după un timp s-a ridicat de la masă, a făcut o baie, apoi s-a culcat — însă mai apoi a mîncat din nou, tot la Medios, continuînd să bea pînă tîrziu în noapte. În sfîrşit, sătul de beţie, s-a ridicat (din nou) şi s-a dus să (mai) facă o baie, după care gustă ceva, apoi adormi pe loc ; febra pusese deja stăpînire pe el. În zilele următoare Alexandru se lăsă dus în lectică pentru a-şi îndeplini obligaţiile religioase şi a aduce jertfe, ţinîndu-se de prescripţii. După jertfe rămînea pînă seara în apartamentul rezervat bărbaţilor, dînd ordine generalilor săi şi organizîndu-şi expediţia pe uscat şi pe mare. Pedestrimea trebuia să pornească a patra zi, iar flota cu care urma să plece şi el, în a cincea zi. De acolo era dus, tot în pat, pînă la fluviu, pe care-l traversă într-o barcă ; ajuns în cealaltă parte, în pat, se scăldă din nou şi apoi se culcă. O zi mai tîrziu făcea din nou baie şi jertfea ca de obicei ; dar odată ajuns în dormitorul său, rămase în pat, de vorbă cu Medios, trimiţînd vorbă generalilor săi să vină la el a doua zi în zori. La sfîrşit cină uşor, apoi, reîntors în dormitor, făcu toată noaptea febră mare ; a doua zi se scăldă şi jertfi din nou, după care

comunică lui Nearh şi celorlalţi generali că flota va porni a treia zi.

Mai trecu o zi. După baie, Alexandru jertfi în conformitate cu prescripţiile religioase, însă febra nu ceda ; cu toate acestea, îşi întruni din nou generalii şi ordonă ca flota să fie gata de plecare. Spre seară mai făcu o baie, dar după baie se simţi şi mai rău. În dimineaţa următoare, Alexandru dădu ordin să fie dus din nou în clădirea din apropierea băii şi jertfi cele prescrise. Deşi se simţea foarte rău, convocă pe principalii săi comandanţi şi continuă să le dea ordine cu privire la expediţia maritimă. O zi mai tîrziu, abia a putut fi dus să-şi îndeplinească îndatoririle religioase, dar, după ritualul jertfei, nu renunţă să dea noi ordine generalilor cu privire la flotă. În următoarea zi, Alexandru, care se simţea tot mai rău, jertfi totuşi după ritual. Generalii aveau ordin să stea în curte, iar ceilalţi comandanţi în faţa uşii. Într-o stare jalnică, Alexandru fu adus în parc şi odată ajuns în palat, lăsă pe generali să intre după el, dar — deşi se vedea că-i recunoaşte, nu mai putu scoate nici o vorbă. Toată noaptea, ca şi a doua zi, Alexandru rămase pradă febrei, care era din ce în ce mai mare ; iar în noaptea şi ziua următoare la fel.

Aşa sînt descrise lucrurile în *Cronicile* regelui. Pe de altă parte — după cum am găsit scris în ele — soldaţii simţeau tot mai multă nevoie să-l vadă ; unii ca să poată da ochii cu el cît mai era în viaţă, alţii pentru că se zvonise că Alexandru ar fi murit, ceea ce îi făcea, cred, să-şi închipuie că garda personală a regelui vrea să le ascundă adevărul. Totuşi, majoritatea se străduia în tot felul să-l vadă, numai din cauza jalei ce dăduse peste ei şi a dragostei lor pentru rege. După *Cronică,* cînd au început soldaţii să se perinde pe dinaintea lui, Alexandru nu mai putea rosti nici un cuvînt ; totuşi făcea semne unora ori altora, fie ridicîndu-şi cu greu capul, fie clipind din ochi".

Se spune că cinci dintre generalii săi s-au culcat într-o noapte în templul lui Serapis, zeul sănătăţii, ca să afle în vis, dacă e mai bine să-l aducă pe rege în templu. Zeul le-ar fi comunicat că-i mai bine să nu vină.

Alexandru a murit în seara zilei de 13 iunie 323 î.e.n., la Babilon, în vîrstă de 32 ani şi opt luni, după o domnie de 12 ani şi opt luni. După unele versiuni, cînd mai era încă conştient, ar fi fost întrebat de intimi cine să-i urmeze la tron. El ar fi răspuns : „Cel mai capabil" — dar după alţi autori, el ar fi adăugat că „vede cu ochii marea întrecere funerară ce va avea loc după moartea sa" (Arrianus, VII, 26). Prin aceste cuvinte anunţa luptele dintre generalii săi pentru împărţirea imperiului.

Au existat şi unele bănuieli asupra morţii nenaturale a eroului. Medios, Antipater, chiar şi Aristotel au fost bănuiţi de otrăvirea sa. Cercetătorii moderni cred însă că de această dispariţie prematură s-a făcut vinovat însuşi Alexandru. Corpul lui, acoperit de multe cicatrice ale rănilor primite în lupte, era anemiat de eforturile războaielor. El ducea însă o viaţă plină de excese, cu beţii ce se ţineau lanţ, călătorii şi altele, urmate de o muncă istovitoare depusă pentru organizarea campaniei din Arabia. Se pare că o malarie acută i-a adus sfîrşitul.

După moarte, numele şi faptele lui Alexandru au intrat în legendele multor popoare. Un roman asupra vieţii lui, scris de un autor necunoscut (Pseudo-Callistenes) intitulat *Alexandria* s-a răspîndit în peste 80 de variante, fiind tradus în 24 de limbi. De peste 2 000 de ani poveştile despre Alexandru, cel care s-a bătut cu elefanţii lui Por împărat, cu furnicile şi cu toate lighioanele pămîntului, au circulat în întreaga Europă şi Asie. Simpatia şi admiraţia pentru erou au crescut mereu, datorită „romantismului" vieţii şi a victoriilor sale din războaie ; dar mai ales sfîrşitul neaşteptat şi tragic al lui Alexandru au impresionat pe mulţi autori. La sfîrşitul istoriei sale asupra lui Alexandru, Arrianus (VII, 28—29) a rezervat două capitole în care punea în balanţă calităţile şi defectele eroului său.

„Era un bărbat cu o statură foarte frumoasă, foarte viguros, foarte ager şi îndrăzneţ ca nimeni altul ; căuta cu pasiune orice prilej de glorie şi se avînta nebuneşte în mijlocul primejdiei. Îşi îndeplinea îndatoririle religioase cu cea mai mare grijă. Nu era un om stăpînit de patimi ; singurul lucru care-i făcea imensă plăcere era

lauda. Era înzestrat cu o clarviziune extraordinară, chiar în situații încîlcite, iar cînd avea toate datele unei situații, știa totdeauna să aleagă soluția cea mai bună. Se pricepea de minune să-și rînduiască oastea în formația cea mai bună, să o înzestreze cu arme și cu echipament. Și mai avea darul de a ști cum să-și îmbărbăteze oamenii, umplîndu-le cugetele de nădejde și spulberînd frica din ei, în momentele grele, prin exemplul propriei sale îndrăzneli.

În toate aceste privințe era neîntrecut. Și se mai avînta cu o nemaipomenită îndrăzneală în situațiile cele mai nesigure : de pildă cînd trebuia să-și ia dușmanul prin surprindere, Alexandru ajungea stăpîn pe situație, mai înainte ca vreunul din oamenii săi să fi avut timp să se întrebe ce întorsătură vor lua lucrurile. Își ținea întotdeauna cuvîntul dat, indiferent dacă era vorba de o simplă făgăduială sau dacă era vorba de o înțelegere scrisă ; și își lua toate măsurile de prevedere ca să nu poată fi prins în ițele iubitorilor de intrigi. Și nu-i plăcea să cheltuiască mult pentru propria lui plăcere ; în schimb, cînd era vorba de un prieten, nu se uita niciodată la bani.

Alexandru a făcut uneori greșeli, cîteodată din cauza firii sale impulsive, alteori sub imperiul mîniei, sau cînd a adoptat fără nici o măsură modul de viață al orientalilor ; dar toate acestea îmi par lipsite de importanță, dacă ne gîndim la vîrsta lui atît de tînără, la șirul neîntrerupt al succeselor sale și la oamenii de care era înconjurat, oameni din categoria celor care, pentru a-și face jocul, sînt și vor fi întotdeauna un blestem la curtea unui rege. De altminteri, Alexandru este, după știința mea, singurul rege din vechime care a fost în stare să aibă remușcări pentru greșelile lui și acest lucru numai datorită caracterului lui nobil... Alexandru socotea, ce e drept, că se trage dintr-un zeu. Totuși nici acest lucru nu-mi pare de neiertat, pentru că văd în el mai degrabă un artificiu menit să-i confere mai multă autoritate față de supuși... Sincer vorbind, chiar faptul că adoptase moda perșilor, îmi pare mai degrabă un șiretlic menit să-i facă pe barbari să creadă că regele nu le este chiar atît de

străin, şi o armă împotriva violenţei şi înfumurării macedonenilor... Iar dacă lua parte la chefuri, şi dacă şedea mai tîrziu, lucrul acesta nu se datorează faptului că-i plăcea să bea (Alexandru nu bea niciodată mult vin), ci o făcea mai degrabă din camaraderie faţă de intimii săi".

Caracterizarea lui Arrianus conţine mult subiectivism. Istoricul a fost şi el captat de personalitatea neobişnuită a lui Alexandru. De aceea pune în umbră măcelurile ordonate în masă printre populaţiile supuse, asasinarea unor oameni faţă de care trebuia să aibă multă recunoştinţă (Cleitos, Parmenion, Philotas etc.), risipa şi petrecerile sardanapalice organizate cu amicii săi din pradă şi multe altele. Plutarh l-a învăluit şi el în aceeaşi aureolă istorică.

OPERA LUI ALEXANDRU MACEDON

Eroul nostru nu a fost numai un cuceritor neîntrecut pînă atunci, dar şi un organizator practic, pare-se cu tendinţe inovatoare. Din acest punct de vedere scurta sa domnie nu ne îngăduie a formula o judecată definitivă. A fost în primul rînd un sîrguincios administrator, zilnic preocupat de probleme politice, diplomatice, judiciare, financiare şi culturale. Numai seara, după ce lua obişnuita baie, găsea un moment de linişte, la cină, înconjurat de colaboratorii săi.

În materie religioasă apare tolerant şi niciodată nu s-a gîndit să impună popoarelor sale o religie unică. A arătat acelaşi respect şi atenţie zeilor macedoneni, greci, egipteni, persani etc., căutînd un sincretism religios folositor unităţii imperiului său. Pentru el, religia constituia un instrument de guvernămînt, uşor de mînuit în lumea orientală, unde zeificarea sa a fost posibilă, fiind impusă acolo de milenii, la curţile despoţilor. Dacă în unele locuri din lumea greacă zeificarea sa a fost acceptată împreună cu obligaţia de a se îngenunchea *(proskynesis)* în faţa lui, aceasta s-a introdus din servilism şi teamă.

Informațiile istorice arată în jurul lui Alexandru, ca centru de conducere, o curte, fie în palat, fie în cortul de campanie, deservită de numeroși funcționari ierarhizați. Locul întîi îl deținea cancelarul, un fel de prim-ministru, în persoana lui Eumene din Cardia. Grecul acesta, din vremea lui Filip, coordona și prezenta regelui o vastă corespondență de cancelarie primită de birourile în subordine. Cele mai secrete, urgente și dificile probleme de stat erau cunoscute de acest cancelar, care pregătea rapoarte sintetice pentru rege. După acest cancelar urma hiparcul, comandantul primului escadron din garda regală, și diferiți alți generali, funcționari civili etc. Rol de seamă dețineau apoi cei 61 „hetairi ai regelui", din care s-au numit cei mai buni guvernatori de provincii, comandanți de armate, tehnicieni, consilieri regali etc. În scurt timp, la curtea regală s-a introdus ceremonialul persan, împlinit de un corp de paji aleși din rîndul tineretului aristocrației persane (ținuți prin această funcție și ca ostatici). Prin cultura greacă această curte își păstra însă un caracter elenic, susținut de prezența în componența ei a multor filozofi, istorici, geografi, naturaliști, medici, arhitecți, sculptori, pictori etc., plecați din Grecia o dată cu Alexandru.

Adevăratul instrument de guvernămînt l-a constituit însă armata, dotată cu un corp de generali formați „la școala" lui Filip și Alexandru. Golurile din armată provocate de sîngeroasele bătălii, apoi secătuirea Macedoniei de rezervele de combatanți l-au silit pe Alexandru să modifice sistemul de recrutare și chiar ponderea tactică. În momentul cînd murea la Babilon, Alexandru comanda o armată de aproximativ 80 000 de soldați, în mare parte asiatici. Cadrele ofițerești au rămas însă, în majoritate, cele macedonene.

Cheltuielile pentru solda acestei mari armate, echipamentul militar, lucrările publice, plata funcționărimii civile, risipa curții și dărniciile repetate ale lui Alexandru cereau organizarea temeinică a finanțelor. Pînă în momentul cînd i-au încăput în mînă uriașele rezerve de metal prețios ale lui Darius, Alexandru a recurs la impozite regulate, ridicate din Macedonia, Grecia, Asia

Mică și din unele satrapii. Ele îi furnizau anual încasări variabile de la 7 000 la 30 000 de talanți. Pivnițele palatelor persane de la Susa, Persepolis, Pasargades și Ecbatana l-au făcut în anul 331 î.e.n. beneficiarul a circa 180 000 de talanți de aur și argint. Împreună cu prada de obiecte prețioase, cantitatea respectivă de metale i-ar fi asigurat o vistierie inepuizabilă. Dar cheltuielile nebunești cu armata și curtea, furturile subalternilor și risipa cu darurile regale au redus în 323 acest imens tezaur la suma de 50 000 de talanți, care în cîțiva ani se risipeau cu totul. Administrația lui Harpalos și fuga acestuia cu o parte din tezaur ne arată ce fel de colaboratori în materie de finanțe se găseau în jurul lui Alexandru. Se pare că această scădere a tezaurului regal l-a determinat să pregătească expediții de cuceriri în Arabia și mai departe.

În materie de justiție, Alexandru nu a adus nimic nou. Tribunalul suprem de judecată a rămas și el tradițional macedonean, adică „adunarea oamenilor înarmați". Condamnații cu pedeapsa capitală puteau apela la bunăvoința regelui și adesea Alexandru s-a arătat mărinimos față de unele greșeli grave.

În privința administrației civile se poate spune că Alexandru s-a folosit de un sistem complex. A păstrat elementele vechiului regim, dar a adăugat altele macedonene, de control și siguranță. Nici nu era posibilă o reformă radicală pe tărîm administrativ, atît timp cît durau operațiile militare. Satrapul persan a rămas ca organ de conducere suprem în provincia sa, dar numai cu puteri civile, deoarece comanda garnizoanelor locale și treburile financiare treceau în mîna altor funcționari, greci sau macedoneni. Nu putem bănui ce reforme ar fi impus Alexandru, în cazul prelungirii domniei sale.

Concepția lui Alexandru în problema guvernării tindea către un stat mondial unitar, în care să dispară amalgamele etnice, economice, culturale, morale etc. Pentru o asemenea idee grandioasă nu existau însă suficiente premise. Era greu să-i convingi pe greci și pe macedoneni că pot fi egali cu barbarii recent înfrînți. Nunțile de la Susa, instruirea după tactica macedoneană a celor 30 000 de recruți asiatici, adoptarea ceremonialului și cos-

tumului persan, educarea copiilor aristocrației persane la curtea macedoneană, colonizările cu elemente greco-macedonene în Orient și alte măsuri au constituit modeste paliative ale acestui grandios plan. Singurele laboratoare de contopire a neamurilor europene și asiatice, sub o haină de limbă și cultură grecească, au fost coloniile-orașe ale lui Alexandru și ale urmașilor săi. Tot în aceste centre urbane s-a ajuns și la unificarea limbii grecești. Plutarh afirmă că Alexandru ar fi fondat „70 colonii în mijlocul barbarilor și că a răspîndit în Asia instituțiile grecești". Descoperirile arheologice moderne reduc numărul acestora la jumătate, relevînd totodată o organizare necunoscută și adesea sufocată de elementele indigene.

Cu domnia lui Alexandru viața economică a cunoscut un avînt de seamă. În probleme de agricultură și comerț, Alexandru este considerat ca un „economist". Echipele de savanți, topografi și naturaliști ce-l însoțeau măsurau distanțele, ridicau hărți, cadastrau bogățiile naturale ale regiunilor, căutau drumuri caravaniere noi, cercetau minele și locurile bune pentru porturi. Descoperirile și rezultatele științifice obținute se comunicau prin rapoarte suveranului. În Egipt și Mesopotamia, Alexandru s-a entuziasmat de sistemul culturilor agricole bazate pe irigație, pe care a căutat să le perfecționeze și să le extindă. Plante rare erau colectate de savanții săi și se studiau sisteme de culturi noi.

Expediția din Orient a lui Alexandru a stabilit traseul celor mai scurte și bune drumuri de comerț, pe uscat și pe mare. Cu domnia lui, caravanele duceau și aduceau direct mărfuri din India, pînă în porturile estice ale Mării Mediterane. Nearh a deschis drumul maritim de la delta Indusului pînă în Golful Persic. El se mai preocupa de a face legătura pe mare cu Egiptul. De mare importanță pentru stimularea economiei de schimb au fost noile monede de aur și argint bătute de Alexandru. Stivele de lingouri din aur și din argint descoperite în tezaurele palatelor Achemenizilor au fost monetizate într-o piesă

unică de aur sau de argint, avînd ca bază etalonul atic. Pe piața internațională monedele lui Alexandru au înlocuit pe cele ateniene și s-au impus pînă în momentul cînd vor fi înlocuite de către denarul roman de argint.

Prin introducerea unei culturi comune care nu putea fi decît cea greacă, Alexandru credea că are în mînă un alt instrument important de guvernămînt și de unitate morală. El a deschis drumul elenismului în adîncul Orientului. Limba greacă s-a impus în administrație, la curte și în cercurile aristocrației iraniene. Pretutindeni organiza concursuri de gimnastică, muzicale și dramatice, după moda grecească ; arta și literatura greacă se răspîndeau de asemenea spre răsărit. Cu toate acestea, el nu a manifestat disprețul profesorului său Aristotel față de limba, religia și arta supușilor din Orient.

Din antichitate și pînă azi s-au exprimat puncte de vedere diferite asupra lui Alexandru Macedon. Au existat și sînt detractori și panegiriști ai domniei acestuia. Filozoful Seneca socotea domnia lui Alexandru ca o „nebunie fericită", iar Plutarh o epocă a „virtuții". Toți istoricii și oamenii de cultură recunosc însă că domnia Macedoneanului, în mod indiscutabil, a adus ceva nou pentru progresul umanității. El a rupt barierele strîmte ale orașelor-state grecești, a vehiculat în adîncul Orientului cultura riverană greacă, a deschis căi economice și culturale noi, prin care popoarele de pe trei continente au început să se cunoască mai bine. Dacă nu a reușit să realizeze o unitate politică universală, în schimb, a îndeplinit una culturală. Urmașii lui au preluat și multiplicat aceste sarcini, dar în ceea ce privește cele politice, au tins spre scopuri limitate și egoiste. Campaniile lui Alexandru au creat o etapă nouă în dezvoltarea lumii antice și au deschis epoca elenistică.

Dintre urmașii săi, singurul care a intuit adevărata personalitate a eroului, a fost Ptolemeu, primul rege al Egiptului. El a transportat de la Babilon, ca pe un talisman prețios, într-un mausoleu somptuos din Alexandria, corpul lui Alexandru Macedon.

SOARTA IMPERIULUI ȘI A FAMILIEI LUI ALEXANDRU MACEDON. ELENISMUL

Marele imperiu al lui Alexandru, lipsit de unitate economică și etnică, se va dezmembra în decursul celor patru decenii de după moartea creatorului lui. În acest răstimp se desfășoară evenimente confuze, dominate de luptele dintre diadohi (adică urmașii lui Alexandru), fiecare avid de a rupe o bucată din trupul statului lipsit de coeziune. Tendințele divergente s-au manifestat la primul consiliu ținut de marii generali la Babilon, în problema succesiunii la tron. După repetate discuții s-a ajuns la un acord de compromis. Deoarece Roxana era însărcinată, urma să se aștepte nașterea unui moștenitor, care a și venit curînd pe lume, proclamat rege sub numele de Alexandru al IV-lea. La cererea cavaleriei, bastardul Filip Arhidaios a fost și el proclamat rege. Un copil minor și un debil mintal nu puteau conduce statul, de aceea se alcătui o regență reprezentată prin Perdiccas. Pînă la majoratul lui Alexandru al IV-lea, la propunerea lui Ptolemeu, se adoptă formula unei guvernări colective a șefilor militari, marii generali urmînd să devină satrapi în principalele regiuni. Atare sistem a dus de fapt la dezmembrarea imperiului. La Babilon rămînea numai Perdiccas și familia lui Alexandru, cu excepția Olimpiadei. Ptolemeu primea Egiptul cu Libia, Lisimah — Tracia, Leonnatos — Frigia helespontică, Antigonas — Frigia Mare, Eumene — Cappadochia, Antipater — Macedonia și Grecia etc. În afară de Eumene nimeni dintre acești diadohi nu se mai gîndea la păstrarea integrității statului. Fiecare urmărea să-și lichideze vecinul și să ajungă rege. Din ordinul Roxanei, dispărură rivalele sale Stateira și Parysatis, foste și ele soții ale poligamului Alexandru. Plutarh (IX, 77) însemna următoarele despre familia lui Alexandru și despre crimele din vremea cînd ea se găsea la Babilon : „Iar, Roxana, din întîmplare, tocmai atunci a născut un copil și pentru aceasta macedonenii au început să o țină în mare cinste. Purtînd însă

dușmănie Stateirei, a amăgit-o printr-o scrisoare plăsmuită să vie acolo cu sora ei și, atrăgîndu-le într-o cursă, le-a omorît, iar leșurile lor le-a aruncat într-un puț, pe care l-a astupat cu pămînt. Perdiccas știa și îi dădea ajutor. Într-adevăr, Perdiccas avea atunci cea mai mare putere și chemase la el pe Arhidaios, ca pe un fel de pavăză a domniei, care se trăgea dintr-o femeie fără faimă și de rînd, numită Filina. El nu era în plinătatea minții din pricina unei boli trupești. Boala nu-l apucase de la naștere, nici pe neașteptate, ci se spune că în copilărie se părea că are un caracter plăcut și nobil, dar că apoi, desigur, vătămat cu otrăvuri de Olimpiada, și-a stricat mintea".

Dar generalii lui Alexandru, oameni cu voințe puternice, formați în școala războiului de către Alexandru, își vor constitui fiecare o armată și se vor comporta în satrapiile lor ca adevărați regi. Perdiccas, ca reprezentant al puterii centrale, se va strădui să țină în frîu pe acești generali satrapi din Orient. În Europa, Antipater lupta mai mult cu ambițioasa Olimpiada decît cu grecii revoltați după moartea lui Alexandru. În Egipt, Ptolemeu se consolidase puternic, își lărgise cuceririle spre vest și complota cu Arhidaios contra lui Perdiccas, împotriva căruia se formase o adevărată coaliție. Campania organizată de Perdiccas în Egipt pentru a-l pedepsi pe rebel n-a reușit, el însuși pierzîndu-și viața.

Dispariția lui Perdiccas și a lui Crateros, ucis de Eumene, a determinat întrunirea de la Triparadeisos (în Siria), unde generalii lui Alexandru au făcut o nouă împărțire a statului și l-au ales regent pe Antipater. De acum înainte luptele dintre diadohi se vor ține lanț, mai ales după moartea bătrînului Antipater înlocuit la conducerea Macedoniei de sîngerosul său fiu Casandru. În același timp, după dispariția lui Perdiccas se desfășurau rapid și tragediile din familia lui Alexandru, stabilită în Macedonia. Din Epir, bătrîna și vijelioasa Olimpiada pătrunse în Macedonia, prinse la Amphipolis pe Filip Arhidaios și fără milă îl ucise împreună cu soția sa Euridice (317). Apoi mama lui Alexandru încercă să provoace o răscoală în Macedonia, împotriva lui Casandru. Asediată

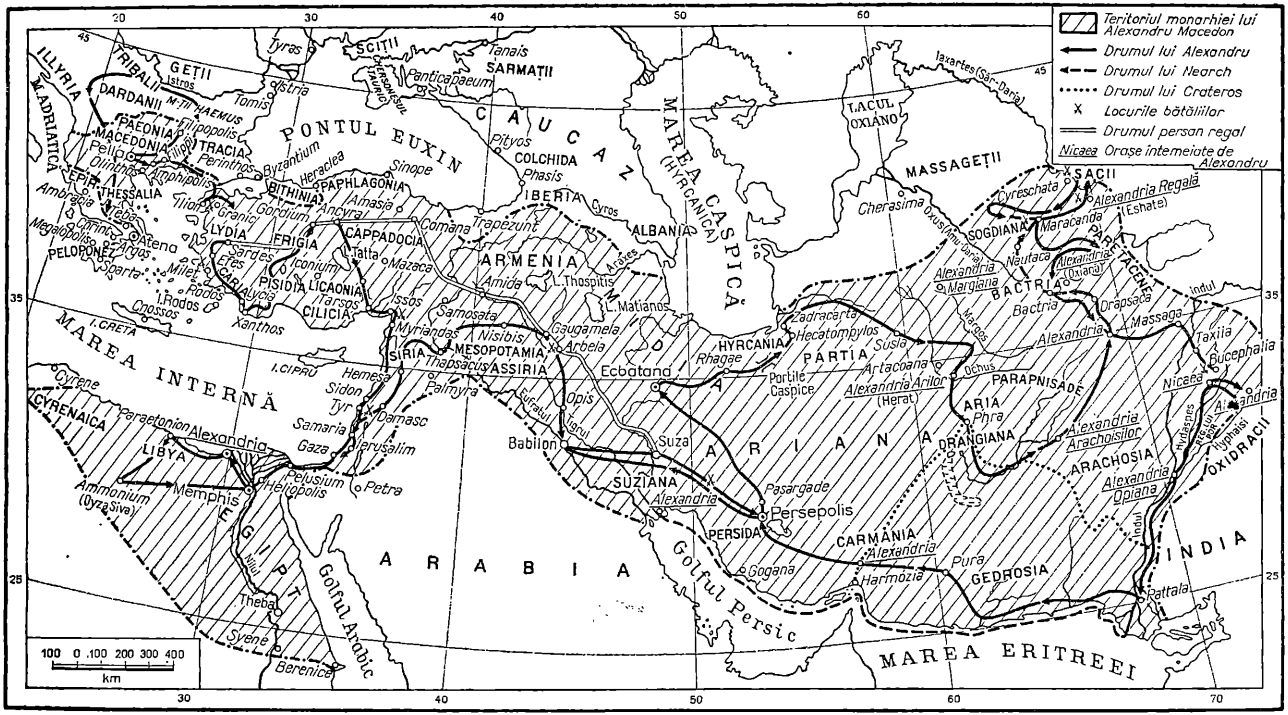
Teritoriul monarhiei lui Alexandru Macedon
Drumul lui Alexandru
Drumul lui Nearch
Drumul lui Crateros
Locurile bătăliilor
Drumul persan regal
Nicaea Orașe întemeiate de Alexandru
ILLYRIA
ADRIATICA
GEȚII
TRIBALII
DARDANII
PAEONIA
MACEDONIA
TRACIA
EPIR
THESSALIA
PELOPONEZ
SCIȚII
SARMAȚII
PONTUL EUXIN
CAUCAZ
MAREA CASPICĂ (HYRCANICA)
COLCHIDA
IBERIA
ALBANIA
T.ACUL OXIANO
MASSAGEȚII
SACII
SOGDIANA
BACTRIA
PARȚIENII
BITHINIA
PAPHLAGONIA
CAPPADOCIA
ARMENIA
FRIGIA
LYDIA
PISIDIA
LICAONIA
CILICIA
SIRIA
MESOPOTAMIA
ASSIRIA
HYRCANIA
PARȚIA
MARGIANA
PARAPNISADE
ARIA
DRANGIANA
ARACHOSIA
OXIDRACII
INDIA
MAREA INTERNĂ
I.CIPRU
I.CRETA
CYRENAICA
LIBIA
EGIPT
ARABIA
Golful Arabic
Golful Persic
MAREA ERITREEI
SUZIANA
PERSIDA
CARMANIA
GEDROSIA
Ecbatana
Babilon
Suza
Persepolis
Pasargade
Alexandria Regală (Eshate)
Alexandria Margiana
Alexandria (Oxiana)
Alexandria Arion (Herat)
Alexandria Arachosiilor
Alexandria Opiana
Alexandria
Nicaea
Bucephalia
Taxila
Massaga
Peucelaotis
Hydaspes
Acesines
Hyphasis
Indus
Pattala
Memphis
Alexandria
Ammonium (Oyrs Siwe)
Berenice
Syene
Thebae
Petra
Jerusalim
Damasc
Gaza
Samaria
Sidon
Tyr
Palmyra
Hemesa
Cyrene
Paraetonion
Tyras
Istria
Tomis
Byzantium
Heraclea
Sinope
Amisos
Ancyra
Gordium
Iconium
Tarsos
Issos
Myriandos
Samosata
Nisibis
Gaugamela
Arbela
Thapsacus
Opis
Tigru
Zadracarta
Hecatompylos
Susia
Artacoana
Portile Caspice
Rhagae
Alexandria Eschate
Cyreschata
Maracanda
Nautaca
Alexandria (Oxiana)
Bactria
Drapsaca
Alexandria
Ochus
Mardus
Oxus (Amu Daria)
Iaxartes (Sîr-Daria)
Cherasima
Tanais
Phasis
Cyrus
Araxes
Trapezunt
Comana
Mazaca
Amida
L.Thospitis
L.Matianos
Tarsus
Xanthos
Rodos
Cnossos
Pitiopolis
Philippi
Amphipolis
Perinthos
Byzantium
Tilon
Granic
Megalopolis
Sparta
Argos
Corint
Atena
Tebe
Milet
Efes
Sardes
Troia
Istros
Tyras
Tanais
Pantica
Caucaz
Taurus
Haemus
Scordus
Dunăre
Tisa
Save
Drina
Ohrida
Ambracia
Olimpia
Pelion
Pella
Delos
Creta
Cipru
Rodos
Cos
Lesbos
Chios
Samos
Lemnos
Tenedos
Troia
Hellespont
Bosfor
Propontis
Marea Neagră
Marea Egee
Marea Ionică
Marea Adriatică
Marea Roșie
Golful Persic
Golful Arabic
Golful Suez
Golful Aqaba
Nil
Eufrat
Tigru
Indus
Hydaspes
Acesines
Hyphasis
Peucelaotis
Taxila
Bucephalia
Massaga
Alexandria Regală
Alexandria Margiana
Alexandria Arachosiilor
Alexandria Opiana
Alexandria Arion
Alexandria
Nicaea
Pattala
Harmozia
Gogana
Pura
Pasargade
Persepolis
Suza
Babilon
Ecbatana
Hecatompylos
Zadracarta
Susia
Artacoana
Portile Caspice
Rhagae
Alexandria Eschate
Cyreschata
Maracanda
Nautaca
Alexandria (Oxiana)
Bactria
Drapsaca
Alexandria
Ochus
Mardus
Oxus (Amu Daria)
Iaxartes (Sîr-Daria)
Cherasima
Massaga
Taxila
Bucephalia
Peucelaotis
Hydaspes
Acesines
Hyphasis
Indus

de acesta în cetatea Pydna, bătrîna regină a fost silită să capituleze, cu promisiunea de a fi lăsată în viață. Casandru nu-și mai respectă cuvîntul și, fără să-i îngăduie a se apăra în public, o condamnă la moarte. Mama lui Alexandru, „cuceritorul lumii", a fost ucisă cu pietre din porunca lui Casandru. Acum Casandru dorea să fie moștenitor legitim în Macedonia și de aceea se căsători cu Thessalonike, o fată a lui Filip al II-lea și soră vitregă a lui Alexandru (în cinstea căreia construi portul cu același nume, azi Salonic). În fața lui mai stăteau drepturile legitime la tron ale fiului lui Alexandru, care împreună cu mama sa Roxana se găseau prizonieri la Amphipolis. Fără remușcări și fără prea mult zgomot, Casandru trimise un călău la Amphipolis, care cu otravă și sabie făcu să dispară ultimii urmași legitimi ai marelui cuceritor (310/309). Dispariția acestora va oferi o bună ocazie pentru diadohi, ca în chip oficial să se proclame regi în satrapiile lor și să continue luptele între ei. În cele din urmă, din aceste frămîntări se vor desprinde din fostul imperiu al lui Alexandru numeroase state, mai însemnate fiind regatul Macedoniei condus mult timp de către dinastia Antigonizilor, regatul lagid din Egipt avînd ca dinastie pe urmașii lui Ptolemeu I, fiul lui Lagos, și regatul seleucid, cu capitala la Babilon, fondat de Seleucos (312), unul din generalii lui Alexandru. Toate aceste state, mici sau mari, rupte din trupul fostului imperiu vor fi cucerite apoi de romani, în secolele II—I î.e.n.

Dacă istoria statelor elenistice a cunoscut multe războaie, vărsări de sînge, crime și exploatarea tiranică a popoarelor supuse, în schimb, ea poate fi socotită ca o însemnată cotitură de importanță mondială, prin răspîndirea culturii grecești în răsărit. Purtătorul acestei făclii din Europa spre Asia a fost la început Alexandru Macedon ; sarcina a fost preluată de către numeroșii săi urmași. Pînă la cuceririle lui Alexandru Macedon, cultura greacă avea un caracter riveran, adică se răspîndise numai pe coastele mărilor colonizate de greci și nu pătrunsese adînc în interiorul Europei și al Asiei. În perioada ce a urmat după moartea lui Alexandru, prin coloniștii greci și cu sprijinul curților regale, această cultură s-a

răspîndit în adîncul teritoriilor cucerite şi a venit în contact direct cu vechile culturi ale popoarelor din Orient. În Orient au apărut numeroase focare de cultură greacă (Alexandria, Pergam, Antiohia etc.), dotate cu şcoli înalte, cu biblioteci, teatre ş.a. Elenizarea parţială a Orientului a reuşit în special în oraşele-colonii, unde existau asemenea instituţii de cultură elenistică. În acest sens, epoca elenistică a adus o importantă contribuţie la dezvoltarea ştiinţelor, artelor, tehnicii etc. în antichitate.

HANNIBAL*

ÎNTEMEIEREA COLONIEI CARTAGINA

Către sfîrşitul secolului al IX-lea î.e.n., cam în vremea cînd pe malurile mlăştinoase ale Tibrului se înfiripau colibele de păstori din care avea să se nască „Cetatea celor şapte coline", pe coasta de nord a Africii, în vecinătatea actualului oraş Tunis, îndrăzneţii navigatori fenicieni din Tyr puneau bazele coloniei Cartagina (814 î.e.n., după tradiţie).

Zorile istorice ale acestei strălucite colonii feniciene au fost învăluite în frumoasa legendă despre regina Didona, o fugară din Tyr. Povestea pretindea că ea cumpărase din vatra viitorului oraş, atît cît putuse cuprinde cu o piele de vită tăiată într-o lungă şi subţire fîşie. Co-

* Apărută cu acelaşi titlu, în colecţia „Orizonturi", CRCCS şi Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966.

lonia se va numi *Kart-Hadașt,* adică „Orașul Nou", și va fi regină între cele 300 asemenea întemeieri feniciene de pe coastele Mediteranei occidentale. Situată la deschiderea înspre mare a văii Bagradas, Cartagina a dispus de un bun port și a fost capăt de drumuri pentru caravanele ce veneau din interiorul Africii. Căderea Tyrului sub babilonieni, în secolul al VI-lea î.e.n., îi adusese independența totală față de metropola sa din Fenicia. Atunci ea a avut mînă liberă să-și alcătuiască un imperiu colonial propriu, realizat de Mago cel Bătrîn, prin cucerirea unor importante teritorii situate pe coastele Siciliei, Sardiniei și Spaniei. Negustorii cartaginezi au acaparat treptat exploatarea minelor de aur, de argint și de aramă din Spania, aduceau cositorul din insulele britanice și fildeșul de pe coastele apusene ale Africii. Cuceritorii au pus mîna apoi pe insulele Baleare, pe întreaga Sardinie și partea apuseană a Siciliei, de unde se scurgeau spre Cartagina multe bogății minerale și agricole.

Pe la anul 300 î.e.n., Cartagina ajunsese cel mai puternic stat din vestul Mediteranei. Importul și exportul Cartaginei vehiculau însă și „mărfuri grăitoare", adică sclavi. Atelierele ei cereau multă mînă de lucru, completată prin cumpărări de robi de la diferite neamuri barbare dispuse la o atare negustătorie. Colonizarea susținută de către aristocrația comercială din cetate a urmărit, în același timp, expedierea din oraș a sărăcimii libere, mereu flămîndă și gălăgioasă în jurul Byrsei, marele centru de afaceri al Cartaginei.

Vizitînd Cartagina și Numidia, istoricul Polybios a putut discuta cu cetățenii puni (numiți astfel de romani) din generația lui Hannibal și cu Massinissa, veteran al luptei de la Zama, despre caracterul punilor și al marelui lor comandant. Polybios, ca și Titus Livius, le atribuia trei mari defecte : cruzimea, pasiunea pentru acumulare de bani și lipsa de respect față de jurămintele date. Nu trebuie să acceptăm aidoma aceste învinuiri. Din paginile aceloraşi istorici cunoaștem destule trăsături asemănătoare în lumea elenistică și romană, încît ele nu sînt „păcate" specifice doar cartaginezilor.

Neamul din care s-a născut Hannibal a ridicat negustori, și nu ostași, ca Roma. În mijlocul republicii de comercianți, familia Barcas apare ca o excepție. Cei trei mari generali barcizi (Hamilcar Barcas, Hasdrubal și Hannibal) și-au pus talentul lor în serviciul hegemoniei economice și politice a Cartaginei oligarhice.

Marx și Engels considerau Cartagina ca fiind unul dintre cele mai înfloritoare centre comerciale din lumea antică, alături de Tyr și Alexandria. Din atelierele sale se trimiteau în afară bijuterii, vase de metal, produse textile și de pielărie etc. La început, cartaginezii schimbau mărfurile prin sistemul trocului, pe cereale și sclavi, cu aristocrația triburilor de pe coastele Europei și Africii. Numai pe la începutul secolului al III-lea î.e.n. Cartagina scoate pe piață primele monede bătute din bronz și argint, care vor înviora și lărgi schimbul său de mărfuri.

Un rol tot atît de important ca și comerțul l-a jucat în economia Cartaginei producția agricolă. Regiunea fertilă de pe coastele maritime ale actualelor state Tunis, Algeria și Maroc era acoperită de holde și grădinării, stăpînite și exploatate de aceeași aristocrație din colonie. Munca era efectuată cu ajutorul populației băștinașe aservite și cu sclavii cumpărați de pe piață. Ecoul rezultatelor acestei agriculturi organizată în mod științific se reflectă în cărțile de agronomie scrise de specialiștii cartaginezi. Un astfel de tratat de agronomie, alcătuit de Mago, a cunoscut o largă răspîndire în lumea antică, fiind tradus în limba greacă, mai apoi în cea latină.

Filozoful Aristotel (sec. IV î.e.n.) schițase într-o mică monografie sistemul de organizare politică a statului cartaginez. Puținele fragmente păstrate din cartea filozofului grec arată la Cartagina o constituție aristocratică, ostilă dictaturii și monarhiei, dar nedemocratică și cu multe asemănări față de sistemul politic al Spartei. Anual, se alegeau în fruntea statului doi *sufeți* (conducători supremi), controlați de un consiliu aristocratic format din 100 de membri aleși din rîndurile marilor negustori. Exista și o adunare a poporului, dar, ca și la Sparta, ea nu deținea puteri politice importante, deoarece numai

banul ridica oamenii pe arena politică. De aceea scria Aristotel că la Cartagina bogăția era prețuită mai mult decît virtutea și meritele personale.

Ca în orice stat antic, în care puterea politică era deținută de o minoritate negustorească și financiară, armata se compunea din mercenari străini, comandați de ofițeri cartaginezi. Istoria Cartaginei cunoaște numeroase răscoale ale acestor mercenari și încercări ale generalilor ei de a pune mîna pe putere. Însuși Hannibal a fost mereu bănuit de către senatul cartaginez că umbla să ajungă rege.

Teama față de instaurarea unei dictaturi militare în Cartagina i-a determinat pe negustorii puni să renunțe la armata națională și să o înlocuiască cu mercenari angajați din sînul triburilor războinice ale litoralului mediteranean. Aceeași frică i-a silit adesea ca, în locul unor ofițeri puni destoinici, să încredințeze comanda acestor trupe unor elemente străine, mai ales greci.

Consiliul de negustori din citadela Byrsei a deschis larg pungile pentru întreținerea unor astfel de armate plătite și ținute în colonii, ca să împiedice formarea unei caste militare în Cartagina capabilă de a le smulge puterea din mîini.

În patrimoniul culturii antice, Cartagina nu a înscris realizări de seamă. Ea a adoptat arta egipteană, apoi pe cea greacă.

Spre deosebire de greci, cartaginezii au fost lipsiți de abilitatea politică necesară apropierii sufletești și culturale față de neamurile cu care veneau în legătură prin schimburile comerciale. În relațiile lor cu populațiile de pe coasta Mediteranei, negustorii puni se considerau un popor aristocratic închis, interesat numai de reușita afacerilor de schimb, totdeauna gata de a păcăli și de a supune pe clienți. Diferențe adînci de religie și tradiții îi izolau de aristocrația barbară a popoarelor cu care aveau legături și refuzau orice amestec de sînge cu aceasta. Atare izolare, între zidurile de apărare ale coloniilor feniciene și pe puntea corăbiilor de comerț, nu a favorizat răspîndirea limbii și a culturii punice departe de coastele Mării Mediterane.

LEGĂTURILE DINTRE ROMA ŞI CARTAGINA PÎNĂ LA HANNIBAL

Din secolul al VI-lea î.e.n. şi pînă pe la mijlocul celui de-al III-lea î.e.n., între Cartagina şi Roma au existat cele mai bune relaţii politice şi economice, întărite prin încheierea a cel puţin cinci tratate de alianţă şi de împărţire reciprocă a sferelor de interese. În luptele duse împotriva unor duşmani comuni, cele două cetăţi s-au ajutat mereu. Cînd în anul 279 î.e.n. trupele regelui epirot Pyrrhus ameninţau să ocupe sudul Italiei şi coloniile cartagineze din Sicilia, cele două mari puteri din Mediterana apuseană au făcut front comun. Înţelegerea de atunci stabilea că toată Peninsula Italică este a Romei, iar Sicilia a Catarginei. Interesele de comerţ şi navigaţie ale lor erau delimitate de ţărmurile strîmtorii Messina.

Contradicţiile de neînlăturat au apărut de îndată ce Roma a luat conducerea uniunii de neamuri italice, obişnuite să-şi vîndă mărfurile pe pieţele din Sicilia şi Mediterana vestică, unde întîlneau concurenţa celor catargineze. Din această rivalitate economică se vor naşte cele trei războaie punice, care sînt tipice pentru politica agresivă şi pentru tendinţele de cotropire reciprocă. Lupta s-a deschis de îndată ce s-a ascuţit această rivalitate economică, apoi timp de un secol, ea s-a dus pe viaţă şi pe moarte între cele două potrivnice, cu uriaşe pierderi materiale şi umane de ambele părţi. Durata ei neobişnuită şi sorţii de izbîndă atît de nesiguri pentru ambele părţi se explică prin marile rezerve de oameni şi materiale ale celor două rivale, antrenate treptat în lupte sîngeroase de ambiţia unor generali de seamă. Această luptă desperată dintre cele două state a fost definită de Lenin ca un adevărat „război imperialist în perioada sclavagismului antic".

La începutul ostilităţilor, Roma opunea duşmanei sale din Africa o excelentă armată de uscat. Era însă lipsită de o bună flotă de război şi de experienţa luptelor navale, domeniu în care Cartagina apărea net superioară. Roma a depus eforturi uriaşe ca să-şi formeze o

flotă de război după modelul dușmanului, dar adaptată tacticii de luptă a legiunilor îmbarcate pe vase. Inventivitatea practică romană născocește acele corăbii prevăzute cu cângi din fier ce agățau vasele dușmane, astfel ca lupta să se dea ca pe uscat, pe puntea a două corăbii alăturate.

Desfășurarea primului război punic, între anii 264 și 241 î.e.n., prin durata lui și arena geografică largă a luptelor, arată tocmai situația înarmării deosebite a beligeranților. Luptele s-au dus pe solul Siciliei, în nordul Africii și pe mare, în mai multe locuri. Atunci cînd s-a iscat conflictul din Sicilia între greci, cartaginezi și mercenarii mamertini (protejați ai Romei, care ocupaseră Messina), senatul roman a ezitat să trimită trupe de intervenție în viesparul de acolo. Intrarea Romei în război a fost hotărîtă de adunarea poporului roman, influențată de către oamenii de afaceri, interesați să aibă deschise piețile din Mediterana occidentală.

În Sicilia, legiunile disciplinate de țărani și păstori ale Romei cuceresc repede orașele grecești angajate în sfera de influență cartagineză, fac mari prăzi și impun tratate înrobitoare. Syracusa a plătit o mare despăgubire de război, a cedat romanilor armamentul și s-a obligat să-i aprovizioneze cu alimente. După un asediu de șase luni, a căzut în mîna lor înfloritorul oraș Agrigentum, cînd 25 000 locuitori au fost vînduți ca sclavi. Dar puterea cartagineză se păstra intactă pe mare, unde mai multe flote romane improvizate fuseseră scufundate. Numai o escadră romană formată din vase mari dotate cu sistemul de abordaj prin cângi a adus victoria consulului Caius Duilius, lîngă insulele Lipare. La Roma, izbînda a fost sărbătorită printr-un răsunător triumf și s-a comemorat cu o coloană de piatră, în care s-au fixat ciocurile de metal capturate de la prorele vaselor punice *(columna rostrata)*. Beția succesului i-a dus pe romani la o încercare îndrăzneață, aceea de a ataca pe cartaginezi →

Columna rostrata — coloană de piatră în care au fost fixate capetele de metal de la prorele și pupele corăbiilor cartagineze capturate de romani. O inscripție gravată la baza monumentului amintea marea victorie navală cu care se încheiase primul război punic. S-a păstrat numai un fragment din această inscripție, restul fiind reconstituit după descrierile antice și imaginile de pe monete.

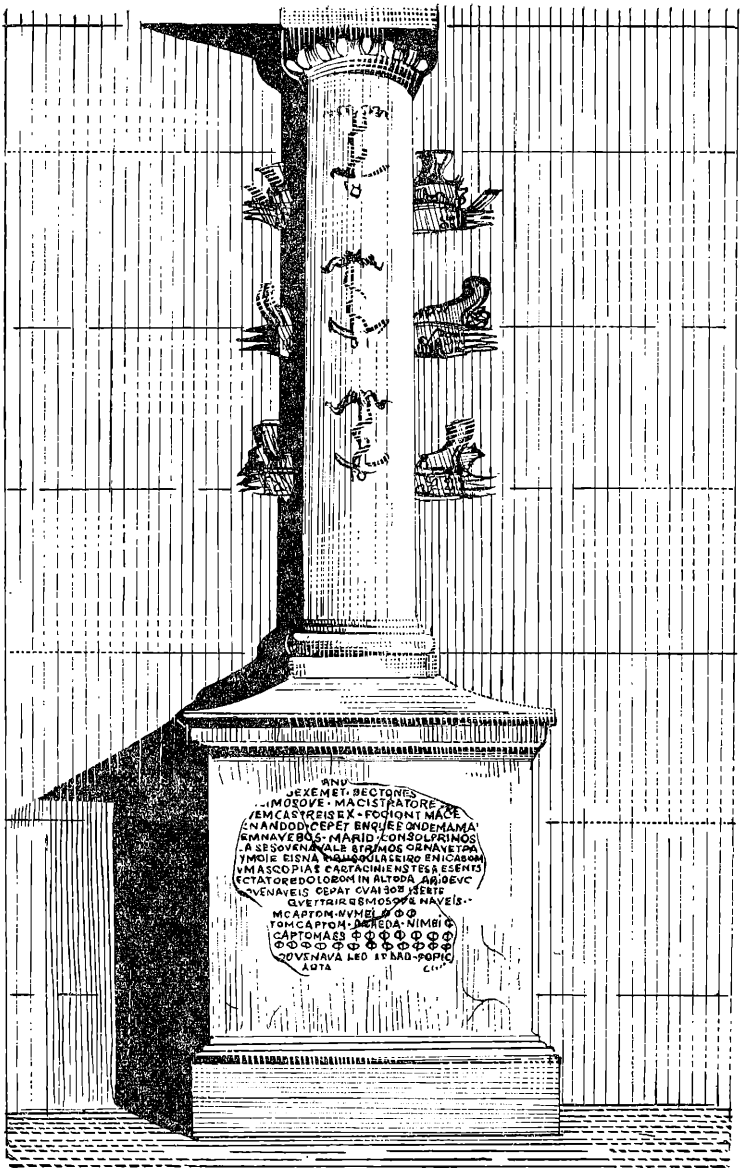
AND
JEXEMET·SECTONES
MOSOVE·MACISTRATORE
EMCASTREISEX·FOCIONT MACE
NANDOD·CEPET ENQUEE ONDEMAMA
EMNAVEBOS·MARID·CONSOLPRINOS
A SESOVENAVALE STRIMOS ORNAVETPA
YMOIE EISNA
VMASCOPIAS CARTACINIENSTES A ESENTS
ECTATOREDOLOROM IN ALTODA
OVENAVEIS CEPAT CVAI 30B ISERTE
QVETTRIR ESMOSOVE NAVEIS
MCAPTOM·NVMEI
TOMCAPTOM·DAREDA·NIMBI
CAPTOMASS
OVENAVA LEO ET DAD·POPIC
AOTA

la ei acasă, cu 330 de corăbii și 40 000 luptători. Promițătoare la început, expediția s-a terminat cu un mare dezastru pe coastele Africii, de unde au scăpat puțini romani și cîteva vase de război. Situația cartaginezilor s-a mai îmbunătățit și prin faptul că armata lor a trecut sub comanda unui mare general, Hamilcar Barcas, tatăl lui Hannibal. Dar romanii au făcut noi eforturi și au aruncat pe mare o altă flotă, care le-a asigurat frumosul succes de la insulele Aegates, urmat de o pace favorabilă lor. În realitate, ambii rivali se istoviseră reciproc. Fiecare dorea un răgaz, ca să aibă timp pentru noi pregătiri de luptă. Prin tratatul încheiat de Hamilcar cu consulul C. Lutatius Catulus, învingătorul de la Aegates, Roma obținea ca despăgubiri de război o mare sumă de bani și ocupa definitiv Sicilia, Corsica și Sardinia. Dar victoria o costase și pe ea foarte scump : pierderea a 700 vase de război (față de cele 400 ale cartaginezilor) și cam a 60 000 ostași, căzuți pe uscat și pe mare.

Cu totul gravă era însă situația Cartaginei. Vistieria ei se golise. Cei 70 000 mercenari rămași neplătiți, aliați cu sclavii și o parte dintre băștinașii exploatați, s-au răsculat, și timp de trei ani au pus orașul în mare primejdie. Numai datorită energiei, cruzimii și dibăciei generalului Hamilcar s-a reușit potolirea răscoalei. În tot acest timp, Roma a stat deoparte și s-a mulțumit cu încasarea regulată a despăgubirilor de război.

IMPERIUL COLONIAL HISPANIC AL BARCIZILOR

Prin înăbușirea în sînge a revoltei armatei mercenare, Hamilcar Barcas își cîștiga o și mai mare popularitate în sînul păturilor mijlocii din Cartagina. Dar pentru marea aristocrație negustorească el devenise suspect, deoarece se sprijinea pe o armată ce-l urma cu credință. Ajutat de un grup restrîns de amici și oameni de afaceri, generalul obține comanda armatei punice din Spania, cu misiunea consolidării cuceririlor iberice și exploatării de noi bogății.

Istoricii Polybios și Titus Livius ne-au descris cu amănunte jurămîntul depus de copilul Hannibal în ajunul plecării tatălui său în noua misiune. Hamilcar observase cu bucurie că, dintre numeroșii săi copii, acest fiu de nouă ani promitea să devină cîndva un mare general. Folosindu-se de dorința firească a copilului de a-și urma părintele în Spania, Hamilcar i-a cerut să atingă altarul încărcat cu jertfe și să jure că va fi, tot timpul vieții sale, un dușman neîmpăcat al Romei. Pînă în ceasul morții, Hannibal va respecta acest jurămînt solemn, despre care va vorbi adesea prietenilor săi. La bătrînețe, ca fugar la curtea regelui Antiochus al III-lea al Siriei, Hannibal îi povestea acestuia : ...„Tatăl meu Hamilcar, în vremea cînd aducea jertfe, m-a apropiat din fragedă copilărie de altare și m-a pus să jur că nu voi fi niciodată prietenul poporului roman. Stăpînit de acest jurămînt, m-am războit cu romanii vreme de 36 de ani ; datorită lui m-a alungat patria mea, în vreme de pace, din cauza lui am venit ca un surghiunit în palatul tău, călăuzit de el, iar dacă tu îmi vei spulbera nădejdile, mă voi duce oriunde voi ști că sînt forțe, unde voi afla că sînt arme, căutînd pe întreg pămîntul orice fel de vrăjmași împotriva romanilor“ [1]. Celălalt istoric, Polybios, adaugă, la rîndul său, că în timpul jurămîntului asistența a fost îndepărtată de altar și că „Hannibal a acceptat cu bucurie și chiar s-a rugat cu ardoare de copil ca să-l ia cu el“ [2] în Spania.

Cei nouă ani de guvernare a lui Hamilcar în Spania s-au soldat cu cucerirea celei mai mari părți a peninsulei, cu crearea de noi centre de exploatare minieră pentru țara sa și cu instruirea unei bune armate de mercenari. Din Peninsula Iberică își făcuse o nouă patrie. Acolo, generalul comanda o armată ce acționa numai la ordinele sale. Fără îndoială că această armată se pregătea pentru o revanșă antiromană. De aceea Hamilcar este în realitate autorul moral al celui de-al doilea război punic.

În timpul unei campanii împotriva unor triburi iberice, Hamilcar s-a înecat la trecerea unui fluviu (229 î.e.n.).

---

[1] Titus Livius, XXV, 19, Editura Științifică, București, 1962.
[2] Polybios, III, 11, Editura Științifică, București, 1966.

Comanda armatei a trecut imediat în mîna ginerelui său, Hasdrubal cel Frumos. Timp de opt ani, noul comandant a continuat în Spania acțiunile de cuceriri și de administrare inițiate de socru. Stăpînirea cartagineză atinsese acum malul drept al fluviului Ebru, fapt ce alarma pe romani. În fața a două comisii romane de anchetă venite în Spania, șiretul Hasdrubal repeta angajamentul formal de a nu depăși cursul Ebrului și de a respecta cetățile aliate Romei de pe coasta răsăriteană a Spaniei.

Pe timpul administrației lui Hasdrubal s-a întemeiat orașul Cartagina Nouă, destinat a fi o nouă capitală a coloniilor punice. Orașul se găsea pe coasta mediteraneană și se înălța pe un admirabil loc de apărare. Hasdrubal l-a dotat cu un mare port înconjurat de instalații pentru construit și reparat corăbii. Pe locul cel mai ridicat din oraș se zidise un magnific palat de tip regesc. Partida dușmană barcizilor din Cartagina vedea în această construcție aspirațiile la coroană ale urmașilor lui Hamilcar Barcas.

Hannibal (născut în anul 247 î.e.n.) împlinea vîrsta de 26 de ani, cînd cumnatul său a fost asasinat de un iber fanatic (221 î.e.n.). În cei 17 ani de ședere în Spania, se remarcase ca un bun și popular ostaș, încît armata l-a acceptat cu drag ca șef. Cu toată opoziția lui Hanno, marele dușman al barcizilor, senatul cartaginez, fără alte obiecții, a ratificat și el noua alegere. Altfel nici nu putea face, deoarece „dragostea de care se bucura Hannibal în ochii poporului de jos l-a ridicat pînă la comanda supremă a armatei cartagineze“ (Titus Livius). Barcizii consolidaseră în Podișul Iberic un adevărat stat, de o mare forță economică și militară, fapt ce dusese la situația ca metropola africană să depindă de acela. Cartagina era prea mulțumită dacă putea participa încă la exploatarea marilor bogății hispanice : aurul, argintul, plumbul, cerealele, vinurile, untdelemnul de calitate, ceara, mierea etc. Vînzarea mărfurilor ridicate din Spania îi da posibilitatea să-și achite cu regularitate apăsătoarele datorii de război față de Roma. Din primele luni ale guvernării sale, Hannibal dispunea de o puternică armată și de un mare tezaur de război, pregătite de înaintașii săi. Din informațiile transmise de Titus Livius se vede că Hannibal nu

avea... „o armată alcătuită din concetățenii săi, ci amestecată din adunăturile tuturor neamurilor, care n-aveau nici legi, nici datine, nici limbă comună și, deși aceștia aveau alt trai, altă îmbrăcăminte, alte arme, alte credințe, alte rînduieli religioase și aproape alți zei, totuși el a știut să-i unească într-un singur mănunchi, în așa fel, încît nu s-a ivit niciodată vreo zîzanie, nici în sînul lor, nici împotriva comandantului lor, nici chiar atunci cînd de multe ori erau lipsiți de banii soldei și de aprovizionare pe pămîntul vrăjmașilor..."

Strălucita carieră a acestui ostaș genial urmează de acum un curs vertiginos. Va rămîne în istorie ca cel mai mare dușman al Romei, care îi va aduce — spune Titus Livius — „cel mai memorabil război din toate cîte s-au desfășurat vreodată..." căci „sorții victoriei au fost atît de schimbători și sfîrșitul războiului a fost atît de nehotărît, încît mai aproape de primejdie au fost biruitorii decît învinșii". Același mare istoric al Romei ne-a păstrat și cel mai reușit portret al lui Hannibal :

„Nici cînd n-a fost pe lume un om mai bine înzestrat cu însușiri atît de felurite — și de a asculta și de a porunci... Cînd înfrunta primejdiile, Hannibal era cel mai cutezător dintre toți, iar în toiul pericolelor dovedea cea mai mare chibzuință. Nu-i istovea trupul nici un fel de trudă și, de asemenea, nimic nu putea să-i încovoaie nici sufletul. Hannibal era deopotrivă de răbdător și la frig și la arșiță, cumpătat la mîncare și băutură, după care nu jinduia niciodată, ci numai atît cît îi cereau nevoile firești, și nu plăcerile. Pentru veghe și somn nu mai ținea seamă că este zi sau noapte. Numai după ce își termina treburile, Hannibal hărăzea odihnei ceea ce îi mai rămînea din timp, însă nici aceea în așternut moale sau în tăcere desăvîrșită. Mulți l-au văzut adesea pe Hannibal odihnindu-se pe pămîntul gol, acoperit numai cu o manta soldătească, în mijlocul străjilor, la posturile de veghe. În ceea ce privește veșmintele, Hannibal nu se deosebea prin nimic de cei deopotrivă cu el în rang. El era îndeobște cunoscut după armele și caii săi. Era, în același timp, cel mai bun dintre călăreți și dintre pedeștri. În luptă, pornea totdeauna cel dintîi și ieșea din încăierare cel din urmă.

Presupusul portret al lui Hannibal (se păstra pînă acum 20 de ani la muzeul din Neapole). Poartă un coif cartaginez, iar figura energică a comandantului concordă cu portretul pe care ni l-a lăsat Titus Livius

Dar aceste însuşiri atît de deosebite ale lui Hannibal erau precumpănite de cusururi la fel de mari. Era neomenos şi crud, în fiinţa lui sălăşluind o perfidie mai mult decît punică. Pentru el, nu exista nici un adevăr şi nimic sfînt. El nu avea teamă nici de zei, nu respecta nici un jurămînt, nici o opreliştе din partea credinţei" (Titus Livius, XXI, 4).

Mulţi autori antici au vorbit despre calităţile şi defectele acestui genial strateg, prezentîndu-l ca pe un om cultivat, inteligent, dur, lacom după aur, nestabil, viclean, abil diplomat şi neîntrecut organizator. Idolul său fusese Alexandru Macedon, ale cărui campanii spre Indii le studiase cu atenţie. Pe masa de lucru a lui Hannibal stătea în permanenţă ca „geniu protector" o figurină din bronz cu chipul zeului Heracle. Era o sculptură originală, executată de către Lisip, ce însoţise masa de campanie a lui Alexandru Macedon. Din experienţa Macedoneanului în-

văţase că în viaţa politică şi pe cîmpul de luptă cel mai bun drum de urmat era luarea iniţiativei, apoi urmărirea ţelului final cu rapiditate, indiferent de sacrificiile ce i-ar sta în cale. De la tatăl său moştenise calitatea de a se informa minuţios asupra părţilor pozitive şi negative ale duşmanului. Hannibal dispunea de un excelent serviciu de informaţii, care-l preceda la mari depărtări, în timpul campaniilor militare.

Hannibal în drum spre culmile Alpilor

Tratatul semnat de Hasdrubal cu Roma, care prevedea că punii nu vor depăşi Ebrul, nu mai fu respectat de Hannibal, deoarece acesta era bine pregătit să înfrunte legiunile Romei. După un greu asediu de opt luni, în timpul căruia însuşi Hannibal fusese grav rănit, generalul pun cucereşte oraşul Saguntum (la sud de vărsarea fluviului), o cetate aliată şi protejată a Republicii romane (219 î.e.n.). Acţiunea diplomatică romană la cartierul lui Hannibal, apoi la Cartagina, unde solii romani cereau predarea tulburătorului păcii, a rămas fără rezultate şi nereuşita ei a dus la deschiderea oficială a celui de-al doilea război punic. Singur Hanno a susţinut, împotriva întregului senat cartaginez, păstrarea păcii cu romanii. Discursul lui învinuia pe „acel copilandru că arde de pofta nesăţioasă de a domni, şi că ruinele Saguntului vor cădea pe capetele senatorilor cartaginezi, dacă Hannibal nu va fi predat romanilor" (Titus Livius, XXI.10). Dar în Spania, puterea lui Hannibal era aşa de mare şi independentă încît, chiar dacă metropola ar fi acceptat să satisfacă pretenţia Romei, ea nu avea mijloace de a o realiza.

O solie romană a apărut în faţa senatului cartaginez. Şeful ei, Q. Fabius, după ce şi-a îndoit marginea togii, a rostit cuvintele : „Vă aducem aici pacea sau războiul. Alegeţi ce doriţi". În clipa rostirii acestor cuvinte, s-au auzit strigîndu-se vorbe pline de trufie : „N-au decît să aleagă romanii ce vor". După ce Q. Fabius a repetat cele spuse, a dat drumul îndoiturii togii şi a rostit : „Ro-

manii aleg războiul". Atunci toţi senatorii cartaginezi au răspuns : „Îl primim şi-l vom purta cu aceleaşi simţăminte cu care am aflat azi despre el" (Titus Livius, XXI, 18).

În timp ce la Cartagina aveau loc discuţii diplomatice, Hannibal era gata de drum (218 î.e.n.). Cercetaşii săi identificaseră căile spre Alpi şi obţinuseră sprijinul unor triburi de neam celtic, de pe actualul teritoriu sudic al Franţei. Aproape 100 000 de oameni se îndreptau spre Pirinei. Ca locţiitor în Spania lăsase pe fratele său, Hasdrubal Barcidul. Cam 15 000 de ostaşi erau trimişi la Cartagina ca să apere metropola, în cazul unui atac roman, şi cam tot atîţia rămîneau în garnizoanele iberice.

Planul de război al lui Hannibal era măreţ şi ingenios. Generalul cartaginez pornea din Spania peste Alpi, ca să ducă războiul pe teritoriul roman. Roma avea să suporte distrugerile de război la ea acasă, să simtă în permanenţă pe duşman în coastele ei şi să trăiască în continuă teamă că populaţiile italice pe care le supusese şi le exploata o vor părăsi, atunci cînd balanţa războiului se va apleca în favoarea duşmanului.

Pe cei din Roma, iniţiativa îndrăzneaţă a lui Hannibal i-a surprins. Romanii au căutat să răspundă cu o dublă acţiune militară. Senatul a ordonat consulului Publius Cornelius Scipio să atace Spania cu o parte din armată. Al doilea consul, Tiberius Sempronius Longus, îşi concentra forţele în Sicilia, de unde spera să debarce sub zidurile Cartaginei. Dar înaintarea vertiginoasă a lui Hannibal a răsturnat complet planul de război roman. Cînd Scipio a ajuns cu flota la vărsarea Ronului (sudul Franţei), a aflat cu uimire că acest fluviu fusese deja trecut de Hannibal cu întreaga sa armată, protejată de 37 de elefanţi. Din văile Alpilor, generalul cartaginez se pregătea să urce munţii. Cu cea mai mare parte din armata sa, consulul roman a făcut calea întoarsă, ca să-i aştepte pe duşmani în cîmpiile din nordul Italiei. Numai o parte din flotă, sub comanda fratelui său, Cnaeus Cornelius Scipio, şi-a continuat drumul către Spania. Acest corp expediţionar avea misiunea de a împiedica trimiterea de ajutoare lui Hannibal, în Italia.

Trecerea munților Alpi constituie una dintre cele mai îndrăznețe acțiuni militare ale lui Hannibal (218 î.e.n.). În plină iarnă, hărțuit de unele triburi alpine ostile, și pe drumuri nesigure, el a reușit, după nouă zile de marș, să atingă culmile munților. „Înălțimea neobișnuită a Alpilor — scrie Titus Livius —, văzuți acum din apropiere, și zăpezile care păreau că se unesc cu cerul, locuințele prăpădite ale galilor cocoțate pe deasupra stîncilor, vitele și caii de ham jigăriți din pricina frigului, oamenii bărboși, lățoși și sălbatici, toate viețuitoarele, ca și toate cele neînsufletite încremenite de ger, precum și celelalte priveliști mai cumplite de văzut decît de istorisit, au stîrnit din nou groază în rîndurile oștirii cartagineze" (XXI, 32). Mult mai aproape de realitate judecă Polybios (III, 47) trecerea munților : „Unii scriitori care au povestit această trecere a Alpilor, voind să-i uimească pe cititori cu o descriere adevărată a acestor locuri, au căzut fără să-și dea seama în două greșeli, cu totul potrivnice istoriei : au fost siliți, pe de o parte, să mintă și, pe de alta, să scrie lucruri care se bat cap în cap între ele. Căci, pe de o parte, îl descriu pe Hannibal ca pe un general de neimitat prin îndrăzneală și prevedere, apoi ni-l arată ca pe unul lipsit cu totul de judecată ; pe de altă parte, neputînd să găsească un desnodămînt sau o cale de ieșire pentru minciunile lor, introduc într-o istorie pragmatică zei și fii de zei".

Din vîrful Alpilor, în timpul a două zile de popas, Hannibal arăta mercenarilor săi cîmpiile înverzite ale Padului și le spunea că acolo sînt mari bogății, care-i așteaptă ca pradă, dacă vor fi bravi. „În aceste clipe, cartaginezii trec nu numai peste zidurile Italiei, ci și peste ale cetății Roma — le spunea Hannibal —, iar de aici înainte tot ceea ce a rămas de străbătut va fi un scoborîș ușor și lin. Într-o singură sau cel mult două bătălii, punii vor cuceri cea mai însemnată fortăreață și capitală a Italiei" (Titus Livius, XXI, 35). Dar realitatea era cu totul alta. Coborîrea a fost și mai anevoioasă, din cauza îngustimii potecilor, a multor prăpăstii și a avalanșelor de zăpadă. „Drumul nu era numai strîmt și abrupt — scrie Polybios (III, 54) — dar era mărginit de mari prăpăstii și, cea mai mică mișcare greșită sau cea mai infimă dezordine, putea provoca în orice clipă pră-

vălirea animalelor de povară, cu bagaje cu tot". Mulți oameni, animale de povară și elefanți greoi s-au prăvălit în prăpăstiile Alpilor. Dar romanii rămaseră uimiți, căci numai în 14 zile armata cartagineză reuși trecerea munților. Hannibal plecase din Spania cu aproape o sută de mii de oameni, pierduse 36 000 la trecerea Pirineilor și a Ronului, iar 20 000 rămăseseră în zăpezile Alpilor. În cîmpia Padului coborîse cu numai 30 000 de soldați buni de luptă și cu puțini elefanți. Dintr-un discurs al consulului Scipio, aflăm că acești supraviețuitori... „numai la chip mai sînt oameni, în schimb, au rămas ca niște umbre, sleiți de foame, de frig, de murdărie și ajunși într-un hal făr-de hal, slăbiți și striviți de bolovani și de stînci. Pe lîngă toate acestea, cu încheieturile degerate, cu nervii încremeniți de frigul zăpezii, cu mădularele întepenite de ger, cu armele sparte și frînte, cu caii șchiopi și prăpădiți" (Titus Livius, XXI, 40).

Îndrăznețul conducător pun, prin discursuri și promisiuni înflăcărate, a știut însă să mențină moralul acestor supraviețuitori extenuați de drum. Hannibal rostea acum un discurs în care le arăta clar alternativele ce le stau în față : ...„nu există altă cale decît de a învinge, de a muri sau de a cădea în mîinile dușmanului. După victorie, recompensa nu va consta în cai de preț, ci în bogățiile romanilor ce le vom captura și care ne vor face cei mai fericiți oameni. Dacă vom muri pe cîmpul de luptă, vom avea mulțumirea de a fi luptat pînă la ultima suflare, pentru cea mai frumoasă cauză de a muri cu arma în mînă și fără suferințe" (Polybios, III, 63). El știa că oștirea sa era destul de mică, față de cei 70 000 ostași ce-i punea în față Roma. Ca să poată cuceri Italia și să-i înfrîngă pe stăpînii ei, forțele sale trebuiau mereu completate, prin angajări de mercenari locali. Era apoi necesară o abilă acțiune diplomatică de răsculare a aliaților Romei, în primul rînd a triburilor celtice din nordul Italiei, recent cucerite de romani. Succesul mai depindea și de cruțarea forțelor sale, de folosirea lor în ocazii bine alese, pentru obținerea unor victorii hotărîtoare, prin geniul său de mare comandant. O mare înfrîngere însemna pentru el dezastrul total, deoarece Roma, la ea acasă, dispunea de un continuu și apropiat rezervor de soldați.

Intenţia consulului Scipio de a-l întîmpina pe Hannibal la ieşirea din văile Alpilor nu s-a putut realiza. Cînd romanii atingeau fluviul Pad, generalul invadator ocupase deja regiunea actualului oraş Torino şi deschisese tratativele de alianţă cu şefii triburilor de acolo.

Prima ciocnire avu loc la rîul Ticinus (azi Tesin, un afluent al Padului). Un atac vijelios al cavaleriei numide (recrutată de pe teritoriul Tunisiei de azi), din serviciul lui Hannibal, pe malul rîului, dădu peste cap pe romani. Însuşi Scipio fugi rănit din faţa forţelor punice, care aveau calea deschisă în lungul fluviului. Atacată prin surprindere, tabăra consulului a fost cucerită, iar el a scăpat cu mare greutate de urmăritori, numai graţie ajutorului dat de fiul său, cu acelaşi nume, Publius Cornelius Scipio, viitorul învingător al lui Hannibal. Victoria de la Ticinus a fost obţinută în urma atacurilor de învăluire ale cavaleriei numide comandată de Maharbal, cel mai bun general al lui Hannibal.

Bătălia de la Trebia

Scipio se opri cu armatele sale ca să apere Placentia, importantă colonie romană pe malul rîului Trebia, un alt afluent al Padului. Acolo aştepta şi sprijinul trupelor colegului său Longus, a cărui expediţie în Africa fusese anulată de către senat. Longus venise cu o fermă hotărîre de a-l răpune pe Hannibal, în timp ce Scipio era pentru o tactică de prudenţă, necesară în faţa unui general neîntrecut în strategia învăluirii cu cavaleria şi a întinderii capcanelor de război. Deşi avea în faţă armatele superioare ca număr ale ambilor consuli, lui Hannibal îi erau cunoscute divergenţele tactice dintre ei. Pentru aceasta, căuta să-l provoace pe Longus la o acţiune pripită, ceea ce i-a şi reuşit. „Cînd a aflat de firea lui Sempronius Longus — scrie Titus Livius — mai întîi din zvonuri, apoi din fapte, şi s-a încredinţat cît este de pripit şi de

semeț, și că a devenit și mai semeț, datorită unei izbînzi în ciocnirea cu cetele de puni prădalnici, Hannibal era convins că se apropie prilejul norocos al bătăliei hotărîtoare" (XXI, 53). După o privire atentă asupra terenului liber dintre cele două armate, genialul strateg a descoperit că la mijloc se găsea o vale rîpoasă, acoperită cu tufăriș de mărăcini, deci potrivită pentru a pune acolo o cursă dibace. În noaptea următoare, fratele său Mago, cu o mie de pedestrași și călărași puni, se strecura nevăzut în acel loc pustiu. Zorii zilei găseau armata lui Hannibal bine odihnită, hrănită din abundență și echipată cu grijă. Nu i-a fost greu să-l provoace pe naivul Longus la o luptă de mari proporții, mai înainte ca armata romană să se fi odihnit și hrănit pentru o grea încercare. Grosul armatei romane a ocupat treptat pozițiile de luptă pe ambele maluri ale Trebiei. Longus s-a angajat în chip imprudent în luncile mlăștinoase și slab înghețate ale rîului. Un vînt rece spulbera zăpada dinspre Alpi în ochii romanilor obosiți și rebegiți de ger. I-a fost ușor iscusitului tactician să îngrămădească și să blocheze, în acele smîrcuri cu ajutorul cavaleriei numide, pe cei aproape 30 000 de ostași ai lui Longus. Mulți călărași romani cu caii înspăimîntați de mirosul neobișnuit al elefanților, se retrăgeau în învălmășeală și cu groază neînchipuită. În ultimul moment, au intervenit și oamenii lui Mago din mărăciniș, au atacat din spate și au completat încercuirea armatei romane. Numai un grup format din zece mii de legionari, luptîndu-se cu curaj și în formă de „ghem", au reușit a ieși din încercuire. Împreună cu cei doi consuli, ei s-au luptat în retragere, spre Placentia și Cremona (anul 218 î.e.n.).

La Trebia, pierderile romane au fost foarte mari. Mulți soldați s-au înecat în mlaștini, împinși de elefanți și de cavaleria numidă. Pierderile romane ar fi fost și mai mari, dacă Hannibal ar fi ordonat urmărirea fugarilor. Dar viscolul puternic și oboseala trupelor sale l-au îndemnat să se mulțumească cu această nouă și mare victorie, care a răspîndit panica pînă în Roma. Cetățenii romani se așteptau ca Hannibal să se îndrepte spre Roma, dar planurile învingătorului erau cu totul altele. Panica a crescut în cetatea celor șapte coline o dată cu

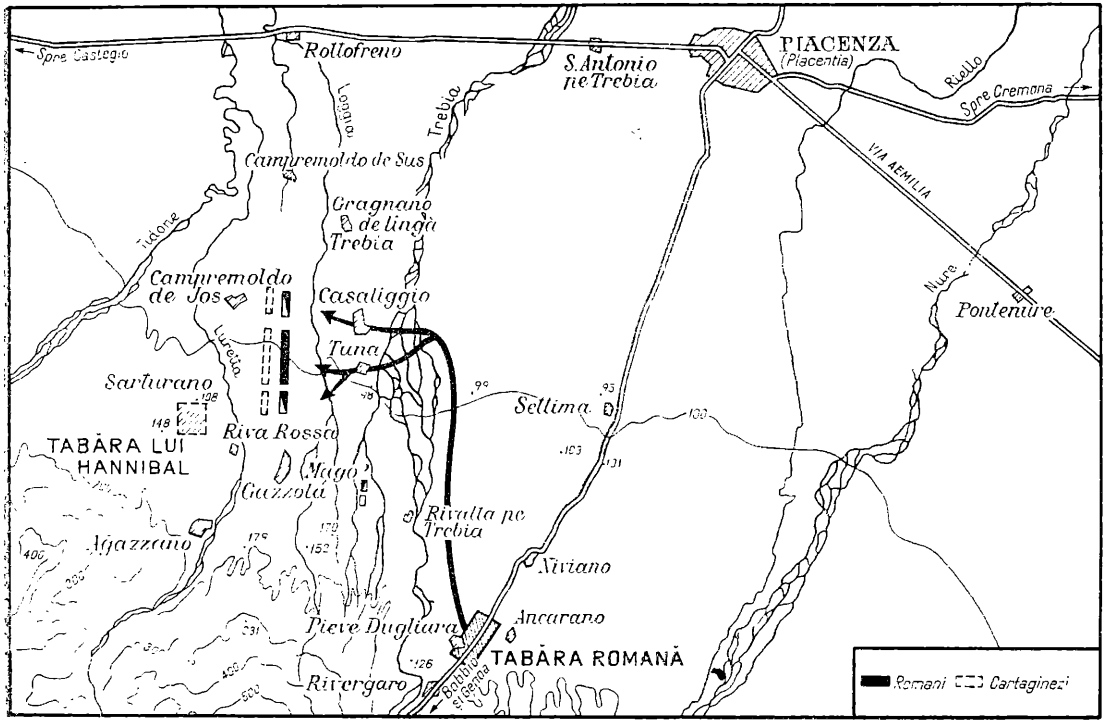

Bătălia de pe riul Trebia

sosirea lui Longus în capitală, unde căuta să ascundă grozăviile dezastrului, spre a calma spiritele. Scipio rămăsese pe cîmpul de luptă, ca să fortifice trecerile prin munţii Apenini, sperînd că prin aceasta va stăvili înaintarea lui Hannibal. După victoria de la Trebia, Hannibal a dat cîteva zile de odihnă trupelor sale, s-a apropiat de Placentia, a atras pe liguri de partea sa şi a legat strînsă alianţă cu galii italici, care i-au adus numeroase pilcuri de cavalerie.

În timp ce Hannibal devenea stăpînul cîmpiei Padului şi îşi pregătea armata pentru o nouă înaintare spre sud, la Roma aveau loc alegeri de noi consuli. Ca de obicei, bătălia electorală dintre aristocraţie, sprijinită de senat, şi partida populară, ce reprezenta interesele plebeimii, s-a arătat destul de înverşunată. Au fost aleşi, Cnaeus Servilius Geminus, un bogătaş din sînul aristocraţiei, şi pentru a doua oară, Gaius Flaminius Nepos, reprezentantul partidei populare (anul 217 î.e.n.). Dacă Servilius era un om lipsit de pregătirea cerută de mandatul ce i se încredinţase, în schimb Flaminius se remarcase pînă aci, pe arena politică şi pe cîmpul de luptă, ca un personaj cu talent. Ca tribun al poporului, adusese legi prin care se îngrădea puterea economică a aristocraţiei şi senatului (232 î.e.n.). Întinse teritorii din *ager publicus* (proprietatea de stat), exploatate abuziv prin arendare de către tagma senatorială, au fost expropriate din iniţiativa lui în folosul colonizării plebeilor. Popularitatea sa crescuse şi mai mult după ce în calitate de consul, în anul 223 î.e.n., a înfrînt triburile galice din cîmpia Padului şi a deschis drumul colonizării romane spre Alpi. Ca censor, trei ani mai tîrziu, Flaminius sprijinise votarea unei legi prin care se retrăgea tagmei senatoriale dreptul de a face comerţ pe mare. Comerţul trecuse după aceea în mîinile tagmei cavalerilor, oameni ai banului şi reprezentanţi al păturilor mijlocii. Baza economică a aristocraţiei rămînea proprietatea agrară.

Era de aşteptat ca un om atît de popular să fie urît şi urmărit de cei loviţi în interesele lor economice şi politice. Cutremurele de pămînt, eclipsele şi alte fenomene naturale puţin obişnuite, întîmplate pe timpul consulatului lui Flaminius, erau considerate de către

preoții auguri (aleși din sînul aristocrației) ca semne rău prevestitoare ale zeilor. Popularul om politic spunea însă că „glasul poporului" este mai puternic decît al zeilor, atunci cînd se aleg consulii. De aceea, aristocrația îl considera ateu și disprețuitor al tradițiilor.

Ca să scape de intrigăriile senatorilor, Flaminius a plecat noaptea pe furiș din Roma spre a lua comanda armatei din trecătorile Apeninilor.

Înfruntarea de la Trasimenus

Cînd primăvara anului 217 î.e.n. bătea la ușă, Hannibal părăsea taberele de iarnă și se pregătea să treacă munții spre sud, pe la Ariminum, unde se găsea unul dintre cartierele de comandă romane. Trecătorile din munți erau însă bine întărite de Flaminius și cu greu putea răzbi prin ele armata punică. Numai valea mlăștinoasă a rîului Arno, considerată ca inaccesibilă pentru trecerea unei mari armate, nu a fost supravegheată de romani, lucru observat de Hannibal. Acesta a fost drumul ales de invadatori. Timp de patru zile și trei nopți, fără somn și popas, prin ape și mlaștini care le ajungeau pînă la brîu, cartaginezii au reușit să treacă pe acolo. „Suit pe singurul elefant ce-i mai rămăsese — scrie Polybios (III, 79) — Hannibal a suportat mari greutăți, ca să iasă de acolo, mai ales că suferea puternic de o gravă boală de ochi ce o căpătase atunci, ceea ce i-a și provocat pierderea vederii la un ochi, mai ales că situația nu i-a oferit posibilitatea de a se odihni și de a se opri, ca să se îngrijească". De acum, romanii îl vor numi în batjocură „generalul cel chior". Deși pierduse mulți oameni, animale și materiale de război, Cartaginezul realizase și de astă dată un îndrăzneț plan tactic, ajungînd în spatele armatei romane. La Faesulae, oraș din Etruria, dădu timp de odihnă armatei sale, apoi începu devastarea regiunii. Simulă o înaintare spre Roma, pentru a-l sili pe Flaminius să iasă din pozițiile fortificate.

De pe culmile munţilor, păcălitul Flaminius vedea în văile de la poalele lor satele în flăcări, bunurile ţăranilor jefuite, cete de oameni ce căutau scăparea spre munţi şi coloane de prizonieri mînaţi de cavaleria numidă. Spectacolul îl îndîrji şi mai tare şi-l împinse spre o acţiune militară de mari proporţii, dar pripită. Era ceea ce dorea Hannibal.

După ce pustii o mare parte din Etruria, Hannibal nu mai înaintă spre Roma, ci se îndreptă spre răsărit, pe drumul ce-l ducea pe malul nordic al lacului Trasimenus. Acolo, ochiul lui de genial strateg descoperise o minunată poziţie pentru a întinde o nouă capcană unui consul grăbit de a se lupta, fără a mai aştepta ajutorul colegului său de consulat. Flaminius nu mai asculta nici de sfaturile căpeteniilor oştirii sale. Istoricul Titus Livius, exponent al ideologiei aristocraţiei romane, caracterizează astfel comportarea lui Flaminius în ajunul marii bătălii de la lacul Trasimenus: „Consulul Flaminius însă, mîndru de consulatul său dinainte, nu voia să mai ţină seamă, nu numai de legi şi de respectul cuvenit măreţiei senatului, dar nu mai era îndeajuns de temător nici măcar faţă de zei. Atare semeţie, sădită în firea lui, fusese nutrită şi de izbînzile dobîndite atît în viaţa cetăţenească, cît şi pe fronturile de luptă. De aceea se învedera limpede, că un ins care nu se sfătuieşte nici cu oamenii, are să acţioneze în toate privinţele cu semeţie şi cît se poate de pripit. De aceea, Punul se căzneşte să-l întărîte şi să-l aţîţe pe Flaminius, pentru ca acesta să-şi dea frîu liber pornirilor“ (Titus Livius, XII, 3).

Drumul roman de la Arretium înspre sud, pe care urma să se retragă Flaminius, trecea prin locul strîmt dintre malul de răsărit al lacului Trasimenus şi poalele munţilor Cortonei. După ce a străbătut această strîmtoare nepăzită de romani, Hannibal şi-a rînduit tabăra în gura ei sudică. În văile laterale şi înguste ce se deschideau către lac, el tăinuise importante formaţii de infanterie şi de cavalerie, cu misiunea de a zădărnici orice posibilitate de retragere a romanilor şi de a-i lovi în flanc, după ce întreaga lor armată se va angaja pe dru-

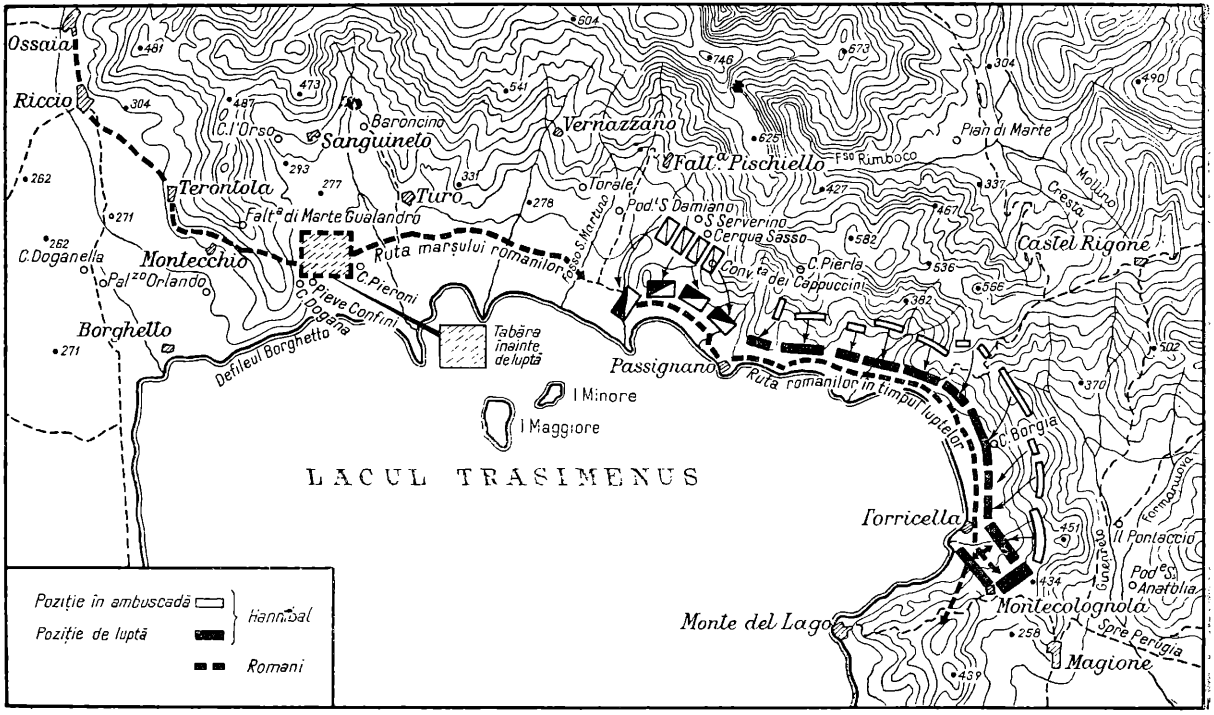

Bătălia de la lacul Trasimenus

mul dintre munți și lac. Aici avea să aibă loc una dintre cele mai de seamă bătălii care s-a dat între cartaginezi și romani, descrisă cu lux de amănunte de către istorici antici ca Polybios, Titus Livius, Appianus, Cornelius Nepos și alții.

La scăpătatul soarelui, Flaminius a ajuns cu întreaga sa armată în gura trecătorii și acolo a poposit o noapte întreagă, fără să ia măsuri de recunoaștere a drumului și a împrejurimilor lui. El nici nu știa precis unde se găsea armata lui Hannibal în acel moment. În dimineața următoare, o ceață deasă acoperea lacul și drumul. Din cauza negurii, vizibilitatea era așa de slabă, încît oamenii abia se puteau zări între ei, la cîțiva pași. În schimb, trupele lui Hannibal, urcîndu-se pe colinele din lungul drumului, se puteau vedea unele pe altele destul de bine și puteau primi, prin semnale, ordinele de atac date de comandant. Flaminius a ridicat tabăra dis-de-dimineață. Consulul și-a înșiruit armata în coloane de marș, dar nici de astă dată nu a căutat să cerceteze drumul și văile din stînga lui. A înaintat imprudent prin ceața deasă în direcția capcanei cartagineze. Avangarda sa, formată din șase mii de oameni, s-a îndepărtat prea mult de grosul trupelor în marș și nu a mai păstrat legătura cu comandantul. „Cînd Punul și-a văzut atinsă ținta așa cum dorise, adică toată armata romană prinsă între lac și munți și înconjurată de trupele sale, a dat tuturor alor săi semnalul de a porni cu toții în același timp în iureș asupra romanilor. În vreme ce cartaginezii se năpusteau în goană pe unde fiecăruia îi venea la îndemînă, pentru romani acest atac fu cu atît mai neașteptat și neprevăzut, cu cît negura ridicată din lac se lăsase mai deasă în cîmpie decît pe dealuri și cu cît trupele punilor, care se puteau zări unele pe altele destul de bine, desfășuraseră de pe diferite dealuri atacul deopotrivă într-o rînduială mai mare. Armata romană a prins de veste că a fost încercuită înainte de a fi scoase strigătele de atac din toate părțile, iar înainte de a-l fi zărit pe dușman, unitățile romane au și început a fi izbite din față și din coaste, pînă să se orînduiască îndeajuns în linie de bătălie sau să-și pregătească armele

pentru atac şi să-şi scoată săbiile din teacă" (Titus Livius, XXII, 4).

În timpul luptei, care a durat numai trei ore, Flaminius şi-a ţinut firea şi i-a îmbărbătat mereu pe ai săi, ca să nu dea înapoi. A strîns în jurul său floarea oştirii romane, ca să poată interveni energic acolo unde încăierarea era mai înverşunată şi mai sîngeroasă. În această luptă desperată — scrie Titus Livius — „romanii erau învăluiţi de o negură atît de deasă, încît se călăuzeau mai mult după auz, decît după văz. La vaietele răniţilor şi izbirile trupurilor şi ciocnirile de arme se roteau în toate părţile, cu feţele şi privirile către strigătele scoase, fie de cei ce căutau înadins să stîrnească groaza, fie de cei cuprinşi de spaimă... Apoi după ce romanii au încercat în zadar să dea atacuri în toate părţile, văzînd că sînt închişi în faţă şi în spate, avînd în coastă povîrnişurile munţilor şi lacul şi linia de bătaie a vrăjmaşilor, şi-au dat atunci seama că singura nădejde a salvării stă numai în braţul lor şi în sabie" (XXII, 5).

Ultima fază a luptei s-a dat în jurul consulului roman, covîrşit de puhoiul vrăjmaşilor. Ducario, un mercenar din oastea lui Hannibal, a reuşit să străpungă cu lancea pe Flaminius, al cărui corp, după terminarea luptei, nu a mai fost găsit, Hannibal dorea să-l înmormînteze cu cinstea cuvenită. Rămase fără comandant, resturile oştirii romane au căutat o scăpare zadarnică în rîpe şi hăţişuri. „Oamenii şi armele se prăvăleau unele peste altele de-a valma în prăpăstiile munţilor. O bună parte dintre romani, văzînd că nu mai au pe unde fugi ca să scape, înaintară în apă prin cele dintîi vaduri ale smîrcurilor şi se afundară în ele, rămînîndu-le afară numai capul şi umerii. Au mai fost unii pe care groaza nesăbuită i-a silit să fugă, voind să treacă lacul înot; deoarece acesta era însă nemăsurat de mare şi fără nădejde de a putea fi trecut, părăsindu-i puterile, ostaşii romani, fie că erau înghiţiţi de adîncuri, fie că se străduiau cu mare anevoie să se întoarcă la mal, după ce zadarnic se istoveau înotînd, însă pretutindeni erau măcelăriţi de cavaleria duşmană care-i urmăreau în apă" (Titus Livius, XXII, 6).

Cînd s-a risipit ceața, generalul cartaginez putea zări cu mîndrie, în lungul căii romane și pe apele lacului, trupurile a 15 000 de romani uciși. Dintre ai săi căzuseră 1 500, în mare parte mercenari gali. Alți 10 000 de romani fugeau împrăștiați prin munții Cortonei și pe potecile Etruriei, ca să ducă în capitală vestea cumplitului dezastru și să răspîndească panica despre venirea lui Hannibal la Roma. În timpul luptei, cei 6 000 de romani din avangardă reușiseră să se retragă pe o măgură, unde a doua zi au fost capturați de Maharbal. După istoricul Polybios, aceștia ar fi capitulat cu condiția de a fi dezarmați și lăsați liberi. Hannibal însă „cu cunoscuta-i bună-credință punică", n-a ținut seama de promisiunea ce le-o făcuse Maharbal.

După victorie, abilul om politic cartaginez a făcut o triere a prizonierilor. A slobozit la vetrele lor pe toți captivii neromani, fără răscumpărare. În schimb, cetățenii romani au fost puși în fiare. Prin asemenea act, el dorea să arate că a venit în Italia să lupte numai împotriva Romei și că se considera liberator al populațiilor italice cucerite de ea.

Vestea înfrîngerii de la Trasimenus a ajuns la Roma prin gurile fugarilor, fără ca senatul să posede un comunicat oficial din partea comandamentului. Unul dintre pretori a putut rosti doar cuvintele : „Sîntem înfrînți într-o mare bătălie". Roma a fost cuprinsă de o panică de neînchipuit. Lumea se îngrămădea pe ulițe, în piețe și la porțile orașului, ca să copleșească cu întrebări pe fugari, despre soarta unor rude ce luptaseră la Trasimenus. Senatul ținea lungi ședințe și discuta diferite propuneri pentru salvarea patriei. Consulul Servilius, cu o parte din armata sa, se găsea izolat la Ariminium. Aflînd despre dezastrul colegului său, el a trimis 4 000 de călărași, ca să urmărească mișcările lui Hannibal. Dar acest detașament, după ce a fost nimicit în parte, a fost înconjurat de cavaleria lui Maharbal și capturat cu comandant cu tot.

Vestea acestui nou dezastru a mărit și mai mult panica în capitală. Toți se așteptau să-l vadă pe Hannibal sub zidurile orașului. Dar nimeni nu putea cunoaște planurile Cartaginezului. El nu a mers asupra Romei, și aceasta

a avut răgaz să se reorganizeze. Romanii renunțau deocamdată la apărarea Italiei și se gîndeau în primul rînd la salvarea capitalei. Servilius a fost chemat să vină la Roma cu toată armata de care mai dispunea.

În acest timp, Hannibal a luat drumul spre răsărit, către Marea Adriatică, pentru ca, și pe apă, să restabilească legăturile cu patria sa. În drum, a pustiit numeroase sate și orașe din provinciile Umbria și Picenum. „Pusese stăpînire pe multă pradă, încît armata nici nu putea să o ducă și, în trecerea sa, ucisese un mare număr de oameni, căci, ca și la cucerirea orașelor, și atunci fusese dat soldaților ordinul de a ucide pe toți oamenii capabili de a purta armele care le cădeau în mînă. El făcea aceasta din ura sa înnăscută împotriva romanilor" — notează Polybios (III, 86). Punul nu renunțase la marele său plan diplomatic, de a izola Roma de aliații săi, prin răsculareа populațiilor italiote. Din portul Hadria, el a expediat senatului cartaginez un raport amănunțit despre succesele sale. Apoi și-a continuat drumul spre sudul Italiei, către provincia Apulia, producînd peste tot numai distrugeri.

NOUA TACTICĂ DE LUPTĂ A ROMANILOR ÎMPOTRIVA LUI HANNIBAL

Cînd patria se găsea în mare primejdie, constituția romană prevedea numirea unui dictator ales de către consuli. Dar după înfrîngerea de la lacul Trasimenus, unul dintre consuli era dispărut, iar altul izolat la Ariminium. De aceea, alegerea „salvatorului patriei" se făcu de către adunarea poporului roman, în persoana lui Quintus Fabius Maximus, poreclit mai tîrziu și Cunctator, adică „Zăbovitorul". I s-a dat ca adjunct pe Marcus Minucius Rufus, cu misiunea de a comanda cavaleria. Pe timpul a șase luni, cît dura mandatul său, puterile dictatorului erau nelimitate. Toate instituțiile și magistrații romani se supuneau fără cîrtire ordinelor sale. Numirea dictatorului se făcea din rîndurile cetățenilor cu mare prestigiu

politic și militar. Fabius era urmașul unei străvechi familii de nobili patricieni și se pretindea coborîtor din zeul Hercule. Consul în anul 223 î.e.n., bătuse pe liguri, obținuse triumful și el fusese acela ce declarase război Cartaginei. Fabius era de fapt conducătorul partidei aristocratice, în continuă luptă politică cu cea democratică formată din masele de plebei. Toți istoricii antici vorbesc cu admirație despre judecata sănătoasă și echilibrată a dictatorului, dar mai ales despre proverbiala prudență cu care lua o hotărîre, după o îndelungată chibzuință. Arăta un deosebit respect față de legile și tradiția romană. Discursurile sale erau scurte, clare și rostite cu mult bun simț. Istoricul Polybios arată că dispariția lui Flaminius, șeful mișcării populare din Roma, și numirea lui Fabius ca dictator au dus la întărirea puterii politice a aristocrației. Bastionul ei, senatul roman, va conduce de acum lupta împotriva lui Hannibal. Deși era în preajma vîrstei de 70 ani, Fabius se bucura de multă vigoare trupească și de o minte clară. A fost printre puținii conducători ai Romei din acel moment care a înțeles capacitatea de mare comandant a lui Hannibal, un general ce nu putea fi învins ușor în luptă. Polybios spune că Fabius nu s-a mai avîntat în lupte mari și hotărîtoare, ci că a căutat să se folosească de avantajele rezultate din rezervele materiale inepuizabile și de superioritatea numerică a trupelor sale (Polybios, III, 89).

Prima grijă a dictatorului a fost convocarea senatului, căruia îi cere printr-o scurtă cuvîntare „să împace pe zei", prin jertfe, construcții de temple și praznice publice. El socotea că numai datorită nepăsării față de rînduielile religioase, Flaminius și romanii fuseseră atît de greu loviți la Trasimenus. Preoții consultară cărțile sibylline[1] păstrate pe Capitoliu, și pretindeau că aceste oracole scrise indicau și ele același lucru. Se aduseră mari jertfe pentru cinstirea lui Marte, zeul războiului, se organizară serbări mari pentru Jupiter, tatăl zeilor, iar zeițele Venus și Mens (personificarea alegorică a Minții) au fost onorate prin mărețe construcții de tem-

[1] Cărți sfinte păstrate în Capitoliu și consultate pentru preziceri în momente de grea cumpănă pentru stat.

ple. În timpul acestor festivități, se sacrificară 300 de boi și se cheltui o mare sumă de bani din tezaurul public. În realitate, prin asemenea practici religioase, Fabius a urmărit spulberarea diferitelor zvonuri despre mînia zeilor și a unor superstiții în privința fenomenelor naturale. Demoralizarea generală a scăzut imediat și poporul roman, pînă aci pradă unor superstiții periculoase, a căpătat mai multă încredere în sine.

După aducerea la îndeplinire a acestor „îndatoriri" față de zei și după calmarea spiritelor demoralizate, Fabius ia primele măsuri de apărare. Își fixează centrul de comandă la Tibur (Tivoli), nu departe de Roma. De la cartierul său, el dă un ordin către toate populațiile italice, după care „cei ce locuiesc în fortărețe și redute slab întărite să plece în locuri mai bine apărate ; apoi locuitorii să părăsească satele și ogoarele întregului ținut pe unde va cutreiera Hannibal, dar în prealabil să incendieze casele și recoltele, ca ele să nu cadă spre folosință în mîinile dușmanilor" (Titus Livius, XXII, 11).

Consulul Servilius s-a prezentat în fața dictatorului fără garda sa de lictori și insignele funcției sale. După ce a predat comanda, Fabius l-a trimis în portul Ostia, de la vărsarea Tibrului, ca să apere cu flota coastele italice, jefuite de vasele de război cartagineze. Armata dictatorului se mări cu încă două legiuni recrutate de Minucius. Au fost admiși ca soldați și fii de liberți, pînă aci excluși din armată. Noua tactică a lui Fabius era războiul de uzură. Această tactică o va păstra cu strictețe în tot timpul celor șase luni de comandă. Hannibal nu putea primi cu ușurință întăriturî dinafara Italiei, iar aprovizionarea oștirii sale devenea din ce în ce mai dificilă. Devastările punice și pîrjolirea Italiei de către populația rurală, ce se refugia din fața dușmanului, îl lipseau de alimente și fînețe. Dictatorul nu căută lupte mari și decisive. Prefera să-și păstreze armata intactă.

Se ducea un război de hărțuială, prin atacarea cetelor cartagineze plecate după aprovizionări și pradă, se supravegheau și se zădărniceau mișcările lui Hannibal, care nu mai putea să se plimbe în voie. Armata romană se păstra intactă, în timp ce cartaginezii se epuizau pe încetul.

O atare tactică l-a pus pe gînduri pe Hannibal, care a început să se teamă de „spiritul de prevedere al dictatorului roman". Ca să-l prindă pe Fabius în cîmp deschis, Punul l-a aţiţat prin diferite stratageme. Pustia fără noimă ogoarele italicilor în văzul armatei romane, se apropia nepăsător de Fabius şi făcea diverse demonstraţii în faţa lui, doar-doar îi va scoate pe romani din poziţiile întărite, ca să se năpustească asupra lor. Dar prevăzătorul Fabius îşi conducea trupele numai pe locuri înalte şi ţinea sub ochi toate mişcările duşmanului. Hannibal nu mai avea ocazia să obţină victorii decisive şi uşoare, războiul se prelungea la infinit şi aceasta era în dauna sa.

Tactica de luptă adoptată de Fabius îi costa însă prea scump pe romani. Ogoarele şi satele erau pustiite în faţa lor, iar îndrăzneala lui Hannibal crease un spirit de enervare şi cîrtire în sînul armatei dictatorului. Aceste tărăgăneli îi aduseră acum porecla de „Cunctator", pentru felul lui de a întîrzia lupta hotărîtoare. Ecoul nemulţumirilor avea ca purtător pe însuşi Minucius, adjunctul dictatorului, caracterizat astfel de către Titus Livius : „Numai că Fabius îl avea de înfruntat ca potrivnic al unor planuri atît de sănătoase, nu pe Hannibal, ci pe însuşi Minucius, comandantul cavaleriei romane ; acesta, care nu era nici pe departe la înălţimea înţelegerii de întîrziere şi hărţuială a duşmanului, era în schimb oricînd gata să prăvălească în prăpastie Republica romană. Înfumurat şi pătimaş, pripit în hotărîri şi nestăpînit la vorbă, el ponegrea pe Fabius, la început în faţa unui număr mic de oameni, apoi chiar făţiş în auzul întregii oştiri, spunînd că Fabius e greoi, în loc de întîrzietor, fricos, în loc de prevăzător" (XXII 12). La un moment dat, comportarea lui Minucius l-a determinat pe dictator să-i aducă aminte că nu Fabius îi este duşman, ci Hannibal.

Nemulţumirea îşi făcuse loc larg şi printre aliaţii italici ai Romei. Mulţi pribegeau fără căminuri şi hrană. Profitînd de un atare spectacol, Minucius îl ironiza pe Fabius, spunînd că acela îşi alege în aşa fel poziţiile, ca armata sa să poată privi ca la teatru devastările Italiei. La Roma, partida populară începuse a murmura împo-

triva dictatorului patrician. Astfel, Hannibal îi punea pe romani în situația de a alege între două rele : părăginirea totală a Italiei sau o luptă mare și hotărîtoare, care era dezavantajoasă Romei.

Informat prin spionii săi despre bogăția din provincia Campania și de posibilitățile de a ocupa cu ușurință orașul ei Capua, Hannibal porni cu armata într-acolo. Concomitent, el intenționa să invadeze și provincia Latium, ca astfel să izoleze armata lui Fabius de Roma. Planul nu i-a reușit, din cauza rostirii stîlcite a numelor a două localități asemănătoare ca pronunție. Călăuza sa a înțeles „drumul pe la Casilinum" (oraș din Campania), în loc de „drumul pe la Casinum" (oraș din Latium). Datorită acestei neînțelegeri, Hannibal a înaintat pe o altă cale decît aceea pe care și-o propusese. A ajuns, fără să-și dea seama, într-o strîmtoare înghesuită de munți prăpăstioși, unde era amenințat de o blocadă romană ; cînd s-a descoperit greșeala, călăuza a fost bătută pînă la sînge cu vergi și apoi răstignită pe cruce. Cu multă greutate, și grație manevrelor iscusite ale cavaleriei lui Maharbal, el a reușit să iasă din acel loc periculos și să se strecoare în Campania. Dar, de jur-împrejurul Campaniei, toate trecătorile au fost ocupate de oastea lui Fabius. Punii se vedeau amenințați de o lungă blocadă și de lipsa alimentelor. Nici speranța lui de a ocupa Capua nu s-a realizat. Marele meșter al capcanelor căzuse și el în cursă, și romanii îl atacau folosind propria sa tactică. Pînă la urmă, Hannibal s-a dovedit mai șiret decît Fabius și a găsit o altă stratagemă pentru a ieși din capcană teafăr, împreună cu întreaga sa armată. Profitînd de o noapte întunecoasă, a pus să se lege mănunchiuri de nuiele din viță-de-vie uscată, între coarnele a două mii de boi din prada sa. Vitele, cu focurile aprinse între coarne, speriate, au fost mînate de Hasdrubal Gisconidul spre vîrful unui munte, pe deasupra unei trecători ocupată de oamenii lui Fabius. Unitățile romane, postate la intrare, au crezut că sînt înconjurate, au părăsit pozițiile și au dat năvală spre grupul de torțe de pe munte. Dar acolo au găsit numai niște vite speriate. În acest răstimp, Hannibal a ocupat locul de trecere, a nimicit pe puținii romani rămași

acolo şi, pînă în zorii zilei, întreaga sa armată se găsea în afară de orice pericol.

Frămîntări la Roma

Ieşirea ingenioasă a Cartaginezului din capcană şi retragerea sa nestingherită spre Marea Adriatică a dat prilej duşmanilor lui Fabius din Roma să aţîţe şi mai mult spiritele. Acum, Hannibal se putea aproviziona în voie şi dispunea de un spaţiu larg pentru mişcările armatei. Obişnuitele prădăciuni şi incendieri punice continuară cu mai multă furie. Dictatorul se duse la Roma ca să stingă nemulţumirile, dar acolo îl aşteptau şi alte necazuri. Pentru discreditarea lui Fabius, Hannibal recursese la un alt vicleşug: el opri pe ostaşii săi să jefuiască ogoarele personale ale dictatorului, „ca să se poată crede că această binefacere se datoreşte unei tainice înţelegeri între puni şi dictator" (Titus Livius, XXII, 23). Pentru a spulbera asemenea calomnii, înţeleptul comandant vîndu acele pămînturi, şi din suma încasată răscumpără 237 de prizonieri romani aflaţi în mîinile lui Hannibal, răscumpărare ce fusese refuzată de senat.

La plecarea sa în capitală, Fabius lăsase instrucţiuni precise lui Minucius, ca să nu se angajeze în lupte mari cu Hannibal. Bineînţeles, acel om aprig nu a respectat tactica trasată de către dictator. A atacat cîteva detaşamente punice pornite după jaf şi a obţinut o uşoară victorie, pe care a exagerat-o apoi prin rapoarte trimise la Roma, ceea ce a contribuit la slăbirea poziţiei politice a dictatorului. Acolo, sub influenţa unui om ambiţios de mărire, Caius Terentius Varro, adunarea poporului a votat o lege, prin care se acordau lui Minucius puteri egale cu ale dictatorului. Prin tragere la sorţi, cei doi comandanţi şi-au împărţit armata, ştire ce l-a bucurat nespus de mult pe Hannibal, perfect informat, şi la timp, de tot ceea ce se petrecea la romani.

Frămîntările politice din Roma au adus multă popularitate lui Varro, pe care Titus Livius (XXII, 25), ca reprezentant al partidei aristocratice, îl acuză de activitate demagogică, şi despre care scria: ...„tatăl aceluia fusese

măcelar, el însuşi îşi căsăpea vitele, îndeletnicire la care îl ajuta şi fiul său, deşi ea era rezervată numai robilor". Cu averea moştenită de la părintele său, Varro s-a avîntat în vîltoarea politică şi a folosit felurite mijloace ca să ajungă la dregătorii înalte.

După ce şi-a luat armata în primire, Minucius a coborît din munţi spre cîmpie. A aşezat tabăra cît mai aproape de Hannibal, cu care era decis a se bate, spre marea bucurie a Cartaginezului. Conflictul s-a deschis pentru stăpînirea unei mari măguri situată între cele două tabere. Pe povîrnişurile măgurii se găseau multe stînci scobite. Fără ca romanii să observe, Hannibal vîrîse în acele văgăuni cam la cinci mii de pedestraşi şi călăreţi. Pentru cucerirea acestei înălţimi, neprevăzătorul Minucius, fără să cunoască cursa ce i se pregătise acolo, şi-a angajat în linie de bătaie toate forţele de care dispunea. Cînd lupta din jurul măgurii era în toi, oastea romană s-a pomenit atacată din spate de către cei cinci mii ieşiţi din ascunzători. Dacă Fabius nu ar fi intervenit la timp, Minucius ar fi avut şi el soarta lui Flaminius. Cu armata sa, dictatorul a coborît vijelios de pe muntele vecin, l-a despresurat pe Minucius, şi soarta armelor a înclinat spre romani. Atacul lui Fabius l-a silit pe Hannibal să se retragă spunînd : „S-au spart norii din munţi ca să aducă furtuna". După o atare lecţie, Minucius a renunţat, în favoarea dictatorului, la comanda specială ce i se dase, şi cele două armate s-au reunit. El însuşi trimitea un raport senatului şi elogia tactica „Cunctatorului". Astfel, Fabius se reabilita în ochii tuturor. Dar tocmai acum se împlinea sorocul celor şase luni ale misiunii sale ca dictator.

În armata lui Hannibal, lipsa aprovizionării se resimţea puternic. Din Spania veneau veşti neplăcute despre succesul luptelor conduse acolo de către Cnaeus Scipio. În Italia, acţiunea dusă de el în vederea izolării Romei de aliaţii săi peninsulari nu dăduse roade. Dimpotrivă, unele cetăţi de seamă, ca Neapolis şi Syracusa, îi ajutau pe romani cu bani şi alimente, ca să ducă lupta împotriva sa. Din Cartagina, ajutoarele mult aşteptate şi promise nu-i mai soseau. În acele momente grele, generalul cartaginez se gîndea chiar la o retragere spre nordul

Italiei, acțiune ce ar fi scăzut prestigiul său de mare comandant. Singurele lui speranțe erau plecarea lui Fabius din fruntea armatei și alegerile de consuli la Roma. Ultimele, puteau să-i pună în față oameni de felul lui Longus, Flaminius și Minucius. De aceea, s-a decis să mai zăbovească în centrul și sudul Italiei, pînă după alegerile consulare.

DISTRUGEREA ARMATEI ROMANE LA CANNAE

Previziunile lui Hannibal în privința persoanei celor doi noi consuli s-au îndeplinit. Ca de obicei, lupta electorală la Roma s-a angajat între cele două grupări, una a aristocrației senatoriale și alta a poporului. Legile romane impuneau ca unul dintre consuli să fie de origine plebeu, iar altul patrician. Alegerile au scos la loc de frunte pe Caius Terentius Varro, un om politic simpatizat de popor pentru atacurile purtate împotriva aristocrației de sînge de la cîrma statului. Colegul său, Lucius Aemilius Paullus, coborîtor dintr-o veche familie aristocrată, mai fusese consul și era un înverșunat adversar al plebei. Ca reprezentanți a două clase ostile, consulii vor duce și pe cîmpul de luptă aceeași neînțelegere și opoziție. Se spunea că Paullus fusese ales „mai mult ca să-i stea în coastă lui Varro decît să-i fie coleg" (Titus Livius). Discursurile lor anunțau programe tactice opuse. Varro susținut de plebe dorea o acțiune imediată și de mare amploare împotriva lui Hannibal. El credea că Punul putea fi copleșit prin marele număr al ostașilor romani și răpus de vitejia lor. Dimpotrivă, Paullus se declara păstrătorul tacticii lui Fabius, recomandînd un plan cumpănit și nu măsuri pripite. După el, evenimentele de pînă aci arătaseră clar că pe cîmpul de bătălie, nu un număr mare de luptători înflăcărați adusese victoria, ci iscusința tactică a comandantului. Cele două tactici se schimbau de la o zi la alta, fiindcă la romani, consulii aveau pe rînd comanda, timp de 24 ore. În urma succeselor obținute împotriva cîtorva cete punice plecate după aprovizionări, Varro a cîștigat treptat încrederea armatei

Prin rețeaua sa de spioni ce pătrundeau pînă pe străzile Romei, Hannibal reușise să adune un bogat material informativ. Cunoștea perfect neînțelegerile dintre consuli și compoziția armatei romane, în care intraseră acum două treimi recruți fără experiența luptei. Celor aproape 90 000 de luptători romani, el le opunea circa 50 000 de infanteriști și călărași. Era însă o armată de profesie, comandată de cel mai mare meșter al stratagemelor de război. Se povestește că la un moment dat, ca să-i încerce pe noii consuli, șiretul Cartaginez și-a părăsit tabăra plină cu întregul avut al armatei sale și s-a ascuns în munții din vecinătate. Aștepta ca de acolo să dea năvală asupra romanilor, atunci cînd aceia se vor năpusti la jefuirea ei. Varro se și pregătea să intre în această cursă și... „poate numai zeii au fost aceia care, în cursul acelei zile, au amînat mai degrabă pieirea armatei romane, decît au oprit prăpădul ce o aștepta" (Titus Livius). Doi sclavi fugiți de la cartaginezi au dat de știre că întreaga armată a lui Hannibal se găsește tupilată în apropierea taberei și că așteaptă numai momentul ca romanii să cadă în cursă.

În timp ce consulii se ciocneau în păreri, Hannibal ia inițiativa și ocupă fortăreața Cannae, în care romanii strînseseră însemnate provizii de război. Consulii s-au îndreptat în grabă spre acea localitate „pe care ursita o hărăzise să o facă în curînd vestită prin prăpădul romanilor" (Titus Livius). Nu numai nevoia proviziilor îl adusese pe Hannibal la Cannae, dar și poziția locului, cu totul potrivită pentru planurile sale de luptă. Prima grijă a Cartaginezului a fost ca să-și așeze tabăra pe cîmpiile pîrjolite de arșiță de lîngă Cannae, în așa fel, ca vîntul Volturnus (numit azi Sirocco), care pe vreme de secetă stîrnește nori de pulbere, să sufle în spatele armatei sale și în ochii romanilor, ca în timpul luptei aceștia să fie orbiți de praf și de razele soarelui. Totodată, terenul șes devenea favorabil folosirii în bune condiții a cavaleriei. Ea era arma cea mai puternică din armata punică, fiind alcătuită din detașamente numidice, hispanice și galice. La romani, cavaleria era inferioară numericește și formată din elemente aristocratice. În bătălia ce se va desfășura la Cannae, generalul cartaginez

nu va mai dispune de terenuri cu acoperiri şi văgăuni, pe care să le folosească pentru frecventele sale capcane întinse duşmanului. Bătălia se va desfăşura în cîmp deschis, între două mari armate, dintre care una avea un efectiv dublu faţă de alta. La Cannae va învinge geniul unui strălucit strateg, cu un plan de luptă admirabil chibzuit (vara anului 216 î.e.n.).

După ce îşi împărţiră armata, consulii îşi stabiliră separat taberele, la 10 km depărtare de inamic. Unul se aşezase pe un mal al rîului Aufidus (azi Ofanto), altul pe cel opus. Din pricina conflictelor dintre consuli, între soldaţi domnea vrajba. În ziua cînd comanda supremă o avea Varro, Punul ştiu să-l aţîţe şi să-l determine ca, după trecerea rîului, să-şi orînduiască armata în linie de luptă. Deşi nu era de acord cu această apropiere de inamic, Paullus l-a urmat şi el pe Varro. Numai căderea serii a amînat lupta decisivă, deoarece armatele se găseau dispuse chiar în formaţie de atac. Linia armatei romane fusese atît de prost întocmită, încît nu mai era posibilă o retragere, dar nici o luptă fără risc. Se spune că în acea seară Hannibal ar fi vorbit ostaşilor săi, îndemnîndu-i să mulţumească zeilor pentru faptul că romanii au fost atraşi într-o atare poziţie, unde vor fi striviţi de cavaleria sa într-o bătălie hotărîtoare ce le va aduce la picioare întreaga Italie. Înconjurat de statul său major, el se urcase pe o movilă ca să cerceteze poziţiile romane. De acolo, se putea vedea impresionanta masă a trupelor romane. Giscon, un ofiţer al său, a remarcat că este uimitor să vezi o astfel de masă de duşmani gata de luptă. La această remarcă, Hannibal a răspuns ironic : „Mai este şi altceva uimitor, la care nu te-ai gîndit. Nici unul dintre ei nu se numeşte Giscon"...

Aripa dreaptă a armatei romane, compusă din cavaleria de cetăţeni se găsea sub comanda consulului Paullus, lîngă malul rîului Aufidus. La aripa din stînga, peste cavaleria aliaţilor, comanda o avea Varro. Infanteria de la centru era comandată de un ofiţer superior roman. Frontul de atac roman se rînduise aşa cum dorise Hannibal, cu faţa către miază-zi, ca să primească în ochi suliţele arzătoare ale razelor solare şi norii de praf stîrniţi de vîntul Volturnus. O mare greşeală tactică romană a fost şi în-

Fazele desfășurării bătăliei de la Cannae

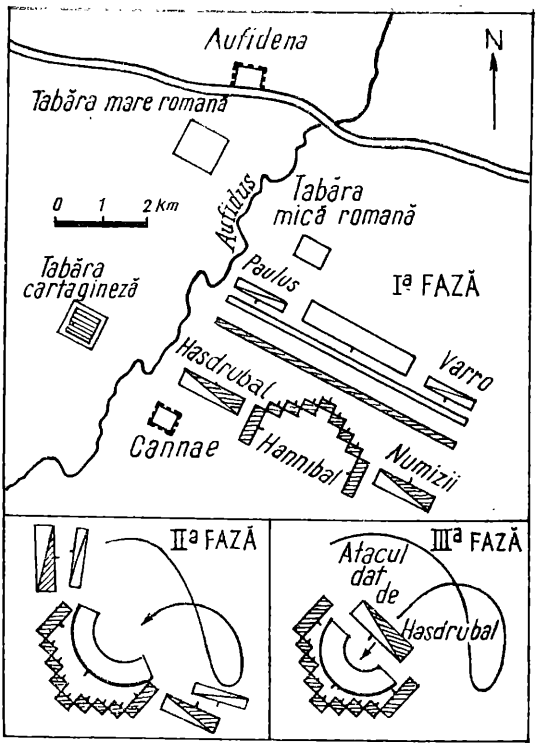

ghesuirea cavaleriei lui Paullus între infanterie și malul rîului, încît ea a fost lipsită de cîmp de manevră. Rezerva de luptă a armatei romane se compunea din zece mii de oameni lăsați în tabără. Dar ea nu a mai avut timp să intervină în luptă, atunci cînd începuse a se profila marele dezastru.

Armata de la Cannae a lui Hannibal fusese instruită după principiile tactice romane. Ea dispunea de arme multe și bune, capturate în bătăliile de la Trebia și Trasimenus. Existau însă și unități ce-și păstrau armamentul de acasă. Galii, goi pînă la brîu, mînuiau cu dibăcie enorma lor sabie cu două tăișuri, hispanii, îmbrăcați în haine de in, se luptau cu o sabie lungă și ascuțită, iar

recruții din insulele Baleare erau neîntrecuți prăștiași. Spaima romanilor erau însă călăreții numizi, fioroși la privire, cu părul creț și tuciurii la față.

Strălucitul plan de luptă al lui Hannibal

În fața forțelor romane, Hannibal și-a închegat frontul după un sistem simplu, dar ingenios și deschizător de surprize. Punul și-a înșiruit luptătorii numai după ce acest lucru fusese făcut de romani. Spre deosebire de romanii înghesuiți ei între ei, Cartaginezul s-a îngrijit să aibă spații mari de mișcare a trupelor sale, ca să-și adapteze pozițiile în funcție de mersul luptei. Pe aripa stîngă a armatei sale luase loc cavaleria galo-hispanică, comandată de Hasdrubal, zis „Călărașul", iar pe cea dreaptă se găsea cu cavaleria numidică vijeliosul Maharbal, eroul de la Trebia și Trasimenus. Comanda centrului frontului, alcătuit din pedestrime de națiuni diferite, și-o rezervase însuși Hannibal, ajutat de fratele său Mago. Dacă frontul roman oferea o linie dreaptă, cel punic se prezenta în formă de semilună, cu partea arcuită spre romani (vezi schița).

De o parte și de alta, încordarea era foarte mare. Moralul armatei cartagineze se bizuia pe iscusința genialului conducător, pe pozițiile de luptă bune ce ocupase și pe puterea cavaleriei. La romani exista o mare agitație și nervozitate. Ostașii își dădeau seama că din cauza neînțelegerii dintre consuli nu exista un plan ordonat de bătălie, că s-au ales poziții de atac foarte proaste și că scăparea se rezuma la o luptă desperată. Cu toții așteptau începutul acestei încăierări, căci după cum scria Polybios, cînd s-a luat o hotărîre gravă, nimic nu pare mai chinuitor decît a se tergiversa îndeplinirea ei.

Lupta de la Cannae s-a deschis prin atacurile de cavalerie. Cum cavaleria lui Paullus nu putea manevra din cauza strîmtimii locului, a fost atacată și dată peste cap de către Hasdrubal Călărașul. O aripă a liniei de luptă romană era frîntă și dezgolită. Aceeași soartă a avut și cavaleria romană de pe aripa opusă, unde Varro nu a putut

rezista presiunii numizilor lui Maharbal. Călăreții romani care au mai scăpat, au fost urmăriți pe cîmpie de către africani. După această primă etapă a bătăliei, infanteria romană, lipsită de sprijinul cavaleriei, se găsea expusă unor atacuri din flanc și din spate date de cavaleria inamică, ceea ce s-a și întîmplat.

În acest timp, infanteria romană, prin înaintare masată, ataca centrul frontului punic, care se retrăgea după o ordine mai dinainte stabilită de Hannibal. La un moment dat, pedestrașii romani s-au pomenit îngrămădiți, într-o învălmășeală de neînchipuit, în mijlocul unui semicerc inamic, care îi înconjura pe încetul. Tocmai în acel moment, a apărut cavaleria cartagineză, devenită disponibilă după împrăștierea celei romane. Hasdrubal și Maharbal au căzut în spatele infanteriei romane și au închis complet cercul de fier în jurul ei. Acțiunea cavaleriei punice a grăbit prăbușirea rezistenței romane, dezorganizată și total învăluită. În jurul consulului Paullus, grav rănit în frunte de o piatră, ostașii romani au luptat pînă la ultimul om. În cele din urmă, a căzut și consulul, străpuns de sulițele dușmane. Se spune că un ofițer roman i-ar fi oferit calul său ca să scape, dar el a preferat să moară în mijlocul armatei sale, cum scrie Polybios : „...de astă dată, ca și în întreaga sa viață, acest om își îndeplinea cu toată credința datoria față de patrie". Din învălmășeală, șapte mii de romani au fugit în debandadă către tabăra cea mică, iar alții prin satele vecine. Varro scăpă și el la Venusia (azi Venosa), cu 50 de călăreți, act caracterizat pe nedrept de către Polybios ca „trădare".

Multe faze ale bătăliei de la Cannae au rămas neclare. Unii istorici antici inserează și aici un vicleșug al lui Hannibal. Cinci sute de călăreți numizi și-ar fi ascuns săbiile sub zale apoi, punînd scuturile pe spate, în felul dezertorilor, s-au predat romanilor aruncînd sulițele pe pămînt. Conduși în spatele armatei romane, au rămas acolo liniștiți, pînă în momentul cînd a sosit Hasdrubal cu cavaleria. Atunci, și-au scos săbiile ascunse și au atacat și ei din spate pe romani.

Pe cîmpul de luptă de la Cannae zăceau — după unele documente — între 50 000—70 000 de romani, un

consul, doi chestori, 29 de tribuni militari, 80 de senători etc. Între cei căzuți era și Minucius, fostul comandant al cavaleriei lui Fabius. La căderea nopții se găseau ca prizonieri la puni 4 500 de ostași romani. Pierderile punice se cifrau la circa 6 000 de oameni, morți și răniți.

În antichitate, lupta de la Cannae a avut un mare răsunet. Este și astăzi considerată ca un neîntrecut model de artă militară. Expresia de „victorie à la Cannae" este folosită pentru a denumi o bătălie în care se realizează încercuirea, urmată de o distrugere totală a inamicului. Despre ea, Polybios ne-a lăsat interesante observații: „Lupta de la Cannae dintre romani și cartaginezi s-a terminat astfel: o luptă în care s-au luptat oamenii cei mai viteji, fie că au fost învingători, fie că au fost învinși". În mare măsură, lupta de la Cannae a fost dominată de cavalerie ca armă de manevră și încercuire a dușmanului. Acest lucru îl remarcă Polybios (III, 117) prin cuvintele: „Ceea ce odinioară, ca și mai apoi, a asigurat victoria punilor a fost superioritatea numerică a cavaleriei lor. Aceasta să fie o dovadă clară pentru urmași, că este mai bine ca în război să folosești numai o jumătate din armată ca pedestrași și să lași a precumpăni cavaleria, atunci cînd dușmanul îți stă în față cu forțe de luptă egale".

Noaptea a pus capăt măcelului de la Cannae. Pîlcurile de fugari romani din cele două tabere și din localitățile vecine ar fi putut cădea ușor în mîinile cartaginezilor, dacă ar fi fost urmărite în timpul nopții. Dar și punii erau prea extenuați pentru un nou efort. Singur Maharbal a insistat să se continue acțiunea de lichidare a armatei romane, adresîndu-se lui Hannibal: „Nu, dimpotrivă, ca să-ți dai seama ce-ai cîștigat în bătălia de azi, tu trebuie să știi că peste cinci zile vei prînzi ca un biruitor pe Capitoliu. Vino după mine. Eu voi pleca înainte cu cavaleria, pentru ca dușmanul nostru să afle că am ajuns acolo înainte de a sosi tu" (Titus Livius, XXII, 51). Hannibal a găsit bună propunerea destoinicului său general, dar îi răspunse că pentru o atare acțiune este necesar a se chibzui. Atunci Maharbal i-a replicat: „Nu

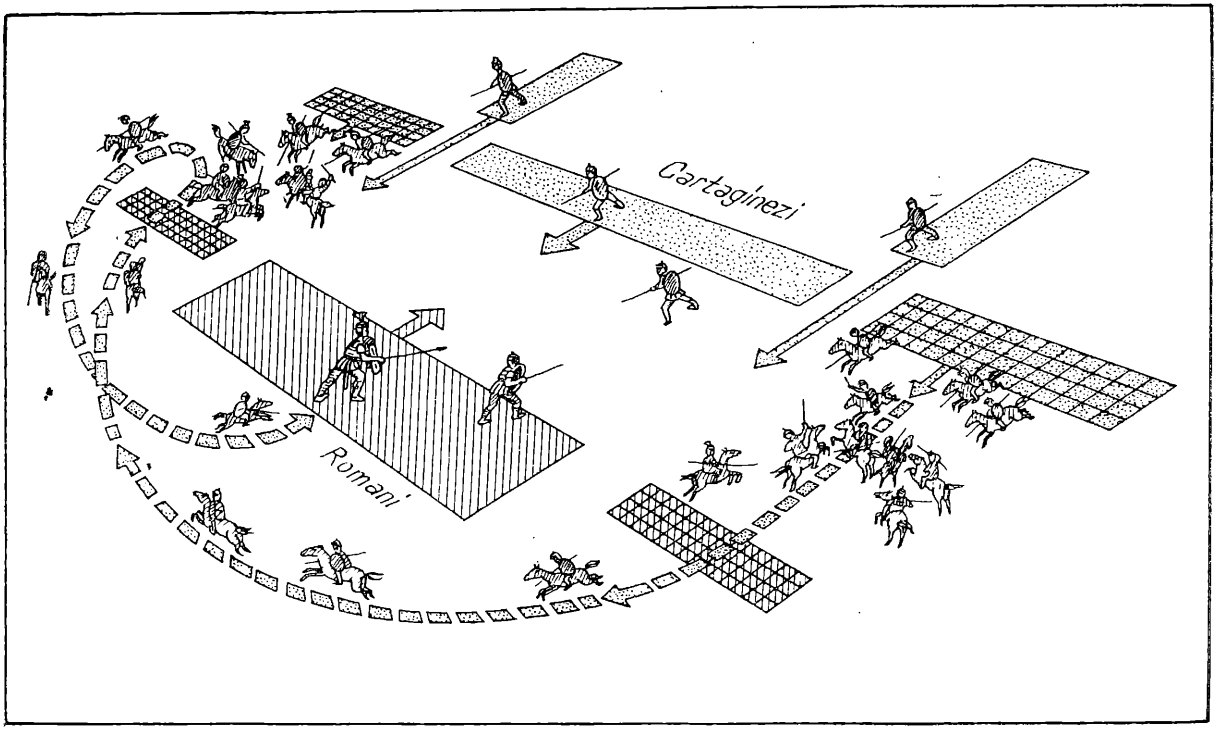

Atacul cavaleriei cartagineze la Cannae

este de mirare că zeii n-au înzestrat pe același om cu toate darurile. Hannibal, tu știi să învingi, dar nu știi să te folosești de victorie". Titus Livius, cel care ne-a transmis dialogul dintre cei doi generali puni, observă că această ezitare a lui Hannibal a adus salvarea Romei și a puterii romane.

De două mii de ani se întreabă lumea de ce nu a mers Hannibal asupra Romei, după ce la Cannae o lăsase fără armată. S-au dat felurite explicații. Este probabil că Hannibal bănuia că romanii dispun încă de alte forțe militare. La Cannae și pierderile sale au fost destul de mari și armata avea nevoie de odihnă.

În zorii zilei ce au urmat bătăliei de la Cannae, cartaginezii au început a culege prada și trofeele de pe cîmpul de luptă. Spectacolul măcelului era îngrozitor la vedere chiar și pentru învingători. În mormanele de cadavre romane se găseau încă mulți grav răniți, care au fost imediat lichidați de către puni. Numai către sfîrșitul zilei s-a gîndit Hannibal să captureze și pe romanii refugiați în cele două tabere de pe malul rîului. Garnizoana din tabăra cea mică, unde se găseau 5 700 de oameni, și-a plătit prețul răscumpărării pentru fiecare ins, apoi s-a predat fără luptă. După capitulare, Punul a pus sub pază pe cetățenii romani și a slobozit la vetre pe aliații Romei. În tabăra cea mare se găseau numai răniți și fricoși. Aproape 5 000 de romani fugiseră în timpul zilei, fără să fie urmăriți de cartaginezi. Ambele tabere au fost date ca pradă ostașilor puni. După lichidarea celor două tabere și prinderea fugarilor răzleți, Hannibal avea în mîna sa 17 300 de prizonieri romani. Din falnica armată consulară scăpaseră circa 14 000 de oameni, dintre care cinci mii se adăpostiseră în vecinătate, la Canusium, iar alții, cu Varro, așteptau la Venusia.

Dar fugarii de la Canusium și Venusia erau într-o situație jalnică. Flămînzi, fără arme, cu hainele rupte și sleiți de puteri, au fost ajutați cu cele necesare de către localnici. Cei de la Canusium se grupaseră în jurul tribunului militar Publius Cornelius Scipio, fiul consulului cu același nume, cu hotărîrea eroică de a lupta și salva situația desperată a republicii. Tînărul comandant a făcut o demonstrație cu sabia deasupra capetelor unor

tineri nobili ce se pregăteau să părăsească Italia pentru totdeauna. Soarta îl arăta de pe acum pe Scipio ca pe viitorul demn potrivnic și învingător al lui Hannibal la Zama. Nu mult după aceea, se strămută cu trupele sale la Canusium și consulul Varro și se constitui acolo un mic nucleu militar format din aproximativ 10 000 de luptători.

Primii refugiați intrați în Roma anunțaseră deja distrugerea totală a armatei romane pe șesul nisipos de la Cannae. Panica și desperarea puseseră iarăși stăpînire pe oraș, considerat definitiv condamnat la distrugere. În această atmosferă de plînsete și zvonuri înfricoșătoare, senatul și cîțiva oameni de mare prestigiu au căutat să refacă moralul populației. În mijlocul groazei și învălmășelii de pe străzile Romei apărea iarăși figura energică și liniștitoare a lui Fabius. La propunerea sa, senatul ia primele măsuri de întărire a orașului. Au fost interzise bocetele pe străzi și răspîndirea de zvonuri. Fără știrea pretorilor, nimeni nu putea părăsi orașul și nici intra în el. De îndată se trimiseră ștafete către Cannae, ca să se afle în chip oficial de soarta armatei, a consulilor și de intențiile lui Hannibal. În cîteva cuvinte, darea de seamă trimisă de Varro arăta dezastrul: „Consulul L. Aemilius Paullus și armata sa au fost nimiciți, el se găsește la Canusium, unde adună, ca de pe urma unui naufragiu, rămășițele unui dezastru atît de cumplit; mai sînt în unități ca la zece mii de oameni, în neorînduială și neorganizați. Hannibal a făcut popas la Cannae, tîrguindu-se cu romanii asupra prețului prizonierilor și făcîndu-și socotelile asupra celorlalte prăzi, însă nu însuflețit de simțămintele unui învingător sau de firească comportare a unui mare comandant“ (Titus Livius, XXII, 56). Mesajul era însoțit de lunga listă a celor morți. Afișată la Roma, ea mări durerea publică. Senatul a decretat doliu public pentru o lună.

Și cum nenorocirile vin de obicei una după alta, poporul roman mai cunoscu și altele. În apele siciliene își făcuseră apariția două flote de război cartagineze: una ataca Syracusa, aliata Romei, iar alta posesiunile romane din insulă. Pretorul din Sicilia cerea grabnice ajutoare.

La Roma, două preotese vestale își pătaseră castitatea prin relațiile lor apropiate cu Marele Preot, o „crimă neiertată de zei". Una s-a sinucis, alta a fost îngropată vie, iar Marele Preot muri biciuit în public. Zvonurile și tot felul de superstiții cuprindeau Roma. Se consultară iarăși cărțile sibylline. Pentru ispășirea acestor păcate publice, ele „cereau" sacrificii umane. Atunci au fost îngropați de vii doi bărbați și două femei.

Pentru salvarea patriei, senatul luase și alte hotărîri. Se numi de îndată un dictator în persoana lui Marcus Iunius și se decretă mobilizarea generală. Tinerii romani de la 17 ani în sus constituiră patru legiuni și se cerură noi trupe cetăților aliate. Bogățiile din temple se folosiră pentru procurarea de echipament militar și pentru alte cheltuieli de război. Lipsa de oameni îi sili pe romani să înroleze opt mii de sclavi dintre cei mai zdraveni. Consulul supraviețuitor a fost chemat la Roma, lăsîndu-se acolo comanda lui Claudius Marcellus. Și Varro s-a înapoiat la Roma după un dezastru atît de neînchipuit. Populația l-a întîmpinat la porțile orașului. Titus Livius face următoarea observație : ...„În schimb, dacă ar fi avut cartaginezii un asemenea cap de oaste, fără doar și poate, ei nu l-ar fi absolvit de nici o osîndă" (XXII, 61).

DE LA CANNAE LA ZAMA

A doua zi după strălucita sa victorie de la Cannae, în loc să ducă izbînda pînă la capăt către porțile Romei, Hannibal era preocupat de socotelile cîștigurilor ce urma să stoarcă din răscumpărarea prizonierilor romani. Generalul se transformase în negustor ! A expediat spre Roma nu cavaleria lui Maharbal, ci pe nobilul cartaginez Carthalo, cu o delegație de zece captivi romani, ca să pretindă senatului ca preț al răscumpărării : cîte 500 denari de fiecare călăreț, 300 de fiecare pedestraș și 100 pentru un cap de sclav. Spre uimirea învingătorului de la Cannae, senatul a refuzat orice răscumpărare de prizonieri, și lui Carthalo i s-a interzis apro-

pierea de Roma. Poporul roman adoptase și el lozinca lui Hannibal după trecerea Alpilor : „a învinge sau a muri". Roma cea îngenuncheată și lipsită de armată răspundea cu o dîrzenie nebunească propunerilor ademenitoare pentru pace trimise de Hannibal.

Ecoul dezastrului de la Cannae a produs însă o spărtură grevă în rîndul aliaților Romei. Unele cetăți și populații italice au pierdut speranța în victoria finală a Romei și au trecut de partea lui Hannibal (Capua, Acerrae, Nuceria etc.) Au fost însă multe orașe de seamă, ca Neapolis, Cumae, Puteoli, care au refuzat să deschidă porțile lui Hannibal și au rămas credincioase Romei.

Punul nu a dispus niciodată de bune mașini de război și de trupe specializate în asediul orașelor fortificate cu ziduri. Cu cavaleria, arma sa de bază, nu se puteau cuceri ziduri înalte. Orașele italice în care intraseră garnizoanele sale fuseseră cîștigate nu prin asedii, ci pe cale diplomatică sau prin acțiuni interne ale unor grupuri filopunice.

În răstimpul dintre bătăliile de la Cannae și Zama, între Roma și Hannibal se ducea o luptă diplomatică și militară înverșunată pentru păstrarea și cîștigarea de aliați. Războiul adusese paragina și sărăcia în regiunile călcate de oastea lui Hannibal. În linii mari, Roma adopta în acest timp vechea tactică a Cunctatorului. Ea lupta cu desperare spre a împiedica planul diabolic al lui Hannibal de a o lipsi de aliații italici. S-a silit din răsputeri ca să împiedice venirea dinafara Italici a unor ajutoare pentru Hannibal. În același timp, oamenii săi au schițat un vast plan de război pentru un timp îndelungat : cucerirea Spaniei, adică a principalei baze de aprovizionare a lui Hannibal ; reocuparea Siciliei, adică a punții de legătură a lui Hannibal cu patria sa și, în cele din urmă, organizarea unui mare atac în Cartagina, ceea ce silea pe generalul pun să plece din Italia. Principalul front rămînea cel din Italia, unde trei armate, conduse de cei mai buni generali ai Romei, între care se numărau bătrînul Fabius și proconsulul Marcus Claudius Marcellus, stăteau în fața lui Hannibal. Alte armate împreună cu flota operau în Sardinia, Sicilia și Spania.

Din tabăra de la Cannae, Hannibal trimise la Cartagina, ca vestitor oficial al strălucitei biruințe, pe Mago, fratele său mai mic. În fața senatului punic, Mago a prezentat o entuziastă dare de seamă despre biruințele fratelui în Italia. În trei mari bătălii, Hannibal nimicise șase armate consulare, 100 000 de dușmani căzuseră pe cîmpul de luptă, 50 000 se găseau în captivitate, iar Italia sudică se putea considera desfăcută de romani. Pentru confirmarea spuselor sale, Mago răsturna pe masa prezidențială a înaltei adunări trei baniț cu inele de aur, strînse numai din degetele cavalerilor romani răpuși în bătălia de la Cannae. Cavalerii romani constituiau singura tagmă ce purta asemenea podoabe și distincții. Cuvîntarea lui Mago se încheia cu cereri insistente pentru ajutorarea lui Hannibal cu provizii, materiale de război și oameni. A luat apoi cuvîntul Hanno, șeful partidei pacifiste și ostilă barcizilor. Ce fel de victorii strălucite pot fi acestea, spunea Hanno, cînd Hannibal pretinde că a capturat imense prăzi, dar cere ajutoare din patrie ? De ce Roma lipsită de oameni refuză totuși răscumpărarea prizonierilor, iar soliile de pace cartagineze nu sînt primite de senatul roman ? Întrebările adresate direct tînărului Mago au rămas fără un răspuns clar, iar Hanno conchidea : „Prin urmare, războiul nostru este la fel ca la început, întocmai ca și în ziua în care Hannibal a trecut în Italia ; deci cel mai cuminte lucru ar fi ca punii să încheie pace cu romanii, în acest moment favorabil pentru Cartagina“ (Titus Livius, XXIII, 12).

Discursul lui Hanno n-a avut ecoul dorit. Se zice că numai Hannibal a înțeles, mai tîrziu, cît de mult adevăr conținea atacurile dușmanului său. Senatul cartaginez i-a votat importante ajutoare : 4 000 mercenari numizi, 40 de elefanți de război și 1 500 talanți de argint. Din Cartagina, Mago și Carthalo treceau în Spania, ca să mai recruteze de acolo 20 000 de pedestrași și cam la 4 000 de călăreți. Cu aceste ajutoare, în loc să meargă direct la fratele său, Mago a încercat să-i alunge mai întîi pe romani din Sicilia, dar a fost înfrînt.

Dacă în Italia victoria de la Cannae nu-i prea adusese lui Hannibal aliați de seamă, peste mări răsunetul

ei fusese mare. Regele Filip al V-lea al Macedoniei îi oferea alianța sa, iar Syracusa, principalul sprijin roman din Sicilia, se desfăcuse de Roma. Trimișii regelui macedonean semnau, la cartierul lui Hannibal, un tratat de alianță. Macedonia se angaja să sprijine pe Hannibal cu arme și oameni, în schimbul posesiunilor romane din Peninsula Balcanică. Dar la înapoiere, ambasada macedoneană a fost capturată de către vasele de război romane, încît senatul a putut lua măsuri din timp, pentru un război și cu Macedonia.

Declinul

În acea vreme, situația lui Hannibal în Italia se înrăutățea. Ajutoarele nu-i fuseseră trimise din Cartagina și Spania, tratatul cu Filip al V-lea rămăsese încă pe hîrtie, iar atacurile sale asupra cetății Nola nu reușiseră. În Spania, războiul dus de cei doi frați Scipio apărea favorabil romanilor și importante forțe, de care avea nevoie Hannibal în Italia, nu puteau părăsi Peninsula Iberică. Cămătarii susțineau cu importante împrumuturi războiul dus de Roma.

Singurul succes mai de seamă obținut de Cartaginez a fost atragerea orașelor Syracusa și Tarentum. În interiorul orașului sicilian s-au dus lupte înverșunate între partizanii Romei și ai Cartaginei, pînă cînd intervenția unei flote punice a determinat orașul să treacă în lagărul lui Hannibal. Puntea de legătură directă dintre Cartagina și Hannibal se putea considera restabilită, dar era destul de fragilă, deoarece romanii au trecut imediat la blocarea și asediul Syracusei. În același timp, Roma avea fronturi deschise în Italia, Spania, Sardinia, Sicilia și se pregătea de luptă cu Macedonia. Atîtor mari dificultăți, ea le face față prin energia și înțelepciunea celor doi consuli, prevăzătorul Quintus Fabius Maximus Cunctator și viteazul Marcus Claudius Marcellus.

Asediul și ocuparea Syracusei au cerut eforturi mari din partea armatei romane. Sarcina acestei grele misiuni a revenit consulului Marcellus. Sub zidurile orașului si-

cilian, puternic fortificat, fuseseră înfrînte cîndva mai multe armate cartagineze şi ateniene. Dacă apărătorii lui erau soldaţi fără multă experienţă de luptă, în schimb, un singur om, timp de doi ani, i-a ţinut pe romani în respect : septuagenarul Arhimede, mare matematician şi inventator al unor maşini de război. Bătrînul şi-a pus cunoştinţele sale mecanice în serviciul apărării patriei. „Un lucru început atît de bine (adică asediul Syracusei) — scrie Titus Livius — ar fi dat rezultate bune, dacă în această vreme nu s-ar fi aflat în Syracusa un singur om : Arhimede". Maşinile de război, inventate atunci de Arhimede, i-au adus multe pierderi lui Marcellus şi au provocat o panică superstiţioasă în rîndurile armatei asediatoare. Şaizeci de vase de război romane, ticsite cu arcaşi şi diferite mijloace de asediu au fost acoperite cu o ploaie de bolovani aruncaţi de maşinile lui Arhimede. Unele corăbii ridicate în aer cu ajutorul unor cîngi uriaşe au fost azvîrlite în adîncul mării. Mulţi dintre soldaţii romani care atacau pe uscat au fost şi ei victimele aceloraşi maşini „cu mîini de fier care-i agăţau şi-i aruncau pe pămînt de la o mare înălţime". De aceea, Marcellus a renunţat la asalturi asupra zidurilor, a blocat oraşul din toate părţile şi a oprit orice ajutor dinafară pentru asediaţi.

În acest timp, pentru Hannibal se anunţau noi insuccese. Tarentum încă nu căzuse în mîinile sale. Flota şi armata de uscat macedonene, reunite pe coasta răsăriteană a Mării Adriatice, în vederea unei debarcări în Italia, au fost împrăştiate de romani. Oraşul Capua, principalul aliat şi baza militară a lui Hannibal din Campania, blocat de romani şi ameninţat de foame, apela desperat la ajutorul Cartaginezului.

După ce au cercetat amănunţit fortificaţiile Syracusei, romanii au descoperit un punct slab al sistemului ei defensiv, într-un loc unde zidul se prezenta mai scund şi subţire. Într-o noapte foarte întunecoasă, profitînd de faptul că garda cartagineză din acel loc consumase prea mult vin, romanii au sărit peste zid şi au putut invada întregul oraş. Un ajutor cartaginez pe mare a fost respins de flota lui Marcellus. Unul dintre soldaţii romani a pătruns şi în casa lui Arhimede preocupat în acel

moment de rezolvarea unei probleme de matematică, şi i-a împlîntat sabia în pîntece. Din ordinul lui Marcellus, corpul marelui om de ştiinţă a fost îngropat cu cinste, iar familia sa ferită de alte violenţe (211 î.e.n.). Cucerirea Syracusei aducea pentru romani şi o însemnată pradă de război. Tezaurul cetăţii şi numeroase opere de artă au fost trimise la Roma, ca din vînzarea lor să fie susţinută lupta cu Hannibal. Faima politică şi culturală a Syracusei se încheie cu această cucerire.

În Spania, forţele celor doi Scipioni cîştigau mereu teren şi simpatia localnicilor. Ei ţineau pe loc importante armate, care puteau ajuta pe Hannibal în Italia. Romanii reclădiseră Saguntul şi se apropiau cu armatele de Gibraltar. Din Spania, intraseră în legătură cu Syfax, rege din Africa şi duşman în acea vreme al punilor. Cartaginezii au trimis atunci în Spania pe cei doi Hasdrubali şi pe Mago, ajutaţi de regele numid Massinissa, un rival al lui Syfax. Trei armate punice s-au năpustit asupra Scipionilor, care îşi pierdură viaţa şi o mare parte din forţe. Hannibal se putea bucura de acest frumos succes. Prin Alpi şi nordul Italiei putea primi ajutoare din Spania, eliberată în cea mai mare parte de ameninţarea romană.

Dar din Capua, blocată de romani cu o dublă centură de şanţuri adînci, el primea mesaje din ce în ce mai disperate. Încercarea sa de a o despresura a dat greş.

„Hannibal ante portas!"

Ca să salveze Capua, Cartaginezul încercă un şiretlic. Cu întreaga sa armată şi pentru întîia dată, el luă calea spre Roma, incendiind şi masacrînd totul în drum. Era însă prea tîrziu faţă de situaţia ce i se oferise după victoria de la Cannae. Capitala se fortificase puternic şi comandanţi destoinici îi apărau zidurile. Tabăra lui Hannibal se fixă la trei mii de paşi depărtare de zidurile Romei (211 î.e.n.). Într-o zi, romanii îngroziţi îl putură zări în apropierea porţii Collina, pe care Punul o cerceta cu atenţie. Din gură în gură zburau cuvintele : *„Hannibal ante portas"* (Hannibal se află la porţile oraşului).

„Vînzoleala în sus și în jos a oamenilor care, în urma celor aflate, născoceau tot felul de zvonuri, a pricinuit în tot orașul o și mai mare zarvă. Nu numai din casele particularilor se auzeau vaietele femeilor, ci din toate părțile matroanele se revărsau spre pieţele publice, alergînd către templele zeilor. Măturînd altarele cu părul despletit, se înclinau plecîndu-și genunchii, ridicînd mîinile în sus, spre cer și către zei ; ele se rugau să izbăvească cetatea romană de urgia vrăjmașului și să le păzească nepîngărite pe mame și pe micii lor prunci“ (Titus Livius, XXVI, 9).

Dar marele general nu s-a încumetat să atace Roma. A făcut calea întoarsă spre Capua, crezînd că în acest timp trupele romane o despresuraseră, ca să vină în ajutorul capitalei. După cinci zile de marș, mereu hărțuit de trupele celor doi consuli, a ajuns lîngă Capua, unde află îngîndurat că armata romană nu se clintise din locurile de luptă și că, în cele din urmă, asediații capitulaseră. Prin pierderea orașului Capua, în ochii puținilor aliați ai săi din Italia, prestigiul lui Hannibal primea o grea lovitură. Treptat, aceștia îl părăsesc, deoarece : „Firea lui aplecată spre lăcomie și cruzime îl îndemnase să jefuiască ceea ce nu putea apăra, astfel încît să-i lase dușmanului totul pustiit. Aceste apucături au fost urîte atît prin începutul lor, cît mai ales prin urmările lor. Într-adevăr, prin asemenea purtare nedemnă, Hannibal și-a îndepărtat de la sine nu numai populațiile care au avut de pătimit neajunsurile de pe urma punilor, dar și chiar pe cele prietene“ (Titus Livius, XXVI, 38).

În aceste momente, intră pe scena principală a teatrului de război tînărul Publius Cornelius Scipio. Popularitatea lui crescuse în urma faptelor de arme de la Ticinus și Cannae și prin faptul că tatăl și unchiul său căzuseră eroic în Spania. Viitorul Scipio Africanus a înțeles de la început că marele general cartaginez poate fi înfrînt numai cu propriile lui arme de luptă. Adunarea poporului roman i-a încredințat acestui tînăr de 27 ani comanda unei noi acțiuni în Spania, întreprinsă cu trupele rămase disponibile după căderea orașului Capua. Bătrînii generali și senatul priveau cu neîncredere alegerea unui tînăr pentru o misiune atît de dificilă. Dragostea poporu-

lui și simpatia ostașilor îi asigurară însă de la început un prestigiu de seamă. Tînărul comandant pleca surîzînd spre Spania (210 î.e.n).

Îndată, cei doi comandanți de seamă ai armatelor romane din Italia, Fabius și Marcellus, deschid o ofensivă dibace împotriva lui Hannibal. Marcellus îl stînjenea atît de mult pe generalul pun, încît acesta exclamă : „Omul acela nu ne va lăsa în pace un moment după ce ne va bate, și nici cînd el va fi bătut tot nu ne va lăsa liniștiți" (Titus Livius). Șiretul Fabius se apropia mereu de Tarent, care fusese, nu de mult, ocupat prin trădare de către Hannibal și transformat într-o bază de legătură cu Cartagina. Prin tainică înțelegere cu partida filoromană din oraș, Fabius reuși să ocupe Tarentul, într-un moment cînd Hannibal se găsea angajat cu trupele sale în altă parte. O atare lovitură măiastră îl făcu pe Hannibal să exclame : „...și romanii au Hannibalul lor ! Noi am pierdut Tarentul prin același șiretlic cu care l-am cucerit" (Titus Livius). Din prada tarentină, octogenarul Fabius expedia la Roma 3 000 de talanți, bani ce îmbogățeau bugetul de război al statului. Orașul fu mai puțin prădat decît Syracusa. Dintre operele de artă s-a trimis la Roma și o statuie colosală a zeului Heracle, operă originală a sculptorului Lisip.

Triumfătorul Scipio Africanul

Pierderea Tarentului a fost urmată de o serie de insuccese pentru cartaginezi. În Spania, tînărul Scipio era purtătorul unui nou elan de luptă, după tragica moarte a celor doi frați Scipioni. Cu surîsul și dibăcia sa politică a reușit să cîștige repede simpatia și concursul unei mari părți a populației locale, nemulțumită de exploatarea cartagineză. Pe neașteptate, el ocupă printr-o lovitură inteligentă Cartagina Nouă, principalul punct strategic și economic al posesiunilor cartagineze (209 î.e.n.). Minele de argint, ce se găseau numai la 5 km de orașul cucerit, furnizau de acum metal prețios pentru monetăriile romane. Cartagina Nouă a fost dată ca pradă ostașilor ro-

Scipio Africanul

mani. Au fost eliberați numai ostaticii iberici ținuți acolo de puni. Comportarea lui Scipio îi aduse o neasemuită simpatie printre șefii iberici, care trec de partea romanilor. În Spania, comandantul roman folosea tactica politică aplicată de Hannibal în Italia față de aliații Romei.

A urmat bătălia de la Baecula, în sudul Spaniei, unde Scipio a obținut o strălucită victorie împotriva fraților lui Hannibal și a lui Hasdrubal Gisconidul. Numai Hasdrubal Barcidul a reușit să se sustragă din această luptă, cu 30 de elefanți și importante forțe în oameni. El a apucat drumul Pirineilor și al Alpilor, ca să-l ajute pe fratele său, în Italia. Rămînea în Spania numai Mago, care va fi treptat înfrînt de către Scipio, pînă ce toate coloniile cartagineze hispanice vor cădea în stăpînirea romană.

Nori grei se lăsau iarăși asupra nordului Italiei, într-un moment cînd Marcellus, cel mai brav dintre ge-

nerali romani, pierise într-o luptă cu Hannibal. Cu cîteva zile înainte de moartea aceluia, Hannibal spunea: „Avem de a face cu un vrăjmaş care nu poate să-şi rabde nici o soartă norocită, nici alta nenorocită; dacă a biruit, el se ţine semeţ pe urmele celui învins; dacă a fost biruit, caută să se încaiere iarăşi cu învingătorii“ (Titus Livius). Roma va fi salvată prin energia bătrînului Fabius şi hotărîrile înţelepte ale senatului. Hasdrubal trecuse Alpii şi cobora din nord către centrul Italiei, în timp ce Hannibal pornise în marş întru întîmpinarea fratelui său. Unul din consuli pornise să-i taie drumul lui Hasdrubal, iar altul căuta să împiedice înaintarea spre nord a lui Hannibal. Într-o seară, romanii aruncară în tabăra lui Hannibal un corp rotund. Cartaginezii rămaseră îngroziţi, cînd identificară în această „minge“ capul lui Hasdrubal. Fratele lui Hannibal fusese atacat prin surprindere la Metaurus, unde îşi pierduse viaţa şi întreaga armată (207 î.e.n.). Istoricii povestesc că în desperarea sa, călare, Hasdrubal se năpustise singur asupra unei cohorte romane: „Acolo a căzut Hasdrubal luptînd cu arma în mînă, ca un om care a vrut să fie vrednic de tatăl său Hamilcar şi de fratele său Hannibal“, scrie Titus Livius. Hannibal s-a retras îndurerat către sudul Italiei.

După lichidarea stăpînirii cartagineze din Spania, Scipio ducea tratative cu Syfax şi cu Massinissa, în vederea unei debarcări în nordul Africii, ca să atace Cartagina la ea acasă. Dar Syfax îi părăsi pe romani şi se alie cu cartaginezii, în schimbul zestrei şi mîinii frumoasei Sophonisba, fiica lui Hasbrudal Gisconidul. Massinissa dorea şi el să se căsătorească cu tînăra femeie şi trecu definitiv în tabăra romană. O ură pe viaţă şi pe moarte între cei doi regi africani, pentru această cartagineză, nu putea aduce decît avantaje romanilor.

La Roma, învingătorul din Spania a fost întîmpinat cu un măreţ triumf şi ales consul. Cu toată opoziţia lui Fabius şi a senatului, susţinut însă de adunarea poporului, Scipio obţine comanda unui corp expediţionar din Sicilia în Africa. Era ultima etapă din marele plan al lup-

tei cu Hannibal, care făcea eforturi desperate spre a o zădărnici. Din insulele Baleare, fratele său Mago debarcase la Genua, amenințînd Italia centrală. Acțiunea lui nu a reușit pînă la urmă. Rănit grav în luptele cu romanii, murea al doilea frate al lui Hannibal pe solul Italiei.

În atmosfera de mare entuziasm, Scipio strînsese în 45 de zile numeroși voluntari pentru expediția africană. Din dorința senatului, Cato cel Bătrîn a fost numit casier-contabil al armatei lui Scipio, în scopul de a-i controla marile cheltuieli făcute cu soldații săi. Comisia senatorială de anchetă cerută de Cato găsi că Scipio nu-i vinovat cu nimic. În primăvara anului 204 î.e.n., Scipio debarca lîngă Utica, în vecinătatea Cartaginei, cu o armată de 30 000 de oameni. Acolo îl aștepta Massinissa cu cavaleria sa. O primă victorie este obținută de regele numid, care distruge 4 000 de călărași puni. La Cartagina, panica cuprindea orașul : „A sosit flota romană și comandantul ei suprem, Scipio !", se auzea spunîndu-se pe străzile Cartaginei. Cartaginezii „fură stăpîniți de o cumplită spaimă, apoi jalea le cuprinse sufletele. Atît de mult se schimbase norocul, încît cartaginezii care ajunseră cîndva cu armata lor în fața zidurilor Romei, după ce au făcut una cu pămîntul atîtea oști ale dușmanului, vedeau că acum războiul s-a întors, ajungîndu-se pînă acolo încît punii să vadă cu ochii lor pustiirile Africii și împresurarea Cartaginei, fără ca ei să fie în stare să dovedească aceeași putere de răbdare și de tărie ca romanii" (Titus Livius, XXIX, 3).

VICTORIA ROMANĂ DE LA ZAMA

O încercare a lui Hasdrubal Gisconidul, aliat cu ginerele său Syfax, de a respinge armata lui Scipio a dat greș, deoarece Massinissa a intervenit la timp. Chiar pe cîmpul de luptă generalul roman îl declară pe Massinissa rege oficial al Numidiei și prieten al poporului roman. Cartaginezii oferiră deschiderea unor tratative de pace, dar condițiile puse în prealabil de către Scipio erau atît de

grele, încît nu au fost primite. Consulul roman se găsea acum sub zidurile Cartaginei. Senatul cartaginez socoti că este momentul ca Hannibal să fie rechemat, spre a-şi apăra patria. Astfel, după 16 ani de lupte în Italia, neîmpăcatul duşman al Romei pleca de acolo... „scrîşnind din dinţi, gemînd şi abia stăpînindu-şi lacrimile". Trimişilor cartaginezi le-a adresat aceste reproşuri : „Iată că cei care de multă vreme trag de mine înapoi, refuzînd să-mi trimită completări de trupe şi bani, acum nu mă mai cheamă în patrie pe căi lăturalnice, ci făţiş. Prin urmare, nu poporul roman care a fost răzbit şi pus pe fugă de atîtea ori l-a biruit pe Hannibal, ci senatul cartaginez, prin refuzurile şi prin pizma sa" (Titus Livius, XXX, 20). Acelaşi istoric roman adaugă că lui Hannibal nu i se trimitea nimic din patrie, „deoarece singura grijă a Cartaginei era păstrarea Spaniei, de parcă în Italia i-ar fi mers totul din plin".

În timp ce Hannibal părăsea Italia cu elita armatei sale, la Roma închidea ochii bătrînul Fabius, salvatorul Romei după Trasimenus şi Cannae. „A fost singurul om care, întîrziind războiul, în felul acesta a statornicit din nou existenţa patriei, cum spune poetul Ennius" (Titus Livius).

Cartaginezii au avut grijă să tergiverseze tratativele de pace cu Scipio, pînă ce Hannibal a debarcat în Africa. În patrie, generalul a fost primit cu mare însufleţire şi ca o ultimă speranţă. Senatul cartaginez l-a numit general-dictator. În acest timp, Scipio devasta holdele din valea Bagradas şi aşteapta pe Massinissa cu noi întăriturі. Forţele rivalilor s-au deplasat apoi în regiunea de cîmpie de lîngă localitatea Zama, unde Scipio ocupase zona de izvoare cu apă potabilă şi găsise loc bun pentru cavaleria lui Massinissa. Înaintea marii bătălii din anul 202 î.e.n., a avut loc o întrevedere între Hannibal şi Scipio. Ofertele lui Hannibal pentru o pace onorabilă de ambele părţi n-au fost acceptate de către Scipio, care se vedea în ajunul victoriei celei mari. În realitate, cei doi experimentaţi comandanţi nu doreau o înţelegere sinceră, scopul lor fiind dorinţa de a se cunoaşte şi spiona reciproc, înaintea unei bătălii în care fiecare spera într-o izbîndă decisivă.

A doua zi a început bătălia de la Zama. Hannibal nu mai dispunea acum de superioritatea cavaleriei și căuta să umple atare lipsă prin folosirea elefanților. În linii mari, această luptă a copiat planul celei de la Cannae, dar de astă dată în avantajul romanilor. S-au ciocnit mai întîi aripile formate din cavalerie. La romani, cavaleria era condusă la o aripă de Massinissa și la alta de Laelius, care au împrăștiat pe cea cartagineză, împreună cu elefanții lui Hannibal. În timp ce infanteria lui Hannibal se găsea strîns angajată în luptă cu cea romană, a apărut în spatele ei cavaleria unită a lui Massinissa și Laelius. A urmat faza finală a luptei în stilul celei de la Cannae, total dezastruoasă pentru Hannibal, care părăsea pe cîmpul de luptă 20 000 de morți și răniți. Din mijlocul dezastrului, Hannibal s-a refugiat cu un pîlc de călăreți. El declara senatului pun că de acum singura nădejde rămînea pacea. Din oraș se trimitea lui Scipio solia de pace ...„pe o navă cartagineză învăluită în fîșii din stofă de lînă și cu ramuri de măslin“ (Titus Livius).

Peste cîteva zile, Scipio, ca împuternicit al senatului și poporului roman, dicta cele nouă condiții ale păcii. Cartagina era redusă teritorial la posesiunile sale din Africa, preda dezertorii romani și flota de război, împreună cu vasele capturate de la romani. Nu mai păstra elefanți de război, nu mai putea deschide războaie fără permisiunea Romei, restituia teritoriile lui Massinissa, se obliga să întrețină forțele romane din Africa pînă la ratificarea tratatului, plătea zece mii talanți ca despăgubiri de război în 50 de rate anuale și trimitea ostatici la Roma. Numai după o intervenție energică a lui Hannibal, senatul cartaginez a fost silit să accepte această pace înrobitoare. Marele dușman al Romei spera că va avea totuși posibilități să pregătească cîndva o revanșă împotriva Romei. Dojenit de un concetățean că el rîde de jalea poporului său, Hannibal i-ar fi replicat : „Dacă ai fi în stare să citești în ochii cuiva și ai putea să-ți dai seama ce-i mocnește în adîncul sufletului, atunci ai vedea

Desfășurarea bătăliei de la Zama

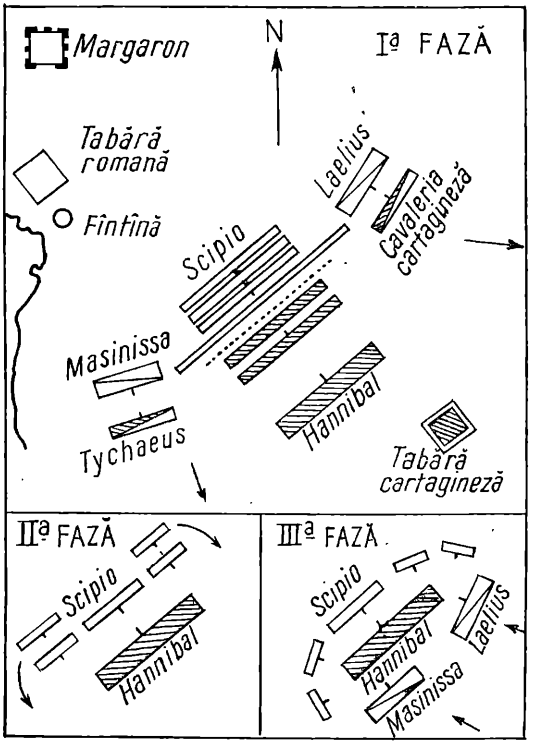

lesne că rîsul meu, pentru care mă dojenești acum, nu este al unui om vesel, ci aproape al unui nebun, din pricina zbuciumului sufletesc" (Titus Livius).

Și la Roma, acest tratat, considerat acolo ca prea ușor, a fost acceptat numai prin influența lui Scipio, omul cel mai popular și respectat din republică, cinstit cu titlul de Africanus.

Pacea cu Roma aducea Cartaginei pierderea definitivă a marii ei puteri politice, militare și economice, după atîtea veacuri de înflorire continuă. Dar rezultatele celui de-al doilea război punic au fost nefericite și pentru Roma. Timp de 16 ani, Hannibal devastase satele și împrăștiase țărănimea italică. Paragina a înles-

nit extinderea latifundiilor lucrate cu sclavi, în locul oamenilor liberi.

Victoria asupra Cartaginei va deschide pofta Romei pentru noi agresiuni, jafuri și cuceriri.

Sub conducerea înțeleaptă a lui Hannibal, ales și *suffet* în anul 197 î.e.n., Cartagina se gospodări numai la ea acasă, și-și refăcu economia prin marea dezvoltare dată culturilor agricole. La Roma exista o partidă care spiona toate măsurile lui Hannibal.

Fugarul

După încheierea păcii cu romanii, Hannibal se stabilise în Cartagina și participa activ la viața politică din patria sa. Pentru strălucitele victorii din Italia și datorită sentimentelor sale antiromane, păstra multă simpatie în păturile de jos și mijlocii. În schimb, aristocrația punică îl dușmănea din cauza pierderii coloniilor, fiind nemulțumită și din pricină că trebuia să suporte datoriile de război. Cartagina nu cunoscuse prăpădul îndelungat al unui război la ea acasă și ogoarele ei erau nedevastate. Prosperitatea economică a Cartaginei se refăcea treptat sub ochiul de bun administrator al lui Hannibal. În calitatea de comandant suprem al puținelor forțe militare punice, el nu părăsise gîndul unei noi ofensive împotriva Romei. Nădăjduia mult în colaborarea cu alte state din Orient, ca Macedonia și Siria, amenințate și ele acum de agresiunea romană. Roma nu uitase că Filip al V-lea făcuse alianță cu Hannibal după Cannae. Regele macedonean a fost atacat și înfrînt de romani. Un alt ambițios, care visa să refacă imperiul lui Alexandru Macedon, regele Antiochus al III-lea al Siriei, intrase și el în conflict cu romanii. Din Cartagina, Hannibal urmărea și chiar căuta să speculeze toate aceste evenimente din Orient. Punii din tabăra ostilă barcizilor raportau la Roma că Hannibal trimitea scri-

Antiochus III, regele Siriei

sori şi solii tainice lui Antiochus şi că : ...„sufletul lui este neînduplecat şi neîmpăcat, şi că vede cu durere cum punii stau cu braţele încrucişate, şi că nu pot fi treziţi decît prin zăngănitul armelor“ (Titus Livius, XXXIII, 45).

Desemnat „pretor“, apoi membru al consiliului de judecători, Hannibal descoperi în urma unei anchete că tezaurul statului era jefuit sistematic de către membrii influenţi ai Consiliului Suprem. El denunţă aceste furturi, ceea ce aduse o scădere a impozitelor şi oferi posibilitatea de a se plăti regulat datoriile de război. Dar asemenea dispoziţii înţelepte îi aduseră şi mai mulţi duşmani în Cartagina, iar Roma deveni mai grijulie faţă de rolul influent al lui Hannibal la el acasă. În cetatea celor şapte coline, singurul care lua apărarea lui Hannibal în senat era tocmai învingătorul său de la Zama. O puternică

partidă antipunică din sînul senatului roman, alcătuită mai ales din oameni de afaceri, urmărea cu invidie reînflorirea Cartaginei sub administrația lui Hannibal. Bănuit pentru legăturile sale cu regele sirian, Hannibal își pregătise fuga din timp. De îndată ce o solie romană a debarcat la Cartagina, cu o lungă și secretă listă de acuzații împotriva sa, el s-a ascuns. Într-o noapte și o zi, în haine obișnuite, însoțit de doi prieteni devotați, Hannibal a străbătut călare 120 km, pînă la un palat al său de pe malul mării, unde îl aștepta o corabie încărcată cu lingouri de aur și argint (195 î.e.n.). Păcălind și pe marinarii dintr-un port vecin, toropiți de somn și de vinul oferit de Hannibal, el fugi într-o noapte spre răsărit. Două corăbii rapide l-au urmărit zadarnic. I s-a dărîmat casa din Cartagina și bunurile i-au fost confiscate.

După o plutire tainică, fugarul a vizitat orașul Tyr, unde a fost primit cu tot felul de onoruri, ca în a doua patrie a sa. După cîteva zile de la debarcare, Hannibal se prezenta la curtea regelui Antiochus, primit și îmbrățișat cu căldură de către acesta. Era tocmai momentul cînd se pregătea lupta Siriei cu Roma. Pînă aci, regele șovăia, dar de îndată ce Hannibal a devenit consilierul său militar, pregătirile pentru război au fost grăbite. Hannibal cerea 100 vase de luptă și un corp expeditionar format din 11 000 de oameni, cu care să debarce în Cartagina și Italia. În Cartagina pusese la cale un complot, descoperit la timp de autoritățile punice. De aceea, Roma lăsă mînă liberă lui Massinissa de a jefui teritoriul cartaginez.

Moartea lui Hannibal

O solie romană se prezenta la curtea lui Antiochus și cerea explicații în legătură cu rolul lui Hannibal la curtea regală. Din acel moment scade influența lui Hannibal la curte și o dată cu aceasta a fost părăsit proiectul unei expediții în apus, propusă de Cartaginez. Planul de război fu perfectat fără participarea lui Han-

nibal. În locul unei expediții în Italia, se preferă o debarcare în Grecia ; alianța cu Macedonia, sugerată de Hannibal, nu se realiză. Mai tîrziu, Antiochus va recunoaște că singur Hannibal văzuse bine lucrurile, regreta că nu-l ascultase și-l elogia, ca pe „un om prevăzător, aproape ca un proroc al tuturor întîmplărilor de pînă aci... singurul care prevestea lucruri adevărate și le arăta cu sinceritate" (Titus Livius). Sirienii au fost bătuți și alungați din Grecia. În fața invaziei romane inevitabilă în Asia Mică, Antiochus a încredințat lui Hannibal comanda unei părți a flotei, ca să păzească trecerea prin Marea Egee. Cartaginezul a eșuat în această misiune. Împreună cu alți amirali ai regelui a fost înfrînt în lupta navală de la Sida. Insuccesul înlesni armatelor consulului Lucius Cornelius Scipio (însoțit de fratele său Africanus) ca să treacă strîmtoarea Dardanele și să bată pe sirieni la Magnesia, luptă la care Hannibal nu a participat.

Prevăzînd din timp dezastrul, Cartaginezul își reîncărcase aurul pe corabia cu care fugise din patrie și căuta un alt loc de refugiu. Era convins că va fi cerut viu sau mort lui Antiochus, deoarece romanii declaraseră că... „niciodată nu va fi pace sinceră între poporul roman și acel stat unde se va găsi Hannibal. Înainte de orice, pe acesta îl cerem" (Titus Livius, XXXVII, 45). De pe coastele Asiei Mici, fugarul dispăru misterios și deocamdată se ascunse în orașul Gortyna din Creta. Acolo nu-și putu tăinui mult timp prezența, din cauza încărcăturii de aur. Amenițat a fi jefuit și arestat, șiretul cartaginez reuși să-i păcălească și pe cei din Gortyna, de unde, cu misterioasa sa corabie, dispăru fără urmă.

Fugarul își găsi un nou azil, la curtea regelui Prusias al Bithyniei, un stat din Asia Mică, situat lîngă Bosfor. Mai mult timp, avu și acolo calitatea de consilier militar regal secret și pregăti campanii militare împotriva statului Pergam, un aliat al Romei. În cele din urmă, spionii romani îl descoperiră și i se ceru energic lui Prusias ca să-l predea. Regele nici nu-l predă și nici nu-l apără pe fugar, lăsînd în seama spionilor romani rezolvarea capturii dorite cu atîta rîvnă. În orașul Ni-

comedia din Bithynia, Hannibal îşi construise o casă pe malul mării, întărită şi cu multe ieşiri. Acolo se trezi blocat de spionii romani. Cel mai înverşunat duşman al Romei bău otrava ce o păstra cu el în permanenţă. Titus Livius (XXXIX, 51) descrie astfel sfîrşitul eroului: „Hanibal, care întotdeauna prevăzuse un asemenea sfîrşit al vieţii sale, şi pentru că îşi da seama că ura romanilor împotriva sa este de neispăşit, şi pentru că nu se bizuia cîtuşi de puţin pe încrederea oferită lui de Prusias, ba chiar avusese dovezi de uşurătate din partea acestui rege, se temea de sosirea lui Flaminius (la curtea lui Prusias), fiindcă o socotea aducătoare de nenorociri. El îşi făcuse şapte ieşiri la locuinţa sa, pentru că, fiind pîndit de primejdii din toate părţile, voia să aibă la îndemînă totdeauna ceva pregătit pentru fugă. Unele ieşiri erau tainice, pentru ca să nu fie înconjurate de străji. Numai că puterii asupritoare a regilor e în măsură să nu-i rămînă nimic neştiut, atunci cînd vrea să afle ceva. De aceea, de jur împrejurul casei lui Hannibal au fost întesate străji, astfel că nimeni nu se mai putea strecura de acolo în afară. Cînd lui Hannibal i s-a dat de veste că în pridvorul casei sale se găsesc ostaşii regelui, încercînd să fugă pe uşa din spate, care era mai lăturalnică şi avea ieşirea cea mai tainică, şi simţind că şi aceasta este astupată de ostaşii sosiţi repede acolo, şi că totul este închis de jur împrejur, în urma distribuirilor de străji pretutindeni, a cerut otrava pe care o avea de multă vreme pregătită pentru asemenea cazuri. «Hai să scăpăm odată poporul roman de o grijă atît de îndelungată, de vreme ce e de părere că de prea multă vreme aşteaptă sfîrşitul unui bătrîn ca mine»“... „Hannibal, strigînd apoi să cadă blestemele asupra capului şi regatului lui Prusias şi invocînd zeii ospitalităţii ca martori ai călcării credinţei de către Prusias, sorbi cupa“. Avea acum 65 de ani (anul 186 î.e.n.). În acelaşi an se sfîrşea şi învingătorul său de la Zama.

■

Datele biografice despre familia lui Hannibal sînt cu totul sărace. În afară de cei doi fraţi mai mici, Has-

drubal şi Mago, mai cunoaştem două surori ale sale, dintre care una se căsătorise cu Hasdrubal cel Frumos. După unele ştiri romane, marele duşman al Romei fusese căsătorit cu o spaniolă din oraşul Castulo, dar nu a avut copii. Hannibal cunoştea mai multe limbi. În anturajul său sînt semnalaţi oameni de cultură, ca grecii Seilenos şi Sosilos, care au scris cîte o istorie a vieţii şi faptelor lui Hannibal. Soarta a făcut ca din antichitate să nu ne fi rămas nici un portret sigur al lui Hannibal. Datorită faptelor lui de arme a avut mulţi admiratori în decursul a două milenii de la moartea sa. Unul dintre marii lui admiratori a fost şi împăratul Septimius Severus (193—211), născut în nordul Africii. Pe eroul de la Cannae îl cunoaştem azi numai din izvoarele istorice lăsate de către duşmanii săi romani şi din ale unor greci admiratori ai Romei, ca Polybios. Istoricul grec spunea despre el că a fost un om născut în cortul de comandant al tatălui său, cel mai viteaz dintre căpeteniile de oşti, hrănit şi crescut în mijlocul armelor, intrat de copil în rîndurile ostaşilor, comandant suprem din fragedă tinereţe, care a îmbătrînit cucerind numai biruinţe. Contrariat de feluritele păreri ce circulau asupra caracterului lui Hannibal, acelaşi Polybios găsea că: „Este greu a zugrăvi caracterul lui Hannibal, în funcţie de înrîuririle exercitate asupra lui de prieteni şi împrejurări. La Cartagina a lăsat amintirea unui om avar, iar la Roma, a unui om crud". În istorie, personalitatea lui Hannibal rămîne cunoscută prin două mari însuşiri: un genial strateg şi un neîntrecut diplomat. Armatele pe care le-a condus au avut o încredere oarbă în geniul lui de comandant. Pe cîmpul de luptă, ca principali colaboratori a avut pe fraţii săi de sînge şi cîţiva comandanţi de cavalerie formaţi la şcoala sa. Mulţi dintre marii comandanţi de oşti de mai tîrziu, ca Cezar şi Napoleon, au studiat cu pasiune tactica militară a Cartaginezului şi i-au fost mari admiratori.

Înfrîngerea lui Hannibal a deschis un întins cîmp de cîştiguri pentru oamenii de afaceri italici, negustori, plebei bogaţi şi generali prădalnici. Lumea rurală a sa-

telor pîrjolite de puni a căzut în mai mare sărăcie şi s-a dus în mare parte la Roma şi în alte oraşe, ca să trăiască din pomana statului şi a celor bogaţi.

DISTRUGEREA CARTAGINEI

Tradiţia istorică îl indică pe Cato cel Bătrîn ca autor moral al distrugerii Cartaginei. În discursurile sale invoca mereu fantoma lui Hannibal, care putea renaşte în Cartagina. Cînd îşi termina cuvîntările cu celebra frază : „Şi totuşi sînt de părere că trebuie distrusă Cartagina", senatorul se gîndea la concurenţa produselor agricole punice, mai ieftine decît cele romane. Cato nu a avut satisfacţia să vadă Cartagina în flăcări, dar lichidarea ei a fost pregătită de el şi de Massinissa, mort şi acesta cu cîţiva ani mai înainte de mistuirea cetăţii punice. La una dintre numeroasele provocări ale numizilor, cartaginezii au răspuns cu armele, fără a mai cere permisiunea Romei. Era o acţiune ce călca una dintre clauzele tratatului semnat după Zama, motiv ca romanii să-şi poată trimite legiunile sub zidurile Cartaginei. În zadar au încercat punii să-i îmbuneze pe romani, predîndu-le tot armamentul. După dezarmare, perfizii diplomaţi romani le-au transmis ultimatumul de a-şi muta oraşul la 15 km departe de mare. O atare dispoziţie însemna moartea economică a lui. Patriotismul punic s-a redeşteptat pentru o luptă desperată. Totul a fost sacrificat pentru război. Femeile şi-au oferit părul pentru corzi de arcuri, meseriaşii, uneltele de lucru pentru făurit arme.

Numai după doi ani şi jumătate de asediu, sub comanda celui mai bun general al lor, Publius Cornelius Scipio Aemilianus, nepotul învingătorului de la Zama, romanii au reuşit să ia cu asalt Byrsa, ultimul bastion de apărare al unor desperaţi. Orice tratative de capitulare au fost refuzate, spre a se împlini lozinca lui Cato. Oraşul a ars timp de 16 zile, a fost dărîmat pînă în temelii şi peste ruine s-a tras brazda blestemului, ca să nu mai fie locuit vreodată (anul 146 î.e.n.). Dărîmarea Cartaginei în-

semna întinderea unui inel de cuceriri în jurul Mediteranei, din care orgoliul roman va face ceea ce în antichitate se numea *mare nostrum*.

■

Fantoma lui Hannibal a stăruit mult timp în istoria Romei. Amintirea atîtor dezastre militare a creat în societatea romană o teamă perpetuă. Atunci cînd împotriva ei se ridicau alți dușmani periculoși, Roma depunea cele mai mari și mai dure eforturi spre a-i lichida, ca nu cumva să apară alți „Hannibali". Mai tîrziu, sub pretextul distrugerii acestor „fantome", romanii trec la cucerirea Orientului, a Africii nord-vestice, a Daciei și a altor regiuni. Jugurta, regele Numidiei, Mitridate al VI-lea Eupator, stăpînul ținutului din jurul Mării Negre, Decebal, vulturul Carpaților, au fost considerați ca noi „Hannibali", care amenințau dominația mondială a Capitoliului. După exemplul generalului punic, marii dușmani ai Romei de mai tîrziu au dus împotriva ei o luptă desperată și plină de neprevăzut. Au angajat-o într-un duel teribil, ce-i ducea pe ambii rivali spre prăpastie, în care unul se prăbușea fără putință de a se mai salva.

SPARTACUS*

SOCIETATEA ROMANĂ ÎN AJUNUL RĂSCOALEI LUI SPARTACUS

Antecedentele social-economice, cauzele imediate, însemnătatea răscoalei, precum și personalitatea lui Spartacus au fost înfățișate pentru prima dată în adevărata lor lumină, în operele clasicilor marxism-leninismului. Fulgerătoarea izbucnire a acestei răscoale reprezintă punctul culminant al unor transformări prin care trecuse Roma timp de un secol și jumătate. Victorioasă în războiul îndelungat și sîngeros dus cu Hannibal, Roma adoptă după anul 201 î.e.n. o politică externă agresivă și brutală. În cursul secolului al II-lea î.e.n. sînt înghițite o serie de state și popoare din Orient și Occident. Rînd pe rînd, generalii săi ambițioși și dornici de jafuri

* Apărută prima dată sub titlul *Răscoala lui Spartacus*, CRCCS și Ed. Științifică, București, 1963.

calcă în picioare Macedonia, Grecia, Asia Mică, Spania, Cartagina, Peninsula Balcanică și alte regiuni. Oriunde existau aur și alte bogății, ei născoceau pericole pentru statul roman și Senatul ordona expediții militare. Republica sclavagistă romană anexează multe regiuni, ridică prăzi imense. formate din metal prețios, obiecte de artă, dar mai ales sclavi, bogății ce se scurg spre Roma și Italia. Urmașii modeștilor păstori și plugari din „Cetatea celor șapte coline" au uitat vremurile lui Iunius Brutus și ale lui Cincinnatus, legendarii strămoși dați ca exemplu pentru viața lor modestă și cumpătată. Nobilimea romană trăiește în lux și se avîntă cu patimă pe arena politică, spre a obține dregătorii și comenzi militare, singurele aducătoare de bogății.

Deoarece această nobilime era exclusă de la operațiile de comerț și cămătă, cea mai mare parte din prada de război și-o investește în cumpărare de pămînt în Italia. Nobilimea senatorială a fost îndepărtată din comerțul maritim și din operațiile de cămătă prin legea tribunului poporului Claudius (220 î.e.n.). Această activitate trece mai ales în mîna cavalerilor, o tagmă avută pe care plebea dorea să și-o asocieze în luptele politice împotriva aristocrației. Fenomenul va contribui la creșterea latifundiilor italice, pentru a căror exploatare se folosesc la muncile agricole și pentru paza cirezilor de vite mii și mii de captivi de război transformați în sclavi. În acest chip, mîna de lucru plătită a omului liber aproape că dispăruse de pe aceste latifundii. Folosirea ei se recomandă numai pentru muncile sezoniere.

Micul proprietar din satele italice, ruinat de războaiele îndelungate și îndepărtate la care este obligat să participe, își vinde sau își ipotechează pămîntul. Ogorul lui este treptat înghițit în masa latifundiilor, iar țăranul emigrează la oraș, unde îngroașă rîndurile plebei hrănite de stat. Nici aici el nu găsește de lucru, deoarece, în ateliere sau în alte întreprinderi, sclavul i-a luat locul. După cum a arătat Marx, citînd pe istoricul economist Sismondi, pe atunci „proletariatul roman trăia pe socoteala societății,

pe cînd societatea modernă trăiește pe socoteala proletariatului“ [1].

În secolele II—I î.e.n., societatea sclavagistă romană cunoaște mari prefaceri sociale și economice, ca rezultat al politicii de anexiuni și de jaf organizate de către stat. O minoritate de latifundiari din tagma senatorială, ca beneficiari ai prăzilor din război și o clică de speculanți ai capitalului cămătăresc, adică oameni din tagma cavalerilor, domină viața economică și politică a republicii, în dauna țărănimii deposedate și a plebei muritoare de foame din Roma și orașele italice. Pe ogoare și în atelierele meșteșugărești găsește acum întîietate munca sclavilor, în locul celei libere, deoarece din tîrguri sclavii se cumpără cu un preț foarte scăzut. O atare marfă se furnizează din plin prin înrobirile de război și prin acțiunile piraților în Marea Mediterană. Sicilia, Italia sudică și centrală devin regiuni în care domină latifundiile exploatate de stăpîni prin munca a sute de sclavi.

Transformările sociale și economice din Italia ultimelor două secole î.e.n. se reflectă pregnant într-un pasaj din scrierile istoricului Appianus (secolul al II-lea e.n.), care scrie : „Căci cei puternici puneau stăpînire pe o mare parte a acestui pămînt, neîmpărțit încă (adică *ager publicus*, pămîntul statului — *D.T.*), fiind încredințați că, trecînd timpul, nimeni nu le va mai lua proprietățile. În ce privește terenurile învecinate și terenurile mici ale săracilor, unele dintre ele erau cumpărate prin tocmeală, iar altele se luau prin silă. Ei cultivau proprietăți mari — preferîndu-le ogoarelor mici — pe care le munceau cu sclavii cumpărați, cu plugari și păstori, pentru ca ogoarele să nu rămînă nelucrate din pricina înrolării în armată a oamenilor liberi. Totodată această proprietate le aducea un cîștig bun, datorită marelui număr de copii ai sclavilor lor, care se înmulțeau în voie, întrucît ei nu luau parte la expediții militare. De pe urma acestor împrejurări, cei puternici se îmbogățeau peste măsură de mult, în timp ce tagma sclavilor creștea în număr mare,

[1] K. Marx și F. Engels, *Opere alese în două volume*, vol. I, E.S.P.L.P., București, 1955, p. 240.

în întreaga țară. Italicii (țăranii — *D.T.*) scădeau mereu la număr, iar lipsa de bărbați se simțea tot mai mult, ca la unii care erau secătuiți de sărăcie, impozite și serviciu militar". De aceea cei bogați se foloseau pentru munca pămîntului de sclavi, iar nu de cetățeni liberi.

Consecințele acestei situații nou create se oglindesc și într-unul din discursurile puse în gura lui Tiberius Gracchus de către scriitorul Plutarh (secolului al II-lea e.n.), în care se denunță în chip zguduitor starea nenorocită a țărănimii italice din a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. : Chiar și fiarele sălbatice care trăiesc în Italia își au vizuinele și adăposturile lor, în timp ce oamenii care mor luptînd pentru Italia nu au nimic, în afară de aer și lumină. Ei sînt lipsiți de adăpost, fără un domiciliu permanent și pribegesc cu soțiile și copiii lor. Comandanții îi amăgesc pe soldați, îndemnîndu-i să lupte cu dușmanul pentru mormintele strămoșilor și pentru templele lor, în timp ce majoritatea romanilor nu au nici altar și nici morminte ale strămoșilor. Ei sînt numiți stăpînii lumii, dar n-au nici măcar un petic de pămînt".

Deși acest discurs reprezintă o prelucrare tîrzie, făcută de către biograful Plutarh, conținutul lui concordă cu știrile altor izvoare antice care înfățișează tabloul Italiei rurale din epoca frămîntărilor aduse de acțiunile reformei agrare inițiată de frații Gracchi. Lupta de clasă între **patricieni și plebei, pe de o parte,** iar pe de altă parte, între stăpîni și sclavi, devenise foarte ascuțită în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n. Condusă de frații Gracchi, plebea urbană și rurală a Italiei, începînd cu anii 133 î.e.n., deschide o luptă aprigă pentru recăpătarea pămîntului furat de nobilime din *ager publicus* sau acaparat din patrimoniul micilor proprietari de către latifundiarii tagmei senatoriale. Frații Gracchi au încercat, prin legile de împroprietărire a țărănimii alungate la oraș, să refacă mica proprietate rurală și să pună capăt abuzului latifundiarilor. Ei au căzut eroic la Roma apărîndu-și legea agrară.

Mult mai grăitoare pentru ascuțirea luptei de clasă între forțele antagoniste ale societății sclavagiste sînt cele două răscoale ale sclavilor sicilieni, izbucnite în anii

138 și 104 î.e.n. Tratamentul inuman al sclavilor din Sicilia — regiune clasică a latifundiilor — sclavi nehrăniți de stăpîni și legați în cătușe, duce la ridicarea lor în masă. În ambele rînduri, ei reușesc să-și creieze state ale sclavilor. Viața acestor sclavi a fost pregnant reliefată de către principalul istoric al răscoalelor menționate, Diodor din Sicilia (secolul I î.e.n.) :

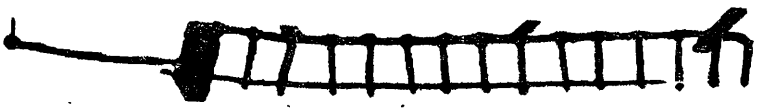

Obadă de legat sclavii în închisoare

„Sicilienii cumpărau un mare număr de sclavi. De îndată ce-i cumpărau, ei îi marcau cu fierul roșu, imprimîndu-le pe piele semnele lor. Sclavii tineri erau folosiți ca păstori, iar ceilalți după nevoie. Stăpînii îi copleșeau cu muncile și se îngrijeau prea puțin de hrana și de îmbrăcămintea lor".

De altfel aceasta era situația majorității sclavilor de la țară *(familia rustica)* din întreaga Italie. Ei erau legați cu cătușe și obligați a-și procura hrana prin furtișaguri de pe la vecini sau prin prădăciuni la drumul mare.

Secolul al II-lea și prima jumătate a celui următor î.e.n. a fost epoca celei mai mari dezvoltări a sclavajului roman. Punctul culminant îl formează epoca răscoalei lui Spartacus. În aceeași vreme, Roma are în față două situații grave : în interior se desfășurau războaiele civile, în care fuseseră antrenați și sclavii împreună cu sărăcimea de la orașe și sate, iar în afară se ridicau împotriva ei state și uniuni de triburi „barbare" amenințate de cotropirea romană. Luptele politice din Roma între cele două mari partide, *optimates și populares,* care tîrîseră republica în războaiele civile, au amestecat și pe sclavi în viața politică și electorală. Conducători politici de frunte, ca Marius, Cinna, Sulla și alții au apelat adesea la sprijinul sclavilor în răfuielile lor cu adversarii. La Appianus întîlnim subliniată grija lui Sulla de a atrage pe sclavii din casele dușmanilor săi și de a face din aceștia un puternic in-

strument de manevră politico-electorală : „El a înscris în rîndurile plebei, după ce i-a eliberat, pe sclavii celor asasinați, alegînd pe cei mai tineri și mai robuști, un număr de zece mii și proclamîndu-i cetățeni romani ; Sulla le-a dat numele de «cornelieni», după propriul său nume (Lucius Cornelius Sulla — *D.T.*), pentru a avea la dispoziția sa zece mii de oameni din rîndurile plebei, gata să-i asculte orbește poruncile".

Aceste fapte au avut loc cu zece ani mai înainte de răscoala lui Spartacus și ele au zdruncinat bazele sclavagismului roman. Mulți sclavi și-au denunțat stăpînii înscriși pe listele de proscripție ale sîngerosului dictator, ca să-și primească libertatea și o răsplată bănească.

GLADIATORUL SPARTACUS

În istoria societății sclavagiste romane, lume a sclaviei și a violenței, răscoala lui Spartacus a însemnat cea mai nobilă și măreață încercare de a răsturna pe calea armelor o orînduire în care sclavul era considerat doar unealtă de muncă grăitoare. În lucrarea sa *Despre stat,* Lenin a subliniat în fraze de granit însemnătatea istorică a acestei răscoale : „Spartacus a fost unul dintre cei mai mari eroi ai uneia din cele mai mari răscoale a sclavilor, care a avut loc cam cu două mii de ani în urmă. Timp de mai mulți ani, atotputernicul — după cum părea Imperiul roman — întemeiat în întregime pe sclavie, a fost zguduit de loviturile unei răscoale uriașe a sclavilor, care s-au înarmat și s-au adunat sub conducerea lui Spartacus, formînd o enormă armată" [1].

Lupta de clasă dintre sclavi și stăpînii de sclavi constituia manifestarea uneia dintre contradicțiile fundamentale ale Romei antice. Astfel se explică desele răscoale ale robilor ei împotriva exploatării sclavagiste. Ca

[1] V. I. Lenin, *Opere,* vol. 29, E.S.P.L.P., București, 1956, p. 465.

amploare și însemnătate istorică, cea condusă de Spartacus stă în fruntea tuturor acestora.

Însemnătatea evenimentului s-a reflectat timp de șase secole în paginile istoriografiei romane. El era pentru stăpînii de sclavi din vremea Imperiului roman o groaznică amintire. Teribila răscoală organizată de gladiatorul trac devenise un subiect la modă pentru scriitorii romani și greci, în momentele de grele încercări militare ale statului sclavagist roman. Atunci se scria mult și se comparau cu prezentul faptele din timpul războiului cu gladiatorii lui Spartacus.

Numele lui Spartacus apare menționat la 33 istorici și scriitori antici ca : Sallustius, Cicero, Cezar, Varro, Horatius, Titus Livius, Pliniu cel Bătrîn, Tacitus, Florus, Plutarh, Appianus, Eutropius, Orosius și alții. Ori de cîte ori izbucnea o răscoală a sclavilor, chiar de proporții mici, în sînul clasei exploatatoare se reîmprospăta atmosfera de îngrijorare a timpurilor lui Spartacus. Și atunci cînd Imperiul roman era frămîntat de revoltele populațiilor exploatate, opinia publică și istoricii acelor evenimente se gîndeau tot la Spartacus. Cînd istoricul Tacitus descrie răscoala din Numidia (Tunisia), organizată de localnicul Tacfarina, fost și el soldat roman, o compară, ca organizare și strategie militară, cu aceea condusă de Spartacus și numai astfel îi poate explica durata (17—24 e.n.). Doar amintirea lui Hannibal trezea în mintea sclavagiștilor romani aceleași temeri înfricoșătoare pe care i le provoca amintirea gladiatorului trac.

Dacă descrierea faptelor de arme ale lui Spartacus apare incompletă și adesea contradictorie la acești autori antici, în schimb toți sînt de acord asupra amploarei răscoalei și a bunei ei organizări. Cu toții recunosc calitățile lui de mare comandant, eroismul, umanitarismul, caracterul nobil, cinstea și dezinteresul său material. Ei rămîn uimiți de faptul că acest „barbar", născut în văile cu păduri sălbatice ale Traciei, dotat cu o forță fizică excepțională, a știut să organizeze și să disciplineze o armată eterogenă, vorbind limbi diferite, adesea anarhică și dornică doar de pradă ușoară. Scriitorii moraliști nu uită să arate că în tabăra răsculaților era interzisă folosirea obiectelor de metal prețios, că prada se împărțea în

mod frățesc la toată lumea, iar comandantul — contrar generalilor romani — primea o cotă egală cu a celui mai modest luptător. Alți scriitori, preocupați a extrage din istoria militară exemple de tactică și strategie, au descoperit la Spartacus o mulțime de „vicleșuguri militare", demne de marii comandanți de armate. Toate acestea îl determinau pe un scriitor roman din secolul al III-lea e.n (Ampelius) să afirme că niciodată statul roman, cu excepția războiului cu Hannibal, nu s-a găsit în fața unei mai mari primejdii ca aceea provocată de răscoala lui Spartacus.

Patria lui Spartacus

În al doilea deceniu al secolului I î.e.n., regele Mitridate al Pontului (stat în nordul Asiei Mici) ridicase în răsărit steagul unei revolte generale împotriva romanilor. Apelurile regelui au găsit ecou și printre triburile tracice de la sud de Balcani, unde răzvrătirea a ținut mai mulți ani. După unii istorici, Spartacus nu ar fi fost străin de răscoala pentru libertate a triburilor tracice.

Spartacus — Spartakos este un nume specific tracic, răspîndit și la regii din regatul bosforan (Crimeea și Cuban). Geograful Eratostene (secolul al III-lea î.e.n.) menționează în Tracia un oraș denumit *Spartakos*, toponimic ce ar putea fi pus în legătură cu regiunea în care avea să se nască, mai tîrziu, conducătorul sclavilor răsculați. Mai multe inscripții grecești și latinești înregistrează în ele nume de persoane identice cu ale eroului. Autorii antici (ca Florus, Plutarh, Appianus etc.) vor denumi marea răscoală : războiul lui Spartacus *(bellum Spartacium)*. De asemenea, toate știrile antice îl socotesc originar din Tracia, o regiune muntoasă situată între Munții Balcani și Marea Egee, influențată de cultura greacă, mai puțin de cea latină. În văile pădurоase ale Munților Rodope trăiau numeroase triburi trace războinice, obișnuite cu clima aspră a muntelui și cu lipsurile materiale. Din aceste ținuturi semibarbare, stăpînirea romană va recruta unele elemente militare, valoroase prin forța lor

fizică și spiritul de combativitate. Se cunosc diferitele cohorte de infanterie și escadroane de cavalerie romane în cadrul trupelor auxiliare, alcătuite din recruți traci. O diplomă militară romană, acordată de împăratul Claudius I (41—54 e.n.), menționează ca beneficiar pe un Sparticus, din tribul Bessilor — desigur un conațional de mai tîrziu al lui Spartacus. În perioada de mare criză a lumii romane, în secolul al III-lea e.n., soldații și ofițerii traci din armata romană au avut un rol important pentru salvarea de la prăbușire a imperiului sclavagist roman. Unul dintre ei, Maximinus Thrax (235—238), păstor de pe plaiurile tracice, prin forța sa fizică și bravura militară, a ajuns să îmbrace și purpura imperială.

Viața lui Spartacus anterioară răscoalei sale ne rămîne necunoscută. Dînd crezare celor mai autorizați istorici antici ai răscoalei lui Spartacus (Florus, Appianus și Plutarh), el a fost recrutat ca soldat într-o unitate auxiliară romană, de unde a dezertat, din motive necunoscute. Plutarh pretinde că el era de neam păstoresc nomad, ceea ce pare posibil dacă ne gîndim că păstoritul constituia ocupația de bază a triburilor tracice. Dezertorul a fost urmărit, prins, și, conform legilor romane, vîndut ca sclav, desigur cu o mare sumă de bani pentru că — după spusele lui Sallustius — era un om dotat cu o mare forță fizică și sufletească. Locul lui nu putea fi de acum decît în corpul gladiatorilor. Același istoric ne-a transmis și știrea că Spartacus era căsătorit cu o femeie tracă de țară, care ar fi stat cu el în captivitatea de la Capua și apoi l-ar fi însoțit tot timpul, cît a durat răscoala. După terminarea răscoalei, s-au creat numeroase legende în jurul eroului. Astfel, se spunea că atunci cînd fusese adus la Roma spre a fi vîndut ca sclav, în jurul feței lui s-ar fi zărit un șarpe. Soția sa, care poseda darul profetic de la zeul Bacchus, fiind o ghicitoare experimentată, a văzut în această întîmplare un viitor strălucit pentru Spartacus. O atare povestire (pe care o întîlnim la Plutarh) este una dintre multele credințe în minuni, specifice mentalității unor istorici antici și gustate de lectorii cu o slabă cultură științifică. Dar nu este exclus faptul că în afară de forța sa fizică și iscusința la scrimă, popularitatea lui Spartacus să fi crescut și prin descîntecele și

leacurile băbeşti tămăduitoare pe care le oferea soţia să gladiatorilor bolnavi sau răniţi. Este însă sigur că el se bucura printre elevii şcolii de gladiatori de mult prestigiu, şi aşa se explică alcătuirea unei conjuraţii atît de numeroase. Unii cercetători bănuiesc că el devenise aci profesor de scrimă *(doctor)*. Prestigiul acestor abili mînuitori ai sabiei era atît de mare, încît adesea erau trimişi periodic pe lîngă legiuni ca să-i înveţe pe soldaţii romani meşteşugul armelor.

Şcoala gladiatorilor de la Capua

Nu ştim prin ce împrejurări (după ce fusese vîndut ca sclav în piaţa din Roma), Spartacus ajunsese în cazarma şcolii unui *lanista,* negustor de carne vie, din oraşul Capua, cu numele Cn. Cornelius Lentulus Batiatus, unde îl găsim în anul 74 î.e.n. Noul stăpîn era proprietarul a sute de elevi gladiatori pe care, după ce îi iniţia în mînuirea spadei, tridentului şi plasei, îi vindea ori îi închiria unor oraşe sau particulari italici ca să fie aruncaţi în arene. Conjuraţia ce se organizase în mare secret, precum şi numărul mare de participanţi la ea sînt dovezi că în şcoala lui Batiatus se aplica gladiatorilor un regim foarte aspru. În şcoala din Capua erau mulţi gladiatori germani, celţi şi traci, fraţi de suferinţă cu Spartacus. Ei vor participa în număr mare la conjuraţie, iar pe timpul răscoalei vor fi luptători neînfricaţi. Plutarh face aluzie la tratamentul dur ce exista în această şcoală, cînd spune că gladiatorii erau ţinuţi ca într-o închisoare, ca să nu încerce o acţiune necugetată. Era o nedreptate a stăpînului care-i cumpărase şi-i obliga, fără voia lor, să-şi verse sîngele în arenă.

Spectacolele de gladiatori fuseseră împrumutate de către romani de la vecinii lor, etruscii. Ele căpătaseră o mare popularitate încă din vremea republicii, ca sub imperiu să se răspîndească pe întregul cuprins al statului roman. Ca jocuri oficiale, oferite public de particularii bogaţi, apoi de stat, ne apar numai din anul 105 î.e.n.

Jocurile aveau loc în arene special amenajate ; mai tîrziu, în amfiteatre. La început apăreau în arenă numai gladiatori înarmați și se luptau între ei, ca mai tîrziu să se introducă și fiare sălbatice pe care aceștia trebuiau să le înfrunte. Se cunosc astăzi peste 125 de amfiteatre construite din piatră în diferite provincii ale Imperiului roman. Dintre cele mai importante au fost amfiteatrele din Roma (Colosseum sau amphitheatrum Flavium), Verona, Pola, Capua, Pompei, Puteoli, Syracusa (toate în Italia), Arles și Nîmes (Franța), Sarmizegetusa (Dacia). Pe teritoriul patriei noastre au mai existat amfiteatre pentru luptele de gladiatori la Porolissum (Moigrad în nordul Transilvaniei) și la Tomis (Constanța), de unde avem păstrate cîteva pietre de mormînt ale acestor luptători, între care și a lui Skirtos din Dacia. Gladiatorii se recrutau dintre condamnații la moarte sau la muncă silnică, dintre sclavi sau liberți, mai rar din rîndul sărăcimii libere. Un contingent de seamă îl alcătuiau prizonierii de război sau sclavii capturați din ținutul unor triburi războinice, cum au fost celții (galii), germanii, tracii și dacii. Pentru vigoarea lor, cei mai căutați — în timpul republicii — erau galii și tracii.

Așa-zișii *lanistae* cumpărau și instruiau pe acești oameni pentru spectacolele de arenă. Ei posedau școli speciale de antrenament cu profesori de scrimă *(doctores)* selecționați dintre gladiatorii bătrîni. În aceste cazărmi-școli se aplica un regim dur în ceea ce privește programul, hrana și supravegherea gladiatorilor, considerați, din punct de vedere social, ca făcînd parte din rîndul sclavilor. Orașul Capua fusese unul dintre marile centre ale școlilor italice de gladiatori — numit în vremea republicii „cartierul general al gladiatorilor". Se cunosc mai mulți bogătași din Roma care își instruiau gladiatorii la Capua. Între aceștia se găseau prin anii 105 î.e.n. un oarecare Aurelius Scaurus (fost consul), apoi însuși Cezar, posesor pe la anul 49 î.e.n. al unei trupe de gladiatori, în același oraș.

O atare școală-cazarmă a gladiatorilor ne este mai bine cunoscută din descoperirile arheologice de la Pompei.

Clădirea poseda o vastă curte centrală (55×44 m), înconjurată de un portic cu coloane, în spatele căruia se rînduiau 66 de camere (de mărimea 4×4 m), ce puteau adăposti 122 de gladiatori. La etaj existau alte locuințe, destinate personalului de instrucție. Aci, locul central îl deținea apartamentul ocupat de *lanista,* loc din care stăpînul putea supraveghea exercițiile din curte. Pe pereți se puteau vedea diferite picturi cu trofee și scene de lupte. Una dintre camere era folosită ca magazie de arme, și din ea s-au scos piese foarte frumoase. Nu lipsea nici închisoarea în care săpăturile arheologilor au descoperit trei schelete în lanțuri, desigur ale unor gladiatori ce-și ispășeau pedeapsa în timp ce a survenit erupția Vezuviului din anul 79 e.n.

După specificul armamentului și tactica de luptă, gladiatorii constituiau mai multe categorii de luptători. Aveau denumiri ce aminteau adesea numele popoarelor de unde fuseseră aduși (samnitul, tracul, galul, dacul etc.). De la istoricul Florus aflăm că Spartacus fusese gladiator *mirmillo* (sau *murmillo),* la spectacole opus unui *retiarius.* Un mirmillo purta *armatura Gallica :* scut lung și ușor, cască și sabie lungă cu două tăișuri. Își căpătase denumirea de la un pește de mare cu același nume, a cărui imagine o purta pe cască. *Retiarius* era asemănător cu pescarul, deoarece purta pe lîngă arma cu trei dinți (tridentul) și o plasă, în care căuta să-l prindă pe *mirmillo.* O reprezentare caracteristică în ceea ce privește aspectul unui *mirmillo* există la muzeul Ermitaj din Leningrad. Pentru un *retiarius* posedăm și pe teritoriul Daciei o modestă reprezentare, descoperită la Apulum (Alba Iulia), unde se pare că funcționa un amfiteatru în perioada stăpînirii romane. Pe o cărămidă aflată în această localitate este schițată figura grosolană a unui asemenea gladiator cu numele Herculanus. El ține în mîna stîngă arma sa caracteristică de luptă — tridentul — iar în cea dreaptă poartă o coroană, semnul victoriei pe arenă. În spatele lui mai apare un obiect în formă de scară, pare-se o stîngace reprezentare a plasei cu care căuta să prindă pe adversarul său *mirmillo.*

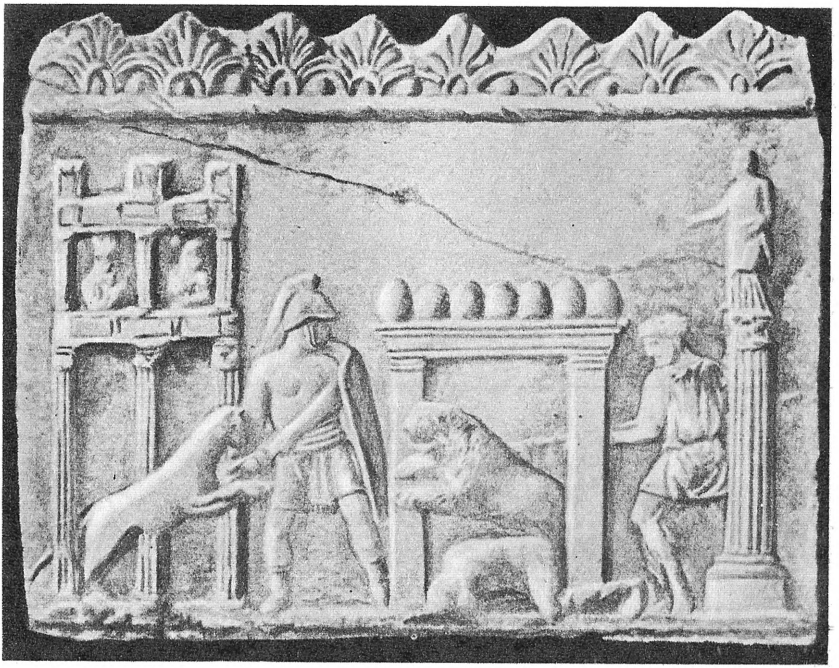

Gladiatori luptînd cu fiarele sălbatice într-un circ.

Piatra de mormînt a gladiatorului Skirtos din Dacia, mort la Tomis

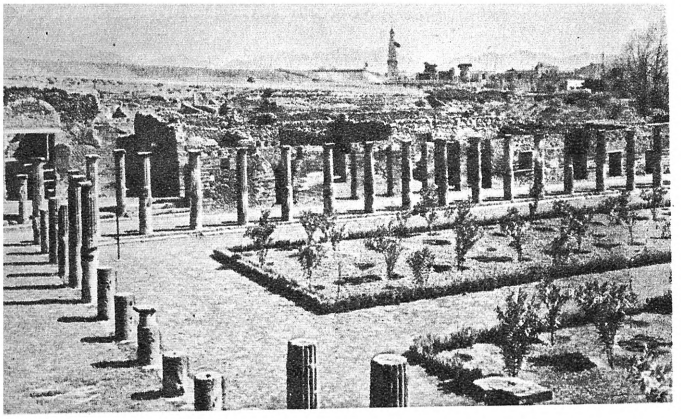

Cazarma gladiatorilor din orașul Pompei

Muntele Vezuviu (pictură pompeiană)

Lupte de gladiatori (relief roman)

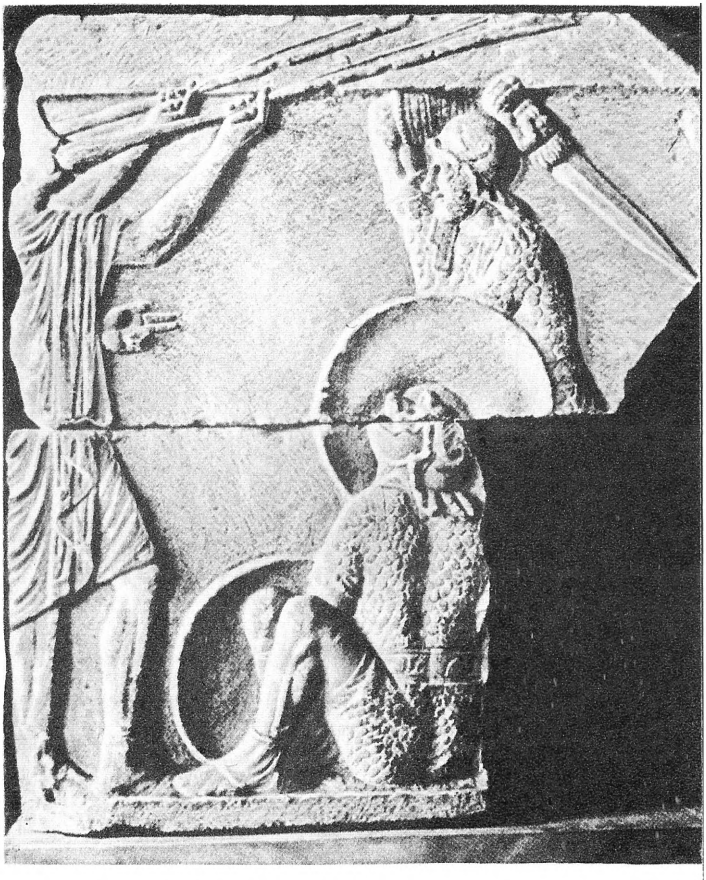

Vînzarea unui sclav (relief)

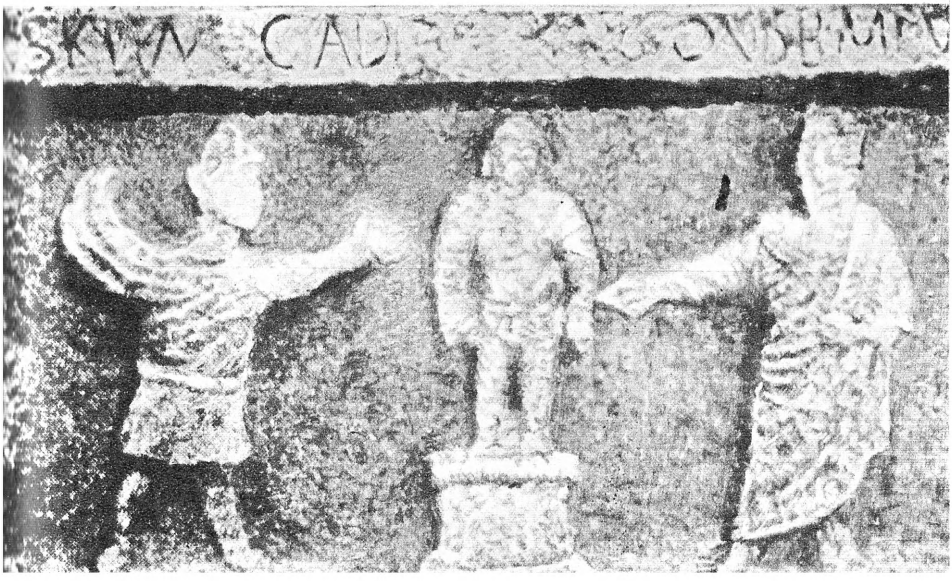

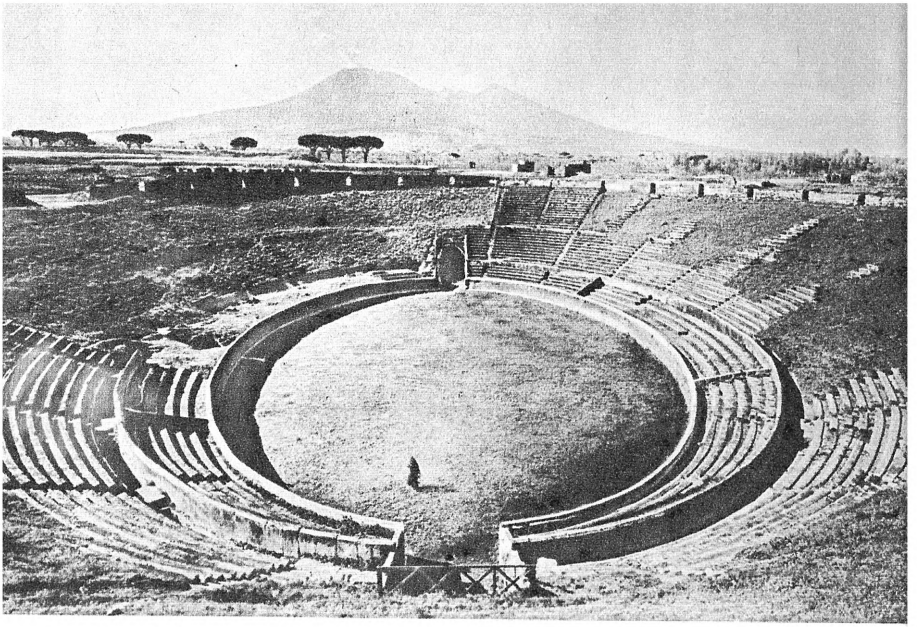

Amfiteatrul din orașul Pompei

Via Appia, de-a lungul căreia au fost răstigniți cîteva mii de sclavi răsculați

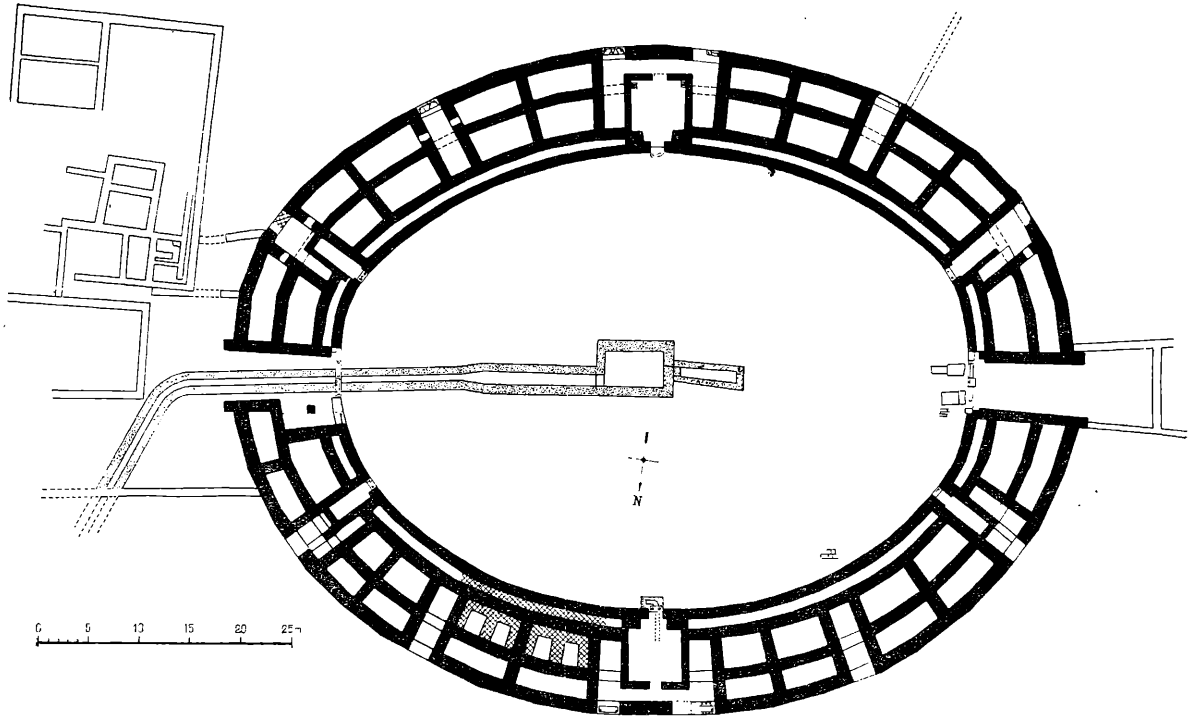

Planul amfiteatrului roman de la Sarmizegetusa

Momentul pentru dezlănțuirea răscoalei fusese bine ales de către Spartacus. În anul 74 î.e.n. o foamete pricinuită de o recoltă proastă adusese la sapă de lemn pe micii cultivatori italici. Oamenii liberi care munceau pe latifundiile senatoriale sau în întreprinderile meșteșugărești de la orașe ale unor proprietari de ateliere nu găseau de lucru și erau aruncați pe drumuri. La Roma, situația politică era foarte încordată și toți cei ce suferiseră de pe urma dictaturii lui Sulla (mort în anul 79 î.e.n.) se grăbeau acum să-și recapete bunurile pierdute. Cîrma republicii se găsea încă în mîna partidului optimat, sprijinit de Senat și de nobilimea latifundiară a Italiei. Partidul popularilor, ca reprezentant al intereselor maselor plebeene de la oraș și sat, se pregătea de luptă, refăcîndu-și puterea politică zdrobită prin regimul dictatorial al lui Sulla. La Roma, o serie de oameni ambițioși își căutau loc în arena politică spre a specula o situație tulbure în stat. Trupele de elită ale republicii, formate din legionarii italici, erau plecate pe teatrele de război din Spania, Orient și Balcani, ca să lupte împotriva mișcării de eliberare a unor popoare sau să lichideze ambițiile unor dușmani ai constituției lui Sulla.

La complotul organizat de Spartacus, în înțelegere cu alți doi gladiatori, Crixos și Oinomaos, aderă peste 200 de gladiatori din școala lui Batiatus. Mai înainte de a fi trecut la acțiune ei sînt denunțați de un trădător. De frica stăpînului, 50—70 dintre ei fug în grabă (cifra celor ce evadează variază la diferiții autori antici).

Că Spartacus a fost principalul organizator al conspirației rezultă din ceea ce spune Appianus, cum că... „a convins cam vreo 70 de oameni dintre tovarășii săi să-și pună viața în primejdie pentru libertate, mai degrabă decît să se ofere în spectacol la circ".

Evadarea s-a produs în pripă și forțat. Armele fiind închise și bine păzite în magazia cazărmii, ei nu au avut posibilitatea să se înarmeze pe loc. După ce au forțat pe paznicii de la porțile cazărmii, grupul a intrat într-o prăvălie în care se vindeau cîrnați și fripturi. De acolo s-au

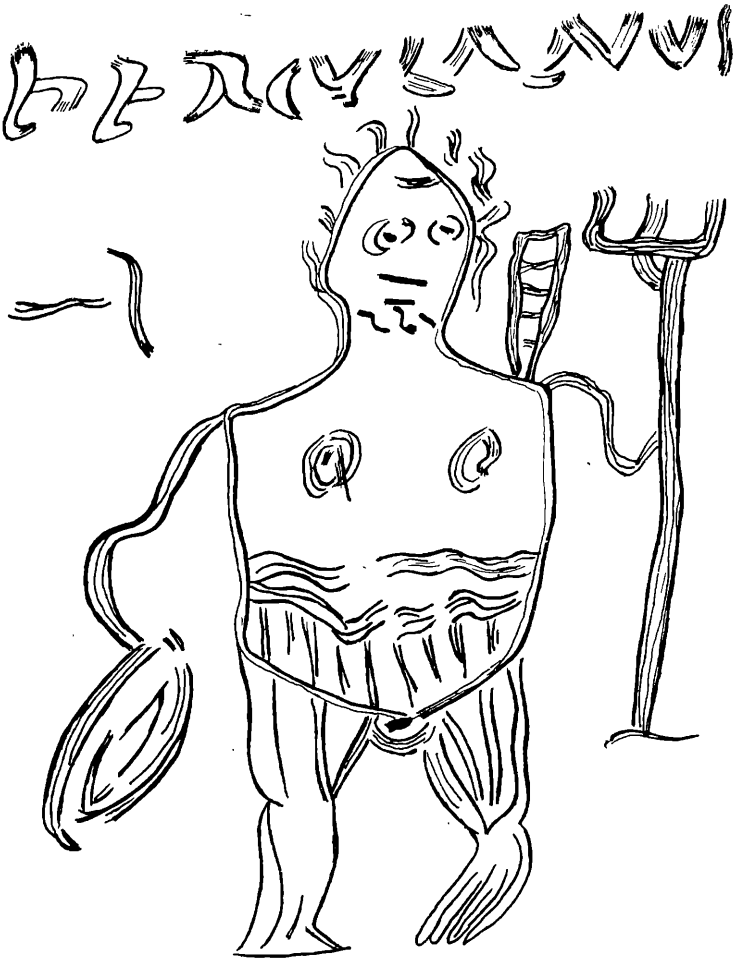

Gladiatorul Herculanus din Apulum (Alba Iulia)

înarmat cu cuțite mari, satîre și frigări din fier — acestea fiind primele arme de luptă ale armatei lui Spartacus. Cu ele vor înfrînge, în drum, pe urmăritorii trimiși de Batiatus, pe care îi dezarmează. Pe șoseaua de la Capua la Neapolis, fugarii — după spusele lui Plutarh — mai au norocul să întîlnească niște căruțe încărcate cu arme și echipament de gladiatori, ce se transportau într-un alt oraș, pe care, de asemenea, ei pun mîna. Vîlva produsă de evadarea celor 70 de gladiatori determină și pe alți sclavi întîlniți în drum să-i urmeze spre muntele vulcanic Vezuviu. Tot acum se organizează și comandamentul cu un fel de stat-major al răsculaților. Spartacus este ales șef suprem, deoarece, după mărturisirea lui Plutarh, în afară de forța lui fizică, era dotat cu un curaj extraordinar, la care se adăugau prudența și cumpătarea, calități mai mari decît norocul său și „demne mai degrabă de un grec decît de un barbar". Ajutoarele sale imediate erau galul Crixos, om îndrăzneț ca și Spartacus, dar adesea nesupus ordinelor comandantului, apoi un alt gladiator Oinomaos, se pare un sclav din Orient, căzut în primele lupte de pe Vezuviu. Grupul celor circa 70 de gladiatori fugiți din Capua va forma nucleul de instrucție, de organizare și de conducere a operațiilor răsculaților. Ei învățau pe cei ce veneau sub steagul lui Spartacus cum să mînuiască armele și le insuflau curajul de a merge la luptă, înfruntînd moartea. Spartacus îi convinge pe toți acești tovarăși de răscoală de necesitatea luptei pentru libertate.

Unele izvoare antice atribuie lui Spartacus, ca primă intenție, trecerea sa cu 2 000 de partizani în Sicilia, ca să reaprindă acolo focul răscoalelor sclavilor, nu de multă vreme potolit și pentru care era necesară doar o slabă scînteie. Primele succese ale răsculaților și proiectele mari ale lui Spartacus îl determină pe istoricul Florus să scrie cu amărăciune că sclavii nu erau mulțumiți numai că reușiseră să-și sfarme cătușele robiei, dar acum mai doreau să se și răzbune pe foștii lor stăpîni.

Mentalitatea cu care a fost privită de către sclavagiștii romani răscoala lui Spartacus apare evidentă în felul cum o judecă Florus, unul dintre istoricii romani din vremea Antoninilor. În proza sa declamativă, patetică, exclama-

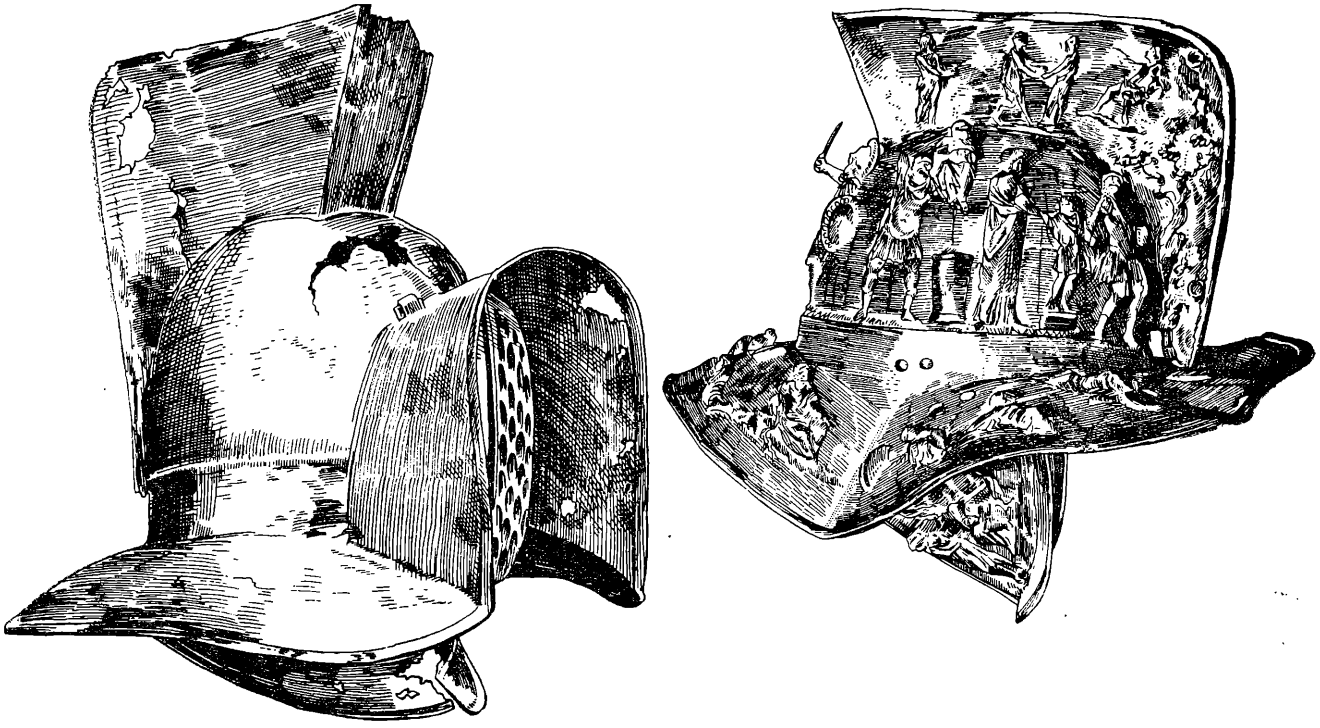

Căşti de gladiatori descoperite la Pompei

tivă şi lipsită de o concepţie filozofică proprie, folosind un stil literar exaltat şi emfatic, el se adresează cu aceste cuvinte cititorului : „Poate că în adevăr, vei suporta ruşinea războiului sclavilor, căci deşi ei înşişi sînt loviţi întru totul de soartă, totuşi sînt o altă speţă de oameni şi-i putem considera ca un lucru bun în favoarea libertăţii noastre. Nu ştiu ce nume să dau războiului aţîţat sub conducerea lui Spartacus, cu atît mai mult cu cît sclavii au luptat şi gladiatorii i-au condus. Acei oameni (gladiatorii — *D.T.)* au o soartă înjositoare, iar ceilalţi (sclavii — *D.T.),* şi mai rea, deoarece la nenorocirea lor au adăugat şi batjocura noastră".

Istoricul face distincţie netă între cele două clase principale ale societăţii sclavagiste, oamenii ce se bucurau de libertate şi sclavii. El arată apoi un dispreţ total faţă de răsculaţi, cărora nu le putea atribui cinstea de a fi purtat un război normal *(bellum)* cu romanii, deoarece erau fiinţe inferioare, dar totuşi necesare stăpînilor. Din cele arătate rezultă de asemenea rolul conducător şi organizatoric deţinut de gladiatori în sînul masei de sclavi răsculaţi.

ÎNCEPUTUL RĂSCOALEI

Vezuviul — „prima arenă" a răscoalei gladiatorilor

Cu ai săi, Spartacus se retrage în craterul Vezuviului din care, după cum spune Florus, îşi va face o „primă arenă" de război. Pentru un grup de fugari locul era foarte bine ales, acesta fiind o citadelă naturală de apărare şi cu posibilităţi de aprovizionare prin prăzi luate de prin împrejurimi. La poalele muntelui se găseau multe ferme *(villae rusticae)* prospere, aparţinînd unor bogătaşi care locuiau la oraş. În apropiere se aflau de asemenea oraşe de seamă ca Neapolis, Pompei, Herculanum, Cumae,

Nola etc., din care răsculații își puteau procura cele trebuitoare.

În republica romană, asemenea răscoale ale unor grupe de sclavi care ajungeau cîteodată pînă la cîteva sute de oameni erau așa de frecvente, încît autoritățile nu luau măsuri imediate, ci așteptau ca ele să se împrăștie de la sine. Numai cînd numărul nemulțumiților creștea mereu și ei deveneau prea periculoși, se trecea la măsuri polițienești sau militare organizate. Cam așa s-au petrecut lucrurile și cu grupul gladiatorilor cuibăriți în craterul Vezuviului, unde ei vor sta aproape un an, fără a fi urmăriți îndeaproape. Numai cînd începu exodul sclavilor fugari spre această citadelă naturală și cînd cetele lui Spartacus își vor extinde — pentru nevoile aprovizionării — acțiunile pe regiuni din ce în ce mai întinse, se vor lua măsuri militare de seamă împotriva lor.

Pe vremea aceea, Vezuviul nu era ceea ce este astăzi. Cuvîntul „Vesuvius" înseamnă „munte de foc" *(Vesbius mons)*. Vulcanul cunoscuse o intensă activitate eruptivă în perioada cuaternară. După aceea el intrase în amorțire și numai mișcările scoarței pămîntului din regiune mai aminteau pericolul de a se putea reaprinde. În descrierea ce i-o face geograful Strabo (la începutul erei noastre), se vorbește de un con vulcanic stins, acoperit cu culturi horticole și viticole, pînă în apropiere de vîrf. Pe culme era neproductiv și acoperit de cenușa care amintea lava pe care o aruncase din craterul său în formă de amfiteatru. Descrierea lui Strabo și a altor autori antici ne este confirmată de trei reprezentări picturale ale vulcanului, descoperite pe pereții caselor din Pompei și Herculanum, executate deci mai înainte de catastrofa din anul 79 e.n., cînd vulcanul și-a redeschis craterul și a nimicit înfloritoarele orașe Pompei, Herculanum și Stabia. Cea mai reușită și mai bine păstrată dintre cele trei picturi este o frescă de la Pompei, în parte lipsită de detalii. Apare aici un munte conic și stîncos, acoperit pînă în apropiere de vîrf cu vegetație. Tabloul are și un caracter simbolic-religios, fiind o reprezentare a unei bogate regiuni viticole și pomicole pusă sub protecția zeului

Bacchus, a cărui imagine se vede în stînga. Anonimul pictor pompeian a reprodus conul vulcanic al muntelui, așa cum îl avea în față și cum se prezenta și pe timpul lui Spartacus.

O atare cetate naturală, constituită dintr-un crater vulcanic în inactivitate și înconjurat de mari prăpăstii, cu tufișuri de viță sălbatică și pădure în jur, a fost aleasă de Spartacus ca loc de apărare. Spre ea au început să se scurgă, la chemarea gladiatorilor, sclavii de pe latifundiile vecine, elementele libere sărăcite de la sate și alți nemulțumiți apăsați de exploatarea romană. Numărul lor, în cursul anului 73 î.e.n., se ridică repede la cîteva mii. Appianus subliniază faptul că pe Vezuviu se refugiaseră ca să lupte alături de Spartacus... „o mulțime de sclavi fugiți de pe ogoare de la stăpîni, precum și un număr de cetățeni liberi, se apucară să prade ținuturile din apropiere, avînd ca locotenenți pe gladiatorii Oinomaos și Crixos". Reținem din acest citat prezența în rîndurile armatei de sclavi a unor oameni liberi care, neavînd pămînt sau altă avere, munceau ca zileri pe latifundii. Exodul lor spre tabăra lui Spartacus era stimulat și de faptul că șeful răscoalei... „împărțea cîștigurile prădăciunilor în părți egale" și a reușit, astfel, ca în scurt timp „să adune în jurul său o mare mulțime de oameni" (Appianus). Ca pe timpul celor două răscoale din Sicilia, se contura și de astă dată alianța sclavilor cu țăranii ruinați și sărăcimea liberă de la oraș. Pericolul pentru proprietarii de sclavi era destul de grav, ceea ce va determina intervenția armatei romane regulate.

Primul trimis împotriva celor de pe Vezuviu a fost C. Claudis Glaber, se pare un propretor (ajutor de pretor), iar al doilea, Publius Varinius, unul dintre pretorii [1] în funcție. Unii autori antici îi confundă pe cei doi, deși erau două persoane diferite și au acționat unul după altul.

Forțele militare romane cantonate în orașele vecine — Neapolis, Cumae, Capua și Nola — nu mai erau în stare singure să lupte cu armata lui Spartacus.

---

[1] Pretorul era ajutorul consulului în exercitarea funcțiilor civile și militare.

Înfrîngerea propretorului C. Claudius Glaber

Caius Claudius Glaber, trimis din Roma cu un efectiv de 3 000 de oameni, înconjură muntele Vezuviu, apoi, pe nesimțite, se strecură și ocupă singura potecă, ca drum accesibil spre craterul în care se găsea armata lui Spartacus. Acesta era blocat, dar nu învins. Prin iscusința și energia sa tactică, va ști să-și scoată întreaga armată din această capcană și să obțină o primă mare victorie. Din viță de vie sălbatică, care creștea din abundență pe buza craterului, oamenii săi împletesc scări lungi și într-o noapte întunecoasă asediații se scoboară peste prăpăstii cu arme cu tot, fără să fie observați de comandantul roman. Atacați pe neașteptate din spate, romanii nu pot face altceva decît să-și arunce armele, să părăsească cele două tabere de pe Vezuviu, lăsîndu-le pradă inamicului, și să-și caute scăparea prin fugă dezordonată. Acest succes — notează Plutarh — atrase în tabăra lui Spartacus un număr mare de păzitori de vaci și oi din împrejurimi, toți robuști și isteți. Pe unii îi înarmară, pe alții îi folosiră ca iscoade sau ca trupe ușoare de luptă.

De acum începe marea epopee a răscoalei lui Spartacus. El părăsește Vezuviul și numeroasa sa armată iese în cîmp deschis, ca să inițieze o serie de atacuri asupra bogatei regiuni a Campaniei. Senatul începe a se cutremura de forța militară și morală a unei armate de sclavi organizată, cu un mare efectiv care, într-o bună zi, se putea îndrepta și asupra Romei. Pînă acum el numise cu dispreț acțiunea celor fugiți din Capua „un război al gladiatorilor", ca după aceea să-l denumească „războiul lui Spartacus".

VICTORIILE ÎMPOTRIVA ARMATELOR PRETORIENE

Din ordinul senatului, în toamna anului 73 î.e.n. pleacă împotriva lui Spartacus unul dintre pretori, Publius Varinius, cu mai mulți locotenenți și o armată numeroasă. Appianus ne spune despre ea că „nu era o armată

de cetățeni, ci trupe adunate în grabă și în drum, căci romanii nu socoteau această acțiune ca un război, ci mai curînd o incursiune sau ceva asemănător, în vederea stîrpirii unor prădăciuni". În orice caz, efectivele romanilor depășesc două legiuni (peste 10 000 de oameni), cărora Spartacus le putea opune 7 000 de luptători hotărîți. Varinius nu-l atacă cu întregul său efectiv și încearcă să bareze drumul coloanelor lui Spartacus, care invadaseră teritoriile orașelor Nola, Nuceria, Thurium, Metapontum etc. Primul care îl atacă pe Spartacus a fost C. Thoranius, cvestorul [1] lui Varinius, dar fu înfrînt și pus pe fugă. Intră apoi în acțiune un legat [2] al lui Varinius, anume Furius, în fruntea celor 3 000 de oameni pe care-i comanda, dar este înfrînt și el. Al treilea ofițer al lui Varinius, legatul Cossinius, a pățit-o și mai rău. În timp ce-și făcea liniștit baia, în localitatea Salinae Herculis, între Herculanum și Pompei, este atacat pe neașteptate de Spartacus, fiind chiar în pericol de a fi prins și scapă cu mari greutăți, pierzîndu-și toate bagajele. Răsculații îl urmăresc însă îndeaproape, îi omoară mulți oameni, îi ocupă tabăra și în această derută pieri însuși Cossinius, la gura rîului Sarno (în fața actualei insule Ravigliano). Zadarnică a fost după aceea și intervenția directă a pretorului Varinius, bătut rușinos în mai multe ciocniri cu Spartacus ; i-au fost capturate calul și garda de șase lictori ; el însuși era pe punctul de a cădea prizonier.

Cu fasciile capturate de la Varinius, șeful răscoalei își alcătuiește o gardă pretoriană formată din șase lictori, după moda romană.

Fără a fi amețit de atîtea succese răsunătoare asupra romanilor, Spartacus ia o serie de măsuri pentru întărirea armatei răsculaților. Deși victorioși, sclavii erau slabi și prost înarmați. Numărul lor, mereu crescînd, impunea instruirea recruților și înarmarea acestora. Scuturile și lăncile capturate nu erau suficiente, de aceea se improvizează arme din mijloacele pe care le puteau avea la îndemînă. Sallustius, Florus și Frontinus vorbesc unanim

[1] Quaestor — casier militar și ajutor de comandant.
[2] Locotenent.

cu admirație sau cu uimire despre ingeniozitatea sclavilor de a-și confecționa scuturi din răchită împletită, acoperită cu piele, și lănci din pari de lemn cu vîrful ascuțit întărit prin ardere parțială. Florus arată cum noii sosiți în lagărul lui Spartacus își rup cătușele robiei și din fierul lor toarnă săbii și sulițe.

În tabăra lui Varinius situația era cu totul dezastruoasă. Armata sa intrase în descompunere, era decurajată și îngrozită de atîtea înfrîngeri. Soldații dezertau, iar cei chemați să completeze efectivele decimate nu se mai prezentau. Pretorul mai dispunea de 4 000 de oameni, dar aceștia refuzau să mai pornească împotriva sclavilor. Ei se întăriseră într-o tabără, de unde sperau să observe mișcările lui Spartacus. Se spune că unii soldați au trecut chiar în rîndurile răsculaților. În fața acestei situații, Varinius, prin cvestorul său, trimite un raport Senatului și cere forțe noi. Între timp, folosindu-se de o tabără fictivă și de o noapte întunecoasă, Spartacus se strecoară cu întreaga sa armată spre inima Campaniei, fără ca Varinius să-și dea seama de această stratagemă.

În marșul ei victorios, armata lui Spartacus se dublează cu noi fugari. Dacă ar fi să acceptăm cifra dată de Appianus, ea ajunsese la 70 000 de luptători. Oamenii săi capturează mulți cai ; Spartacus organizează o armată de cavalerie. Popularului comandant i se oferă de către soldații săi decorațiile militare capturate de la ofițerii romani, împreună cu fasciile luate de la pretori, pe care Spartacus le acceptă și le poartă cu plăcere.

Divergențele de „program" între răsculați

Dar tot acum se adîncește în rîndul răsculaților criza determinată de cele două „programe" tactice ale răscoalei. Crixos, comandantul adjunct, sprijinit de sclavii de origină celtică și germanică, de micii cultivatori italici liberi și de sclavii născuți în Italia, cerea să se rămînă pe loc, continuîndu-se lupta. Ei doreau o bătălie decisivă, după care, conform unui plan îndrăzneț, să răscoale pe toți sclavii italici și să meargă împotriva Romei. Planul

lui Spartacus era mai realist, deoarece ţinea seama de forţa militară a Romei. Comandantul trac dorea ieşirea din Italia prin nord sau sud, creîndu-se astfel posibilitatea ca fiecare sclav luptător să se ducă în patria sa. Deocamdată învinge voinţa lui Spartacus, dar neînţelegerea dintre cele două tactici va continua pînă la sfîrşitul răscoalei.

Nu cunoaştem în întregime cauzele acestor divergenţe. Un loc important îl va fi avut componenţa armatei lui Spartacus, armată alcătuită dintr-un mozaic de neamuri tîrîte în robie în Italia. Th. Mommsen, un renumit istoric german din secolul trecut, a căutat să descopere în aceasta unica şi principala cauză a deosebirii de vederi dintre comandanţi, ceea ce este greşit. Unii istorici de azi exagerează tendenţios divergenţele pretinse „naţionale" din armata lui Spartacus şi specifice, după ei, tuturor răscoalelor sclavilor (J. Vogt). Alţi istorici (ca Pareti) văd în separarea lui Crixos şi a altor şefi de grosul armatei lui Spartacus, nu o dezbinare de naţiuni, ci o abilă manevră tactică, cu scopul de a se răspîndi în diferite părţi ale Italiei, pentru a aprinde rapid şi pe mari suprafeţe o răscoală generală a sclavilor de la ţară — teorie care, de asemenea, nu ne este confirmată de ştirile antice.

Cultivatorii italici, ruinaţi de povara serviciului militar, de împilările fiscului şi de jaful capitalului cămătăresc, vedeau în realizarea planului lui Crixos zori noi şi pentru ei. Dar cei mai mulţi sclavi găseau în Spartacus un genial conducător, pe omul capabil să-i ducă la ei acasă. Lucrurile mai puteau fi însă complicate şi de mulţimea aventurierilor dornici numai de jaf şi pradă, care nu aveau nici o legătură cu idealul de libertate şi luptă al sclavilor răsculaţi. Nu poate fi vorba de o scindare a armatei lui Spartacus, „pe naţionalităţi", cu „programe" diferite, chiar ostile, aşa cum afirma istoriografia din trecut. Trebuie să remarcăm că, în faţa duşmanului comun, cele două „programe" se împăcau şi duceau la victorie, spre marea dezamăgire a proprietarilor sclavagişti italici. Atunci cînd unii comandanţi, separaţi de Spartacus, spre a-şi realiza planurile lor, erau atacaţi de forţele romane, genialul comandant le venea în ajutor şi, dacă căzeau pe cîmpul de luptă, le organiza funeraliile, ca unor vechi tova-

răşi de arme. Spartacus şi-a urmat cu perseverenţă ţelul său de a-i scoate pe sclavi din ţara blestemată, fie prin nordul Italiei, fie prin Sicilia, fie peste strîmtoarea Messina, iar în cele din urmă peste Marea Adriatică, prin portul Brundisium. El singur şi-a dat seama că nu venise momentul doborîrii definitive a proprietarilor de sclavi din Italia. Ceilalţi şefi, Crixos, Castus şi Gannicus — care s-au separat de el pentru a lupta în continuare pe solul italic — au fost urmaţi de o minoritate de sclavi şi de aceea au fost repede lichidaţi de legiunile romane.

După ce scapă din ochii lui Varinius, cu întreaga sa armată Spartacus apucă pe la stînga şoselei Popilia, prin regiunea muntoasă a ţinuturilor Campaniei, apoi prin Samnium, Lucania, Nares Lucaniae şi, în zorii unei zile, ocupă oraşul Forum Anni. Deşi comandantul suprem se opunea jafurilor nejustificate, omorurilor şi setei de răzbunare, sclavii nu puteau fi ţinuţi totdeauna în frîu. Timp de 24 de ore, ei jefuiesc şi omoară pe mulţi locuitori din oraşul cucerit şi ai căror sclavi intră sub steagul lui Spartacus. Răsculaţii se îndreaptă apoi spre cîmpiile sudice ale Italiei şi se aprovizionează în drum din teritoriile oraşelor Nola, Nuceria, Thurium, Metapontum şi Consentia.

ÎNFRÎNGEREA ARMATELOR CONSULARE ŞI ALE GUVERNATORULUI GALIEI CISALPINE

Senatul nu mai era preocupat de ruşinea atîtor înfrîngeri, ci îngrijorat de perspectiva unui război lung şi periculos. În faţa acestei primejdii crescînde, se ordonă consulilor din anul 72 î.e.n., Cn. Cornelius Lentulus Clodianus şi L. Gellius Publicola, ca fiecare cu cîte două legiuni şi sprijiniţi de un corp special, comandat de Q. Arrius, fost pretor în anul precedent, să pornească imediat împotriva lui Spartacus. Cei trei şi-au împărţit forţele între ei, o greşeală tactică ce va fi folosită de Spartacus în avantajul său. Aceste măsuri se luau în momentul cînd divergenţele asupra scopului răscoalei se adînciseră şi mai mult în tabăra lui Spartacus. Crixos cu 30 000 de luptători se rupe de grosul

armatei și caută a acționa de unul singur (Appianus). Dar la poalele muntelui Garganus, pe neașteptate, consulul Gellius și pretorul Arrius cad asupra lui și-l înfrîng. Crixos moare eroic cu două treimi din armata sa, înainte de a putea fi ajutat de Spartacus. Șeful răscoalei se îndrepta spre nordul Italiei, pentru a pune în aplicare planul său de a-și trimite oamenii în patria de origine, cei mai mulți din Tracia și Galia.

El înlătură pe Lentulus din calc și caută să-și croiască drum prin Samnium, către Alpi. Consulul Lentulus se retrase spre nord ; în același timp, Gellius și Arrius urmăreau pe Spartacus din spate, după ce lichidaseră oștile lui Crixos. Și de astă dată, planul lui Spartacus a fost ingenios. Cu forțe puternice izbi mai întîi pe Lentulus și-i împrăștie trupele, apoi se întoarse brusc împotriva lui Gellius și Arrius, pe care de asemenea îi înfrînse dezastruos, capturîndu-le bagajele.

După retragerea în dezordine a armatelor consulare, Spartacus avu răgazul să organizeze funeraliile lui Crixos și altor locotenenți ai săi căzuți eroic în lupta cu dușmanul. Trei pînă la patru sute de prizonieri romani sînt împărțiți în două tabere și siliți a se lupta în situația de gladiatori, întru desfătarea armatei sale strînsă în jurul rugurilor eroilor. Florus vedea cu amărăciune în această jignire adusă poporului roman dorința lui Spartacus „de a șterge cu totul pata sa din trecut, dînd jocuri de gladiatori, după cum el însuși se luptase cîndva în arenă". De altfel, lupta dintre sclavi și romani se desfășura cu multă duritate și adesea ducea la masacrarea reciprocă a prizonierilor și răniților. Sclavii captivi erau sistematic crucificați de către romani pe marginea drumurilor.

Spartacus însă interzicea jefuirea averii modeste a țărănimii italice și prăda numai marile domenii. Ceilalți șefi ce se despărțeau de el nu respectau bunurile micului proprietar din care și-ar fi putut face un aliat.

După ce a onorat și răzbunat moartea lui Crixos, Spartacus cu întreaga sa armată și în deplină ordine, s-a îndreptat spre nordul Italiei ca, de acolo, să-și pună în aplicare planul său. Din cîmpia Padului, care constituia pe atunci provincia romană Galia Cisalpină, sclavii celți și germani urmau să străbată trecătorile Alpilor spre nord

și vest, iar el împreună cu cei tîrîți în robie din provinciile balcanice și cele din Orient, trebuiau să ocolească Marea Adriatică și să se îndrepte spre răsărit. C. Cassius Longinus, guvernatorul proconsular de atunci al Galiei Cisalpine, îndrăzni ca la Mutina (azi Modena) să-i bareze drumul spre nord. Proconsulul dispunea de o bună armată, formată din 10 000 de soldați. Spartacus îl atacă fulgerător. Urmă o luptă crîncenă și Cassius fu pus pe fugă. Proconsulul se găsi chiar în situația de a fi prins de către răsculați. El pierdu mulți soldați, iar tabăra sa căzu pradă învingătorilor.

„Calea întoarsă" spre sudul Italiei

Pentru armata lui Spartacus drumul trecătorilor din Alpi era acum complet deschis. Deci planul său era pe deplin realizabil. Totuși, după strălucita victorie de la Mutina el renunță la ieșirea din „țara blestemată" și se îndreptă spre centrul și sudul Italiei. Rămîne și azi o enigmă neașteptata părăsire a unei tactici pentru care se despărțise de Crixos și avusese atîtea divergențe cu principalii săi colaboratori. Istoricii încercară fel de fel de explicații, ca : ostilitatea populației din cîmpia Padului, creșterea apelor fluviului ce i-ar fi împiedicat trecerea, dorința încă puternică din armată de a rămîne pentru a ataca și prăda Roma etc. Deși după această renunțare se poate vorbi, în adevăr, de o intenție vădită a lui Spartacus de a ataca Roma, totuși nu este cazul să credem că el ar fi renunțat definitiv de a-i repatria pe răsculați. Evenimentele ulterioare arată că a reîncercat aceasta, mai întîi prin Sicilia, apoi peste Marea Adriatică.

Alte noi victorii și apogeul răscoalei

În drumul spre centrul peninsulei, îl așteaptă în regiunea Picenum forțele unite ale celor doi consuli care, și de astă dată, au fost înfrînte dezastruos. După aceea,

pretorul Cn. Manlius îşi încearcă şi el norocul, dar Spartacus îl dă repede peste cap.

Acum, la mijlocul anului 72 î.e.n., răscoala lui Spartacus atinsese culmea succeselor sale. Efectivele armatei de răsculaţi ajunseseră la cifre impresionante : 60 000 după Eutropius, 90 000 după Velleius Paterculus, 100 000 după Orosius şi 120 000 după Appianus. Aceşti sclavi, înarmaţi cîndva cu arme improvizate sau capturate, dispuneau după atîtea victorii de armament mai bun şi de multă experienţă în luptă, ceea ce făcuse din ei spaima legiunilor romane. Şirul atîtor dezastre suferite timp de doi ani la rînd de către armata romană amintea înfrîngerile succesive ale romanilor din vremea cînd Hannibal se găsea în Italia. Spartacus aplica într-adevăr tactica de odinioară a lui Hannibal, fiindcă în faţă nu-i mai stăteau forţe capabile de a i se opune. Cei din Roma se aşteptau să se strige *Spartacus ante portas* [1].

Activitatea pe care o desfăşoară Spartacus după „caleantoarsă" de la Mutina este dovada unor acţiuni de mare amploare, între care şi planul de atacare a Romei. Este preocupat de disciplina şi mărirea capacităţii de luptă a armatei sale, înrolează mai puţini fugari, interzice sclavilor comerţul cu aur şi-i îndeamnă a cumpăra numai fier şi aramă, din care să-şi facă arme şi mai bune. Appianus arată că s-a dat foc echipamentelor nefolositoare, s-au ucis toţi prizonierii de război şi s-a înjunghiat prisosul de vite de povară, spre a se înlesni deplasările. Spartacus renunţă astfel la planul său de atacare a Romei.

Appianus explică renunţarea lui Spartacus prin motive de ordin tactic. Armata lui Spartacus nu era în întregime instruită şi înarmată, îşi păstra încă structura de „adunătură de tot soiul", de sclavi şi fugari, iar în Italia nici o cetate nu-i era prietenă. De aceea, răsculaţii se coboară în extremitatea sudică a Italiei, unde pun stăpînire pe oraşul Thurium cu întregul său teritoriu fertil. Pliniu cel Bătrîn şi Appianus considerau acest oraş ca un cartier general al răsculaţilor. „El împiedică pe negustori să importe în oraş aur şi argint şi pe oamenii săi de a dobîndi

[1] Spartacus înaintea porţilor oraşului.

aceste metale, ci cumpără numai fier și bronz pe preț mare și nu făcea nici un rău acelora care le aduceau. După ce au căpătat belșug de materiale, Spartacus și partizanii săi se pregătiră bine și începură să facă dese incursiuni de pradă. Ajungînd iarăși la încăierare cu romanii, ei i-au învins și s-au întors încărcați cu o pradă bogată" (Appianus).

Ca să-și ferească armata de moleșire și de contactul cu viața orașului, Spartacus și-a instalat tabăra nu în Thurium, pe care-l stăpînea, ci în afara zidurilor lui.

MANDATUL LUI CRASSUS ȘI NOUA TACTICĂ ROMANĂ

Ecoul răscoalei cuprinsese toată Italia. Peste mări și munți se aprindeau alte focare. Republica romană putea fi amenințată de o răscoală generală a sclavilor. Panica pusese stăpînire pe Roma și orașul tremura, ca odinioară, cînd Hannibal nimicise la Cannae armatele de elită ale celor doi consuli romani. Patria sclavagiștilor se găsea în pragul unei mari primejdii. În Italia, Senatul nu dispunea de suficiente forțe militare puternice și bine pregătite de luptă. Floarea legiunilor romane lupta în Spania sub Cnaeius Pompeius și în Balcani sub M. Lucullus Varro, ca să potolească încercările de eliberare a popoarelor recent cotropite, să captureze noi prăzi și alți sclavi. Situația îngrijorătoare a stăpînilor de sclavi este arătată în cîteva propoziții de istoricul Appianus : „Războiul acut dura de trei ani și era pustiitor, deși la început fusese luat în rîs și disprețuit, ca unul purtat de gladiatori. După ce a fost hotărîtă alegerea altor comandanți de armată, i-a cuprins pe toți spaima și nu s-a prezentat nici un candidat spre a fi ales. Pînă cînd Marcus Licinius Crassus, personaj ilustru printre romani, atît prin originea sa nobilă, cît și prin bogăție, a primit să preia comanda și, în fruntea a șase legiuni, a pornit împotriva lui Spartacus".

Plutarh ne informează că, indignat de insuccesele celor doi consuli, senatul le-a ridicat comandamentul și cele două legiuni ale lor au fost de asemenea date lui Cras-

sus. În acest fel, noul și unicul comandant dispunea de opt legiuni, adică de circa 45 000 de oameni. Misiunea și armata ce i se încredințaseră erau, în același timp, și un instrument al viitoarelor sale ambiții politice.

Învestirea lui Crassus în calitate de comandant suprem are loc în toamna anului 72 î.e.n. (probabil în noiembrie), cu un mandat de proconsul, pe timp de șase luni, adică pînă în primăvara viitoare. El dispunea de largi prerogative militare. În jurul lui se strîng mulți tineri din aristocrația Romei, atrași de prietenia și reputația noului comandant. Dar acesta nu strălucise pînă acum ca un mare general, ci numai ca abil cămătar ce știa să scoată bani din piatră seacă. Prin diverse speculații ajunsese cel mai bogat om din statul roman, proprietar al multor imobile, latifundii și grămezi de aur. Biografii săi ni-l înfățișează ca pe un om orgolios, îndrăzneț, fără scrupule și crud. Cele opt legiuni primite de la senat au fost, în mare parte, echipate și întreținute din propria sa avere. Nu degeaba fusese poreclit de contemporani *Dives*, adică „Bogătașul". Averea sa provenea în mare parte din specula ce o făcuse cu terenurile confiscate de la proscrișii din vremea persecuțiilor lui Sulla. Astfel, Crassus era un om pe placul senatului. Dar forțele militare de sub comanda sa, deși impresionante ca număr, combativ erau inferioare adversarului. Aceasta explică abținerea lui Crassus de a ataca direct pe un comandant atît de priceput ca Spartacus și tendința sa de a tărăgăna lupta hotărîtoare timp de o jumătate de an.

În realitate, mandatul ce i se acordase de către senatul roman echivala cu al unui dictator, ales atunci cînd patria se găsea în mare primejdie, din pricina unor grave înfrîngeri provocate de un dușman superior, venit dinafară. Demnitatea și orgoliul roman împiedicau însă Senatul de a-i da în chip oficial mandatul de dictator, ca să conducă operații împotriva unor oameni dintre cei mai disprețuiți în ochii sclavagiștilor : sclavii și gladiatorii. Oferta lui Crassus de a lua comanda într-un război care adusese numai înfrîngeri avea și un alt tîlc. Cămătarul și mulți dintre prietenii săi din lumea aristocrată erau proprietari a numeroase latifundii italice jefuite sau amenințate în viitor de armatele lui Spartacus. Împreună cu

tineretul aristocrat din anturajul său, el avea tot interesul să salveze propriile latifundii de jaful sclavilor lui Spartacus. Incapacitatea militară a lui Crassus, dovedită mai tîrziu în războiul cu parții, se vede din teama sa față de o luptă deschisă și în stil mare cu forțele lui Spartacus. El adoptă o tactică pe care o folosiseră romanii pe vremurile cînd Hannibal se găsea în Italia. Cămătarul roman se ținea ca un copoi pe urmele răsculaților. Îi ataca numai cînd îi întîlnea în grupuri mici și izolate. El spera să le îngreuieze aprovizionarea și să-i obosească, pînă ce va primi noi forțe dinafara peninsulei italice. Legiunile lui Crassus erau nedisciplinate din pricina fricii ce le-o inspirau sclavii. Pentru a disciplina această armată, el folosește vechi și sîngeroase sisteme barbare, aplicate de romani în cazuri foarte rare. Appianus ni le arată astfel pentru cele două legiuni preluate de la consuli : „De îndată el a desemnat prin tragere la sorți, pentru a fi pedepsită, a zecea parte a acestor legiuni, deoarece fuseseră adeseori învinse și i-a executat pe cei ieșiți la sorți. Alți istorici sînt însă de altă părere și socotesc că, atacînd cu toată armata pe Spartacus și fiind învins, a tras la sorți a zecea parte din întreaga oștire și a executat cam 4 000 de soldați, fără să stea pe gînduri asupra marelui număr al celor ieșiți la sorți. În oricare din aceste feluri a acționat, Licinius Crassus a început să li se pară soldaților săi mai înfricoșător decît o înfrîngere suferită din partea dușmanilor". Plutarh socotește acest fel de pedeapsă ca fiind un sistem vechi roman, de mult uitat.

La început, Crassus se fixează cu forțele sale în regiunea Picenum, ca să poată acoperi Roma și Campania împotriva unui atac al lui Spartacus. Legatul său, Mummius, primește două legiuni, cu misiunea de a urmări mișcările armatei lui Spartacus, dar de a evita orice ciocnire directă cu aceasta. Mummius calcă însă ordinul comandantului suprem și-l atacă în chip imprudent pe Spartacus. Romanii sînt înfrînți, mulți cad pe cîmpul de luptă, iar restul trupelor, după ce aruncă armele, se salvează prin fugă. Crassus tratează cu asprime pe neascultătorul legat și dă noi arme fugarilor. Resturile cohortei care fugise dintru început din fața sclavilor sînt apoi deci-

mate în fața întregii armate romane, că pedeapsă și sistem de întărire a disciplinei militare. Sînt astfel executați alți 50 de soldați.

BLOCADA DIN PENINSULA BRUTTIUM

Nevoile aprovizionării îi determinau adesea pe răsculați să iasă din tabără și din zona militară controlată de ei, în cete mai mici sau mai mari, adesea fără voia lui Spartacus. Un atare detașament de sclavi încărcați cu prăzi este surprins de Crassus și, din cei 10 000 de sclavi, două treimi pier (6 000 de morți și 900 de prizonieri). Se pare că această victorie romană și nevoile aprovizionării l-au determinat acum pe Spartacus a-și părăsi tabăra din Thurium pentru ca, după traversarea regiunii Lucania, să se îndrepte spre Bruttium. Avea acum intenția de a trece pe la Rhegium (azi Reggio Calabria) strîmtoarea Messina, în Sicilia. Această insulă era țara clasică a răscoalelor sclavilor, ca cele întîmplate în anii 138 și 104 î.e.n. Spartacus spera să reaprindă focul acestor răscoale și să se fortifice în insulă. Probabil, el dorea ca, după constituirea unei flote într-unul din porturile siciliene, să-și pornească de acolo oamenii în regiunile lor de baștină. De pe latifundiile Siciliei, gladiatorul își putea recruta noi răsculați cu care avea intenția să-și completeze golurile în armată.

Pe atunci, Sicilia era guvernată de Gaius Verres, personaj sinistru în istoria Romei prin jafurile și împilările nemaipomenite făcute în insulă. Desigur, Spartacus conta și pe nemulțumirile provocate de administrația acestuia. Informațiile noastre despre activitatea lui Verres, în ceea ce privește apărarea Siciliei de o invazie armată a răsculaților și despre urmărirea agenților lui Spartacus, care se strecuraseră în insulă pentru a pregăti răscoala, sînt reduse la cuvîntarea lui Cicero, în procesul de acuzare intentat fostului guvernator al insulei (74—70 î.e.n.). Cicero avea tot interesul avocățesc de a-l calomnia pe Verres. El caută să demonstreze că nu acesta a apărat insula

de atacul lui Spartacus, ci însăşi strîmtoarea Messina. Marele orator roman consideră de asemenea ca pură născocire descoperirea unor agenţi ai lui Spartacus (ca cetăţeanul roman Gavius din Consentia).

Cu toate acestea, nu se poate susţine că Sicilia nu cunoştea oarecare fierbere în momentul cînd sclavii dominau strîmtoarea Messina şi cînd unii agitatori ai lui Spartacus se găseau camuflaţi în insulă. Faptul rezultă din însăşi pledoaria pătimaşă a marelui orator roman. Astfel, în teritoriul oraşului Triocala, un important centru de sprijin al sclavilor sicilieni, răsculaţi în anul 104 î.e.n., un grup de sclavi ai unui oarecare Leonida, bănuit de conspiraţie, este eliberat de Verres după anchetare, fiindcă stăpînul lui mituise pe guvernator. În legătură cu „afacerea Gavius din Consentia", informaţiile avocatului sînt mai ample. Verres îl aruncase în închisoare împreună cu alţi cetăţeni romani, apoi îl trimisese la munca de extracţie a pietrei în cariera de unde fugise, dar fusese iarăşi arestat. Verres îl supune unor mari chinuri şi îl găseşte vinovat de a fi spion trimis în Sicilia de către Spartacus, mai ales că pe atunci oraşul său natal, Consentia din sud-vestul Italiei, era stăpînit de răsculaţi.

Din puţinele ciocniri avute cu oamenii lui Spartacus, Crassus îşi dăduse seama de frica şi neputinţa ostaşilor săi în faţa unei armate hotărîte să lupte la desperare. Se pare că de pe acum el scrisese Senatului roman ca să se ceară ajutoare militare de la Cn. Pompeius, care terminase războiul cu Sertorius în Spania, şi de la Marcus Lucullus Varro, ale cărui operaţii în Balcani erau deja încheiate. Crassus dorea numai soldaţi de la aceşti doi generali, nu şi prezenţa lor pe cîmpul de bătălie din sudul Italiei, ceea ce ar fi însemnat împărţirea triumfului militar cu ei.

Deşi nu este prea largă, strîmtoarea Messina, care separă Italia sudică de Sicilia, apare ca una dintre cele mai furtunoase şi mai capricioase treceri marine, chiar pentru marinari încercaţi şi cu corăbii trainice. Mitologia greacă şi epopeile homerice localizau în această strîmtoare periculoasele locuri stîncoase ale Scyllei şi Charybdei, spaima navigatorilor şi cimitirul corăbiilor sfărîmate de valuri şi de stînci.

Încercarea lui Spartacus de a trece în Sicilia

Inițial, Spartacus intenționa a trece în Sicilia numai 2 000 de oameni, dintre cei mai buni luptători, cu care putea constitui un cap de pod pentru trecerea întregii armate și reaprinderea focului răscoalelor potolite acolo în urmă cu 30 de ani. Marea, veșnic agitată, nu-i permitea o trecere a strîmtorii între Rhegium și Messina numai cu mijloace proprii care, în general, îi și lipseau. În același timp, toate forțele sale se adunaseră în jurul acestui punct de trecere, în vreme ce Crassus se găsea în apropiere pentru a-l bloca.

Pe atunci, strîmtoarea Messinei era teatrul de jaf al faimoșilor pirați cilicieni. Pe corăbiile acestora se refugiau și mulți sclavi scăpați de la stăpîni, care serveau în libertate, sub steagul piraților. Ei veneau tocmai de pe coastele Asiei Mici, ca să opereze împotriva corăbiilor încărcate cu mărfuri destinate Romei și Italiei. Spartacus intră în legătură cu acești pirați, se întîlnește cu șefii lor în Golful Terina și le plătește o mare sumă de bani ca să-l treacă cu corăbiile lor pe coastele Siciliei. Dar, după ce încasează o însemnată plată pentru trecerea strîmtorii, pirații se fac nevăzuți și-l înșală astfel pe Spartacus. Ei nu s-au ținut de cuvînt fiindcă nu îndrăzneau să riște o operație dificilă, deoarece în afară de armata lui Crassus din Italia, coastele Siciliei fuseseră blocate și întărite în parte de către Verres cu puținele forțe de care dispunea. Într-o asemenea situație, poziția răsculaților era destul de primejdioasă, armata lor fiind îngrămădită în jurul orașului Rhegium și blocată în fața Messinei.

Conform tacticii sale, Crassus se ținea pe urmele lui Spartacus, dar în situația critică în care se afla, nu îndrăznea să-l atace la Rhegium. Cămătarul se gîndi la o mare capcană de împresurare a răsculaților, prin care spera a-i sili în cele din urmă la capitulare. El izolă pe răsculați de continent, printr-un lung șanț cu un val de apărare. Dacă ar fi să-l credem pe Plutarh, această centură de blocare era lungă de 300 de stadii (55 km), cu șanțul lat și adînc de cîte 15 picioare (adică 5 m). Cercetătorii moderni nu au reușit încă să identifice pe teren

traseul şanţului lui Crassus, dar sînt de părere că lungimea ce i se dă de către scriitorul antic reprezintă o exagerare. Executată pe o atare distanţă, lucrarea cerea timp îndelungat şi foarte multe braţe de muncă. În acelaşi timp, ea impunea o supraveghere şi o apărare dificilă. Se pare că şanţul acela se întindea de la o mare la alta (Marea Tirreniană — Marea Ionică), urmat de un val cu palisade, gros şi înalt. El ar fi fost săpat între localităţile antice denumite Scolacium şi Terina (azi Tiriola), la o distanţă de 70 km spre răsărit de Rhegium. În acest caz, lungimea dată de Plutarh se poate reduce la jumătate. Spartacus dispunea totuşi de un larg teritoriu de manevră. Crassus şi-a putut duce la bun sfîrşit această lucrare, deoarece conducătorul sclavilor, după trădarea piraţilor cilicieni, era ocupat cu găsirea altor mijloace pentru trecerea pe teritoriul Siciliei. Sclavii încercară să construiască plute din butoaie legate pe bîrne cu funii de răchită împletită. Aceste plute improvizate nu reuşiră însă să învingă furia valurilor din strîmtoarea Messinei. Războiul de blocadă, cu hărţuieli de o parte şi de alta, în jurul strîmtorii Messina controlată în întregime de răsculaţi, a ţinut mai multe luni. Încercările făcute de Spartacus, în cîteva rînduri, de a rupe centura de baraj a lui Crassus, s-au soldat cu pierderi mari şi insuccese. Generalul roman a refuzat de asemenea oferta unor tratative propuse de Spartacus şi pretindea o capitulare necondiţionată. Appianus ne înfăţişează astfel acest război de asediu :

„Pe cînd Spartacus se străduia ca, spărgînd zidul împresurării, să fugă în Samnium, Crassus îi ucise la revărsatul zorilor cam 6 000 de soldaţi, iar spre seară alte 6 000, în timp ce, din partea romanilor, au fost numai trei morţi şi şapte răniţi, aşa de mare schimbare se produsese în hotărîrea soldaţilor pentru dobîndirea victoriei şi aceasta din pricina pedepsei aplicate lor de Licinius Crassus. Spartacus, în aşteptarea unor călăreţi care trebuiau să-i vie de undeva, nu intră în luptă cu întreaga sa armată şi se mulţumi să-i hărţuiască pe asediatori în cîteva locuri, căzînd asupra lor neîncetat şi pe neaşteptate. Aruncînd grămezi de lemne în şanţuri, el le dădea foc, prilejuind astfel multă trudă. Altă dată el spînzură în

spațiul dintre cele două armate vrăjmașe pe un prizonier roman, arătînd în felul acesta ostașilor săi ceea ce îi așteaptă dacă nu vor fi învingători. Cetățenii din Roma, aflînd despre asedierea lui Spartacus și socotind ca o dezonoare pentru ei dacă războiul gladiatorilor ar dura prea multă vreme, au mai ales ca comandant în acest război și pe Pompeius, care tocmai sosise din Spania, socotind că doborîrea lui Spartacus va fi un lucru anevoios și de mare proporție".

Înțelegem din acest pasaj că succesele romanilor sînt exagerate. Spartacus provoca adesea pierderi mari dușmanului asediator, deși Crassus se găsea într-o situație strategică mai avantajoasă decît cei asediați. Interesantă este știrea în legătură cu ajutorul ce-l aștepta dinafară cel blocat la Messina. Călărețiii la care se referă Appianus urmau să atace din spate cordonul lui Crassus și să înlesnească despresurarea lui Spartacus. Ei erau, probabil, o parte din cavaleria răsculaților ce opera izolat în sudul Italiei și nu mai avea legătură cu grosul armatei sclavilor. Armata lui Spartacus începuse a se demoraliza din cauza blocadei îndelungate și probabil de pe urma lipsei proviziilor.

Ruperea blocadei

Dar energia și iscusința tactică a lui Spartacus, pentru care a și fost elogiat de către scriitorii militari romani de mai tîrziu, au dus și de astă dată, ca odinioară în craterul Vezuviului, la salvarea armatei sale din capcana de la Rhegium.

Într-o noapte întunecoasă de iarnă, pe vînt și viscol, din ordinul lui Spartacus, oamenii săi, fără a fi observați de romani, acoperă o parte din șanț cu pămînt, trunchiuri de copaci, crengi legate în fascine, cadavre de vite și prizonieri. Din încercuire, el scapă cu o parte din armată (după spusele lui Plutarh, numai cu o treime). Crassus se temea că Spartacus se va îndrepta acum direct spre Roma, deoarece un detașament al răsculaților, separat de Spartacus, înainta pe via Popilia, prin Lucania, ca un

fel de avangardă. Cu forțe puternice, generalul roman atacă acest detașament pe malul unui lac, dar nu putu captura și omorî mulți oameni, deoarece Spartacus, avertizat la timp, interveni și-i puse pe fugă pe romani. Rezistența nu mai putea fi însă mult prelungită, deoarece se apropiau acum de Italia forțe romane proaspete, anume Marcus Lucullus Varro din Macedonia și Cn. Pompeius din Spania, chemați de Senat în urma unei cereri mai vechi făcută de Crassus. Prezența celor doi generali încercați însemna pentru generalul cămătar împărțirea succesului pe din trei ; de aceea, el se hotărăște, cu orice risc, a trece la acțiuni ofensive directe împotriva grosului trupelor lui Spartacus.

Reapariția divergențelor de „program"

În drumul său prin Bruttium și Lucania, spre portul Brundisium, armata răsculaților mai este amenințată și de un alt pericol. Renasc și mai puternic divergențele asupra scopului răscoalei. Elementele germanice și celtice își manifestă nesupunerea față de intențiile lui Spartacus de a trece Marea Adriatică în Peninsula Balcanică. Luptătorii celți și germani, în număr de peste 10 000, își aleg ca șefi pe Castus și Gannicus, se separă de grosul trupelor și pătrund pînă în apropiere de orașul Paestum, cu intenția, probabil, de a se îndrepta spre Roma. Ei se instalează în ascuns pe o înălțime din apropierea orașului Paestum, cu gîndul de a surprinde pe romani, dar sînt trădați de o femeie din parte locului și blocați de către Crassus. Numai o intervenție rapidă și directă a lui Spartacus îi scapă pe acești neascultători de la o pieire sigură, pe care le-o pregăteau legații lui Crassus, C. Pontinius și Q. Fabius Rufus.

Marele comandant al sclavilor nu reuși însă nici după această lecție să-i înduplece să se înapoieze sub steagurile sale și cei doi șefi își continuară operațiile separat. Lipsiți de prudența și iscusința tactică a lui Spartacus, Castus și Gannicus sînt surprinși în două tabere separate și zdrobiți de către Crassus într-un loc numit de

autorii antici *apud Camalatrum* (după alţii *apud Cantenam*). Autorii antici vorbesc de o cifră de peste 12 000 de morţi din rîndul sclavilor „căci toţi pieriră cu onoare, fără să se mişte din locul rezervat fiecăruia pentru luptă" (Plutarh). De la înfrînţi, Crassus recuperă cu mîndrie 5 vulturi de legiuni, 26 de steaguri şi 5 fascii cu securi, pierdute de romani în luptele din anii precedenţi. Din acest episod se vede clar că ori de cîte ori se produceau asemenea despărţiri de grupuri din grosul armatei lui Spartacus, ele erau uşor nimicite de trupele romane.

LUPTA FINALĂ ŞI MOARTEA LUI SPARTACUS

În timp ce avea loc dezastrul lui Castus şi Gannicus, Spartacus se retrăgea cu armata sa spre regiunea accidentată din ţinutul Munţilor Petelieni, urmărit de aproape de doi locotenenţi ai lui Crassus, legatul L. Quinctius şi cvestorul Terentius Tremellius Scrofa. Acestora, el le întinde o cursă. Se întoarce brusc asupra lor şi îi înfrînge, stratagemă admirată de scriitorul Frontinus, o sută cincizeci de ani mai tîrziu. Scrofa a fost grav rănit şi cu mare greutate a scăpat a nu fi prins de sclavi. Acest frumos succes ar fi fost, după Plutarh, şi cauza pieirii lui Spartacus. Trupele sale, pline de îngîmfarea victoriei, nu ar mai fi evitat lupta deschisă şi nu ar mai fi ascultat de şefi, pe care-i ameninţau cu armele, ca să pornească mereu împotriva romanilor, indiferent de situaţia tactică în care se găseau. Era tocmai ceea ce dorea Crassus, deoarece Pompeius şi Lucullus se apropiau de sudul Italiei, iar pentru viitoarele alegeri din Roma, el avea nevoie de un răsunător succes militar personal.

Dar dorinţa lui Spartacus de a ajunge la portul Brundisium nu se mai putea realiza. Armatele lui M. Lucullus Varro, debarcate din Balcani, îl şi ocupaseră. Dinspre nord urma să se apropie Pompeius cu legiunile sale. Cu toate acestea, după zdrobirea lui Quinctius şi Scrofa (ultima sa mare victorie !), el îi îmbărbătează pe ai săi

ca să meargă mai departe în Lucania, pentru o luptă hotărîtoare pe care o dorea şi el, ca şi Crassus. Spera să-i bată pe rînd pe cei trei generali romani, înainte ca forţele lor unite să se îndrepte asupra grosului trupelor sale. Armata sa era însă sleită de multele pierderi, de marşuri, molime şi foamete. Mai înainte de a începe lupta decisivă, Spartacus îl sondă pe Crassus pentru noi tratative de pace, dar fiind respins cu dispreţ de către generalul roman hotărî să înfrunte primejdia într-o bătălie grandioasă, din cale-afară de îndîrjită, datorită desperării de care fuseseră cuprinşi o parte din răsculaţi. Lupta angajată mai apoi cu Crassus, duşmanul cel mai apropiat, va fi prima şi ultima mare înfrîngere a lui Spartacus.

Se spune că la începutul luptei i s-ar fi adus calul, pe care l-a înjunghiat cu sabia sa, ca să împartă deopotrivă şi victoria şi moartea. Socotea că e cu neputinţă de a mai fugi de pe cîmpul de luptă, în cazul unei înfrîngeri. Plutarh îi atribuie şi cuvintele : „Victoria îmi va aduce destui cai buni dintre cei capturaţi de la inamic, iar dacă voi fi învins, nu voi mai avea nevoie de el". Se pare că această povestire reprezintă o creaţie tîrzie a unor scriitori dornici de episoade senzaţionale, cum a fost şi Plutarh. Omorîrea calului, înainte de o bătălie mare şi fără sorţi siguri de izbîndă, este un motiv des întîlnit la istoricii antici. Acelaşi lucru i se atribuie lui Catilina în bătălia sa desperată de la Pistoia (62 î.e.n.), precum şi lui Cezar în lupta sa cu galii răsculaţi, de la Bibracte (58 î.e.n.).

Marea bătălie a lui Spartacus cu romanii se angajă pe neaşteptate, într-o zi cînd oamenii săi atacară nişte soldaţi romani ocupaţi cu săparea unei tranşee. Rînd pe rînd vor intra în linie noi forţe, de o parte şi de alta, pînă cînd atît Spartacus cît şi Crassus îşi vor arunca în luptă toată armata. Bătălia a avut loc în anul 71 î.e.n., undeva prin Apulia şi nu departe de portul Brundisium. Ea a fost descrisă, cu multă admiraţie pentru răsculaţi, de numeroşi istorici antici. Însuşi Florus ne-o arată ca un iureş desperat asupra romanilor, întreprins de către demnii soldaţi ai unui gladiator, care mor eroic fără a cere graţia învingătorului, în jurul unui şef erou, căzut în fruntea alor săi, ca un adevărat mare general. Să nu uităm că

acest istoric a scris cu dezgust despre răscoala lui Spartacus, a omis multe evenimente importante și a privit-o de pe o poziție de clasă reacționară.

Sclavii știau că, fie în luptă, fie în captivitate, nu-i putea aștepta decît moartea și au preferat-o pe cea eroică, pe cîmpul de bătălie, ca și tovarășii lor căzuți în jurul lui Crixos, Castus și Gannicus.

La Appianus întîlnim cea mai completă descriere a bătăliei și morții lui Spartacus: „...pierzînd orice speranță de scăpare, angajă lupta împotriva lui Crassus, folosind și de data aceasta o mare mulțime de oameni. Urmă o bătălie lungă și îndîrjită, cum era firesc să fie pentru 10 000 de desperați. Spartacus este rănit de o suliță în coapsă și, sprijinindu-se pe un genunchi, puse scutul în față și continuă să lupte cu hotărîre împotriva acelora care îl atacau, pînă cînd atît el cît și o mare mulțime de soldați din jurul său fiind încercuiți, fură uciși. Restul armatei lui, ajunsă în mare neorînduială, a fost măcelărită cu nemiluita. Este greu de socotit numărul morților din partea răsculaților. Romanii au pierdut cam o mie de oameni, iar cadavrul lui Spartacus n-a fost găsit. Au fost însă mulți partizani ai lui Spartacus care au scăpat teferi din luptă, fugind în munți. Contra acestora porni Crassus. Ei se împărțiră în patru corpuri de armată și se luptară pînă pieriră cu toții, cu excepția a 6 000 care, fiind prinși, fură răstigniți de-a lungul întregului drum care duce de la Capua la Roma".

Appianus nu dă o cifră precisă a răsculaților căzuți în această bătălie. În schimb, Titus Livius vorbește de 60 000 de morți și de eliberarea a 3 000 de captivi romani (deși Spartacus, în ultimele luni, nu mai făcea prizonieri, ci îi executa imediat pe romanii capturați sau răniți). Nesigură rămîne de asemenea afirmația unor autori moderni despre localizarea bătăliei lîngă rîul Silarus, în regiunea tribului Harpinilor *(caput Silari fluminis)*.

Din lectura lui Plutarh mai aflăm că în timpul acestei bătălii, în care șeful răscoalei și-a vîndut scump viața, s-au mai petrecut și alte fapte eroice. Cu teribila sa sabie, Spartacus s-a avîntat în rîndurile romane cu gîndul de a ajunge pînă la Crassus, ca să-l omoare. Deși

a ucis doi centurioni romani și mulți soldați ce-i stăteau în cale, el a fost, pînă la urmă, copleșit de loviturile dușmanilor.

După această victorie, Crassus execută o mulțime de prizonieri și răniți și scrise satisfăcut Senatului despre un mare succes ce l-a obținut într-o luptă angajată direct și regulat, ca să-și mărească gloria sa de comandant.

Fresca din casa pompeiană

Se pare că o pictură pompeiană, descoperită acum 45 de ani, vine să confirme și să întregească descrierea morții lui Spartacus făcută de către Appianus. Dezgropîndu-se din cenușa vulcanică o casă din orașul Pompei, s-a constatat în vestibulul ei existența a două fresce picturale suprapuse. Fresca de desubt, deși executată cu multă stîngăcie, apare ca una din cele mai interesante picturi pompeiene, prin culcarea sa monocromă în ton roșcat-castaniu și prin tema reprezentată, într-un stil popular, cu multă expresie realistă în mișcarea figurilor din tablouri. Aceste considerente i-au determinat pe arheologi să scoată de pe perete pictura cea mai recentă și să caute a restaura și menține pe loc pe cea veche, care seamănă ca stil și tehnică cu alte picturi osce descoperite în orașele din Campania (Capua, Cumae, Paestum etc.). Studierea atentă a caracteristicilor scrisului din inscripțiile ce însoțesc unele figuri ale tablourilor, precum și a tehnicii folosite de pictor și alte criterii, i-au ajutat pe specialiști să dateze această frescă în prima jumătate a secolului I î.e.n., adică într-o vreme foarte apropiată de evenimentele răscoalei lui Spartacus. Din păcate, această pictură, care constituie unica reprezentare antică autentică relativă la Spartacus, s-a păstrat în condiții foarte proaste. Din repertoriul ei, cea mai interesantă rămîne scena centrală.

În acest episod se văd doi cavaleri încleștați într-o luptă dîrză. Primul este un soldat roman îmbrăcat cu

lorică, înarmat cu lance lungă şi cu un mare scut rotund. În goana calului, el îl urmăreşte pe al doilea călăreţ, pe care îl atinge cu lancea în coapsa dreaptă, în timp ce acesta încearcă să se apere folosind scutul şi sabia. Deasupra capului luptătorului urmărit se citeşte clar, scrisă cu caractere epigrafice osce, inscripţia SPARTACUS. În cîmpul de lîngă capul soldatului roman, în aceleaşi caractere osce, s-a păstrat parţial inscripţia PHELI / ... / ANS, ce se întregeşte fără dificultăţi : PHELI [cs Pompei]-ANS, adică Felix Pompeianul.

În faţa celor doi luptători se mai observă prezenţa unui personaj cu un aspect facial animalic, care duce la buze un fel de trompetă *(tuba ?)*. Acesta ar putea fi un trîmbiţaş sau stegar, ce purta pe cap, în armata romană, o piele de animal (urs, leu etc.).

În stînga tabloului central s-a păstrat destul de ştearsă o altă scenă de luptă angajată între doi luptători pedeştri. Înarmaţi cu arme de tip samnitic (Platoşă, scut, spadă), ei se luptă din apropiere. În jurul lor, se pare că existau şi alţi luptători.

Primii interpretatori ai acestei picturi s-au gîndit că tema ar reprezenta numai ecoul răscoalei lui Spartacus, fără să avem de-a face cu un tablou istoric real. Ei şovăiau a se pronunţa dacă aceste scene evocă episoade istorice reale sau lupte banale de gladiatori. Unii le înţelegeau ca simple scene atletice, legate de jocuri funerare *(ludi)*, date de proprietarul casei în cinstea unui strămoş. Dar toate aceste presupuneri vin în contradicţie cu inscripţiile din frescă şi cu desfăşurarea acţiunilor militare.

Cu ajutorul naraţiunii lui Appianus, în concordanţă cu datele din frescă, istoricii şi arheologii sovietici au reconstituit mai precis ultimele episoade ale luptei şi morţii lui Spartacus. Felix Pompeianul, probabil un centurion din armata lui Crassus, ar fi fost proprietarul casei din oraşul Pompei şi cel ce rănise la coapsă pe Spartacus în timpul acelei lupte desperate de care vorbesc cu atîta admiraţie Appianus, Florus şi Plutarh. El a ţinut să arate

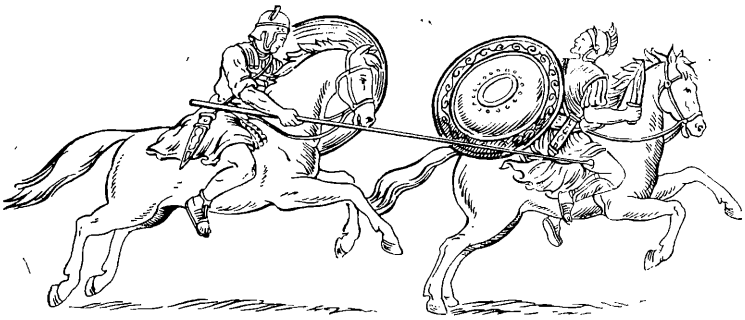

Frescă din orașul Pompei, reconstituită, înfățișînd lupta dintre Spartacus și soldatul roman Felix

această ispravă contemporanilor și posterității, printr-o pictură executată în vestibulul principal al casei sale. Rănit la coapsă, Spartacus a fost silit să descalece, să-și ucidă calul și să continue lupta ca pedestraș, pînă ce a căzut sub ploaia de lovituri între grămezi de cadavre.

Alte reprezentări plastice din antichitate ale lui Spartacus nu se cunosc, deoarece gladiatorii erau socotiți ca nedemni *(infames)* spre a li se ridica statui onorifice din piatră sau din bronz. Ei apar numai în mici reprezentări (figurine de teracotă, mozaic, picturi etc.), cinste de care nu se putea bucura amintirea lui Spartacus, cel ce făcuse atîta rău bogătașilor romani.

Crassus nu a îndrăznit să ceară senatului acordarea unui triumf, în acest caz o cinste ce putea fi socotită ca o dezonoare pentru Roma, de a fi triumfat împotriva unor sclavi și gladiatori rebeli. În loc de a intra în Roma pe un car triumfal tras de patru cai albi, îmbrăcat în haină de purpură și însoțit de trofee — cinste ce se acorda numai generalilor învingători asupra unui dușman extern și de condiție liberă — Crassus primi o modestă *ovatio*. Generalul ce primea această ovație intra în capitală călare pe calul său de luptă, în costum de campanie și însoțit de armată.

Continuarea luptelor cu rămăşiţele armatei lui Spartacus

După moartea lui Spartacus, răzbunarea romană împotriva supravieţuitorilor răsculaţi şi captivi a constituit una dintre metodele folosite pentru îngrozirea sclavilor, ca să nu îndrăznească a se mai răscula în viitor. Cei 6 000 de sclavi răstigniţi în lungul marelui drum numit via Appia, dintre Capua şi Roma, puteau fi văzuţi pe o mare distanţă de sclavii ce nu se alăturaseră acţiunii lui Spartacus. Leşurile lor constituiau un exemplu de ceea ce îi putea aştepta, dacă îndrăzneau să pună mîna pe arme. Cifra captivilor răstigniţi poate fi acceptată ca sigură, deoarece o întîlnim menţionată de către mai mulţi autori antici. Cu toate acestea, unele informaţii istorice ne arată că, după tragica bătălie în care a căzut Spartacus şi după lichidarea celor patru mari cete de sclavi scăpaţi de pe cîmpul de luptă, grupuri mai mici de sclavi s-au refugiat în Munţii Apenini şi în alte locuri accidentate din Italia. Lichidarea definitivă a rămăşiţelor armatei lui Spartacus a mai dat de furcă autorităţilor romane încă un deceniu.

După căderea lui Spartacus, grupuri mai mari de răsculaţi au încercat a se strecura în afara Italiei. La un atare detaşament se poate referi o informaţie a lui Plutarh (privitoare la viaţa lui Cn. Pompeius) : „Soarta — scrie Plutarh — a vrut totuşi să-l facă pe Pompeius oarecum părtaş la victoria (lui Crassus) asupra lui Spartacus. Cinci mii de sclavi care au reuşit să scape din bătălia cu Crassus au fost nimiciţi pînă la unul. După aceea, Pompeius a scris senatului că Crassus a distrus pe gladiatori în cîmp deschis, însă el, Pompeius, a extirpat însăşi rădăcina războiului".

Un al doilea grup de fugari, condus de Publipor, prăda în Bruttium, în teritoriile oraşelor Tempsa şi Vibo Valentia. Şi acesta a fost lichidat parţial tot de oamenii lui Pompeius. Cei scăpaţi din acest grup se vor răspîndi în teritoriul oraşului Thurium, unde vor acţiona pînă în anul 62, cînd fu trimis împotriva lor pretorul Octavius, tatăl viitorului împărat Octavianus Augustus. Istoricul

Suetonius, povestind biografia primului împărat roman, arată că tatăl acestuia, Caius Octavius, a nimicit rămășițele cetelor lui Spartacus și ale lui Catilina, alcătuite din sclavi fugari, care „puseseră stăpînire pe teritoriul orașului Thurium". Apoi el mai adaugă că Augustus, împăratul, fusese poreclit și „Thurianul", pentru faptul că tatăl său lichidase cetele de sclavi cuibărite în regiunea Thurium.

Campania lui Crassus pentru lichidarea răscoalei lui Spartacus a ținut șase luni. În urma acestor fapte, bogătașul și-a cîștigat oarecare popularitate în fața societății romane și a putut rămîne principalul rival de glorie politică al lui Pompeius. Aproape un an de zile armata cu care operase împotriva sclavilor răsculați nu este lăsată la vatră, cu scopul de a-l sprijini pe Crassus în ambițiile sale politice.

Strategul Spartacus la scriitorii militari antici

Spartacus a fost considerat de autorii romani ca unul dintre marii comandanți de oști din antichitate. Faptul se desprinde din lucrarea lui Sextus Iulius Frontinus, intitulată *Stratagemata*. Autorul ei a fost contemporan cu împăratul Traian. Între alte lucrări a alcătuit și o antologie unde a reunit o serie de stratageme sau de șiretlicuri de război folosite de generalii celebri greci, romani și „barbari". În galeria acestora găsim și numele lui Decebal și Spartacus. Frontinus citează patru dintre numeroasele stratageme ale lui Spartacus, folosite în luptele cu generalii romani. Blocat pe Vezuviu, el a știut să iasă din capcană, în condițiile descrise mai înainte, dar faptul că a căzut cu cei 74 de gladiatori în spatele cohortelor lui Claudius, pe care le-a împrăștiat și cărora le-a jefuit lagărul, constituie o mare îndrăzneală și abilitate. Altă dată, conducătorul oștilor de sclavi, văzîndu-se supravegheat îndeaproape de pretorul Varinius, ca să-l înșele pe acesta, a construit o tabără fictivă, din pari bătuți la mici intervale. În fața porții a fixat cadavre

îmbrăcate cu haine și purtînd arme, iar în întregul lagăr a aprins focuri, în timp ce un trîmbițaș dădea semnale false. Romanii au crezut că acolo se regrupaseră forțele dușmane și au pornit spre el, despresurîndu-l astfel pe Spartacus, care, în tăcerea nopții obscure, s-a retras pe neobservate cu oștile sale.

După ieșirea de aci, Spartacus are drept călăuză un localnic picentin, o dovadă în plus de sprijinul ce i se da de către oamenii săraci. Această anonimă călăuză îl va conduce nestingherit prin munții de la Eburum (Eboli), spre localitatea Nares Lucaniae.

Pentru Frontinus, faptul că Spartacus și-a improvizat, în lipsă de lemn și metal, scuturi din răchită căptușită cu piele, apoi a știut cum să-și scoată armata din blocada de la Rhegium, prin astuparea șanțului lui Crassus cu corpurile captivilor și ale vitelor — constituie de asemenea dovezi despre iscusința unui mare comandant de armată. De altfel, talentul militar al lui Spartacus apare și din priceperea pe care o folosea în a-și alege pozițiile de luptă, momentul deplasărilor cu armata, sistemul de aprovizionare, atacarea pe rînd a forțelor romane împrăștiate și grija de a împiedica concentrarea în fața sa a unui numeros inamic.

Indiferent de poziția lor de clasă, mai toți scriitorii antici au scris cu multă simpatie despre Spartacus chiar dacă au condamnat aspru răscoala sa. Merită a fi subliniate cîteva din caracterizările lăsate de aceștia despre Spartacus — omul.

Cu toții remarcă măsura luată de el ca prada să fie împărțită în mod egal și cinstit între toți luptătorii. Un atare sistem nu se folosea în armata romană, unde generalul comandant și corpul ofițeresc își însușeau partea leului, lăsîndu-le soldaților ceea ce era de mică valoare. Tezaurele templelor, popoarelor și orașelor supuse, operele de artă jefuite și alte lucruri de valoare se scurgeau pe corăbii, în vilele romanilor bogați, pe cînd soldatul se întorcea pe solul Italiei cu mîna goală.

Răscoala condusă de el a durat mai mulți ani, deoarece, la început, ea a fost subestimată de Roma, din punct de vedere militar și social. Marșurile sale prin întreaga

peninsulă italică urmăreau şi o revoltă generală a sclavilor din Italia. De aceea, Appianus îl numeşte : ...„un război de-a lungul întregii Italii, război care izbucnise şi el pe neaşteptate şi era foarte aprig".

Din povestirea desfăşurării evenimentelor răscoalei, Spartacus apare mereu darnic cu cei viteji şi cu sprijinitorii dinafară ai acţiunilor sale. Prin această măsură putea cîştiga mereu luptători şi simpatii în lumea oamenilor liberi săraci, care adesea i-au servit drept călăuze şi ca informatori militari.

Grija sa pentru cruţarea vieţii luptătorilor a fost o preocupare permanentă. Nu-i angaja în lupte şi incursiuni aventuroase şi căuta să le asigure un bun trai în tabără, în momentul cînd înceta încrucişarea armelor. Viaţa de tabără era rezervată numai pregătirii tactice şi înarmării oamenilor, ferindu-i în acelaşi timp de contactul cu cămătarii de metale preţioase şi de alte mărfuri ce ar fi putut vătăma disciplina militară.

Deşi s-a purtat adesea crud cu prizonierii de război, ca un răspuns la cruzimile romane, există destule momente cînd el îi admiră pe duşmanii căzuţi eroic pe cîmpul de bătălie.

Iscusinţa sa războinică a fost comparată cu cea a ciobanului hispan Viriathus care, cu 70 de ani mai înainte, organizase la fel, împotriva cotropitorilor romani, o rezistenţă dîrză. Ambii au comandat armate eterogene, nedisciplinate, vorbind limbi diferite şi neînarmate. Capacitatea militară a celor doi şefi a ştiut cum să realizeze coeziunea sufletească şi militară a acestor oameni. Ca şi Hannibal, Spartacus a luptat în locurile cele mai sălbatice şi sărace ale Italiei. Apreciind condiţiile în care a luptat Spartacus, scriitorul Marcus Fronto (secolul al II-lea e.n.) ajunge la convingerea că şeful răsculaţilor se situează în fruntea tuturor marilor comandanţi greci şi romani.

Numele lui Spartacus a rămas adînc întipărit în tradiţiile romane de după aceea. În jurul forţei sale fizice şi a dibăciei militare s-au creat multe povestiri fantastice, unele acceptate fără control ştiinţific de către istoricii romani şi bizantini. Un compatriot al său, împăratul Ma-

ximin Tracul (253—238) se mîndrea a fi avut același loc de naștere și o forță fizică ca șeful răsculaților din anii 74—71 î.e.n.

Toată atenția lui Spartacus în ceea ce privește raporturile lui cu populația civilă s-a îndreptat spre lumea rurală, a celor exploatați, sclavi și oamenii săraci de condiție liberă. Față de orașe, ca centre ale clasei exploatatoare, el s-a purtat aspru. Acestea i-au rămas tot timpul ostile și Spartacus nu a reușit a le ocupa întotdeauna, fiind lipsit de mașini speciale de asediu.

Marșurile lui Spartacus în lungul peninsulei și îndelungatele staționări ale taberelor sale în unele regiuni au avut consecințe dezastruoase pentru agricultura sclavagistă italică, comparabile cu pagubele din vremea lui Hannibal. Ele au oferit, de asemenea, posibilități pentru mulți sclavi de a fugi de pe latifundii, venind, fie sub steagurile gladiatorilor, fie evadînd în afara Italiei. Zece ani mai tîrziu, Catilina putea recruta numeroși partizani tocmai din aceste regiuni împînzite de răsculații provenind fie din sărăcimea liberă, fie din foștii luptători ai lui Spartacus. De aceea, Eutropius a considerat răscoala lui Spartacus mai nefastă pentru Italia decît războiul lui Hannibal.

FIGURA LUI SPARTACUS VĂZUTĂ ÎN EPOCA MODERNĂ ȘI CONTEMPORANĂ

Scrierile istorice mai vechi au acordat un loc neînsemnat răscoalei lui Spartacus. Repulsia burgheziei față de istoria răscoalelor sclavilor își găsește explicație în antipatia sa față de mișcările revoluționare muncitorești din epoca contemporană. În marile tratate de istorie romană se acordă un loc minor acestei teme, adesea redusă la cîteva paragrafe.

O încercare de a reconstitui istoria răscoalei lui Spartacus o găsim de-abia pe la 1777, la Debrass, un autor de mîna a doua. El a strîns o serie de știri literare antice, dar nu a reușit a le da o sudură cronologică. Cam în ace-

eași vreme îl cîntau pe Spartacus poeții germani Lessing și Grillparzer. Prima monografie închegată, privitoare la Spartacus, a apărut în 1793, și autorul ei, A. G. Meissner, încerca să lege răscoala gladiatorilor de unele evenimente ale revoluției burgheze din Franța. El scria că : „Regii se prăbușesc de pe tronuri și ajung sclavi, în timp ce sclavii, eliberîndu-se, devin regi". Ca și alți cercetători ai vremii, Meissner căuta să modernizeze și să idealizeze fapte din antichitate legate în chip forțat de aspirațiile maselor populare din Franța secolelor al XVIII-lea și al XIX-lea.

Theodor Mommsen, unul dintre reprezentanții de seamă ai istoriografiei romane din a doua jumătate a secolului trecut, găsea în personalitatea lui Spartacus „un om extraordinar, un talent organizatoric rar întîlnit". O asemenea personalitate, scria Mommsen, nu putea fi un modest barbar ridicat dintre țăranii traci, ci un om de viță nobilă, regească, născut din familia domnitoare a Spartochizilor, dinastie ce a ocupat mult timp tronul statului bosforan din Cuban și Crimeea. Numai un om de viță regală — spunea istoricul german — a putut ajunge un „mare căpitan" și a reușit a organiza „o răscoală a sclavilor tîlhari care a produs atîta rău oamenilor civilizați". Mommsen recunoaște marea capacitate militară și organizatorică a lui Spartacus, dar, în concepția lui burgheză, nu putea crede că el se ridicase din rîndurile de jos. Opinia acestuia pentru o origine nobiliară a lui Spartacus nu a fost acceptată de alți istorici.

Numai clasicii marxism-leninismului au reușit să-l situeze pe Spartacus și faptele lui în cadrul luminos al realității istorice. Răscoala gladiatorilor din Capua a fost studiată de către Marx după textele originale ale autorilor romani și greci. Într-o scrisoare adresată lui Engels, în anul 1861, Marx scria următoarele : „Spartacus, așa cum este prezentat (de Appianus — *D. T.*) apare cel mai minunat bărbat din toată istoria antică. Mare general (dar nu un Garibaldi), înzestrat cu un caracter nobil, el a fost adevăratul reprezentant al proletariatului din antichitate"[1].

---

[1] K. Marx, *Scrisoare către Engels din 28 febr. 1861*, în Marx-Engels, *Opere*, vol. XXIII, p. 15, ed. rusă.

La Lenin, acest război al sclavilor este definit ca un război drept, de eliberare : „Spartacus — scria Lenin — a pornit războiul pentru apărarea clasei însclăvite. Asemenea războaie s-au purtat și în epoca asupririlor coloniale, care nu au încetat nici acum să existe, după cum au fost purtate și în epoca sclaviei etc. Aceste războaie au fost drepte, ele nu pot fi condamnate“ [1].

În anumite momente istorice din epoca contemporană, literatura beletristică a arătat și ea un vădit interes pentru marea răscoală a sclavilor conduși de Spartacus. Numărul mare de romane istorice, tragedii, poezii etc., ce apar în asemenea momente istorice revoluționare, reflectă influența deosebită a marilor evenimente sociale din trecut asupra vieții din epocile respective.

Cea mai cunoscută si răspîndită scriere belestristică este romanul lui Raffaelo Giovagnoli, intitulat *Spartacus* și apărut prima dată în 1874. Cartea a fost scrisă sub impulsul evenimentelor de pregătire a eliberării și unificării naționale a Italiei. Autorul, deși bun cunoscător al izvoarelor antice privitoare la răscoala lui Spartacus, nu a respectat întotdeauna autenticitatea istorică. Caracterul romantic al povestirii l-a determinat să introducă fapte și persoane politice care n-au avut nici o legătură cu evenimentele răscoalei. Giovagnoli a reușit însă să înfățiseze într-un bun colorit tabloul Italiei și al societății din vremea lui Spartacus, cu moravurile ei, să descrie ingenios epoca dramaticelor lupte conduse de Spartacus.

Numele lui Spartacus a fost atribuit unor organizații, asociații sportive, culturale etc. Ca organizație politică merită a fi menționată gruparea revoluționară germană condusă de Roza Luxemburg și Karl Liebknecht. Această grupare a „Spartachiștilor“ germani a scos în același an și o revistă cu titlul *Spartacus*. Denumirea simboliza dîrzenia, intransigența și conținutul revoluționar al acestei organizații. Din nucleul ei s-au pus bazele Partidului Comunist din Germania.

---

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 28, Editura Politică, București, 1959, p. 64.

În programul răscoalei lui Spartacus nu întîlnim intenţia de a organiza un stat al sclavilor în Italia, tendinţă caracteristică altor răscoale mai vechi, ca pe timpul celor două ridicări ale sclavilor din Sicilia şi a lui Aristonicos din Pergam (toate petrecute în a doua jumătate a secolului al II-lea î.e.n.). Spartacus nu a luat nici o măsură însemnată de caracter politic-social. Urmărea numai o eliberare şi repatriere generală a maselor de sclavi italici care se aflau sub stindardul său.

În această răscoală au fost înregimentate în lupta de eliberare din exploatarea sclavagistă multe elemente plebeene sărăcite de la sate şi oraşe, victime ale creşterii latifundiilor şi ale cămătăriei. Ele au contribuit la popularizarea şi extinderea mişcării, dar la un moment dat au frînat-o în vederea satisfacerii intereselor lor, interese care veneau în opoziţie cu ţinta răscoalei urmărită de Spartacus. Succesele militare ale conducătorului au „ameţit" unele elemente din statul major al lui Spartacus. Aceste elemente au căutat să treacă peste voinţa şi prudenţa calculată a marelui comandant, ca să-şi urmeze un „program" aparte. Spartacus nu a luat măsuri directe împotriva acestora, ceea ce a făcut ca divergenţele din lagărul răsculaţilor să se adîncească treptat. Cu toate acestea, marea masă a sclavilor a rămas şi a murit alături de Spartacus.

Este meritul lui Lenin de a fi caracterizat magistral răscoalele sclavilor, de a fi explicat eşecul lor. „După cum ştim — scria Lenin — sclavii se răsculau, făceau rebeliuni, dezlănţuiau războaie civile, dar niciodată n-au putut să alcătuiască o majoritate conştientă, partide care să conducă lupta, niciodată n-au putut să înţeleagă clar ce scop urmăresc, şi chiar în cele mai revoluţionare momente ale istoriei au fost totdeauna simpli pioni în mîinile claselor dominante" [1].

Sclavii de pe atunci şi alte elemente exploatate nu alcătuiseră o forţă capabilă să instaureze un nou mod de

[1] V. I. Lenin, *Despre stat. Marx-Engels-Marxism*, ed. a II-a, Editura Politică, Bucureşti, 1959, p. 428.

producție, mai progresist. Cei mai mulți se gîndeau la o acțiune de eliberare individuală și nu la doborîrea sclavajului în general.

Influența răscoalei sclavilor conduși de gladiatori s-a simțit puternic după moartea lui Spartacus. Prin numeroase acțiuni ale sclavilor, de proporții mai mici, timp de cîteva secole, societatea sclavagistă romană a fost măcinată și dusă la destrămare.

După răscoala lui Spartacus, sclavagiștii încep a trece la o nouă formă de exploatare a muncii, deoarece folosirea sclavilor devenise nerentabilă și periculoasă în multe cazuri. Ei preferă arendarea pămîntului în loturi mici unor cultivatori liberi și astfel începe dezvoltarea *colonatului.*

După lichidarea răscoalei lui Spartacus se observă de asemenea tendința stăpînilor de sclavi de a folosi în gospodăriile lor sclavi din neamuri diferite și în număr mic. Măsura tindea să mențină neînțelegerile între sclavi, deoarece stăpînii se găseau mereu amenințați. Fuga sclavilor și asasinarea tainică a stăpînilor constituie după marea răscoală o nouă formă de împotrivire a celor fără libertate, exploatați. Nu numai datorită faptului că numărul sclavilor cumpărați pe piață scade, dar și din motive de securitate personală, stăpînii preferă a folosi sclavi născuți în casă din prăsile *(vernae).* Pe aceștia îi puteau crește și cunoaște îndeaproape. O serie de scriitori agronomi romani (Varro, Columella etc.) dau preferință argaților liberi salariați și muncitorilor sezonieri, în locul sclavului cumpărat de pe piață. Tot ei recomandă latifundiarilor sistemul comod al arendării parcelare și libere, care ferește pe stăpîn de multe griji gospodărești și amenințări personale.

Războaiele civile au umplut istoria republicii romane de lupte interne, timp de un secol, de la încercările de reforme ale fraților Gracchi (133 î.e.n.), pînă la bătălia de la Actium (31 î.e.n.). Ele au clătinat mult temeliile sclavagiste ale societății romane, prin atragerea sclavilor în vîrtejul lor. Mulți oameni politici romani își organizau cete de sclavi, cărora le promiteau libertatea, pentru a participa cu ele la bătăliile electorale în for. Ambițioșii care voiau să ajungă la conducerea statului promiteau în timpul luptelor eliberarea sclavilor rivalilor lor, dacă robii îi vor trăda.

Momentul cel mai prielnic pentru mulți sclavi de a-și lepăda lanțurile au fost proscripțiile lui Sulla și ale celui de-al doilea triumvirat, cînd mulți și-au denunțat stăpînii urmăriți, în schimbul libertății.

Puterea stăpînilor asupra sclavilor scăzuse foarte mult după răscoala lui Spartacus. De aceea, Augustus a venit cu o legislație specială pentru a înfrîna pe sclavi și a reîntări dreptul de viață și de moarte al stăpînului asupra robului. Una dintre aceste măsuri căuta să împiedice asasinarea tainică a stăpînului de către sclavi. La rugămintea lui Augustus, în anul 10 e.n., senatul roman repune în toate drepturile ei o veche lege din timpul republicii, care condamnă la execuție pe toți sclavii din casă în cazul cînd stăpînul ar fi fost asasinat fără a se cunoaște făptașul. Comentatorii de mai tîrziu ai acestei legi îi dau următoarea justificare : „Întrucît nici o casă nu se poate găsi în securitate prin alt mijloc decît prin acela de a-i forța pe sclavi ca, de frica pedepsei cu moartea, să apere pe stăpînul lor, atît de cei ai casei cît și de cei străini, au fost promulgate hotărîri ale senatului cu privire la responsabilitatea tuturor robilor care aparțin cetățenilor omorîți prin violență".

Atare măsuri crude arată că sclavii nu au încetat lupta după răscoala lui Spartacus și au trecut la acțiuni mai directe. Legea lui Augustus s-a aplicat cu duritate, deși păturile largi ale populației libere protestau împotriva ei. Așa s-a întîmplat în anul 61 e.n. cînd, din ordinul lui Nero, au fost executați 400 de sclavi ai lui Pedanius Secundus, prefectul orașului Roma, ucis în casa sa de o mînă necunoscută.

În istoria sclavagismului roman, răscoala lui Spartacus rămîne cea mai importantă dintre mișcările sclavilor și constituie o răscruce în ceea ce privește accelerarea unor fenomene de natură socială și economică care vor duce la descompunerea societății sclavagiste romane.

CEZAR*

ÎNCEPUTURILE

Pe cînd era cvestor, Cezar a ţinut un discurs funebru la înmormîntarea mătuşii sale Iulia, văduva lui Marius, mai mult pentru a se preamări pe el însuşi :

„Mătuşa mea — spunea Cezar —, după neamul mamei ei, descinde din regi, iar după neamul tatălui, din Zeii cei nemuritori. Căci din Ancus Martius coboară familia regală a Marcilor, nume pe care-l purta şi mama mea, iar din Venus coboară ginta Iulia, din care face parte familia noastră. Este, aşadar, în neamul nostru şi maiestatea regilor, care au aşa de mare putere asupra oamenilor, şi veneraţia Zeilor, care stăpînesc pe regi" (Suetonius, *Caesar*, 6) [1].

---

* Apărută prima dată sub acelaşi titlu în col. „Orizonturi", C.R.C.C.S. şi Editura enciclopedică română, Bucureşti, 1969.

[1] *C. Suetonius Tranquillius*, Vieţile celor doispre-zece Cezari, trad. David Popescu şi C. V. Georoc, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1958.

În realitate, el aparține unei vechi familii patriciene ce se pretindea descendentă din legendarul Iulus, fiul troianului Enea, refugiat pe meleagurile Latiului, familie care dăduse prea puțini oameni iluștri Romei regale și republicane. Unii dintre înaintașii săi după tată ajunseseră pînă la funcția de consul, dar nu se remarcaseră prea mult pe arena politică și pe cîmpurile de bătălie. Tatăl său (Caius Iulius Caesar) murise subit în anul 86 î.e.n. și nu reușise să depășească postul de pretor al Romei. Mama sa, Aurelia, se bucura de faimă mai mare prin verii săi, care deținuseră fasciile consulare în anii 75, 74 și 64. Istoricul Tacitus ne-a lăsat alese cuvinte de laudă despre această femeie inteligentă, de caracter, cu moravuri ireproșabile, comparabilă în această privință, după afirmația marelui istoric, cu Cornelia, mama fraților Gracchi.

După toate probabilitățile, Cezar s-a născut la 13 iulie anul 101 î.e.n. La vîrsta de 15 ani, împreună cu sora sa Iulia, bunica viitorului împărat Augustus, el rămînea orfan de tată. Suetonius (45) afirmă că de mic copil se remarca prin „statura înaltă, tenul alb, corpul bine făcut, fața plină, ochii negri și vioi. Sănătatea sa n-a lăsat de dorit decît spre sfîrșitul vieții, cînd avea leșinuri subite și era tulburat în somn de coșmaruri". Se pare că suferea de epilepsie, dar prin dese exerciții fizice a știut să-și mențină vigoarea trupească și intelectuală. Copilul, mai apoi tînărul Cezar se distingea prin îmbrăcămintea sa îngrijită, alcătuită mai ales dintr-o tunică laticlavă cu ciucuri, strînsă exagerat cu o puternică centură, ceea ce l-a determinat pe dictatorul Sulla să-l numească „copilul care se încinge prost". Suetonius ne dă amănunte asupra felului cum se tundea și își depila părul, asupra grijii de a-și rade zilnic barba etc. Mai insistă asupra faptului că „suporta greu chelia, care i-a pricinuit atîtea glume răutăcioase din partea detractorilor săi. De aceea obișnuia să-și ducă de la ceafă spre frunte puținul păr pe care-l mai avea. Dintre toate onorurile pe care i le-au dat senatul și poporul, n-a primit și folosit mai cu plăcere decît dreptul de a purta întotdeauna pe cap o cunună de laur" (care-i ascundea chelia). Asupra acestor aspecte fizice ale lui Cezar, furnizate de Suetonius și Plutarh, trebuie să păs-

trăm rezerve, deoarece sînt probabil fantezii create în primul secol al erei noastre.

Cezar a găsit în oboseala din timpul campaniilor sale de război un bun remediu împotriva debilității corporale provocată de epilepsie. Făcea marșuri forțate, ducea o viață sobră de soldat, dormea adesea afară din cort într-un car sau într-o litieră, ca să se bucure de aer proaspăt în timpul nopții. De mic copil se avînta în exerciții îndrăznețe de echitație.

Sub ochii mamei sale, Aurelia, femeie care se interesa și de agitata viață politică a Romei din vremea frămîntărilor provocate de războaiele civile, Cezar primi o educație aleasă, dar nu deosebită față de a altor nobili, educație despre care posedăm puține date. Copilul Cezar a luat lecții și de la Marcus Antonius Gnypho, un gal ce-i va fi vorbit despre minunățiile din patria sa de dincolo de Alpi. Poate că interesul pentru cucerirea Galiei încolțea încă de pe atunci în mintea tînărului vlăstar patrician. Profesorii săi aveau în față un elev prodigios ca inteligență și interes pentru învățătură. Mînuia cu deosebită măiestrie în vorbire și în scris latina și greaca, cele două limbi ale civilizației vremurilor sale. Ca cei mai mulți dintre tinerii nobilimii romane, Cezar și-a completat și el pregătirea filozofică, literară și retorică la celebrele „universități" din Rodos și Atena.

Portretul lui Cezar ni s-a transmis prin cîteva statui și busturi, adesea idealizate. Mai fidele sînt cele păstrate la muzeele din Napoli și Uffizi din Florența. Se remarcă nasul său viguros și în linie dreaptă, fruntea tăiată de o mare dungă adîncită paralel cu sprîncenele, apoi de alte două linii ce cad vertical, indicii ale unei voințe puternice. Craniul apare puternic boltit și parțial lipsit de păr ; se remarcă apoi o bărbie puternică, buza de jos mult dezvoltată (element al senzualității), gura arcuită, tăiată și încadrată de două mari riduri laterale. Portretele lui impresionează prin calmul lăuntric, din care putea țîșni spontan o voință puternică în momentele hotărîtoare din viața omului de stat și a generalului neîntrecut.

După mărturiile multor scriitori antici, Cezar era stăpînit de patima desfrîului şi a adulterului, iar dacă ar fi să-l credem pe Suetonius, practica şi un alt fel de amor. Se cunosc numeroase nume de femei ilustre, din înalta societate romană sau dintre principesele unor ţări străine, amestecate în aventurile sentimentale ale lui Cezar. A iubit-o mai mult pe Servilia, mama lui Marcus Brutus, unul dintre conjuraţii de la idele lui martie; apoi pe Cleopatra, regina Egiptului, „cu care prelungea petrecerea pînă la ziuă, cu care a străbătut Egiptul în aceeaşi corabie şi pe care a adus-o la Roma împreună cu fiul lor Cezarion" (Suetonius, 51). În timpul triumfului ce a urmat la Roma după înfrîngerea Galiei, soldaţii, care cunoşteau viaţa uşuratică a comandantului suprem, cîntau fără jenă în cortegiu:

Cetăţeni, păziţi-vă soţiile, aducem un chel uşuratic;
Aurul ce l-ai cheltuit în Galia cu femei l-ai
împrumutat de aici, din Roma.

De mic copil, Cezar auzi în casa părinţilor discuţiile provocate de războaiele duse peste hotare, de frămîntările politice interne, de luptele dintre generalii ambiţioşi şi multe altele. Republica era rînd pe rînd dominată de cele două mari grupări politice: *populares* şi *optimates*. Primii avuseseră ca şef pe ilustrul său unchi, generalul Marius, şi duceau o acţiune dîrză împotriva optimaţilor (cei aleşi şi nobili), sprijiniţi de oligarhia senatorială. Sub influenţa mamei sale şi a mătuşii Iulia, Cezar se orientă de la vîrsta de 16 ani spre partida popularilor, de care avea să rămînă ataşat toată viaţa. Continua astfel tradiţia familiei şi a unui celebru general, unchiul Marius, care învinsese cîndva pe numizi, pe cimbri, pe teutoni şi ridicase păturile de jos împotriva nobilimii patriciene, coruptă şi leneşă. Marius eşuase însă din cauza subtilităţilor politice ale Romei, ceea ce nu i se va întîmpla nepotului.

Cezar avea vîrsta de 13 ani în momentul cînd se deschidea lupta aprinsă a lui Marius împotriva şefului oligarhiei şi partidei optimate, Lucius Cornelius Sulla. Cearta dintre cei doi glorioşi generali se învîrtea mai

ales în jurul obținerii comandamentului suprem în războiul ce urma a fi dus cu Mitridate al VI-lea Eupator, rege al Pontului, care invadase teritoriile romane. Senatul a acordat comandamentul suprem lui Sulla, pe cînd adunările populare l-au numit pe Marius. În cele din urmă învinseră legiunile lui Sulla, stăpîne pe Roma ca pe un oraș dușman, oraș unde se reînnoiră represaliile, asasinatele și jafurile. Marius îmbătrînise, brutalitatea sa soldățească și beția îl făcuseră impopular și de aceea fugi din Roma. Dar, de îndată ce Sulla plecă spre Orient, bătrînul soldat, ajutat de consulul Cornelius Cinna, se năpusti asupra capitalei cu bandele de țărani scăpătați și de sclavi. Timp de o săptămînă, adolescentul Cezar asistă la actele înfiorătoare ale răzbunărilor unui bătrîn dement, care își căsăpea dușmanii politici cu cea mai sîngeroasă cruzime. La capătul a șapte zile de măceluri, „gloriosul" Marius murea subit, încărcat cu cinstea celui de-al șaptelea consulat, dar ca de obicei beat și plin de bucuria răzbunării (86 î.e.n.). În această perioadă tragică, sensibilitatea și inteligența adolescentului nepot dezaprobau masacrele ordonate de unchiul său. Cezar va păstra mai tîrziu oroarea de cruzime, căutînd să-și menajeze adversarii.

Tinerețea

După dispariția lui Marius, timp de patru ani, Roma a fost condusă de principalul său complice, consulul Lucius Cornelius Cinna. În această vreme, prudenta sa mamă obținu ca adolescentul să fie numit în colegiul preoților *flamines* ai zeului Iupiter, funcție ce-l înconjura cu oarecare imunitate față de luptele politice. Din inițiativa Aureliei, Cezar se căsători în anul 84 cu Cornelia, una din fiicele lui Cinna, legătură care îi deschidea o surîzătoare carieră politică, atît timp cît socrul deținea puterea. Cinna dispăru însă curînd și în anul 83 Sulla reveni victorios cu legiunile sale din Orient, ca să treacă, la rîndul său, la aceleași fioroase represalii împotriva partidei popularilor. Pentru ginerele lui Cinna, nepotul

lui Marius și tînărul legat de soarta partidei populare, se deschidea acum registrul zilelor negre. Sulla îi ridică titlul onorific și anodin de *flamen* și-i ceru să repudieze pe Cornelia, ceea ce tînărul refuză cu dîrzenie. Declarat „dușman public", înscris pe listele proscrișilor, Cezar se ascunse de furia dictatorului pînă ce obținu iertarea. „Este știut de toți că Sulla — scrie Suetonius (1) —, după ce refuzase mult timp grațierea lui, la rugămințile celor mai buni amici și ale celor mai străluciți bărbați, învins de insistențele lor, le-a spus, sau ca o profeție, sau ca o presupunere, să fie mulțumiți că au învins, numai să țină minte că omul a cărui salvare au dorit-o atît de mult va fi într-o zi pieirea partidei aristocrate, pe care ei l-au apărat alături de el, fiindcă în Cezar sînt mai mulți Marius".

Cînd obținea această grațiere provizorie, tînărul atingea vîrsta de 20 de ani și căpătase o anumită maturitate politică. Cuvîntul dat de Sulla se clătina foarte ușor, așa că cel mai bun lucru era ca Cezar să părăsească Roma cît mai repede. Plecă voluntar în armatele guvernatorului provinciei Asia, Marcus Minucius Thermus, care îi încredință mai multe misiuni. Cezar s-a distins acolo prin rapiditatea cu care obținu nave de război de la regele Nicomede al IV-lea al Bitiniei, apoi la asediul orașului Mitilene (anul 80 î.e.n.) și în acțiunea dusă pentru stîrpirea pirateriei de pe coastele Ciliciei. Tocmai în momentul cînd conducea flota împotriva hoților de mare, Cezar primi vestea îmbucurătoare despre moartea neașteptată a sîngerosului dictator de la Roma. De departe urmărise șubrezenia regimului oligarhic introdus de Sulla și intuise destul de clar destrămarea lui o dată cu dispariția mîinii energice ce-l dirija. Acum era momentul potrivit și pentru el să se avînte în viața politică a capitalei, fapt ce-l îndemnă să se reîntoarcă degrabă la Roma (78 î.e.n.).

Dispozițiile legislative ale lui Sulla îndepărtaseră din arena politică partida democratică. În calitatea sa de *dictator reipublicae constituendae causa,* dictator însărcinat cu reorganizarea republicii, folosindu-se și el, ca și marianii, de teroare, executări, deportări și confiscări de bunuri particulare, redusese la „tăcere eternă" cinci sute de adversari democrați. Sulla restabili constituția dinainte

de Gracchi, acordînd tagmei senatoriale și senatului vechile privilegii în domeniile legislativ, judiciar și administrativ. Cu spiritul său oligarhic brutal, redusese puterea tribunilor poporului și îi obliga să obțină aprobarea senatului pentru legile ce le votau în comiții. Tagma ecvestră pierdu din mîna sa fotoliile tribunalelor și o serie de avantaje de natură economică. Miopia politică l-a împiedicat pe sîngerosul dictator să întrevadă neputința senatului de a conduce republica în viitor, ca și forța ce o reprezentau în viața politică bogăția cavalerilor și votul masei plebeilor.

Convins că a restabilit ordinea în societatea romană, Sulla Felix se retrăsese în somptuoasa sa vilă de pe malul mării, unde, după un an de viață desfrînată și ros de boli, muri în 78 î.e.n. În acest moment, Cezar analiza situația politică din Roma. Intui de asemenea primele manevre de a asalta și doborî citadela aristocrată construită de către defunctul tiran. Încercarea fostului consul Marcus Aemilius Lepidus de a ridica pe cale armată opoziția democrată împotriva constituției lui Sulla eșuă, deoarece regimul oligarhic ieși mai puternic, ceea ce-l determină pe tînărul proaspăt revenit din Orient să rămînă deocamdată în expectativă. Trebuia însă să se agite pe altă cale, ca ochii mulțimii să se abată și mai mult asupra celui ce îndrăznise cîndva să înfrunte voința dictatorului. Pledînd cu multă iscusință, Cezar acuză în fața tribunalelor pe doi membri marcanți din oligarhia senatorială : fostul consul Cornelius Dolabella și senatorul C. Antonius, care se îmbogățiseră din jafurile comise în Macedonia și în Grecia, ca guvernatori. Protejați de judecătorii senatori din instanțele de judecată, cei doi au fost achitați, dar din aceste procese Cezar cîștiga două mari poziții de ordin politic. În ochii mulțimii apărea ca un mare orator și se afișa pe arena politică ca un restaurator al drepturilor smulse partidei democrate a popularilor de către Sulla. El își dădu seama că era necesar să mai treacă cîțiva ani pentru a putea organiza cu succes asaltul împotriva beneficiarilor regimului introdus de dictator. Mulțumit de popularitatea ce-și făcuse la Roma, hotărî să părăsească momentan orașul, ca la Rodos să-și poată continua studiile sale de retorică cu marii maeștri greci de acolo.

Corabia ce-l transporta spre insula înflorită a rozelor a fost însă capturată de către piraţi. În schimbul libertăţii, piraţii îi cerură lui Cezar 20 de talanţi. Episodul a fost narat astfel de către Plutarh (2) [1] : „Cînd piraţii i-au cerut drept bani de răscumpărare douăzeci de talanţi, Cezar mai întîi a izbucnit în rîs, zicîndu-le că mai întîi nu ştiu pe cine au prins, şi le-a făgăduit cincizeci de talanţi. Apoi a trimis pe însoţitorii săi în diferite cetăţi ca să facă rost de talanţii ceruţi de piraţi. Cezar a rămas numai cu un singur prieten şi doi însoţitori la aceşti piraţi foarte sîngeroşi, care erau cilicieni. Atît de disprețuitor se purta cu ei, încît, cînd se odihnea, le trimitea poruncă să facă liniște. Şi timp de 38 de zile s-a jucat şi a făcut exerciţii fizice împreună cu ei fără nici o teamă, nu ca un prizonier, ci ca un om păzit de o gardă personală. Scriind poezii şi discursuri, îi punea să asculte, iar pe cei cărora nu le plăceau îi numea de-a dreptul neciopliţi şi barbari şi adesea îi ameninţa, rîzînd, că-i va spînzura. Piraţii erau încîntaţi de purtarea lui Cezar, socotind îndrăzneala lui drept simplitate şi glumă. Cezar, primind banii din Milet şi înmînîndu-i piraţilor, a fost lăsat liber. Apoi, echipînd cîteva corăbii, a pornit din Milet pe mare împotriva lor. Găsindu-i încă ancoraţi lîngă insulă, a pus mîna pe cei mai mulţi. Banii i-a făcut pradă de război, iar pe piraţi i-a aruncat în închisoare, la Pergam ; de aici a plecat la Iunius, guvernatorul Asiei, fiindcă numai el era în drept ca guvernator să osîndească pe piraţii prinşi. Dar guvernatorul rîvnea la talanţi (preţuiau foarte mult), iar în privinţa prizonierilor zicea că va cerceta vina lor pe îndelete. Cezar, fără să mai ţină seamă de el, s-a dus iarăşi la Pergam şi, scoţînd din închisoare pe toţi piraţii, i-a spînzurat, după cum le spusese adesea în insulă cînd lor li se părea că glumeşte".

După această întîmplare eroicomică, Cezar ancoră în Rodos şi audie cursurile lui Apollonius Molon, considerat ca „cel mai strălucit profesor de retorică din acea vreme" (Suetonius, 4). Dacă ar fi să credem relatările lui Sueto-

[1] Plutarh, *Viețile paralele*, vol. III, cap. „Cezar", trad. N. Barbu, Ed. Ştiinţifică, 1967.

nius, cît stătu la Rodos, mai încercă un alt risc militar, cu scopul de a-şi mări popularitatea în Asia. Bande de jefuitori venite din regatul lui Mitridate devastau unele oraşe şi sate aliate Romei, din cauză că forţele militare romane erau ocupate în altă parte. Cu mijloace materiale proprii, Cezar strînse „trupe auxiliare şi cu ele alungă din provincie pe un prefect al lui Mitridate, menţinînd în devotamentul faţă de Roma popoarele şovăitoare şi nesigure din Asia".

Pe scena politică a Romei

Cu aceşti lauri ai victoriei se reîntoarse către finele anului 74 î.e.n. cu mari speranţe la Roma, unde popularitatea sa crescuse după ceea ce făcuse împotriva piraţilor şi a oamenilor lui Mitridate. Spera acum într-o victorie şi pe arena politică. Dar, pînă să poată intra cu fermitate în hora acestei arene, vor mai trece alţi patru ani, răstimp în care Cezar asista la acţiunea dusă de alţii pentru dărîmarea sistematică a constituţiei lui Sulla, la războaie purtate în afară şi la spectrul ameninţător al răscoalelor sclavilor de sub conducerea lui Spartacus. El găsise oportun a se face cunoscut, apreciat şi iubit, lăsîndu-le deocamdată altora grija de a destrăma sistematic aşezămintele lui Sulla. Elegantul, cultivatul, rafinatul şi adesea risipitorul tînăr din neamul Iuliilor apărea pe stradă în mijlocul unui grup tînăr de amici gălăgioşi, spre care se îndreptau cu simpatie ochii mulţimii. În casa sa, deschisă persoanelor distinse din lumea literelor, artelor şi politicii, se organizau banchete, la care gazda strălucea prin eleganţa hainelor şi prin sclipirea intelectuală. Natural, în această perioadă nu au lipsit nici numeroasele succese ale lui Cezar în lumea feminină a Romei, în jurul cărora s-au născut atîtea legende. Deocamdată, arena politică era disputată de două personalităţi, Pompei şi Crassus, singurele care dispuneau de armate şi bani, ca să-şi impună voinţa. Cezar urmărea îndeaproape jocul politic al celor doi, marcat de succese şi insuccese în exteriorul şi interiorul republicii.

Atunci cînd Sulla debarcase la Brundisium cu legiunile ce obținuseră victoria împotriva lui Mitridate, tînărul Pompei îi oferise trei legiuni înarmate pe socoteala sa. Dictatorul îl răsplăti cu importante misiuni în Sicilia și Africa, în cele din urmă și cu mîna fiicei sale. La moartea lui Sulla, senatul găsise în Pompei omul ce-i putea apăra situația de hegemon al vieții politice. Din ordinul său, Pompei respinsese în anul 77 pe Marcus Aemilius Lepidus, primul ce venea asupra Romei oligarhice. Apoi fusese trimis în Spania să lichideze „statul marianist", creat de către Sertorius și întărit de rămășițele armatei lui Lepidus, aduse acolo de Perpernna. Reîntors în Italia după victoria din Peninsula Iberică, participă, în scopul obținerii altor lauri, la lichidarea unei părți a armatei lui Spartacus. Peste tot îl servise mai mult norocul decît capacitatea sa militară. Acțiunea lui Lepidus fusese o fanfaronadă războinică, în Spania Pompei profitase de discordia dintre Sertorius și Perpernna, iar Crassus obținuse deja izbînda hotărîtoare împotriva lui Spartacus. Lui Pompei îi revenea onoarea de a fi distrus cetele de sclavi ce se retrăgeau dezorganizate spre nordul Italiei.

Marcus Licinius Crassus era un alt profitor al regimului lui Sulla. Atunci strînsese o avere fabuloasă, cumpărînd pe nimica bunurile celor proscriși. În dorința de a-și făuri și el o aureolă militară, pretorul Crassus se oferise să conducă lupta împotriva răscoalei lui Spartacus (74—71) și reușise să învingă pe temutul șef al gladiatorilor ce iscaseră răscoala.

În acest timp, cu toată popularitatea pe care și-o făcuse cu greu, Cezar nu însemna nimic față de ceea ce realizaseră Pompei și Crassus. Trebuia și de astă dată să rămînă în inactivitate, fiindcă nu dispunea de prestigiul militar al celor doi. Speranța lui într-o neînțelegere între Pompei și Crassus se stinse foarte repede atunci cînd află de un acord al lor ca să-și împartă puterea. Cezar pierduse posibilitatea de a se situa ca un fel de arbitru între doi ambițioși.

Surpriza cea mare în viața politică a Romei a produs-o însă brusca schimbare a orientării politice a lui Pompei, urmat și de Crassus. Ginerele lui Sulla părăsi cauza partidei oligarhice, a cărei citadelă era senatul, și

se orientă spre *populares*, adică acolo unde activa Cezar, de care însă politicește încă nu avea nevoie. În curînd, Crassus adoptă aceeași atitudine față de senatul ce se arătase ingrat, neținînd seama de serviciile aduse de el republicii în timpul răscoalei lui Spartacus. Fără să întîmpine o opoziție serioasă, Pompei și Crassus s-au ales consuli pentru anul 70. Neputinciosul senat a fost silit să le acorde ceea ce le refuzase, adică triumful și împărțirea de pămînturi veteranilor. Consulii din anul 70 î.e.n. atacară deschis constituția lui Sulla, fiind astfel pe placul lui Cezar. Astfel, tribunii poporului își recăpătau vechile atribuții, cenzura ca organ de epurare a senatului a fost restabilită, iar cavalerii își reluau locurile de judecători în tribunale, alături de reprezentanții ordinului senatorial. De acum, tribunii poporului și șefii popularilor se bucurau de libertatea politicii de a agita mulțimea.

Cotitura politică a lui Pompei și Crassus nu prezenta însă destulă încredere. Amîndoi erau prea legați de interesele de clasă și de ambițiile gloriei personale. Nu aveau îndrăzneala de care dădea dovadă Cezar în viața politică. Ei se menținеau în cadrul legalității, deși Pompei, cu legiunile pe care le avea în spate, ar fi putut imita pe Sulla. Această situație îl determinase pe Cezar să acționeze în favoarea lor, prin întărirea grupării politice din care făceau acum parte toți trei și pentru netezirea căii sale politice în viitor.

La alegerile din anul 69 î.e.n., Cezar a fost desemnat cvestor pentru anul următor. Era prima magistratură de seamă ce-i deschidea drumul spre cea supremă, adică consulatul. Funcția îl introducea în viața financiară și administrativă de stat. Cu acest mandat luă în primire provincia Spania de dincolo de fluviul Ebru (Andaluzia și Granada de azi). Se spune că, ajungînd în orașul Gades de pe coastele Gibraltarului, intră într-un templu al zeului Hercule, unde, „...văzînd o statuie a lui Alexandru cel Mare, plînse la vederea ei și se învinovăți de nepăsare, că el n-a făcut nimic de seamă la o vîrstă cînd Alexandru cucerise lumea“ (Suetonius, 7). În provincia iberică se ocupă de probleme judiciare, sarcină ce i se atribui mai apoi și în Galia de dincolo de fluviul Pad. Dădu dovadă de multă înțelepciune și de zel în îndeplinirea acestor

sarcini judiciare, care-i aduceau popularitate și printre provinciali.

După expirarea mandatului său din Spania, Cezar reintră în Roma, unde Pompei, sprijinit de plebeime, devenise omul cel mai puternic și mai influent. Capitala se agita în jurul a două importante probleme : stîrpirea pirateriei din Marea Mediterană și acțiunea militară împotriva lui Mitridate, care provocase un nou război în Orient. Pentru ambele comandamente, senatul și comițiile populare își aveau candidații favoriți. Natural, partida populară susținea candidatura lui Pompei, considerat ca cel mai capabil general al republicii. Tribunul Gabinius propuse în anul 67 o lege care s-a și votat de către adunările populare, acordînd lui Pompei puteri excepționale, mijloace materiale și 500 de corăbii cu care să stîrpească cuiburile de pirați din întreaga Mediterană. Atît de dîrză a fost opoziția senatorială față de această lege, încît unii senatori declarau că preferă a fi striviți de pirați decît să acorde asemenea puteri dictatoriale lui Pompei. Pentru adoptarea legii lui Gabinius, Cezar folosi întreaga sa capacitate politică, oratorică și influența personală. Era necesar ca pe mare să dispară acest pericol, de pe urma căruia suferise el însuși, și în același timp opinia publică să fie de pe acum obișnuită a accepta asemenea comandamente autoritare și excepționale cum era al lui Pompei. Nepotul lui Marius era convins că un asemenea instrument în mîna unui general ca Pompei nu ducea la dictatură. În cîteva luni, marea a fost curățată de flagelul pirateriei, de la Coloanele lui Hercule pînă pe coastele ciliciene. Comerțul roman și transportul călătorilor pe mare se puteau desfășura de acum pe o adevărată *mare nostrum*.

O nouă ciocnire politică între *optimates* și *populares* avu loc în problema comandamentului expediției pentru cel de-al treilea război cu Mitridate. Conflictul izbucnise încă din anul 74 î.e.n., cînd senatul reușise să impună ca șef al expediției din Orient pe Lucullus, unul dintre capii notorii ai partidei oligarhice. Nu se poate spune că acesta nu condusese cu pricepere armatele împotriva lui Mitridate și a socrului său, Tigranes, regele Armeniei. Dar războiul nu mai lua sfîrșit. Lucullus devenise impopular

în armată şi printre oamenii de afaceri romani din Orient, deoarece îi oprea pe toţi de la jafuri. Ecoul nemulţumirilor îl determină pe tribunul Caius Manilius, cumpărat de Pompei, să propună votarea unei legi de către comiţii prin care se lua comandamentul lui Lucullus şi i se acorda lui Pompei, cu atribuţii militare şi diplomatice atît de largi, cum nu le mai avusese vreodată un general roman. Capii oligarhiei declarau că de acum libertatea va fi găsită numai în refugiul din întunecimea codrilor. Discursurile lui Cicero şi Cezar rostite în faţa comiţiilor, cu bogate elogii asupra persoanei lui Pompei, asigurară votul unanim al celor 35 de triburi romane. În trei ani (66—63), Pompei îndeplini o mare operă în Orient, unde restabili autoritatea Romei şi îşi mări prestigiul militar. Mitridate s-a sinucis, Tigranes s-a închinat Romei, graniţele republicii s-au extins pînă la Eufrat şi prin desfiinţarea regatului sirian se creă o nouă provincie romană, Siria.

În acest timp, la Roma, Cezar dispunea de o arenă politică liberă pentru a-şi mări popularitatea. Agitaţiile electorale şi unele conspiraţii ce urmăreau proclamarea unei dictaturi militare vehiculau numele lui Crassus şi al veşnicului său debitor, risipitorul Cezar. Comploturile au eşuat din faşă, fiindcă Cezar avea oroare de violenţă şi de masacrele ce se proiectau tainic de către Crassus şi de către nobilul scăpătat Lucius Sergius Catilina. În schimb, Cezar obţinu în alegerile din anul 66 să i se atribuie funcţia de edil pentru anul următor, un post ce-i oferea posibilitatea de a cîştiga şi mai mult inima poporului.

„În timpul cît a fost edil — scrie Suetonius (10) —, Cezar a înfrumuseţat nu numai Comitium, forul şi templele, dar şi Capitoliul, construind portice, pentru timpul necesar ca să expună acolo, în ochii poporului, o parte din dărniciile sale. A dat spectacole de vînătoare şi jocuri de circ şi împreună cu celălalt coleg, şi separat, în numele său. Dar numai el singur a primit mulţumiri pentru sumele cheltuite, deşi erau făcute în comun, ceea ce-l determină pe colegul său Marcus Bibulus să spună că i s-a întîmplat şi lui ca şi lui Pollux, adică, după cum templul din for, ridicat în onoarea zeilor gemeni Castor şi

Pollux, purta numai numele de Castor, tot aşa şi dărnicia lui era considerată a fi numai a lui Cezar. Pe deasupra, Cezar oferi un spectacol de gladiatori, dar cu mai puţine perechi de luptători decît hotărîse. Totuşi, aduse atîta mulţime din toate părţile la Roma, încît duşmanii lui se speriară şi luară măsuri ca să se limiteze prin lege numărul gladiatorilor care puteau să intre în Roma".

Întărirea poziţiei sale politice îl împinsese pe Cezar la un act prematur, care putea supăra pe Pompei. El încercă să obţină mandatul de a cuceri Egiptul, de unde fusese alungat regele Ptolemeu al XIII-lea Auletes. Stăpîn pe valea Nilului, ca guvernator al unei provincii romane dintre cele mai bogate, Cezar putea dispune de imense bogăţii, cu care să-şi achite numeroasele datorii şi să pună la cale noi acţiuni militare şi politice. Opoziţia puternică a aristocraţiei senatoriale şi sprijinul slab al comiţiilor îl duseră însă la un eşec, din care se sustrase totuşi cu abilitate. Se răzbună însă deîndată, reinstalînd pe Capitoliu trofeele lui Marius, înlăturate cîndva de acolo din ordinul lui Sulla. Acestea reprezentau un complex sculptural în care figura statuia poleită cu aur a învingătorului numizilor, cimbrilor şi teutonilor, întovărăşită de chipul Victoriei şi de multe inscripţii elogioase. Mulţimea aplaudă cu bucurie şi lacrimi reînvierea memoriei proscrise a marelui general şi lăudă pe Cezar pentru această frumoasă faptă.

Dar edilitatea şi activitatea electorală îl aduseră din punct de vedere financiar la mare strîmtoare. Plutarh (5) arată că el „cheltuia fără cruţare şi că, risipind mari sume de bani, avea să-şi cîştige un renume pieritor şi de scurtă durată". Datoriile lui Cezar erau evaluate la 1 300 de talanţi. Numai girul lui Crassus îl ferea să nu fie înhăţat de numeroşii săi creditori.

Pînă la înapoierea lui Pompei din Orient, Roma mai încercă două emoţii politice. La finele anului 64, tribunul plebei, Publius Servillius Rullus, prezentă adunărilor populare un proiect de lege pentru împroprietărirea populaţiei sărace din *ager publicus,* adică din terenurile proprietate a statului roman. Felul îngrijit de întocmire a proiectului arată că el pornea din iniţiativa lui Cezar şi că urmărea un scop social-umanitar, tot aşa de măreţ ca

şi legile agrare de odinioară ale fraţilor Gracchi. Marele orator Marcus Tullius Cicero, proaspăt desemnat consul şi devenit avocatul politic al oligarhiei senatoriale, a luat însă o poziţie hotărîtă împotriva proiectului lui Rullus. Într-un furios discurs *(De lege agraria,* II, 26, 71), avocatul folosi o retorică pur demagogică, adresindu-se astfel masei de plebei :

„Ascultaţi-mă pe mine, cetăţeni. Păstraţi neştirbite darurile ce vi se fac, libertatea, votul vostru, demnitatea voastră, oraşul cu forul său, jocurile şi serbările. Străduiţi-vă să păstraţi stăpînirea şi asupra celorlalte foloase ale vieţii de oraş. Credeţi voi oare că va fi plăcut să părăsiţi toate acestea şi strălucirea însăşi a republicii, pentru a vă stabili, în frunte cu Rullus, în pustiul Sinopis [1] sau în ţinutul ciumat al mlaştinilor Salapine [2] ?“

Deşi Cezar susţinu din răsputeri acest proiect, care ar fi debarasat Roma de multe elemente plebeiene parazitare, oferindu-le o viaţă de muncă şi bunăstare, proiectul a fost primit cu indiferenţă de plebei. Pe vremea Gracchilor, ei îşi vărsaseră sîngele pentru a obţine aceste legi de împroprietărire, dar acum, la sfatul avocatului demagog, se declarau pentru o viaţă trîndavă, satisfăcută cu „pîinea şi circul“, oferite în schimbul votului lor de către demagogi şi oamenii politici ambiţioşi. Cezar fu consolat de înfrîngerea avută datorită alegerii sale ca mare pontifice (anul 64 î.e.n.) prin sufragiile însufleţite ale poporului. Odată ales „mare preot“, şi-a mutat reşedinţa în clădirea denumită *Regia* de pe Calea Sacră a forului, unde va rămîne în chip oficial pînă la sfîrşitul vieţii sale.

Ultimii patru ani din deceniul al şaptelea au cunoscut la Roma o atmosferă politico-socială foarte instabilă, provocată de pasiunile nesăbuite ale unor şefi politici ce puteau duce republica spre o catastrofă inevitabilă. Vechea formă de guvernămînt, cu magistraţi aleşi temporar şi venali, apărea prea strîmtă şi croită în interesul castei politice aristocratice. Se simţea nevoia unei schimbări a constituţiei, prin care să se aducă o formă de compromis

---

[1] Regiune lîngă oraşul Sinope, pe coasta sudică a Mării Negre.
[2] Mlaştinile Salapine se găseau lîngă orăşelul Salapia, în Apulia (sudul Italiei).

între instituțiile tradiționale și cerințele noi. Pentru aceasta era nevoie de un șef energic, instaurator al unui regim autoritar. *Optimates* considerau că acest conducător trebuia să stea sub controlul senatului, pe cînd *populares* îl vedeau cu totul eliberat de tutela înaltului corp. Ochii se îndreptau spre două personalități: Pompei și Cezar. Primul se încununase cu noi lauri în Orient. Era considerat de oligarhie ca cel mai potrivit a lua această conducere dirijată de senat, deoarece pînă aici Pompei se menținuse în cadrul legalității. Pe de altă parte, Cezar, fiind mereu prezent la Roma, obținuse treptat o mare popularitate și realizase o ascensiune politică normală, pe care numai cu mari sacrificii materiale le putea menține vii în sînul maselor plebeiene. Din capitală, el urzea planuri de a se ridica brusc la șefia supremă. Nu se sfia să spună public: „Roma nu mai este la Roma, ci ea se găsește numai acolo unde sînt eu".

Amestecul în complotul lui Catilina

Republica a trecut prin mari momente de panică în acest timp din cauza conjurației organizată de fostul pretor L. Sergius Catilina, favorizată din umbră de către Cezar. Catilina făcea parte din categoria nobililor destrăbălați, înglodați în datorii, demagogi și capabili de a pune mîna pe putere prin violență pentru a-și reface situația materială. Tactica lor de luptă conținea un variat arsenal, alcătuit din dezordini, asasinate, jafuri și teroare. Programul lui Catilina afișa o hotărîre la care aderau și mulți oameni din păturile de jos: abolirea datoriilor, reîmpărțirea pămînturilor, îmbunătățirea condițiilor de locuit, limitarea puterii senatului etc. Demagogul se declara „conducător și stegar al săracilor". Încercase de trei ori pe cale legală să obțină postul de consul, însă eșuase sistematic din cauza opoziției lui Cicero. Acela, în calitatea lui de consul și de mare orator, a reușit să înspăimînte senatul și chiar mulțimea, înfățișîndu-le spectrul unui război civil pregătit de Catilina. Acțiunea acestuia conspi-

rativă tăinuia multe puncte obscure. Deşi programul lui apărea seducător, nu prevedea participarea poporului la viitoarea formă de conducere preconizată de el, fapt care i-a ţinut pe mulţi în rezervă. Acest om hotărît fusese partizan al lui Sulla. Cicero i-a făcut o bună caracterizare într-unul din discursurile sale : „Deşi pentru el desfrîul avea o atracţie deosebită, totuşi nu arăta mai puţină sîrguinţă în muncă şi în afacerile sale. Vicii puternice îi ardeau inima, dar avea pasiune şi pentru treburile ostăşeşti. Nu, nu cred să fi existat pe pămînt un om care să prezinte un amestec atît de monstruos de vicii şi calităţi atît de osebite, atît de contradictorii şi în necontenită luptă".

Faţă de programul şi de activitatea tainică a lui Catilina, în care figurau şi o serie de acţiuni în favoarea poporului, Cezar trebuia să manevreze cu precauţie şi duplicitate, ca să nu-şi înstrăineze popularitatea. Dictatura afişată de către Catilina îl înspăimînta prin masacrele ce le anunţa. Cezar se gîndea numai la posibilitatea de a prelua la momentul oportun conducerea acestei mişcări, orientînd-o pe un nou făgaş, în care vărsările de sînge nu-şi găseau loc. Crassus căuta să profite şi el în acelaşi sens de haosul ce se anunţa, finanţînd în ascuns pe Catilina.

În Etruria, Catilina strînsese o armată sub comanda lui C. Manlius, fost centuriom al lui Sulla, armată a cărei acţiune urma să fie conjugată cu o revoltă a galilor transpadani şi cu o răscoală a sclavilor. Cicero, consulul în funcţiune din anul 63 î.e.n., fusese informat la timp prin spioni de toate manevrele tainice ale lui Catilina. De aceea a ştiut să ia măsuri energice în momentul „cînd Catilina a trecut la acţiune armată, ca să suprime senatul firav şi pe conducătorii lacomi". Temutul orator îşi deschide acum seria faimoaselor sale discursuri denumite *Catilinare,* rostite în faţa senatului, la ale cărui şedinţe erau de faţă Catilina şi Cezar. Fură denunţate primejdia ce ameninţa capitala, complicitatea unor persoane din rîndul partidei popularilor ; urmă arestarea partizanilor apropiaţi ai lui Catilina, refugiat în ultimul moment la armatele sale din Etruria. În timpul dramaticelor şedinţe

RedAbaris@2017

ale senatului din 4 și 5 decembrie 63 î.e.n., se înfruntară părerile și propunerile celor mai iscusiți oratori ai republicii. Cicero și cei mai de seamă dintre senatori cerură pedeapsa capitală pentru conspiratorii din Roma, arestați de către consul.

Cezar, ales recent pretor pentru anul 62, a trebuit să ia și el cuvîntul, ca să nu se creadă a fi implicat în complot, dar în același timp a cerut respectarea normelor constituționale în ceea ce privește aplicarea pedepsei cu moartea. Din păcate, acest abil discurs al lui Cezar ne este cunoscut numai din prelucrările rezumative lăsate de către istoricii Salustius *(Despre conjurația lui Catilina,* 61) și Appianus *(Războaiele civile,* II, 6)[1].

„Senatori ! — le spunea Cezar — toți cei care hotărăsc cu privire la pricini îndoielnice trebuie să fie străini de ură, de părtinire, de mînie și de milă. Cine-i însuflețit de asemenea sentimente cu greu poate să găsească adevărul și nimeni n-a reușit să-și satisfacă în același timp și patimile, și interesele. Îndepărtați tot ceea ce întunecă rațiunea și veți fi tari, căci dacă pasiunea va pune stăpînire pe mințile voastre, veți fi lipsiți de putere".

În continuare, oratorul, fără a cere achitarea împricinaților, arată că pedeapsa trebuie să li se aplice după litera legii. Se amintea înaltului for că numai adunarea poporului poate pronunța pedepsirea lor cu moartea, calitate pe care nu puteau să o aibă senatul și consulii. Cezar se declară deci împotriva pedepsei dure și propuse pe cea conformă legilor în vigoare : confiscarea averii conspiratorilor, urmată de exilarea acestora, cu domiciliul obligatoriu.

Argumentarea acestui om abil mergea pe linia legalității și a umanității. Ea reuși să destrame hotărîrea unanimă ce se luase de senat cu privire la executarea oamenilor lui Catilina. Chiar fratele lui Cicero trecuse de partea lui Cezar. O nouă intervenție a lui Cicero nu reuși să reînchege vechea hotărîre în totalitatea ei. Decizia se luă după discursul final rostit de Marcus Porcius Cato,

[1] *Appian,* Istoria Romei. Războaiele civile, Editura Științifică, București, 1957.

strănepot al celebrului Cato cel Bătrîn [1], un om tot atît de corect şi respectat ca şi ilustrul său înaintaş. Cuvîntul lui autoritar şi vehement răsturnă întreaga logică juridică şi umanitară a lui Cezar. În seara aceleiaşi zile, după executarea conspiratorilor, Cicero era aclamat de mulţime în prezenţa unui mare număr de senatori, din grupul cărora absenta însă Cezar, retras în casa sa, fiindcă fusese ameninţat cu moartea de către un grup de oligarhi.

Din Etruria, Catilina porni cu oastea spre Roma, dar fu învins de armatele lui Cicero şi ucis lîngă oraşul Pistorium. După lichidarea complotului lui Catilina, antipatia publică s-a abătut asupra lui Cicero, iar simpatiile spre Cezar. Mai tîrziu, primul avea să dea socoteală despre aceste fapte crude, iar al doilea va fi lăudat pentru clemenţa sa.

Anul funcţiei de pretor a lui Cezar s-a scurs sub semnul întrebării pe care şi-o puneau toţi în legătură cu întoarcerea din Orient a lui Pompei. În fruntea legiunilor sale, el ar fi putut aduce o nouă orientare a politicii Romei. Ca suflet al democraţiei din Roma, Cezar a sprijinit în continuare pe Pompei în faţa blocului format, după înfrîngerea conjuraţiei lui Catilina, din aristocraţia senatorială aliată cu ordinul ecvestru. Ca nu cumva să se ajungă la un compromis între Pompei şi senat, Cezar dădu în judecată pe Quintus Catulus, preşedintele acestei importante adunări, pentru faptul că delapidase fondurile primite cu zece ani în urmă, ca să reconstruiască Capitoliul. Ceru în acelaşi timp ca reclădirea templului trinităţii capitoline să-i fie atribuită lui Pompei, ca o răsplată pentru victoriile sale din răsărit. Era cel mai fericit mijloc de a flata vanitatea lui Pompei şi de a-l pune în conflict cu oligarhia senatorială. Cicero expedia scrisori seducătoare generalului, care se îndreptase spre Italia, în acelaşi scop, de a-l cîştiga pentru cauza optimaţilor în cazul cînd acela îşi va impune conducerea personală prin forţa legiunilor.

Un nou incident avea să mărească divergenţa dintre Pompei şi optimaţi. Q. Metellus Nepos fusese trimis de

[1] Om politic şi scriitor roman de la sfîrşitul secolului al III-lea şi începutul celui de-al II-lea î.e.n.

Pompei la Roma în toamna anului 63, ca să se aleagă tribun al poporului pentru anul următor și în același timp să-i pregătească și lui Pompei calea spre consulat. Marele comandant urmărea pe o cale legală să concentreze în mîna sa, prin consulat și prin șefia armatei, deplina putere spre a-și asigura o conducere personală. Aristocrația găsi de neacceptat pretențiile lui Pompei. Metellus Nepos fu ales tribun, dar i se puse în coastă ca al doilea coleg pe Marcus Porcius Cato, omul senatului. Cînd primul (la îndemnul lui Cezar) ceru adunării poporului o lege pe baza căreia Pompei să poată intra în Italia în fruntea legiunilor sale, al doilea îi opuse *veto* și astfel reîncepură tulburările în Roma. Metellus se refugie în tabăra lui Pompei, iar Cezar în casa sa, apărat acolo de partizanii săi. Un decret al senatului destituia din funcțiile lor pe cei doi. Dar, sub presiunea mulțimii, senatul fu nevoit să abroge această hotărîre și să invite pe Cezar a-și relua atribuțiile de pretor. Alte încercări ale dușmanilor de a-l compromite pe Cezar prin redeschiderea dosarului procesului lui Catilina stîrniră și mai mult furia mulțimii și-i măriră popularitatea. Pentru a potoli amenințările plebei, se făcură celor săraci distribuții excepționale și gratuite de cereale, iar defăimătorii săi fură pedepsiți. Incontestabil, Cezar era acum adevăratul conducător al curentului democratic din capitala republicii romane.

Revenirea lui Pompei în Italia a fost întîrziată din cauza serbărilor și a darurilor împărțite soldaților. Lesbosul, Rodosul și Atena îl primiră ca pe un monarh. După patru ani de ședere în afara Italiei, el debarcă cu întreaga armată în portul Brundisium în luna decembrie a anului 62 î.e.n. Toată lumea se aștepta ca, în fruntea ostașilor al căror idol devenise, să se îndrepte spre Roma, ca să statornicească acolo o dictatură după modelul lui Sulla. Pentru el rămîneau însă de neconceput asemenea metode brutale. Spre uimirea italicilor, el își trimise ostașii la vatră, ca să pătrundă apoi în Roma ca simplu cetățean disciplinat. Socotea că aureola sa militară, sprijinul ce i-l acordau popularii și vechile legături de clasă cu oligarhia senatorială erau suficiente ca să obțină cea mai largă putere politică posibilă pe cale legală. În curînd își dădu seama de greșeala ce făcuse la Brundisium și de grozăvia

paharului cu decepții pe care-l bea acum la Roma, unde se trezi „un izolat". Senatul nici nu se gîndea să-i ratifice actele politice din Orient, să-i acorde triumful meritat, sprijinul pentru obținerea consulatului și împărțirea de pămînturi ostașilor cu care luptase de la Marea Caspică pînă la Marea Roșie. Nici Cezar, desigur invidios pe gloria militară a lui Pompei, nu-l sprijinea eficient, preocupat fiind de două probleme personale : scandalul public provocat în casa sa de către tînărul Publius Clodius și iminența plecării sale în Spania, ca guvernator al peninsulei, după încheierea mandatului de pretor.

„Scandalul Clodius" a constituit un eveniment penibil în viața privată a lui Cezar, incident ce a produs mult zgomot și comentarii în cercurile Romei, totdeauna dispuse a se distra de pe urma adulterelor din înalta societate. Clodius, un tînăr cunoscut în oraș prin bogăția și aventurile sale sentimentale, avea legături amoroase cu Pompeia, soția lui Cezar, supravegheată îndeaproape de către Aurelia, mama marelui pontifice. În luna decembrie din anul 62, pe cînd se celebrau în casa lui Cezar sărbătorile și misterele zeiței Bona Dia, oficiate, după datină, numai între femei și în cel mai strict secret, Clodius s-a deghizat în cîntăreață cu harpă și s-a introdus clandestin acolo, ca să petreacă în timpul nopții cu Pompeia. A fost însă surprins și alungat de mama-soacră. A doua zi, întreaga Romă, indignată, condamna pîngărirea unei ceremonii religioase și a casei marelui preot. Și de astă dată, Cezar adoptă o atitudine moderată și precaută în ceea ce privește menținerea prestigiului său politic. Clodius devenise unul dintre principalii săi agenți electorali, simpatizat de către plebeime, deci o eventuală condamnare a lui ar fi slăbit poziția partidei popularilor. Cezar și-a repudiat soția, iar la procesul lui Clodius dădu răspunsuri evazive, ca acela să poată fi achitat. Jurații au fost cumpărați cu bani de către Crassus și Clodius a ieșit „basma curată". Numai Cicero l-a acuzat temeinic în fața judecătorilor pe tînărul afemeiat, fapt ce i-a adus pentru viitor o mare dușmănie din partea lui Clodius.

Plecarea lui Cezar în Spania pentru un an întîmpină mari dificultăți. Creditorii săi nu-l lăsau să părăsească Roma pînă nu-și achita datoriile față de ei, datorii ce se

ridicau la uriașa sumă de 830 de talanți. Scăpă din această încurcătură printr-un împrumut ce-i fu avansat de către Crassus ; acesta era convins că astfel îl umilește politic pe Cezar și că din exploatarea provinciei Spania guvernatorul îi va rambursa suma cu vîrf și îndesat, ceea ce s-a și întîmplat mai apoi. În luna mai își începu activitatea administrativă și militară în provincia ce i se încredințase ca guvernator. Cu efective militare sporite, el atacă pe uscat și pe mare triburile semilibere ale lusitanilor, obținînd victorii și o pradă bogată. Cu mintea sa clară reorganiză întreaga administrație din Spania și deschise acolo larg căile romanizării. Pentru îmbunătățirea situației economice a provinciilor hispanice, el suprimă unele biruri și stăvili jaful cămătarilor romani. Cînd, în vara anului 60, reintra la Roma, Cezar lăsa în Spania o amintire frumoasă, binemeritată, deși pleca de acolo cu imense bogății.

Apropierea de Pompei

În acest timp, Pompei se lupta la Roma din greu cu adversarii politici, spre a obține triumful cuvenit pentru faptele sale de arme din Orient și apoi consulatul. Cicero, Cato și însuși Crassus îi făceau o serioasă opoziție în senat și în adunările populare. După multe tergiversări, i se acordă, în sfîrșit, la 29 septembrie 61 celebrarea acestui triumf, rămas de pomină prin măreția cu care a fost organizat. Apăreau în cortegiu pancarte pictate sau scrieri ce arătau victoriile, orașele, prăzile etc. cucerite de Pompei. În mijlocul trofeelor mărețe și al ostaticilor iluștri, mergea carul triumfal, pe care luase loc Pompei, îmbrăcat în costumul militar al lui Alexandru Macedon. Totul se opri însă aici. În senat, Lucullus, care fusese îndepărtat de către Pompei de la comanda războiului împotriva lui Mitridate, manevră în așa fel, încît înalta adunare nu ratifică actele politice, diplomatice și administrative introduse în Răsărit de către victoriosul general. Pompei se găsea mai izolat ca oricînd în momentul cînd Cezar se înapoia din Spania la Roma (vara anului 60 î.e.n.), ca să-și reia activitatea politică.

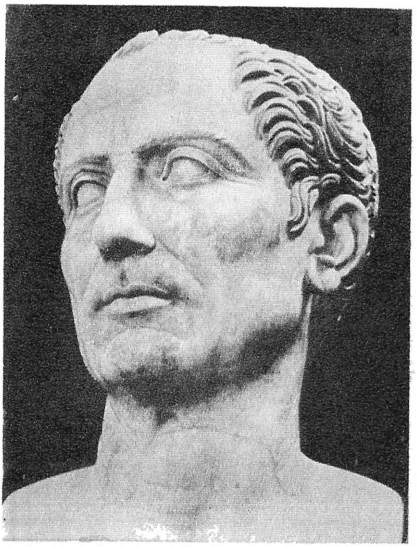

Bustul lui Cezar

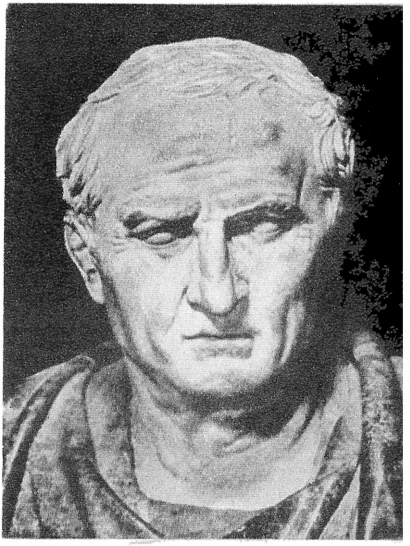

Cicero

Marius

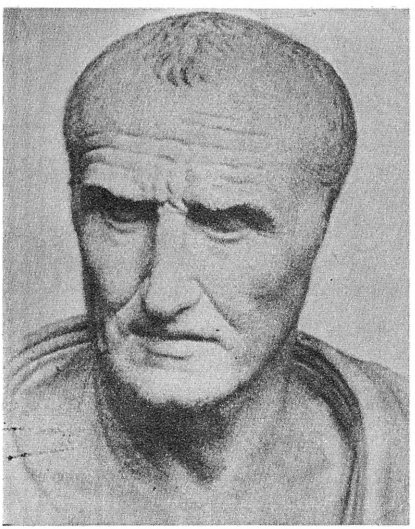

Mitridate al VI-lea Eupator

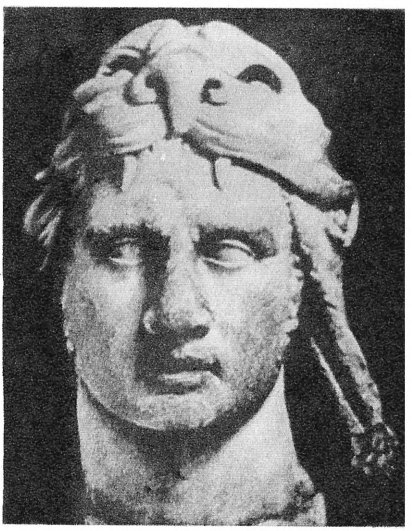

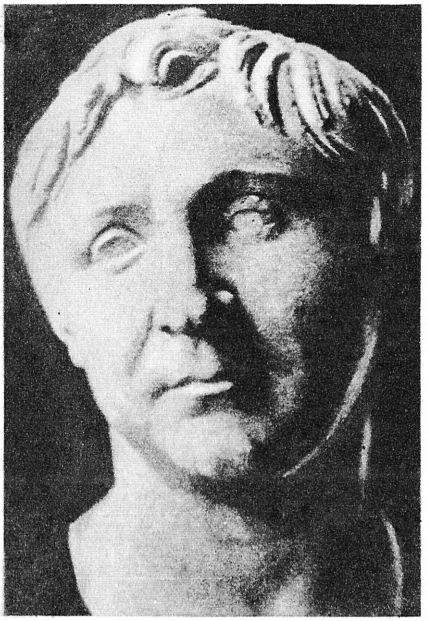

Pompeius Magnus

Vercingetroix
(după o monedă)

Cleopatra

Luptător gal

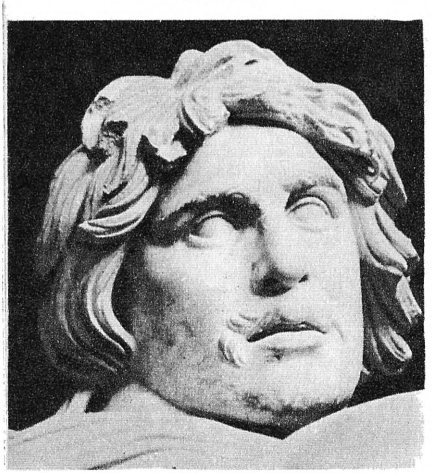

Cato cel Tînăr

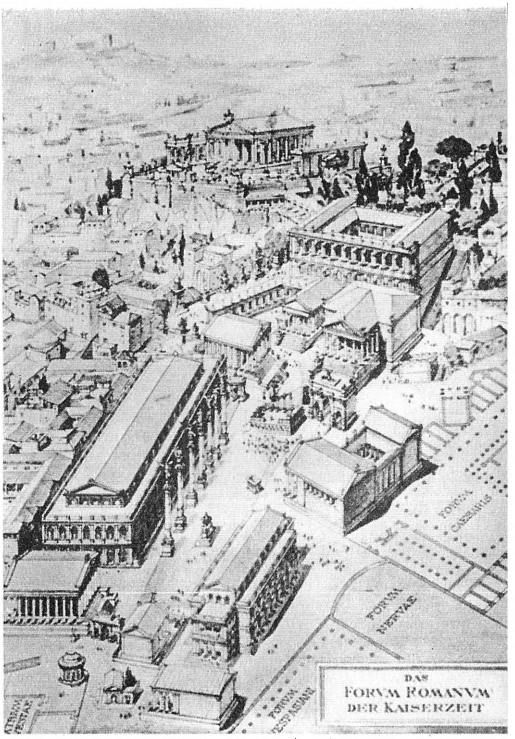

Forul roman (reconstituire)

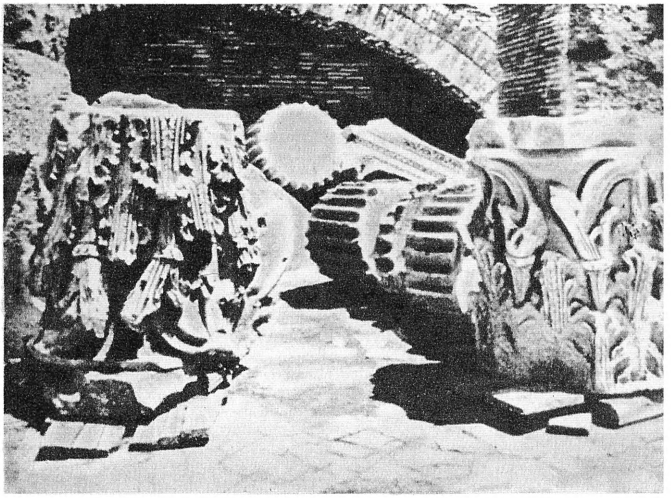

Ruine din forul
lui Cezar

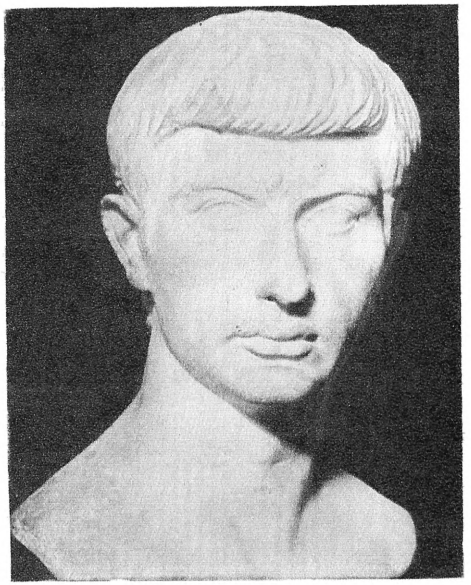

Brutus

Marcus Antonius
(după o monedă)

Ruinele templului
zeului Saturn

Fostul guvernator al Spaniei apărea și el cu mari pretenții pentru ceea ce realizase acolo. Dorea acordarea triumfului și funcția de consul pentru anul următor, pe care senatul le considera ilegale. Legile romane stabileau că solicitantul triumfului trebuia să aștepte în afara Romei, pînă ce senatul îi vota atare cinstire. Aceleași legi îl obligau însă pe candidatul la consulat să fie prezent în Roma pe timpul alegerilor. Rezolvarea cererii lui Cezar de a candida la consulat în lipsă a fost însă tergiversată de către senat, în urma „discursului de o zi“ [1] ținut de Cato cel Tînăr. Nepotul lui Marius nu era însă un Pompei preocupat de legalitate și menajamente politice față de prieteni sau adversari. Ca om de acțiune, se hotărî să renunțe la triumf, să intre în Roma ca un simplu civil, îmbrăcat în togă albă și fără gardă de lictori. Știa el prea bine că, odată ales consul, își va impune și triumful ce i se refuza acum.

TRIUMVIRATUL ȘI CUCERIREA GALIEI

Anul consulatului lui Cezar a fost marcat de importante evenimente interne. Inteligentul om politic își dădu seama că este necesară asigurarea unei baze trainice de conducere, posibilă numai printr-o alianță între cei trei principali exponenți ai partidei popularilor : Cezar, Crassus și Pompei. Din această înțelegere știa că foloasele de seamă le va culege el. „Și, intrînd în Roma — scrie Plutarh (13) —, îndată a pus la cale o ispravă politică care a amăgit pe toți oamenii politici, afară de Cato ; aceasta era împăcarea lui Pompei cu Crassus, oamenii politici care aveau cea mai mare trecere la Roma. Cezar i-a făcut din dușmani prieteni, cîștigînd în schimb o parte din vaza și trecerea amîndurora. Săvîrșind un fapt socotit omenos, a făcut să nu se bage de seamă că schimbă forma de conducere a Romei“.

---

[1] Oratorul a vorbit o zi întreagă ca să împiedice votarea, vorbitorul neputînd fi întrerupt.

Astfel a luat naştere primul triumvirat, o înţelegere secretă şi neconstituţională între trei oameni politici, hotărîţi să-şi împartă puterile şi beneficiile în stat, în care adevăratul profitor va fi în primul rînd Cezar. Oamenii politici din tabăra oligarhiei senatoriale, împotriva căreia se înjghebase alianţa, o numeau „conspiraţie" şi „monstru cu trei capete". În lagărul acestui „cartel electoral", fiecare triumvir aducea ceea ce era mai necesar : Cezar marea sa popularitate, dublată de voinţa fermă de a acţiona, Crassus imensele sale bogăţii, iar Pompei gloria militară şi sprijinul direct al veteranilor săi. Beneficiile imediate ce şi le repartizau satisfăceau ambiţiile fiecăruia. Cezar pretindea consulatul pentru anul 59 î.e.n., urmat de numirea sa ca guvernator al unei provincii. Pompei voia să i se ratifice în bloc toate măsurile adoptate de el pe timpul campaniei duse împotriva lui Mitridate şi împroprietărirea soldaţilor cu care luptase acolo. „Bancherul" Crassus dorea să fie sprijinit în afacerile sale din provincii, ca să obţină mai multe cîştiguri.

Cezar consul

Alegerile consulare aduseră victoria lui Cezar şi a lui Marcus Bibulus, omul oligarhiei optimate, încăpăţînat şi limitat ca orizont politic. După alegere, Cezar folosi o întreagă gamă de perfidii, ca să adoarmă vigilenţa senatului şi a duşmanilor politici, erijîndu-se deocamdată în gardian al legalităţii. Îl flată pe Cicero prin sfaturile ce i le cerea în probleme de stat. Atît de uşor îl inducea în eroare pe marele orator, încît Cicero a afirmat odată despre Cezar : „Cînd îi văd părul pieptănat cu osebită grijă şi pe el scărpinîndu-se cu un singur deget, iarăşi nu mi se pare că acest om ar putea să se gîndească la un rău aşa de mare, la distrugerea republicii romane" (Plutarh, 4). Hotărî afişarea în for a proceselor-verbale privind dezbaterile din senat. Triumviratul fu apoi consolidat prin unele „căsătorii dinastice", care, după expresia guralivului Cato, batjocoreau republica, deoarece femeile erau acelea care împărţeau de acum dregătoriile. Pompei se căsători cu Iulia, fata lui

Cezar, mai mică cu 23 de ani decît el, iar Cezar își alese de soție pe fiica lui Lucius Piso, mare bogătaș și sprijinitor important al triumviratului.

Multă popularitate își adăugă Cezar prin afișarea știrilor zilei, un fel de ziar cotidian, copiat pe tăblițe de lemn vopsit și așezate în locurile de mare circulație ale orașului. Cetățenii puteau lua cunoștință astfel de tot ceea ce se întîmpla în capitală și în provincii. Se apreciază azi că acesta ar fi fost primul ziar din lume.

Chiar în primăvara anului său de consulat, Cezar reactualiză și problema agrară. Proiectul său, redactat în așa fel ca să nu irite aristocrația latifundiară, urmărea un dublu scop : împroprietărirea veteranilor lui Pompei și a cetățenilor săraci, din pămînturile publice și din cele rămase în paragină prin abandonarea lor de către proprietari. Legea prevedea, de asemenea, achiziționarea cu plată regulată a unui surplus de terenuri, în cazul că primele două categorii nu ar fi fost îndestulătoare. Ca fonduri de cumpărare puteau servi prăzile bănești aduse de Pompei din Orient. După votare, legea devenea obligatorie pentru toată lumea, prin prestare de jurămînt. De pe urma ei beneficiau douăzeci de mii de cetățeni. Citit în fața senatului, proiectul de lege agrară al lui Cezar nu căpătă avizul necesar pentru a fi prezentat spre votare adunării populare, din cauza instigărilor produse de Cato. Față de orice lege agrară, oligarhia latifundiară păstra totdeauna rezerve. În fața acestei situații, Cezar prezentă proiectul direct comițiilor, unde, de asemenea, își făcură apariția Cato și Bibulus, ca să împiedice votarea lui. În adunare fuseseră aduși însă mulți veterani ai lui Pompei, înarmați ca pentru o campanie ostășească. Grupul lui Cato și Bibulus încercă să împiedice ținerea adunării, sub pretext că semnele cerești nu sînt favorabile pentru asemenea acțiuni politice. Lictorii lui Cezar îi alungară din adunarea poporului și triumvirii ieșiră victorioși. Legea fu votată cu o clauză drastică : orice magistrat prezent și viitor trebuia să jure respectarea ei ; în caz contrar, se făcea culpabil de pedeapsa cu moartea. Bibulus, ca al doilea consul, se retrase în casa sa pînă la expirarea mandatului, ca să nu fie silit a recunoaște această lege draconică. Retras și supărat pe toți, Bibulus compunea numai

pamflete împotriva lui Cezar. Astfel, pînă la finele anului 59, Cezar conduse singur, *sine collega !*

Tot pentru mulțumirea colegilor săi din triumvirat, Cezar mai votă două legi trecute numai prin comiții. Arenzile pe care le plăteau *publicanii,* adică cei ce arendaseră bunurile statului roman în provincia Asia, au fost reduse cu o treime. Toți acești exploatatori, oameni din tagma cavalerilor, erau legați financiar și politic de Crassus și Pompei. În sfîrșit, veni și rîndul mult așteptatei legi a ratificării în bloc a reformelor introduse de Pompei în Orient. Sub influența lui Lucullus, senatul respinse legea. Rămînea cealaltă cale, adunarea poporului, unde ea fu votată la cererea lui Cezar. Din toate aceste frămîntări rezultă clar că Cezar se găsea acum în conflict cu senatul, citadela aristocrației oligarhice. Singura cale pentru folosirea mașinii de votat legile ducea spre adunarea poporului, care-l asculta cu supunere la momentul necesar. De aceea, consulul convoca senatul din ce în ce mai rar. Deoarece pămîntul pentru împroprietăriri nu era suficient, Cezar îndrăzni să vină cu o lege prin care supunea exproprierii multe terenuri din regiunea Campania deținute de senatori. Proiectul de lege se votă fără modificări.

Din anul consulatului lui Cezar, cea mai însemnată lege dată de el se numește *lex Iulia de repetundis,* adică legea privitoare la stăvilirea abuzurilor și a fraudelor pe care le săvîrșeau adesea în provincii funcționarii romani. Proconsulii sau propretorii, ca guvernatori de provincii, le transformau timp de un an în moșii personale, ca să strîngă de acolo mari averi, pentru lux, pentru corupția electorală la Roma și pentru alte cheltuieli personale. In lista acestor jefuitori nemiloși și de tristă memorie se înscrie și administrația lui Caius Verres în Sicilia, pe care Cicero îl acuzase într-un celebru proces (anul 70 î.e.n.). În concepția lui Cezar, provinciile trebuiau să facă parte integrantă din statul roman și să nu mai fie un simplu domeniu de strîns impozite, daruri, cereale ș.a. Cele o sută de paragrafe ale legii lui Cezar fixau minuțios raporturile dintre magistrații romani și provinciali. Nici un funcționar roman trimis într-o provincie nu avea voie să pretindă impozite peste cele legale sau să primească daruri și sume de întreținere atît timp cît rămînea acolo. Pentru fiecare provincie,

Cezar hotărî să se afişeze public impozitele şi să se introducă un „serviciu de contabilitate". Guvernarea unei provincii se fixă de la unul la doi ani, timp în care dregătorii ei nu o puteau părăsi şi nici întreprinde războaie pe cont propriu, fără avizul Romei. Legea privitoare la provincii a avut un efect salutar pentru ele. A fost redresată viaţa lor economică, romanizarea a găsit un teren mult mai propice şi ataşamentul lor faţă de Italia s-a cimentat.

Către sfîrşitul anului său de consulat, Cezar dispunea de o putere atît de mare, încît senatul amuţise cu totul. Legile propuse de consul sau de alţii, după directivele sale, se votau acum fără murmur de către înaltul corp aristocrat. Senatul încercă totuşi să se debaraseze de el şi să-i scadă popularitatea, desemnîndu-l guvernator pentru anul 58 î.e.n. într-o uitată şi săracă regiune din Italia. Cezar nu era însă omul care să se lase călcat în picioare, relegat şi aruncat în inactivitate. Cu o voinţă fermă, apelă la hotărîrea comiţiilor. Tribunul Publius Vatinius propuse acolo o lege prin care se acorda lui Cezar administrarea pe timp de cinci ani a Galiei Cisalpine (nordul Italiei) şi a Iliriei (Dalmaţia), cu dreptul de a avea sub comanda sa trei legiuni. I se atribuiau astfel spre guvernare două dintre cele mai bogate, mai populate şi mai importante provincii, succes pe care ambiţiosul Cezar îl mări în curînd, ca puterile lui militare şi economice să devină şi mai însemnate. Tindea la realizarea unei mari opere, pe care, deocamdată, numai el o visa. Murind guvernatorul Galiei de dincolo de Alpi (Galia Transalpină sau Narbonensis), la propunerea lui Pompei, senatul îi atribui şi conducerea acestei provincii. Sub comanda lui stăteau acum patru legiuni. Duşmanii, care urmăriseră scoaterea lui Cezar din arena politică a Romei, îi încredinţaseră, fără să ştie, o formidabilă forţă în afară, de unde putea acţiona după bunul său plac asupra capitalei. Intuise perfect că o carieră politică, în afară de bani, se poate susţine numai cu forţa armelor, în mijlocul unui regim anarhic, anacronic şi dominat de ambiţia unor oameni nestabili în crezul lor politic. Avea nevoie de o mare glorie militară, de care se bucura numai Pompei. Cezar, omul cu „intenţiile ascunse", o vedea pentru el numai prin cucerirea Galiei Mari, pînă la Oceanul Atlantic, Marea Nordului şi Rin.

„Permanența politică" de la Roma

Anul său de consulat pacificase Roma și-l arăta în ochii mulțimii ca șef al triumviratului. Diplomatul, politicianul și demagogul nu putea însă părăsi Roma fără a-și asigura acolo o „permanență politică". Ea avea rolul să contracareze, în absența sa, acțiunile ce s-ar fi pregătit pentru a-i mina baza politică. Rămînea la Roma un senat agitat de cuvîntările lui Cato, care declara public că actele triumvirilor sînt îndreptate împotriva libertății și că tirania lor plutește peste capetele tuturor. Cicero apărea instabil în părerile sale, Pompei și Crassus deveniseră invidioși din pricina ascensiunii lui Cezar. Calomniile, ironiile, venalitatea și demagogia constituiau acțiuni periculoase, mînuite de dușmanii săi în mijlocul maselor de plebei, unde popularitatea pe care și-o clădise putea fi ușor destrămată.

Prevăzînd toate aceste pericole, Cezar lăsă la Roma un adevărat „comandament politic", care să activeze în numele său. Omul ales să-l suplinească fu Clodius, agitatorul, îndrăznețul, demagogul, insolentul, depravatul și arghirofilul ce-i necinstise casa, dar scăpat de la o condamnare gravă prin bunăvoința lui Cezar. Clodius rămăsese recunoscător lui Cezar și dușman feroce al lui Cicero. Pentru acest om de încredere, funcția cea mai potrivită apărea aceea de tribun al poporului. Dar Clodius era un patrician din naștere, deci exclus de drept de la acest post destinat numai plebeilor. Cezar știuse să îndepărteze aceste dificultăți pe o cale legală. În calitatea sa de consul și pontifice, determină pe un tînăr plebeu, Publius Fonteius, în vîrstă de 20 de ani, să-l adopte pe Clodius, om ce depășise 35 de ani ! Apoi, tot Cezar, ca mare preot, emancipă pe proaspătul plebeu în tutela unui tată adoptiv mai mic cu 15 ani decît fiul. Pentru anul 58, Clodius se alese cu ușurință în importantul post de tribun al poporului, iar la consulat fură aleși alți doi bărbați favorabili politicii triumvirilor. Capitala începea pe mîna unui demagog desfrînat. Fierberea, anarhia, bătăliile electorale, asasinatele și deportările se vor ține lanț în Roma atît timp cît Clodius și ciomăgașii din suita sa vor fi stăpîni acolo. Haosul arăta că Roma este lipsită de omul ce trebuia să o guverneze, acesta fiind ple-

cat dincolo de Alpi. Clodius nu va cruța nici pe Pompei, împotriva căruia va ține discursuri calomnioase, va încerca să-i incendieze casa și chiar să-l asasineze.

Cezar nu plecă în provinciile sale pînă ce nu lichidă la Roma ultimele baricade ale opoziției senatoriale, unde stăruiau încă turbulentul Cato și veninosul orator Cicero. Ca instrument de acțiune îl folosi pe credinciosul său Clodius.

Onestul și destoinicul Cato nu putea fi învinuit în nici un fel pentru comportarea sa publică și politică. Clodius găsi însă o formă elegantă, dar obligatorie în același timp, după legile romane, spre a-l îndepărta din Roma. Fără îndoială că în spatele lui Clodius se găsea Cezar. Incoruptibilul Cato, în urma hotărîrii comițiilor convocate de către Clodius, primi mandatul de a merge în Cipru, avînd calitatea unui fel de ambasador extraordinar. Regatul acesta fusese lăsat prin testament poporului roman de către defunctul rege Ptolemeu. Acolo trebuiau inventariate toate bunurile publice, o treabă îndelungată pentru un om cinstit și bun organizator cum era Cato.

Ca să mențină trează în ochii poporului amintirea lui Cezar, Clodius votă legi ca să se distribuie lunar grîu în mod gratuit celor săraci. O lege interzicea magistraților romani să invoce semnele cerești sau alte fenomene naturale în timpul ședințelor adunării populare, pretexte ce ar fi făcut imposibilă activitatea acestora.

Veni apoi și rîndul lui Cicero, pe care Clodius îl ura din timpul procesului său. Cezar încercă pe diferite căi legale să-l îndepărteze pe Cicero din Roma. Rînd pe rînd îi oferi un post de comandant în statul său major din Galia, ca membru al comisiei agrare din Italia și apoi conducerea unei misiuni în Grecia. Pe toate acestea oratorul le refuză numai ca să nu se despartă de for, unde glasul său răsuna așa de frumos. Istețul tribun Clodius votă o lege care hotăra exilarea din Roma a celor ce contribuiseră în trecut la moartea unor cetățeni romani fără ca aceștia să fi fost judecați de organele competente. Era tocmai ceea ce făcuse Cicero cu oamenii lui Catilina. Votarea acestei legi se făcu în afara Romei, pe Cîmpul lui Marte, ca la adunare să poată participa și Cezar, în calitatea lui de mare comandant. În timpul

discuțiilor, Pompei și Crassus nu luară cuvîntul. Cezar declară că nu are nimic personal cu Cicero, dar că rămîne la vechea lui părere că nu s-au respectat legile penale romane atunci cînd, la îndemnul marelui orator, senatul a luat hotărîrea de a se suprima niște oameni ce trebuiau doar exilați. În zadar a bătut Cicero pe la ușile lui Crassus, Pompei și ale altor potentați ai Romei, ca să se salveze. A fost exilat la Salonic, casa de pe Palatin i s-a dărîmat și, pe ruinele ei, Clodius a construit templul Libertății.

CUCERIREA GALIEI

Cu aceasta, Cezar se declara mulțumit pe deplin, dădu ultimele instrucțiuni lui Clodius de felul cum trebuia să-i supravegheze pe Crassus și pe Pompei ; apoi plecă liniștit în provinciile sale. Tocmai pe cînd părăsea Roma, primi știri alarmante despre frămîntările din lumea triburilor galice și germanice, unde intervenția lui armată era necesară.

Pentru istoria poporului francez de azi, Cezar a deținut același rol ca și împăratul Traian pentru istoria patriei noastre. Cucerirea, colonizarea și romanizarea Galiei de către Cezar au creat un bloc latin în Occident, opus maselor germanice de peste Rin. Din acest proces s-a născut poporul francez. Expansiunea romană în Galia a urmărit să asigure noi venituri statului.

Astăzi cunoaștem destul de amănunțit peripețiile ce au dus la cucerirea Galiei, ele fiindu-ne povestite de însuși Cezar în cartea sa *De bello gallico (Comentarii despre războiul cu galii),* o adevărată istorie, deci nu jurnal de război sau memorii militare, cum ar înclina să o considere unii istorici. Autorul a expus faptele cu claritate, simplitate, fără artificii literare, în cea mai clasică proză latină. *Gallia comata* („cu plete") constituia o regiune independentă, dar lipsită de unitate politică. De la Pirinei pînă la Marea Nordului și de la Rin la ocean se întîlneau numeroase triburi sau uniuni de triburi galice (adică celtice), conduse de șefi ambițioși, mereu gata a se război între ei.

Alianţele şi discordiile se schimbau de la o zi la alta. Profitînd de acest haos militar şi politic, Cezar va cuceri treptat o regiune bogată în cereale, vite şi mine, unde meşteşugurile şi comerţul arătau priceperea tehnică şi legăturile străvechi de schimb ale galilor cu grecii şi romanii. Pe timpul său, populaţia celtică din Franţa de azi se ridicase la cîteva milioane de locuitori. Ea se găsea pe diferite trepte de dezvoltare social-economică : cea gentilică, a democraţiei militare şi în unele locuri chiar în faza formării unor stătuleţe de tip sclavagist. Cuceritorul Galiei vorbeşte de existenţa a trei clase sociale la gali. În frunte se găsea aristocraţia militară, bogată şi anarhică, denumită a cavalerilor de către Cezar. Marea masă a populaţiei rurale şi urbane, mereu apăsată de biruri, se găsea în dependenţă economică şi politică faţă de această aristocraţie ecvestră. A treia clasă de caracter sacerdotal, asupra căreia Cezar stăruie foarte mult în paginile sale, o formau *druizii,* deţinătorii secretelor religioase şi educatorii tineretului. Această castă pretenţioasă deţinea secretul scrisului, organiza manifestările de cult în codrii şi propovăduia că sufletul nemuritor este supus reîncarnării. Tot ei organizau un fel de şcoli pentru tineret şi împărţeau justiţia. În mijlocul societăţii galice atît de agitate, druizii reprezentau o incontestabilă supremaţie morală. Adesea, romanii se vor ciocni de această veritabilă teocraţie, care stimula rezistenţa împotriva cuceritorilor.

În general, Cezar îi descrie cu multă simpatie pe gali, cu toate că-i erau duşmani. Nu tot aceeaşi consideraţie arată pentru neamurile „sălbatice" ale germanilor de dincolo de Rin, care, sub conducerea lui Ariovist, constituiseră o puternică uniune tribală, la fel de primejdioasă pentru gali ca şi pentru romani.

Atunci cînd Cezar luă în mînă frînele conducerii din provinciile sale, pe teritoriul Galiei se cristalizaseră importante grupări de triburi celtice, gata să se lupte între ele. *Arvernii* din nord-vestul Galiei se găseau în conflict cu Roma, fiindcă atacaseră pe *hedui,* aliaţii ei din centrul Galiei, pe cînd grupul *secvanilor* se păstra în neutralitate. Ţelul arvernilor era cucerirea ţării heduilor, pentru care şi făcuseră alianţa cu secvanii, chemînd în sprijinul lor şi pe Ariovist, regele *suevilor* de pe Elba.

Alianța germanică îi costă însă destul de mult, fiindcă Ariovist intenționa să se instaleze cu ai săi în Galia. Numai o intervenție a Romei, care și fu solicitată, putea îndepărta pericolul germanic. Nordul Galiei era ocupat de triburile *belgilor,* puternic influențate de modul de viață germanic.

În afară de aceasta, pentru Roma și Galia liberă se mai profila un alt pericol. *Helveții,* păstori și războinici de pe actualul teritoriu al Elveției, mereu hărțuiți din nord de către triburile lui Ariovist, deciseseră o emigrare în masă peste Galia centrală, ca să se instaleze pe coastele călduroase ale Atlanticului, regiune mai puțin populată. Natural, pe fostele lor vetre urmau a se stabili triburile lui Ariovist. Instalat în Helveția, șeful germanic reprezenta un mare pericol atît pentru regiunile Italiei, cît și pentru cele ale Galiei libere. În fața atîtor probleme complicate din lumea galică, Cezar făcu o alianță provizorie cu Ariovist, dîndu-i titlul de „prieten al poporului roman", și se pregăti să liniștească efervescența din Galia.

Helveții, în număr de peste 360 000 de suflete, își incendiaseră satele și locuințele de munte, își ridicaseră tot avutul mobil și își dăduseră întîlnire cu toții, pe malul lacului Geneva, pentru ziua de 28 martie anul 58 î.e.n. Din acest loc urmau să pătrundă în Galia fie pe valea Ronului, fie prin țara secvanilor, către ocean, sub conducerea lui Orgetorix, al cărui frate, druidul Divitiacus, se refugiase la Roma.

Față de această pribegie, care punea în pericol stăpînirea romană din Galia Transalpină și răscolea vetrele popoarelor celtice, Cezar a acționat cu îndrăzneală, curaj și repeziciune. În primul rînd, locotenentul său, Titus Labienus, a primit ordinul să fortifice valea Ronului, să distrugă podurile de trecere, iar cu o legiune să supravegheze de aproape mișcările helveților. Cererea helveților de a trece pașnic prin teritoriul roman le fu refuzată. Aceștia se adresară atunci secvanilor, unde găsiră înțelegere datorită lui Dumnorix, ginerele lui Orgetorix.

Între timp, Cezar concentrase peste Alpi toate legiunile sale, în număr de șase, și căuta momentul prielnic de a izbi în enorma masă de populație helvetică în de-

plasare. În regiunea Lyonului de azi, el făcu joncțiunea cu Labienus, în timp ce helveții, după ce trecuseră prin ținutul secvanilor, intraseră în țara heduilor, aliații Romei, pe care începuseră a o jefui. Acum, comandantul roman găsi ocazia potrivită pentru o mare luptă cu helveții. Îi surprinse în momentul cînd treceau rîul Saône, unde, la miezul nopții, le atacă și le distruse ariergarda rămasă pe malul stîng al apei. În zorii zilei, Cezar își trecu toată armata peste rîu și timp de două săptămîni îi urmări pe dușmani spre nord. La un moment dat, helveții crezură că romanii încetaseră urmărirea și le atacară ariergarda. Ei nu știau însă că grosul trupelor romane îi depășise și ocupase înaintea lor importanta poziție strategică din jurul orașului Bibracte. Helveții se treziră atacați din două părți de către legiunile romane, care trimiteau de pe înălțimi asupra lor o adevărată ploaie de proiectile. După ce soldații romani au coborît în cîmpie, s-a încins o luptă corp la corp, lungă și înverșunată, în care Cezar însuși a luptat ca pedestraș. În apropierea localității Ivry de azi, după un efort îndrăzneț și pierderi simțitoare (despre care Cezar nu amintește în cartea sa), legiunile romane, atacate de femei, copii și bătrîni, au obținut totuși o victorie hotărîtoare asupra helveților, masacrați fără milă. După spusele izvoarelor antice, ar mai fi supraviețuit din acest măcel numai o sută zece mii de suflete, care au cerut în genunchi pace generalului roman. După ce le-a luat drept garanție ostatici și armele, Cezar a obligat aceste resturi jalnice ale trufașilor helveți să se reîntoarcă la vetrele incendiate, reașezați acolo sub supravegherea unor populații galice prietene romanilor.

În lungi rapoarte înflăcărate, Cezar comunica senatului și poporului roman prima sa mare victorie din Galia, unde poziția militară și politică a Romei se consolidase. La Roma începuseră a se cristaliza în ochii mulțimii calitățile de mare conducător militar, de fin diplomat și de administrator ale unui om ce acționase pînă atunci numai în rîndurile maselor de alegători din capitală. În bătăliile cu helveții, Cezar luptase cot la cot cu ostașii săi, îndurase greutățile campaniei ca orice soldat și împărțise cu ei ultima bucățică de pîine. De acum a început să apară în

rîndurile armatei sale acel magnetism uman polarizat spre comandant, unul dintre marile secrete ale şirului de victorii ce vor urma.

Alungarea triburilor germanice

După izbîndă, o dată cu felicitările, şefii triburilor din Galia îi prezentau lui Cezar şi cererea de a-i apăra împotriva iminentului pericol german. În discursul pe care l-a ţinut în numele soliei, heduiul Divitiacus arăta comandantului roman că primejdia germană ameninţă deopotrivă Galia şi Roma, aşa cum se întîmplase pe vremea cimbrilor şi a teutonilor. Cererea căpeteniilor galice coincidea cu planurile lui Cezar. Pretextul pentru un război cu triburile sălbatice ale lui Ariovist fusese găsit de însăşi Galia întreagă, unită şi îngrijată de primejdia concentrată pe malurile Rinului. Cererea lui Cezar pentru o întîlnire cu şeful german fu respinsă de acela cu insolenţă, spunîndu-le romanilor că numai el, Ariovist, are drepturi asupra Galiei. Ostentativ, trecu Rinul şi, cu o sută de mii de luptători, se îndreptă spre cetatea galică Vesontio (azi Besançon), un important centru economic şi strategic. Cezar i-o luă însă înainte şi, după trei zile şi trei nopţi de marş forţat, străbătînd 150 km, în august 58, ocupă poziţiile de la Vesontio. Povestirile locuitorilor din Vesontio despre vitejia, înfăţişarea sălbatică şi cruzimea de fiară a germanilor aduseră panică în armata lui Cezar, care beneficia de odihnă după un marş atît de obositor. Comandantul convocă deîndată o adunare generală a taberei şi înaintea tuturor ostaşilor ţinu un discurs, arătîndu-le că n-au de ce se teme. Cuvîntarea lui Cezar alungă teama din sufletul ostaşilor, înlocuind-o cu un puternic entuziasm de luptă. Aceasta îl încurajă să reia înaintarea spre nord, în direcţia din care se anunţau germanii, pînă în cîmpiile alsaciene de lîngă actualul oraş Strassbourg. Surprins de înaintarea romană, Ariovist ceru o întrevedere cu Cezar, care şi avu loc pe o colină. Era de aşteptat ca pretenţiile celor doi ambiţioşi să nu

se potrivească în privinţa intereselor reciproce din Galia. Şeful german propuse un fel de „împărţire a lumii" : el să aibă mînă liberă în Galia, iar Cezar în restul Occidentului şi Răsăritului.

Bătălia s-a desfăşurat la 10 septembrie şi a fost pentru barbari un adevărat dezastru. Pe cîmpul de luptă, după spusele lui Cezar, rămîneau optzeci de mii de morţi barbari. Ariovist, rănit, fugi peste Rin cu restul trupelor sale, lăsînd captive în mîinile lui Cezar pe una dintre femeile sale şi două fiice.

În urma unei singure campanii îndrăzneţe, de la Alpi la Rinul superior, Cezar salvase Galia de două mari invazii, una helvetică, alta germanică. Invincibilul Ariovist, teroarea Galiei vreme de 15 ani, fugea disperat în pădurile sale sălbatice de peste Rin. Întreaga Galie respira liniştită, în timp ce trupele romane, sub comanda lui Labienus, primeau binemeritatul repaus de iarnă prin cartiere fixate în ţara secvanilor. În pragul iernii, Cezar plecă în Galia Cisalpină, chemat acolo de treburi administrative. Generalul victorios nu uita că trebuie să se ocupe şi de probleme civile obşteşti.

Pe cînd legiunile lui Cezar luptau cu dîrzenie în Galia, la Roma Clodius instaurase teroarea şi anarhia. Atacurile lui se îndreptau acum asupra lui Pompei, omul fricos şi grijuliu de a nu ajunge în conflict cu socrul său, la a cărui fiică, Iulia, ţinea foarte mult. În cele din urmă, el se decise să apeleze la autoritatea lui Cezar, căruia îi ceru totodată autorizaţia de a rechema pe Cicero din exil. Speriat şi el de excesele agentului său din Roma, mai ales că acela începuse să-l atace în discursurile sale şi pe învingătorul galilor, Cezar consimţi la anularea decretului de exilare a oratorului. În luna ianuarie a anului 57, pe cînd Clodius nu mai era tribun, se aduse în faţa comiţiilor un decret pentru rechemarea lui Cicero. Votarea lui nu a fost posibilă atunci, deoarece Clodius a năvălit în for cu bandele sale de bătăuşi şi a împrăştiat adunarea. L-a pus pe fugă şi pe Pompei, care s-a retras în casa sa cu toga pătată de sînge.

Împotriva nebuniilor lui Clodius nu se putea lupta decît cu propriile lui arme. Senatul (la sugestia lui Pom-

pei) organiză și el o ceată de bătăuși, după modelul lui Clodius, condusă de T. Annius Milo, o brută depravată, violentă și plină de datorii, deci un adversar demn pentru un Clodius. Cu sprijinul acestei „grupe de șoc" ce se opusese celei conduse de Clodius, se votă, în sfîrșit, legea de la 4 august 56, care-l ierta pe Cicero, primit în Roma ca un adevărat salvator. Tulburările continuară însă. Cetele lui Clodius și ale lui Milo organizau în for și pe străzile Romei adevărate bătălii, terminate cu incendieri de case, morți, răniți și stîrnind nesiguranță pentru orice cetățean. Din cauza acestei situații, Cicero nu putu să-și reconstruiască casa, iar alegerile obișnuite de la sfîrșitul anului nu se putură ține pentru a se desemna magistrații anului 56 î.e.n.

Galia sudică și centrală se găseau acum sub controlul legiunilor lui Cezar, rămase pe loc după alungarea lui Ariovist. Se motiva prezența lor în centrul Galiei prin teama în fața pericolului germanic. În realitate, Cezar pregătea de aici anexarea Galiei vestice și nordice, necesară pentru fixarea unor granițe naturale, pe țărmurile oceanului și pe malurile Rinului, ale viitoarei provincii romane. Folosind disensiunile dintre celți, Cezar își făcu aliați, complici și chiar spioni din rîndurile aristocrației celtice. Cu ajutorul acestei forțe oculte era informat la zi despre starea de spirit din Galia romană, rămasă încă liberă, despre drumurile, aprovizionările, comploturile și rezistența ce o putea întîlni în această lume încă necunoscută. Marele pericol îl reprezenta nordul Galiei, inospitalier și stăpînit de triburile belgilor, care puteau da mîna în orice zi cu germanii de peste Rin.

Nici nu începuse rezolvarea treburilor administrative din Galia Cisalpină, cînd, în iarna anului 57, îi și sosiră de la Labienus scrisori alarmante despre fierberea tainică ce cuprinsese triburile secvanilor, nemulțumite de prezența cartierelor romane. În nord, belgii erau îngrijați de apropiata pierdere a libertății. Din ordinul său fură recrutate în Galia Cisalpină alte două legiuni și trimise lui Labienus. În luna mai 57, Cezar se găsea și el în Secvania. Dispunea acum de peste cincizeci de mii de soldați pedeștri și de o cavalerie de cinci mii de

luptători, cu care se îndreptă de urgență spre țara belgilor. Acolo, cele două mari triburi ale lor, *belovacii* și *suessionii*, nu se prea înțelegeau. După spusele lui Cezar, desigur exagerate, uniunea de triburi belgice i-ar fi opus 300 000 de luptători. Comandantul roman trecu rîul Axona (Aisne, afluent al Senei), ocupă și fortifică actuala colină Mauchamp, pe care triburile belgilor o atacară zadarnic. Eșecul în fața pozițiilor romane aduse dezordinea și reînvierea particularismului local, ceea ce determină retragerea unor triburi hărțuite și măcelărite de cavaleria romană. Belovacii fură primii care se retraseră la ei acasă. Cei ce mai luptau împotriva fortificațiilor romane încercară zadarnic să le blocheze. În cele din urmă, puseră la cale o mare lovitură : cucerirea orașului vecin Bibracte, unde romanii țineau provizii și diferite materiale de război. Cezar părăsi deîndată pozițiile de pe colina Mauchamp și, după o luptă corp la corp, îi împrăștie pe belgi. Retragerea era acum generală ; în același timp, triburile belgice începură a se supune treptat.

Rămîneau dîrze în fața cotropirii romane numai triburile din ținuturile cele mai nordice, așezate pe malurile rîurilor Escaut și Sambre, coalizate în jurul *nervilor*, oameni înfricoșători, sălbatici, duri, inculți și ostili negustorilor sau altor călători străini. Coaliția din jurul nervilor se strînse în codrii de pe dealul rîului Sabis (Sambre) și, pe neașteptate, atacă tabăra romană în curs de instalare. Labienus și Cezar se treziră asaltați din toate părțile, cu tabăra pierdută și în fața unui iminent dezastru. Numai două inițiative îi salvară pe romani. După exemplul de odinioară, în momente critice, dat de Alexandru Macedon, Cezar smulse sabia și coiful unui legionar rănit și trecu ca simplu luptător în primele rînduri. Armata a fost pe dată fanatizată de exemplul comandantului suprem și a început să lupte cu mai mult curaj. Salvarea o aduse însă ariergarda romană, formată din două legiuni, care sosiră pe cîmpul de bătălie în acest moment critic. Tenacitatea eroică a luptătorilor nervi cuceri admirația lui Cezar, mai ales că numai trei din cei șase sute de senatori ai lor ce participau la luptă s-au putut salva cu viață. Triburile nervilor au fost însă dis-

truse în masă de către romani după lupta de la Sambre. Rînd pe rînd, triburile din Galia nordică se supuseră învingătorilor. În acest timp, fără să întîmpine rezistență serioasă, Publius Crassus, fiul triumvirului, numai cu o legiune, reuși să impună dominația romană pînă la ocean și Canalul Mînecii.

Cu aceste ultime operații, toată lumea triburilor galice dintre Marea Nordului, Marea Mediterană, Rin și ocean se găsea sub controlul acvilelor romane. Cunoscînd spiritul de libertate al galilor, Cezar procedă cu obișnuita sa prudență. Nu declară Galia provincie romană, luă ostatici, apoi reorganiză drumurile și viața economică a localnicilor. Nu uită însă a-și disloca trupele în cartiere de iarnă pe întregul teritoriu cucerit, ca totul să fie controlat, soldații să se bucure de odihnă, iar întreținerea lor să nu apese numai asupra unei singure regiuni. Bineînțeles, nu uită de asemenea să comunice la Roma rezultatul exagerat al răsunătoarelor sale succese militare. Însuși senatul fu impresionat de aceste fapte de arme, pe care le sărbători prin 15 zile de sacrificii și alte onoruri aduse zeilor.

Și de astă dată, el plecă liniștit din Galia, ca în iarna anilor 57/56, ca să se ocupe în Galia Cisalpină și Iliria de alte treburi. Dar evenimentele îl rechemau iarăși în Galia Mare, unde răscoalele reîncepuseră. Tribul trufaș al *veneților*, care ocupa peninsula Bretagne de azi, refuză să ajute aprovizionarea garnizoanelor lui Crassus, veneții arestaseră pe solii romani și incitau pe vecini la o revoltă generală. Mai înainte de sosirea lui în Galia (primăvara anului 56), Cezar pusese în stare de alarmă toate garnizoanele de acolo. Ele intervenir peste tot unde se manifestau rebeliuni. O flotă romană se construi pe fluviul Loara, ca să transporte spre ocean ostași și materiale de război. O a doua flotă, mult mai puternică, sub comanda lui Decimus Brutus, străbătu pe la Gibraltar și atacă coastele veneților. În golful Quiberon, sub ochii lui Cezar, instalat cu legiunile sale pe țărm, avu loc o mare bătălie navală. Romanii reușiră să înfrîngă cele 200 de corăbii ale veneților, folosindu-se de tactica navală a lui Caius Duilius din primul război punic. Cîngile de fier ale corăbiilor romane rupeau pînzele și cîrmele vaselor dușmane, de care se agățau, spre a da lupta

pe cele două punți corp la corp. Victoria flotei romane aduse deîndată și supunerea totală a veneților. De astă dată, clemența generalului roman dispăru, ca să dea exemplu de teroare și mînă forte pentru restul Galiei. Veneții au fost măcelăriți fără milă sau vînduți ca sclavi. Apoi, flota lui Decimus Brutus vizită întreaga coastă a Bretaniei și Normandei de azi, impunînd peste tot prestigiul Romei. Galia intră iarăși într-o liniște efemeră.

Conferința triumvirilor de la Luca

Propaganda în jurul numelui lui Cezar crescu și mai mult la Roma. Cînd plecase în Galia ca guvernator, părerile erau împărțite în ceea ce privește capacitatea sa militară. Pînă atunci apăruse în ochii celor mai mulți ca un șef de grupă electorală, ca un om cult, dar depravat și prea feminin prin eleganța sa. Campaniile din Galia arătaseră și pe Cezar-soldatul, care mergea pe jos în fruntea legiunilor, trecea rîurile înot cu soldații și se acomoda la toate greutățile de război. În cortul său se ocupa simultan de cele mai variate treburi, dictînd în același timp mai multe scrisori, discutînd și dînd ordine. Pe încetul, se formă un mit în jurul lui Cezar și omul fu considerat de naivitatea multora ca o ființă supraumană.

La Roma, orașul abandonat anarhiei bandelor lui Clodius și Milo, evenimentele duceau la o destrămare totală a vieții publice. Alegerile din februarie 56 îl înscăunaseră ca edil pe Clodius, care tindea la oarecare independență politică față de Cezar. Alimentarea orașului devenise din ce în ce mai precară. La propunerea lui Cicero, senatul îi acordase lui Pompei, pe timp de cinci ani, o misiune extraordinară și extrem de importantă în această privință. El primea direcția aprovizionării generale cu dreptul de control în toate porturile. Izolatul triumvir crezu că ar putea contrabalansa puterea lui Cezar dacă i s-ar încredința și comanda unei armate care să reinstaleze pe tron pe regele Egiptului, Ptolemeu

Auletes, alungat din Alexandria de către supuși săi. Dar oligarhia senatorială se temea încă de Pompei și cererea îi fu refuzată, pentru faptul că nu sînt de acord prescripțiile oracolelor din cărțile sibiline. Pentru Pompei fu o nouă mare înfrîngere morală și politică.

În ce situație haotică se găsea Roma, lipsită de respectul legii și de tribunale care să împartă normal dreptatea, rezultă din faimosul proces intentat de Clodius lui Milo. Primul acuză pe al doilea de violență și anarhie! Procesul nu se putu desfășura normal din cauza fluierăturilor și a scandalului partizanilor aduși în sală de cei doi. Pledoaria lui Cicero aduse achitarea lui Milo, dar Pompei, prezent și el în sală, fu supus altor umilințe. Oamenii lui Clodius scandau în cor lozinci prin care ironizau insuccesele lui Pompei în ceea ce privește aprovizionarea capitalei și eșecul proiectatei expediții în Egipt.

În timpul acestei atmosfere încărcate din Roma, Cato se reîntorcea din misiunea sa cipriotă, dezbinarea dintre Pompei și Crassus se făcea din ce în ce mai simțită, iar Cezar era informat că în capitală se auzeau voci care cereau revizuirea legislației sale agrare și retragerea mandatului ce i se acordase ca guvernator. El mai era neliniștit și de independența politică pe care și-o aroga Clodius. Numai o reîntărire a triumviratului putea îndepărta pentru el toate aceste pericole. Istoricul Suetonius afirma că inițiativa reîntăririi triumviratului ar fi pornit de la Cezar, dar în realitate ea era dorită de toți triumvirii.

Astfel s-a ajuns la faimoasa conferință a celor trei, desfășurată în orășelul Luca, din nordul Italiei, în jurul datei de 15 aprilie 56 î.e.n. La frontiera cu Galia Cisalpină și în afara teritoriului italic, cei trei au discutat soarta „lumii" cu ușile închise. Două sute de senatori și numeroase personalități veniseră la Luca să cîștige bunăvoința celor trei dictatori. Programul conferinței a fost stabilit de Cezar. În primul rînd, el l-a împăcat pe Pompei cu Crassus, acordînd fiecăruia satisfacție față de pretențiile ridicate în discuția conferinței secrete. Pompei primea guvernarea pe cinci ani a Spaniei, iar Crassus același mandat în Siria, cu sarcina de a lua măsuri de apărare contra parților. Amîndoi urmau a se alege consuli pentru anul 55 î.e.n. și apoi

puteau pleca în provinciile respective. Cezar își prelungea prerogativele civile și militare în cele trei Galii și Iliria pentru alți cinci ani, adică pînă în anul 49 î.e.n., își mărea efectivele militare la zece legiuni și primea consulatul după expirarea acestui mandat (anul 48 î.e.n.). În acest timp, la Roma, îngrijată de ceea ce se va hotărî la Luca, Cicero ținea discursuri laudative pentru Cezar, fiindcă fratelui său Quintus, Cezar îi acordase un comandament în Galia. Vrînd-nevrînd, șovăielnicul Cicero trecu în tabăra lui Cezar, lăudînd peste tot victoriile lui, apărînd vechea legislație a aceluia și susținînd în senat toate cererile comandantului din Galia. Acordul reîntări poziția triumvirilor, dar scoase și mai mult la suprafață personalitatea lui Cezar. La Roma, adunările populare votară și ele „împărțeala" de la Luca. Cu ajutorul presiunilor electorale și al cetelor de bătăuși (care-l răniră și pe Cato), Pompei și Crassus se aleseră consuli pentru anul 55 î.e.n. Mulți soldați ai lui Cezar veniți în concediu la Roma povesteau mulțimii pe la răspîntii de străzi isprăvile comandantului lor și lăudau imensele bogății ale Galiei. Această putere romană din Galia îl determină pe Cicero să spună emfatic că de acum munții s-au micșorat și că de la Alpi la ocean Italia nu are de ce să se teamă.

Cezar supusese o țară fertilă și misterioasă, dar nu se putea spune că impusese definitiv liniștea în Galia. Succesele sale fuseseră înlesnite mai ales prin cumpărarea elementelor aristocratice galice. „Politica aristocrației" din Galia nemulțumea însă acolo masele, care suferiseră din cauza războiului și plăteau acum impozite apăsătoare pentru Roma. Peste Rin, triburile germanice pîndeau momentul în care să se manifeste nemulțumirea împotriva romanilor din Galia și să treacă fluviul. Așa se și întîmplă în anul 55, cînd triburile germanice ale *usipeților* și *teuchterilor* invadară Galia și se așezară în regiunea inferioară a Rinului. În grabă, Cezar plecă din Galia Cisalpină, obținu sprijinul șefilor gali și-i atacă fulgerător pe barbari la confluența rîurilor Meusa și Waal. N-a fost o luptă, ci un masacru, unde au pierit, după spusele exagerate ale lui Cezar, patru sute de mii de bărbați, bătrîni, femei și copii. Considera că o asemenea

operație de represiune va înspăimînta deopotrivă pe gali și pe germani.

Pentru ca frica de săbiile legiunilor să fie simțită pînă departe în ținuturile suevilor lui Ariovist, Cezar hotărî să-i atace la ei acasă, în întunecimea codrilor germanici. În zece zile se construi un pod peste Rin, lucrat din piloni puternic înfipți în albia fluviului, prin apropierea Bonnului de azi. Trei săptămîni, trupele romane răspîndiră panica pe teritoriul german, fără a întîmpina nici o rezistență, deoarece localnicii se refugiaseră cu toții în imensele lor păduri. A fost o incursiune fără pradă și anexiuni teritoriale, menită doar a înspăimînta pe germani. La Roma, fantezia colorată a partizanilor lui Cezar o prezentă ca pe ceva legendar. Pentru prima dată, legiunile romane făcuseră o incursiune în pădurile teutoburgice cu un mare efect moral.

Cu același țel fu organizată și expediția din Britania (Anglia), țară locuită de neamuri celtice. Acolo se refugiaseră mulți gali și druizii fanatici agitau o campanie antiromană pentru eliberarea Galiei. Prin această expediție de represalii care a ținut numai 18 zile (august 56), Cezar a demonstrat insularilor că nu sînt invincibili. Roma putea să-l laude în continuare și pentru această mare îndrăzneală. Din portul Itius (Boulogne), 50 de corăbii romane debarcară pe țărmul breton două legiuni romane în regiunea localităților de azi Walmar Castle și Deal Castle. Cu toată rezistența triburilor bretone sprijinite de care de luptă, Cezar le învinse. După ce le impuse pace și tribut, redebarcă pe continent. Își dădu seamă că are nevoie de mai multe forțe și pregătiri pentru cucerirea unei insule acoperite de ceață și cu țărmuri stîncoase.

Expediția din Britania

După o ședere liniștită în Galia Cisalpină, în iarna anilor 55/54, Cezar reluă proiectul expediției în Britania. Din timp luase măsuri să se construiască o flotă

specială pentru debarcare, formată din 800 de corăbii, care transportă peste Canalul Mînecii cinci legiuni și două mii de călăreți. De aceste preparative, bretonii fuseseră înștiințați la timp de către frații lor din Galia. Sub conducerea înțeleptului rege Cassivelanus, se alcătuise o armată comună, care adoptă tactica luptelor de hărțuială. Legiunile lui Cezar au înaintat pînă în ținutul Windsorului de azi, fără a găsi prilejul unei lupte decisive. Îndrăzneala bretonilor de a-i ataca lagărul de pe coastă și veștile alarmante ce-i soseau de la Labienus, rămas comandant în Galia, îl determinară pe Cezar să ajungă la o nouă înțelegere cu insularii. Romanii evacuau Britania, mulțumindu-se cu ostatici și tribut. Pe cînd Cezar se pregătea să plece spre nordul Italiei, iar legiunile fuseseră dislocate pentru iernat în tabere mult îndepărtate una de alta, pe neașteptate se iscară alte răscoale în Galia. Ambiorix, șeful tribului *eubronilor,* folosindu-se de o stratagemă, distruse trupele romane comandate de Sabinus și deîndată focurile răzmeriței se aprinseră în multe locuri. O legiune romană, comandată de fratele lui Cicero, fu blocată în tabăra sa de pe lîngă fluviul Sambre de același Ambiorix. Numai o intervenție rapidă, condusă de Cezar, îl salvă pe fratele oratorului de la capitulare. Apoi avu loc o mare bătălie cu eubronii pe lîngă actuala localitate Charleroi, unde Cezar, folosindu-se de teren și de sistemul unui atac ingenios, înfrînse pe eubroni, mai numeroși ca efective. Conduse de eroul legendar Indutiomarus, triburile *treverilor* capitulară și ele în fața lui Labienus. După aproape două luni de lupte, ordinea era iarăși reîntronată în Galia.

Cu toate acestea, știrile pe care le primea Cezar prin informatorii săi despre efervescența, întrunirile nocturne și pregătirile plănuite de unii șefi galici erau din ce în ce mai alarmante. Mulți dintre colaboratorii săi din Galia se văzură a fi oameni cu două fețe. Masa populației galice își manifesta nemulțumirea din pricina secetei, a rechizițiilor romane forțate și, în general, pentru pierderea libertății. În sînul aristocrației galice, curentul antiroman se arăta din ce în ce mai pronunțat. De îndată ce revenise din a doua expediție britanică, știrea

despre moartea fiicei sale Iulia, soția lui Pompei, îl lovi ca un fulger. „Adîncă durere l-a cuprins pe Pompei, o adîncă durere pe Cezar, iar prietenii lui s-au tulburat la gîndul că înrudirea dintre ei, care păzea în pace și înțelegere statul cu totul șubrezit, fusese nimicită căci și pruncul născut a murit cîteva zile după mama sa", — relatează Plutarh (23). Agitatorul, cuceritorul, administratorul și dictatorul în devenire avea însă și multă sensibilitate, ca să suporte ușor această dramă familială. Moartea prematură a Iuliei slăbea în chip firesc și raporturile dintre el și Pompei. Toate aceste complicații îl siliră ca în cursul iernii anului 53 să rămînă în Galia pentru a supraveghea îndeaproape desfășurarea evenimentelor. Atitudinea prietenească și diplomația față de triburile celtice nu mai erau bune pentru Cezar în momente cînd unii șefi galici refuzau a participa la ședințele Consiliului general al Galiei, convocat anual de către Cezar. Superioritatea armamentului roman, disciplina militară, unitatea de comandament, personalitatea unui șef unic și expedițiile de represalii deveneau acum singurele metode de a ține în frîu pe nemulțumiți.

Pentru a intimida pe germani, Cezar făcu o a doua incursiune dincolo de Rin, cu scopul de a separa Galia de Germania, urmînd ca pe malul drept al fluviului să apară o *terra deserta*. Peste tot, Cezar măcelări fără milă, luă ostatici, dar se înapoie în Galia, ca să lichideze rezistența lui Ambiorix. Urmărindu-l timp de trei luni prin pădurile Munților Ardeni și prin mlaștinile de la vărsarea fluviului Escaut în Rin, Cezar a nimicit aproape total populația din această regiune. Numai pe Ambiorix nu l-a putut captura, deoarece a trecut Rinul la germani.

După aceste expediții sîngeroase, în septembrie 53, Cezar convocă la Durocorotorum (Reims) pe toți șefii galilor și-i sili să voteze condamnarea la moarte a tuturor celor ce s-au ridicat sau se vor răzvrăti împotriva Romei. Din acest moment începu pedepsirea cu moartea a tuturor suspecților, cu o cruzime intolerabilă și nejustificată. Teroarea și-a avut reversul ei, deoarece a făcut să crească nemulțumirea antiromană și în „casta aristocrației" galice, care înclinase pînă aici, cel puțin în

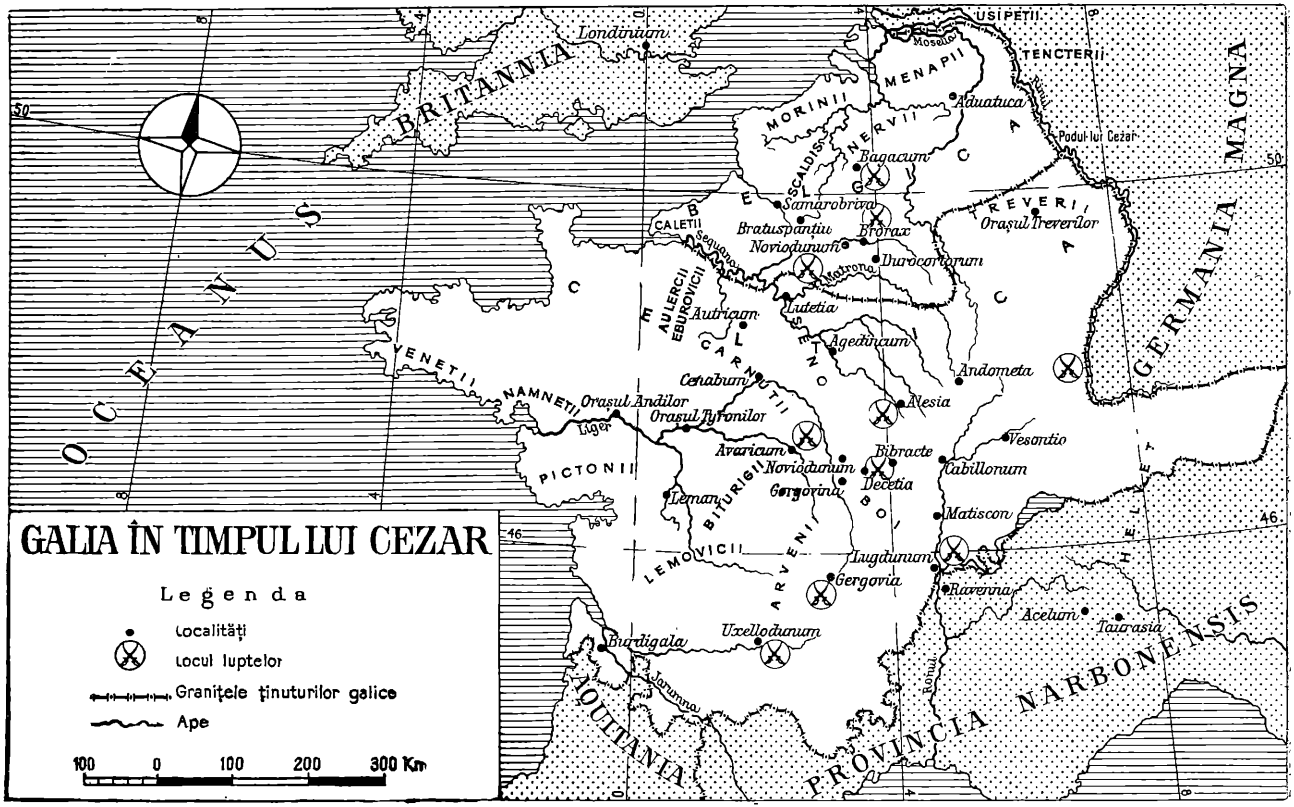
GALIA ÎN TIMPUL LUI CEZAR
Legenda
Localități
Locul luptelor
Granițele ținuturilor galice
Ape
100 0 100 200 300 Km
OCEANUS
BRITANNIA
Londinium
USIPETII
TENCTERII
Mosella
MENAPII
Aduatuca
Rinul
Podul lui Cezar
MORINII
NERVII
SCALDIS
Bagacum
BELGICA
Samarobriva
Bratuspanțiu
Noviodunum
Brorax
Durocortorum
Matrona
TREVERII
Orașul Treverilor
GERMANIA MAGNA
CALETII
Sequana
AULERCII EBUROVICII
Autricum
Lutetia
CELTICA
Agedincum
SENONI
Andometa
Cenabum
CARNUTII
VENETII
NAMNETII
Orașul Andilor
Orașul Tyronilor
Liger
Alesia
Vesontio
Avaricum
Noviodunum
Bibracte
Cabillonum
PICTONII
Decetia
Gergovina
Leman
BITURIGII
BOI
Matiscon
LEMOVICII
ARVENII
Lugdunum
Gergovia
Ravenna
Acelum
Taurasia
HELVETII
Uxellodunum
Burdigala
Jarumna
AQUITANIA
Rohul
PROVINCIA NARBONENSIS

parte, spre Roma. Cezar dorea să răzbune pierderea soldaților săi și să-i împiedice pe gali a se mai gîndi la fugarul Ambiorix. Ca efect al acestor măsuri dure, s-a ajuns la un fel de unitate a celor nemulțumiți. Pe cînd se odihnea la Ravenna, în iarna anilor 53/52, îi sosi știrea despre o revoltă aproape generală a Galiei, organizată de astă dată de o puternică coaliție de triburi.

În acești ani, la Roma și în alte părți ale republicii se precipitau noi evenimente. Nici nu-și încheiase bine anul său de consulat, cînd Crassus plecă în Siria ca guvernator, cu mărețe planuri militare. Înfrîngerea parților îi putea aduce glorie militară, imense bogății și securitate romană în Orient. Prietenii și neprietenii considerau expediția lui Crassus ca o mare aventură primejdioasă și în necunoscut, dar orice încercări de a-l opri de pe această cale au fost inutile. În luna iulie a anului 53, sosea la Roma trista știre despre dezastrul armatei lui Crassus. Cel ce visa, în fruntea unei forțe de 40 000 de luptători, să meargă pe urmele lui Alexandru Macedon nu era un general, ci un cămătar. Imprudent, încăpățînat și brutal, a pătruns adînc în deșertul Mesopotamiei cu o armată obosită, însetată și nehrănită. La Carrhae, cetele cavaleriei partice au distrus trei sferturi din această armată, iar Crassus și fiul său au rămas pe cîmpul de luptă.

Moartea Iuliei și plecarea fără întoarcere din Orient a lui Crassus marcau și începutul destrămării triumviratului. Dîndu-și seama de acest deznodămînt, Cezar căută să păstreze zi de zi legăturile puternice cu Roma. Din prăzile galice decise construcția unui nou for roman *(Forum Caesaris)*, pentru ca poporul să-l aibă mereu în ochii săi. Pe Cicero îl flata mereu cu diferite atenții, ca limba măiastră a oratorului să nu cruțe laudele pentru Cezar și faptele lui din Galia. Rămîneau în față, pe „piața politică" a Romei, Cezar și Pompei. Ultimul începuse a se îndepărta de *populares*, revenind treptat la vechea matcă a partidei *optimates* și a senatului. Intrigile și atmosfera politică agitată din capitală măreau treptat fisurile dintre cei doi ambițioși.

Marea insurecție antiromană de sub conducerea lui Vercingetorix a izbucnit din sînul tribului *carnunților*, a căror cetate Autricum (Chartres) devenise un important centru sacerdotal al druizilor. Mulți șefi ai triburilor celtice juraseră „că preferă a pieri în luptă decît să nu redobîndească gloria și libertatea de odinioară a străbunilor". Negustorii și cetățenii romani erau urmăriți peste tot și omorîți fără milă. Deîndată ajunse în fruntea mișcării tînărul Vercingetorix din Gergovia, capitala arvernilor, al cărui tată încercase cîndva să facă o unitate politică a Galiei. Noul șef făcea parte din suita călare a lui Cezar și se remarcase prin noblețea și bravura sa. Cunoscuse astfel îndeaproape sufletul comandantului roman, tactica de luptă a legiunilor și adunase multă ură în sufletul său contra cotropitorilor. Personal era nemulțumit de faptul că în țara prosperă și civilizată a arvernilor Roma desființase regalitatea și o înlocuise cu un senat ostil lui. Inteligentul și viteazul principe arvern, proclamat rege la Gergovia, deveni simbolul independenței generale, în fruntea unei armate de 80 000 de luptători, condusă cu o disciplină de fier. Prin victoria sa, el urmărea în același timp crearea unui imperiu militar și teocratic al Galiei.

„Departe de acești gali însă — scrie Plutarh (25) — s-au ivit începuturile celui mai dîrz și mai primejdios război dintre cele purtate de Cezar acolo, ale cărui semințe fuseseră de mult aruncate în ascuns prin mijlocirea celor mai cu vază bărbați ai unor neamuri războinice, cărora le sporeau curajul puhoaiele de tineret în arme care se revărsau din toate părțile, precum și nesfîrșitele bogății îngrămădite în același loc, mai ales gîndul că cetățile lor erau de necucerit și ținuturile de nestrăbătut. Atunci, în plină iarnă, rîurile erau înghețate, pădurile de stejar acoperite de zăpadă, cîmpurile mlăștinoase din pricina ploilor și potecilor strîmte, neputînd fi văzute din cauza zăpezii groase, iar drumurile greu de găsit prin mlaștini și izvoare la tot pasul ; toate

acestea au făcut pe mulţi să creadă că-l împiedică pe Cezar să pună mîna pe poziţiile răsculaţilor".

Primele succese le obţinu Vercingetorix prin dezertarea cavaleriei galice din armata romană. Cezar urma a se bizui în lupte mai mult pe superioritatea infanteriei. Deoarece Vercingetorix nu avea încredere în aristocraţia galică, el se adresă maselor populare exploatate. „Cînd planul lui a devenit cunoscut — scrie Cezar *(Războiul galic,* VII, 4)[1] —, mulţimea alergă la arme. Gobannitio, unchiul său, şi alţi fruntaşi, care erau împotriva unei asemenea încercări, îl împiedicară să-şi pună planul în aplicare şi-l alungară din Gergovia. Totuşi, Vercingetorix nu renunţă şi recrută de la ţară oameni săraci şi pierduţi. După ce adună această ceată, cîştigă de partea sa pe toţi concetăţenii pe care-i întîlneşte şi îi îndeamnă să ia armele pentru libertatea comună. După ce adună trupe numeroase, alungă din ţară pe adversarii săi, care-l alungaseră cu puţin înainte. Oamenii săi îi proclamară rege. Vercingetorix trimite soli la toate triburile, pe care le imploră să rămînă credincioase jurămîntului. Încheie repede alianţă cu senonii, parisii, pictonii, cadurcii, turonii, aulercii, lemovicii, andii şi cu toţi ceilalţi care locuiesc lîngă ocean; cu consimţămîntul tuturor, i se acordă comanda supremă. După ce i s-a încredinţat această putere, cere ostatici de la toate aceste triburi, porunceşte să i se aducă numaidecît un anumit număr de soldaţi şi hotărăşte cîte arme trebuie să predea fiecare trib şi în cît timp; se preocupă îndeosebi de cavalerie. Îmbină cea mai mare speranţă cu cea mai mare severitate în exercitarea puterii; pe şovăielnici îi constrînge prin pedepse aspre: pentru o greşeală gravă ucide pe vinovaţi în foc şi tot felul de torturi; în cazul unor greşeli mai uşoare, îi trimite acasă după ce le taie urechile sau le scoate un ochi, ca să servească de învăţătură celorlalţi şi să-i îngrozească prin asprimea pedepsei".

---

[1] *C. Iulius Caesar,* Războiul galic. Războiul civil, trad. Jeanina Vilan—Unguru şi Elisabeta Poghirc, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1964.

Planul de atac al lui Vercingetorix urmărea izolarea grupului de armate romane din nord de cele din centrul Galiei și distrugerea rapidă a cartierului fiecărei legiuni mai înainte de sosirea lui Cezar, care se găsea dincolo de Alpi. Un locotenent al său, cadurcul Lucterius, porni să atace provincia Galia Narbonensis, iar el, cu un grup de armate, se îndreptă împotriva legiunilor romane cantonate în pămînturile *biturgilor* din centrul Galiei (între Loara și Sena). Cezar îi dejucă însă îndrăzneţul plan Cu obișnuita sa rapiditate, el trecu Alpii și Munții Ceveni și în luna februarie 52, cu trupe romane adunate în grabă, pătrunse în țara arvernilor, patria lui Vercingetorix, care-l rechemă disperată din nord, ca să o apere. Lăsă în țara arvernilor pe Decimus Brutus. Pe ocolite, Cezar porni cu un pîlc de călăreți pe drumuri de iarnă și periculoase, pe valea Ronului și a Saônei, spre legiunile sale din nord. Străbătînd zi și noapte 150 km, își concentră toate cele zece legiuni (aproximativ 50 000 de soldați) în orașul Agendicum (Sens). Manevra romană reușise pe deplin. Vercingetorix se găsea acum în fața unui mare bloc de luptă, față de care trebuiau create noi planuri strategice. În primul rînd, el trecu la distrugerea tuturor așezărilor, podurilor, recoltelor, furajelor etc., îngreuind posibilitățile de aprovizionare a romanilor, adoptînd totodată tactica luptei de hărțuială.

Pentru stăpînirea cetăților Gorgovina, Cenabum, Noviodunum etc. s-au dat lupte înverșunate între gali și romani, încheiate cu incendierea acestor așezări prospere. Peste tot se vedeau coloane de flăcări, de fum și lupte de hărțuială. Într-o singură zi arseseră 20 de tîrguri ale biturgilor. Mai mult noroc avu Cezar la cucerirea cetății Avaricum, care, la rugămintea localnicilor, nu fusese incendiată de Vercingetorix. Orașul capitulă în urma unui atac dat prin surprindere și le oferi romanilor importante depozite de alimente. Asediul lui a fost greu și îndelungat din cauza mlaștinilor ce-l înconjurau și a atacurilor de hărțuială întreprinse de Vercingetorix. Cucerirea s-a realizat prin asedierea zidurilor cu o mare platformă de atac, urmată de asaltul impetuos al legionarilor. Patruzeci de mii de oameni sur-

prinşi în cetate au fost trecuţi prin ascuţişul săbiilor romane.

După căderea cetăţii Avaricum a urmat o scurtă perioadă de odihnă pentru trupele romane, greu încercate de foame, de zăpezi şi de hărţuielile galilor. Vercingetorix îşi instrui soldaţii după modelul roman şi peste tot slobozea emisari, îndemnînd la răscoală. „Voi face ca în toată Galia să nu existe decît o singură voinţă, căreia omenirea întreagă să nu-i poată rezista ; aproape am atins acest ţel" — scria Cezar *(Războiul galic,* VII, 29). Comandantul roman alcătui un nou plan de război.

Cezar constitui două grupe de armate, una sub comanda lui Labienus, alta sub a sa. Cu patru legiuni, Labienus porni împotriva parisiilor şi a cetăţii lor, Lutetia (Paris) ; Cezar, cu alte şase legiuni, atacă cetatea Gergovia, marele centru al arvernilor lui Vercingetorix. Dacă locotenentul său obţinu un succes deplin împotriva triburilor de pe Sena, în schimb Cezar fu înfrînt în faţa Gergoviei, unde se concentraseră pe înălţimi armatele tuturor galilor. Situată pe un deal înalt, cetatea nu putea fi asediată. Trupele lui Vercingetorix, întărite pe dealurile din jur, pîndeau orice mişcare a romanilor spre a interveni. În acest timp, şeful marii răscoale activa intens pe cale diplomatică, cu bani, intimidări, promisiuni şi cruzimi. În lagărul lui, triburile celtice, fidele odinioară romanilor, deveneau din ce în ce mai numeroase, între care şi heduii, cei mai credincioşi cauzei lui Cezar. Vercingetorix pregătise de asemenea şi o armată pentru atacul împotriva Galiei Narbonensis, ca Cezar să fie total izolat de teritoriul roman. De pe colina La Roche Blanche, într-o călduroasă zi de iunie, legiunile lui Cezar încercară un atac disperat asupra Gergoviei. Cezar se văzu acum înfrînt, pentru prima dată, în Galia. Opt sute de soldaţi romani şi 46 de centurioni au căzut sub zidurile Gergoviei. Efectul moral, la Roma şi în lumea celtică, al acestei înfrîngeri a fost imens. Îi rămîneau comandantului roman două alternative disperate : o retragere în Galia Narbonensis sau o înaintare îndrăzneaţă spre nord, ca să facă joncţiunea cu Labienus, creîndu-se ast-

fel un grup puternic de rezistență. Prima soluție însemna ruina totală a carierei sale politice și militare. Alegînd-o pe a doua, se îndrepta către o încercare hazardată, în care ar fi putut sucomba cu glorie spre onoarea Romei. Alese ultima cale și se întîlni cu Labienus la Agedincum, după ce înaintase spre nord 300 km în două săptămîni. Îi rămăseseră credincioase în Galia numai trei triburi, era înconjurat de toate părțile de dușman, alimentele lipseau și acum inițiativa o avea Vercingetorix, urmat de o armată formată din o sută de mii de gali. Cu toate acestea, Cezar își întări armata cu un puternic corp de mercenari, călăreți germani plătiți cu aur greu, dar capabili să facă față cavaleriei galice.

La Bibracte, Vercingetorix întruni un mare consiliu de război ; hotărî atacarea Galiei Narbonensis, iar față de Cezar, izolat în centrul Galiei, o luptă nesfîrșită de hărțuială și de înfometare pînă la epuizarea totală a legiunilor. Forțat de statul său major, vijeliosul șef gal angajă totuși o bătălie de cavalerie la Dijon, dar fu înfrînt numai de mercenarii germani.

Victoria de la Alesia

Bătut, Vercingetorix hotărî să se fortifice cu trupele sale în cetatea Alesia, pe lîngă care treceau drumurile de retragere ale lui Cezar. Alesia deveni astfel centrul rezistenței antiromane și în jurul ei totul fu pîrjolit. După sistemul folosit de romani, puternica cetățuie naturală de la Alesia fu dotată de Vercingetorix cu șanțuri și valuri de apărare, ca, oprit în fața lor, Cezar să capituleze. Mare fu însă îngrijorarea pentru conducătorul răscoalei cînd observă că Cezar nu atacă Alesia și nici nu încearcă a se strecura pe lîngă ea. Genialul conducător roman își dădu seama că în fortificațiile Alesiei s-a concentrat întreaga rezistență galică și i se oferea acum cel mai fericit moment de a o bloca acolo. Imediat, legiunile romane săpară în jurul Alesiei un mare șanț, lung de 15 km, dotat cu un meterez puternic

și alte obstacole. Astfel fură închise într-un inel de fier toate forțele lui Vercingetorix, formate din 40 000 de infanteriști și 10 000 de călăreți. Prevăzînd că șeful galilor va cere sprijin din afară ca să fie despresurat, Cezar mai construi un al doilea sanț, lung de 21 km. În spațiul dintre cele două șanțuri concentrice, larg de 260 m, armata romană putea face față atacului lui Vercingetorix și celor date din afară. În Alesia începu foametea. Din ordinul lui Vercingetorix, toată populația necombatantă a fost alungată din cetate spre liniile romane. Cezar o respinse, încît ea muri de foame, în spațiul liber dintre fortificațiile romane și cele galice.

Din afară sosiră în ajutorul lui Vercingetorix 250 000 de pedestrași și opt mii de călăreți, „toată floarea triburilor din Galia" — după cum spune Plutarh (27). Timp de trei zile se dădură atacuri concomitente împotriva inelului legiunilor romane de către cei blocați, în frunte cu Vercingetorix, și de către acea imensă armată neomogenă venită în ajutorul lui. Cavaleria germană în slujba lui Cezar, fortificațiile ingenioase ale romanilor, dîrzenia disperată a legiunilor și prezența peste tot în punctele nevralgice de luptă a lui Cezar și Labienus frînseră treptat toate încercările de străpungere inițiate de gali. Debandada cuprinse oștile galice venite din afară, la aceasta se adăugă și descurajarea generală a celor blocați în Alesia. Pe muntele Rea avură loc cele mai înverșunate încăierări. Apariția lui Cezar în mantie de purpură, ca simplu luptător în primele rînduri, fanatiză legiunile și aduse victoria romană decisivă de la Alesia. Marele efort colectiv al Galiei era frînt. Lui Vercingetorix îi rămînea o predare onorabilă, urmată de o capitulare a garnizoanei sale înfometate. După ce convocă un ultim consiliu de război, în care își justifică acțiunile de pînă atunci, hotărî să se predea romanilor. Șeful Galiei părăsi Alesia călare pe un superb cal alb. Îmbrăcat cu o armură strălucitoare, se prezentă în fața lui Cezar. După ce înconjură călare tribuna pe care stătea Cezar, își aruncă armura la picioarele generalului roman și întinse mîinile rugătoare ca un prizonier. Comandantul roman îl primi cu ura firească și ordonă a fi pus în cătușe, ca un prizonier de

rînd. Peste șase ani, Vercingetorix împodobea triumful lui Cezar și era suprimat în închisorile Romei. Aflînd despre victoria de la Alesia, senatul decretă 20 de zile de rugăciuni pentru zei.

După victoria de la Alesia, Cezar își răsplăti din plin luptătorii credincioși. Fiecare soldat primi un sclav dintre prizonierii gali. Au urmat apoi o serie de acțiuni în întreaga Galie pentru potolirea ultimelor focare de rezistență. După opt ani de campanii în Galia, se putea spune că acum supunerea ei se terminase definitiv. Bilanțul îl schițează Plutarh (15) : „Astfel, nepurtînd nici zece ani război în Galia, a cucerit cu forța opt sute de cetăți, a supus trei sute de neamuri, a învins trei milioane de dușmani, dintre care o treime a murit cu arma în mînă și o altă treime a fost dusă în sclavie".

Cezar a mai zăbovit un an în Galia după victoria de la Alesia. Acum adoptă o politică de prietenie față de cei învinși, ca să cîștige fidelitatea popoarelor din Galia și să le facă prietene cauzei romane. Respectă instituțiile religioase și politice locale, dacă nu veneau în contradicție cu legile romane. Fixă un tribut global de 40 000 000 de sesterți pentru întreaga provincie Galia. Dările urmau a fi repartizate și strînse de către șefii celți locali, fără amestecul perceptorilor venali ai Romei. Întări peste tot grupările filoromane și introduse latina ca limbă oficială. Toate aceste măsuri blînde grăbiră procesul romanizării Galiei, care nu se va mai ridica împotriva cuceritorilor ca în anii furtunoși ai lui Vercingetorix. Pe încetul, coloniștii romani s-au contopit cu autohtonii gali și mai tîrziu au dat naștere unui popor nou : cel francez.

RĂZBOAIELE CU POMPEIANII

Viața agitată a continuat la Roma și după acordul de la Luca. Pompei nu a plecat în Spania să-și conducă direct provinciile, ci a fost suplinit acolo de către locotenenții săi. Spera să-și creeze o putere personală numai stînd la Roma.

Senatul nu mai avea nici o autoritate, alegerile se amînau sistematic și se încheiau cu vărsări de sînge. În Galia, Cezar legifera ca adevărat suveran. În acest haos, Pompei se arăta slab, deși putea ajunge la dictatură. Situația deveni extrem de critică în urma asasinării lui Clodius, survenită în ziua de 1 ianuarie 52, cînd bătăușii acestuia s-au întîlnit cu garda de gladiatori ai lui Milo pe Via Appia. Clodius a fost rănit, apoi ucis din ordinul lui Milo într-o casă din marginea drumului. Asasinarea lui Clodius a produs revolta partizanilor săi din Roma, care, cu prilejul incinerării cadavrului, au dat foc senatului și au început masacrele în capitală. Înspăimîntat, senatul a emis un senatus-consultus, prin care i se încredințau puteri extraordinare lui Pompei, ca să readucă ordinea în capitală. Mai mult, Pompei a fost designat consul unic, cu atribuții de adevărat dictator. Puterile ce i se acordaseră apăreau însă neconstituționale. Cu toată apărarea măiastră, la proces, a lui Cicero, Milo s-a autoexilat, ca să scape de pedeapsa capitală.

Cezar era prea ocupat în Galia ca să ia atitudine față de mandatul larg și multiplu ce se încredințase lui Pompei. Senatul se strîngea acum din ce în ce mai mult în jurul lui Pompei, singurul ce se putea opune lui Cezar, dușmanul partidei aristocratice reacționare. Lui Pompei, același senat îi prelungi prerogativele militare din Spania pînă în anul 46. În același timp, comandamentul lui Cezar din Galia urma să se încheie efectiv în anul 49, cînd trebuia să-și depună oficial mandatul. Urma deci ca eroul din Galia să intre în Roma ca simplu cetățean, fără un sprijin militar și să candideze la consulat. Miopia anticezariană din Roma nu sesiza că, pe măsură ce încărca pe Pompei cu puteri militare, obliga pe hotărîtul Cezar să folosească forța armată ca să ajungă la dictatură.

Cu supleţea-i politică binecunoscută, cuceritorul Galiei încercă toate mijloacele legale și demne pentru a nu se forța lucrurile. Chiar mai înainte de a i se încheia termenul de comandă, i se ceru lui Cezar să-și depună mandatul, în caz contrar urmînd a fi declarat dușman public. Acesta se arătă dispus a îndeplini dorința senatului dacă, concomitent, va face la fel și Pompei. Bineînțeles, senatul refuză propunerea lui Cezar și se grăbi a-i numi un înlocuitor. Tribunii poporului Marcus An-

tonius, Caius Scribonius Curio, Quintus Cassius și alții, partizani ai lui Cezar, își opuseră dreptul lor de *veto* față de toate măsurile luate de senat împotriva lui Cezar. Ei cerură ca pentru binele public atît Pompei, cît și Cezar să renunțe concomitent la toate atribuțiile militare și administrative pe care le primiseră. Propunerea lor a și fost votată de către senat cu o majoritate zdrobitoare, dar Pompei nu o acceptă. În cazul aplicării ei, Cezar putea intra liniștit în Roma, cu bogățiile aduse din Galia și prin ascendența ce deținea în masele populare, își putea realiza în continuare planurile sale politice. Nu aceeași ar fi fost situația lui Pompei. Între timp, Cezar își concentra forțele în Galia Cisalpină, iar în senat duelul dintre dușmanii săi și *veto*-ul tribunilor poporului continua. Simțindu-și viața în primejdie tribunii Antonius, Curio și Cassius, deghizați, fugiră în tabăra lui Cezar. Se putea vedea că de acum războiul civil dintre Cezar și Pompei se considera deschis. Într-un călduros discurs, Cezar se adresă trupelor sale și le ceru concursul pentru a răzbuna ofensa adusă maiestății tribunilor poporului. Le zugrăvi apoi nedreptățile ce i se făceau de către un senat și o oligarhie aristocratică ce ducea statul la rîpă. Trupele fură impresionate de faptul că fugarul Antonius ajunsese în fața lor în haine de sclav.

Grupele reacționare din Roma se socoteau superioare, bazîndu-se pe geniul militar al lui Pompei, pe bogăția tezaurului statului și pe concursul economic al provinciilor. Ele credeau că legiunile lui Cezar sînt ostenite după zece ani de războaie și că Galia se va răscula iarăși în spatele lui Cezar.

„Alea iacta est"

În timp ce la Roma se țineau discursuri declamatorii și optimiste pentru apărarea legilor republicane, Cezar, în zorii zilei de 13 ianuarie 49, trecu Rubiconul, rîul

simbolic[1] ce marca granița dintre Italia și provinciile ei. Mulți autori antici sau moderni au dat trecerii Rubiconului o interpretare poetică și dramatică, ceea ce nu corespunde cu firea și planurile mai dinainte hotărîte de către Cezar. Ezitarea generalului în fața rîului se înfățișează astfel de către Plutarh : „Cînd Cezar a ajuns la rîul care desparte Galia Cisalpină de restul Italiei, numit Rubicon, l-au năpădit gîndurile, căci se apropiase mai mult de primejdie, iar cugetu-i era tare învălmășit de marea sa îndrăzneală și, stînd locului, în drum, multe gînduri a frămîntat el, singur în sine, în tăcere, chibzuind adînc la amîndouă căile, și judecata sa a avut foarte multe întorsături. Și multe le-a mărturisit și prietenilor ce-l însoțeau, printre care și lui Asinius Pollio. Se gîndea la ce mari nenorociri va da naștere trecerea rîului și ce prilej de vorbă va lăsa urmașilor această trecere. În sfîrșit, dîndu-și parcă drumul cu curaj din opreliștea judecății către viitor și rostind vorbele pe care de obicei le spun toți cei care se avîntă spre fapte îndrăznețe, pline de încurcături, și anume : «Alea iacta est» (Fie zarul aruncat), a trecut peste rîu..."

Este greu să ne închipuim că Cezar ar fi putut avea asemenea ezitări și remușcări. Singura lui preocupare era atunci fidelitatea soldaților săi, mai ales că Labienus, principalul său locotenent, trecuse în tabăra dușmanilor din Roma. Dar cei 50 000 de soldați ai săi erau călîți în luptele cu galii și acceptau disciplina de fier a comandantului lor popular. Cele șapte legiuni ale lui Pompei se găseau în Spania, lipsite de unitate de comandament, iar în Italia el nu dispunea de forțe combative serioase.

Coloanele lui Cezar se îndreptară spre Roma intrată în panică. Nutrea totuși speranța că va ajunge la un compromis cu Pompei. Din capitală începu un exod pripit și lamentabil al dușmanilor lui Cezar, care, în graba lor, uitară să ia cu sine chiar și tezaurul statului. Iscusitul Cezar anunță populația Romei că vine acolo să o elibereze de tiranie, să restabilească tribunii în demnitatea lor

[1] Generalii romani care treceau Rubiconul înspre sud fără consimțămîntul senatului erau declarați dușmani publici.

şi că este gata să supună diferendul dintre el şi Pompei unui arbitraj. Moderaţia lui Cezar a plăcut întregii Italii şi a pus pe pompeiani într-o situaţie dificilă. De la Capua, Pompei plecă în portul adriatic Brundisium, de unde se îmbarcă cu partizanii săi ca să meargă în Orient, pentru a pregăti acolo războiul cu Cezar. Încercarea trupelor lui Cezar de a împiedica din timp această fugă nu reuşi. Trupele lui ocupară toate porturile principale ale Italiei, Sicilia şi Sardinia, ca să asigure aprovizionarea Romei. După o absenţă de zece ani, Cezar îşi făcu intrarea în Roma la 29 martie 49. Prin mesaje şi scrisori, el stăruise mereu, pînă în momentul îmbarcării lui Pompei, ca să se ajungă la înţelegere. Faţă de duşmanii capturaţi în Italia se arătă mărinimos. Dar, lipsit deocamdată de corăbii, Cezar nu avu posibilitatea să plece imediat în urmărirea lui Pompei, care transferase teatrul de război în Grecia.

Pentru a-şi consolida poziţia în Roma, Cezar alcătui un senat ad-hoc cu membri ai înaltului corp ce nu plecaseră cu Pompei ; ţinu un patetic discurs mulţimii adunate pe Cîmpul lui Marte, unde îşi justifică acţiunea sa în Italia, apoi distribui plebei grîu şi bani. Pretorul Marcus Aemilius Lepidus fu numit prefect al Romei, iar comandant al trupelor din Italia amicul său Marcus Antonius. Plecă apoi în Spania ca să lichideze cele şapte legiuni conduse de legaţii lui Pompei şi în acelaşi timp să cucerească Massalia (Marsilia), care se declarase pentru pompeiani. Oraşul fu deocamdată blocat pe uscat şi pe mare, iar Cezar trecu Pirineii cu legiunile din Galia.

Expediţia din Spania ţinu patruzeci de zile şi cu mai multe greutăţi decît prevăzuse Cezar. Pompeianii se fortificaseră în ţinutul oraşului Ilerda, la 40 km nord de fluviul Ebru, unde Cezar le bloca legiunile. Cu toate greutăţile pe care le întîmpină din cauza lipsei de alimente, prin manevre iscusite reuşi în cele din urmă să le determine a capitula la 2 august 49. Şi de astă dată, Cezar se arătă înţelept. Legiunile duşmane au fost dezarmate şi desfiinţate, nici un comandant al lor n-a fost pedepsit, fapte ce i-au adus multă popularitate în Spania. Aceeaşi clemenţă aplică şi rebelei Massalia, silită şi ea a capitula

din lipsă de hrană. Orașul nu fu dat pradă soldaților furioși ; i se confiscară doar armele, flota și tezaurul.

Pe cînd primea supunerea massalioților, i se aduse vestea că un decret al poporului roman din capitală îl proclamase dictator. Prevăzător, pentru a nu neliniști opinia publică, el păstră această demnitate numai 11 zile. Îi fu suficient acest timp pentru a numi pe cei doi consuli (unul fiind el însuși), a reduce datoriile cetățenilor săraci, a distribui iarăși grîne mulțimii, a acorda cetățenia romană locuitorilor din Galia Cisalpină și a amnistia pe cei exilați de către senat. Nu se sfii însă să jefuiască templele de metalul lor prețios, pe care-l monetiză, spre a-și întări tezaurul de război. Acum, în calitate de consul, putea porni împotriva lui Pompei.

Bătălia de la Pharsalus

La mijlocul lunii decembrie 49, Cezar își strîngea flota și armata în portul Brundisium pentru expediția din Orient. Dincolo de Beroea (azi Verria, în Macedonia), Pompei își stabilise cartierul general, senatul improvizat, cele nouă legiuni și multe trupe auxiliare, trimise de către aliații Romei din Răsărit. În Macedonia l-a vizitat și Acornion din Dionisopolis, solul regelui Burebista, pentru a încheia o alianță și cu dacii, alianță care nu s-a realizat. Trupele lui Pompei erau nedisciplinate, foarte variate ca naționalitate, gata de jaf și lipsite de spiritul combativității pentru cauza șefului lor. Cadrele ofițerești se compuneau mai ales din tineret aristocrat, luxos și îngîmfat, neobișnuit cu viața aspră de tabără. Într-un moment critic pentru armatele sale, Cezar ar fi spus : „Azi victoria ar putea fi de partea dușmanilor dacă ar avea un învingător“ (Plutarh, 39). Cezar n-avea nici flotă, nici bani, nici aprovizionări suficiente, nici superioritate numerică în legiuni, dar soldații săi disciplinați și războinici se călise în luptele din Galia. De aceea, Pompei dorea să tergiverseze lupta decisivă ce se dădea acum între Orient și Occident. Flota sa, destul de

numeroasă, patrula pe coastele răsăritene ale Mării Adriatice, ca să împiedice debarcarea lui Cezar.

Cu toate acestea, la 5 ianuarie 48, Cezar reuşi să debarce pe furiş într-un golf de pe actualul ţărm al Albaniei cu şapte legiuni şi cinci sute de călăreţi, restul de cinci legiuni urmînd să sosească cu al doilea eşalon, comandat de Marcus Antonius. Ca să mascheze situaţia sa şi să cîştige timp pentru a-şi aduce întreaga forţă militară, Cezar oferi lui Pompei noi perspective de înţelegere. Numai în luna aprilie reuşi, în sfîrşit, Marcus Antonius să traverseze Adriatica cu restul trupelor şi să completeze forţa de atac a lui Cezar. Pînă aici, Cezar rămăsese în expectativă şi lupta din greu cu lipsa de provizii. El vedea că timpul lucrează numai în favoarea lui Pompei ; de aceea, acum grăbi lupta hotărîtoare.

O iarnă întreagă oştile celor doi rivali au stat faţă în faţă şi au căutat prin diferite manevre să-şi consolideze poziţiile pe coastele adriatice, în locurile bune de debarcare. Lupta se ducea mai ales pentru portul Dyrrachium (Durrazo), unde Pompei îşi depozitase grîne şi unde adăpostea o parte din flotă. La Petra, lîngă Dyrrachium, ambele tabere încercaseră să se prindă una de alta în păienjenişul unor fortificaţii. Tentativele de încercuire făceau să sufere ambele tabere din pricina lipsei de alimente, de furaje, de apă potabilă şi altele. Soldaţii lui Cezar preferau să mănînce rădăcini şi coajă de copac decît să lase a le scăpa Pompei. Din această încercuire, Cezar reuşi să iasă prin vicleşug şi să-l ameninţe pe Pompei cu o lovitură fatală, pe care acesta o evită. Dar lipsa de alimente îl determină pe Cezar să plece înspre Tesalia, unde îşi trimisese deja cîteva legiuni.

Conform firii şi tacticii sale, Pompei acţiona cu întîrziere, stîngăcie şi teamă, fără a pune la cale o operaţie militară de seamă. Mergînd spre Tesalia, Cezar „bătea mai mult în retragere“ şi, dacă ar fi avut un adversar capabil, războiul s-ar fi terminat de atunci în favoarea pompeianilor. În loc să plece imediat în urmărirea lui Cezar, Pompei se nutrea cu iluzia că legiunile lui Cezar, acum extenuate şi lipsite de hrană, vor capitula ; de aceea dădu soldaţilor săi cîteva zile de repaus. Nepăsarea lui Pompei folosi lui Cezar, care se deplasă cu rapiditate în cîmpia

Tesaliei, unde grînele erau coapte, și astfel reuși să potolească foamea ostașilor săi. El își dispuse tabăra pe cîmpul de la Pharsalus din jurul orașului Larissa. În scurt timp, după ce cuceritorul Galiei și-a consolidat tabăra, sosi și Pompei cu marea sa armată, pe care o așează în fața lui Cezar. Și acum, Pompei, „comandantul temporizator", voia din prudență să amîne lupta hotărîtoare, numai că cei din jurul său, convinși de o victorie ușoară, îl siliră să părăsească această pasivitate. Ei erau așa de siguri în ceea ce privește victoria, încît își făceau planurile cum să-și împartă demnitățile după lichidarea lui Cezar. Pe cîmpia de la Pharsalus urmau a se încleșta ideile și principiile a două partide diametral opuse. Pompei apăra concepția politică aristocrato-oligarhică, venală și deținătoare a unor tradiții perimate. Pentru ei Cezar era un „uzurpator", care, cu o armată „galică", căuta să distrugă vechiul spirit republican roman, să înlăture constituția strămoșilor, aducînd în schimb dictatura sau monarhia.

Marea bătălie de la Pharsalus, de la 9 august anul 48, punea în față 54 000 de soldați în serviciul lui Pompei și 24 000 în al lui Cezar. Cu imensa sa armată dispusă pe un front larg, care se întindea între rîurile Peneus și Enipeus, Pompei credea că-l va învălui pe Cezar, pentru ca apoi numeroasa sa cavalerie să pătrundă ca un cui în flancul drept al legiunilor dușmane. Cezar a intuit însă de la început planul de atac al lui Pompei și, acolo unde urma să se producă atacul principal al pompeianilor, și-a concentrat cele mai bune forțe. I-a îndemnat pe soldații săi să-i lovească numai în față pe aristocrații ofițeri pompeiani spre a-i desfigura. Vorbind despre aceștia, Plutarh (45) spune că erau „tineri cu părul lung, ca să fie mai frumoși și mai falnici, și mai ales de acele lovituri aveau să se ferească și să fugă".

Atacul cavaleriei lui Pompei nu a reușit datorită rezistenței soldaților legiunilor lui Cezar. În mare dezordine, acești călărași respinși s-au retras peste infanteria lui Pompei, producînd învălmășeală și panică. Profitînd de acest haos, Cezar a trecut la un atac general, puternic, ordonat și susținut de toate rezervele de care dispunea. Cu un grup de două mii de soldați de elită, el izbi puternic în aripa stîngă a lui Pompei și-i dezorganiză ordinea de

bătălie. Adversarul a fost total demoralizat și a început să fugă în toate părțile. Însuși Pompei își pierdu stăpînirea de sine, văzînd dezastrul. După ce își schimbă hainele, fugi călare în portul orașului Larissa, pentru ca de aici, cu o corabie, să plece spre Mitilene. Faima militară a lui Pompeius Magnus fusese năruită în cîteva ore pe cîmpia de la Pharsalus, unde își pierduse întreaga sa armată.

Din Mitilene, îmbarcat pe o corabie, cu soția sa Cornelia și cu unul din fii săi, Sextus, fugarul Pompei se îndreaptă spre Cipru, unde i se refuză debarcarea. Plecă mai departe spre Egipt, în speranța că acolo minorul rege Ptolemeu al XIV-lea îl va primi și sprijini, ca să-și refacă armata cu ajutoare de la parți și numizi. Debarcă la Pelusium, localitate din Delta Nilului, unde tocmai se găsea regele înconjurat de tutorii săi. Țara Nilului trecea în acel moment prin mari frămîntări, provocate de lupta pentru tron a copilului-rege cu sora sa matură, Cleopatra. Sfătuit de către anturajul său, regele hotărî să-l ucidă pe fugar, crezînd că prin aceasta își va asigura prietenia lui Cezar. La 28 septembrie 48, în momentul cînd o barcă îl transporta de la corabie spre țărm, Pompei fu asasinat sub ochii îngroziți ai soției și fiului său. Corabia se îndepărtă deîndată, lăsînd pe țărm cadavrul aceluia ce fusese marele rival al lui Cezar. Dispărea în vîrstă de 59 de ani chiar în ziua sa de naștere.

Întîlnirea cu Cleopatra

Cînd Cezar ajunse în portul Alexandria cu o flotă pe care purta două legiuni, i se înfățișă pe chei capul despicat al lui Pompei. Se spune că ar fi plîns în fața acestei drame. Din ordinul lui, pe plaja de la Pelusium au fost îngropate într-un somptuos mauzoleu resturile pămîntești ale învinsului de la Pharsalus. Indignarea lui Cezar față de această crimă și onorurile acordate mortului puseseră pe gînduri curtea din Alexandria. Aceasta credea că Cezar va pleca repede din Egipt, mulțumindu-se cu faptul că

Pompei fusese lichidat. Comandantul roman se instală însă în palatul regal cu legiunile sale, ceru o mare sumă de bani ce ar fi fost împrumutată de el defunctului rege Ptolemeu al XIII-lea Auletes și pretinse respectarea testamentului aceluia, prin care se dispunea ca Ptolemeu al XIV-lea să domnească împreună cu sora și soția sa, Cleopatra. În acel moment, frumoasa regină era o fugară ce se pregătea în ascuns pentru lupta împotriva fratelui ei. „Aceasta... — scrie Plutarh (49) —, la căderea nopții, a început să se apropie de palatul regal. Neputînd să treacă nevăzută, în acest chip, s-a-nvăluit într-o piele de acoperit lectica, căutînd să-și țină trupul cît mai alungit (și însoțitorul ei), legînd-o ca pe un balot cu o curea, a dus-o chiar la ușa lui Cezar. Se spune că el a fost cucerit de această primă născocire a ei, care i-a părut foarte îndrăzneață, și, datorită felului de a se purta și farmecului ei, a împăcat-o cu fratele ei, ca să domnească împreună cu el".

Tînără, de 20 de ani, frumoasă și inteligentă, l-a cucerit repede pe afemeiatul consul roman și între ei s-a aprins o idilă puternică, despre care s-a scris mult prea exagerat în literatura și istoria tuturor timpurilor. În brațele Cleopatrei, Cezar n-a uitat interesele sale de stat, după cum se vede din evenimentele ce s-au petrecut în timpul ședерii sale la Alexandria. Consilierii și generalii regelui egiptean concentrară însă o armată de peste 200 000 de ostași și, concomitent, răsculară poporul din Alexandria împotriva romanilor fortificați în palatul regal. Ca flota romană să nu cadă în mîna răzvrătiților, Cezar ordonă incendierea ei. „Dar scînteile extinseră focul pînă la faimoasa bibliotecă a Ptolemeilor, ce conținea patru sute de mii de suluri de papir. Se pare că atunci ea a fost prefăcută în scrum. Străzile orașului Alexandria, portul și insula Faros au fost teatrul de bătălie pentru mult timp între legiunile lui Cezar și răsculații egipteni, la care se refugiase și copilul-rege. Deși pus într-o grea situație, Cezar a știut să-și organizeze apărarea, pînă ce i-au sosit ajutoare pe mare și pe uscat, strînse de guvernatorul Siriei și de Mitridate, rege aliat din Pergam. Concentrînd toate aceste forțe, consulul distruse armata răsculaților pe malul

Nilului, unde se înecă și regele Ptolemeu al XIV-lea, îmbrăcat într-o platoșă de aur. Alexandrinii îl întîmpinară pe învingător în haine de doliu și obținură iertarea. El nu transformă Egiptul în provincie romană, cum era de așteptat, ci o încoronă pe Cleopatra și pe un alt frate al ei. Rămaseră apărați de două legiuni romane, care aveau și misiunea de a supraveghea acolo interesele romane.

„Veni, vidi, vici"

Plăcuta și romantica ședere a lui Cezar în palatul Cleopatrei a fost însă curmată de unele evenimente din Asia. Profitînd de războiul civil ce zguduia republica romană, Pharnace, fiul lui Mitridate al VI-lea, socotea că e momentul să refacă regatul Pontului. Obținuse chiar unele succese împotriva romanilor. Numai cu trei legiuni, Cezar se năpusti asupra lui și, în localitatea Zela, armata lui Pharnace fu spulberată. Într-o scrisoare adresată unui prieten din Roma, Cezar îi anunță laconic după victorie că „a venit, a văzut și a învins" (veni, vidi, vici). Pharnace a fost asasinat de rudele sale, iar regatul său a fost atribuit lui Mitridate al Pergamului, drept răsplată pentru serviciile aduse lui Cezar în Egipt.

Știrile alarmante ce primise din Italia îl siliră pe Cezar ca, în septembrie 47, să debarce la Tarent, după aproape doi ani de absență. Primul care-l întîmpină pe țărm fu Cicero. Marele orator primi pe învingătorul lui Pompei cu cele mai dulci elogii și ploconeli, de a căror sinceritate, desigur, se îndoia și Cezar. La Roma stătu numai trei luni pentru a rezolva unele dificultăți ivite în timpul absenței sale. Dușmanii săi exploataseră nemulțumirea din armata lui Cezar, care aștepta a fi plătită și împroprietărită, după cum i se făgăduise la Pharsalus. A fost suficient un discurs vehement al lui Cezar, în care i-a numit pe ostașii nemulțumiți *quirites* (adică „civili"), și nu *milites* („ostași"), pentru ca agitațiile să înceteze. Coelius, un ambițios demagog de

tipul lui Catilina, ajuns pretor, socoti că, în lipsa lui Cezar, era momentul să-şi formeze şi el o platformă politică, în opoziţie cu înţelepciunea ce o arătase Cezar în problema datoriilor şi a chiriilor. De aceea, propuse anularea tuturor datoriilor şi încetarea plăţii chiriilor. Consulul Servillius, în absenţa lui Cezar, luă măsuri împotriva unei asemenea propuneri şi Coelius a fost alungat din Roma. El a plecat în sudul Italiei, unde împreună cu Milo au pus la cale o răscoală şi un marş asupra Romei. Încercarea celor doi demagogi a fost repede lichidată. Lozinca lui Coelius în problema datoriilor fu reluată apoi de tribunul Cornelius Dolabella, ginerele lui Cicero. Intervenţia soldaţilor lui Marcus Antonius, trimis de Cezar la Roma ca să arate acolo inelul lui Pompei, impuse amînarea acestei delicate probleme pînă la sosirea lui Cezar.

În luna octombrie i se acordau lui Cezar puteri şi onoruri neobişnuite. A fost reîntărit în funcţia de dictator, cu dreptul de a deţine cinci ani consecutiv consulatul, inviolabilitatea tribuniciară, preşedinţia comiţiilor, cu dreptul de a încheia pace şi război şi altele. Nu mai era vorba acum de un compromis între puterea personală a unui om şi vechile principii constituţionale republicane la care ţinuse Pompei, ci de o formă de guvernare apropiată de monarhie. La această conducere, în mod instinctiv, se gîndeau cei mai mulţi cetăţeni. Ea era necesară pentru a le asigura ordinea, pacea şi demnitatea. În problema datoriilor, unde se impunea a se lua unele măsuri, el decise ca timp de un an să nu se mai plătească chiriile, iar dobînda să fie scăzută din suma împrumutată. S-au confiscat toate bunurile celor ce luptaseră împotriva sa şi în primul rînd ale lui Pompei. Marile demnităţi au fost împărţite oamenilor săi de încredere.

Lichidarea resturilor armatei pompeiane

Resturile armatei pompeiane, în frunte cu cei mai de seamă duşmani ai dictatorului, se refugiaseră în Africa, după dezastrul de la Pharsalus. Cato, Labienus, Metellus

Scipio și alții adunaseră acolo o armată de circa 60 000 de soldați, căpătaseră alianța regelui Iuba al Numidiei și făcuseră din orașul Utica centrul de rezistență împotriva lui Cezar. Armata lor nu era însă omogenă, fiind formată mai ales din mercenari africani, care dezertau ușor. La 1 ianuarie 46, Cezar repetă una din loviturile sale îndrăznețe. Numai cu 3 150 de oameni, el debarcă pe țărmul african în portul Ruspina. Blocat în acest punct strategic, lipsit ca de obicei de alimente, el fu mereu atacat de către cavaleria lui Labienus și de cele opt legiuni ale lui Scipio. Reușise să-l încurce pe Iuba într-un război cu vecinii săi africani, astfel ca regele Numidiei să nu poată veni în ajutorul pompeianilor. De îndată ce primi întăriri și scăpă de inferioritatea numerică ce-l ținuse pe loc, Cezar ieși din Ruspina și merse asupra orașului Thapsus, unde se găseau cantonate cele mai multe din forțele adversarilor. Lupta se desfășură după același plan ca la Pharsalus. Debandada trupelor pompeiane și africane, dotate cu elefanți, a fost înspăimîntătoare. Deși trupele adverse erau învinse și dezarmate, furia soldaților lui Cezar a fost așa de mare, încît le-au măcelărit fără milă. Mai mult de zece mii de prizonieri au fost și ei executați. Metellus Scipio se sinucise. Cu toate acestea, mulți șefi pompeiani marcanți, ca Labienus, Varus, Sextus Pompeius și alții, se refugiară în Spania, ca să înjghebeze acolo o nouă rezistență. Cato își încheie viața ca un filozof stoic. După ce citi o noapte întreagă cartea lui Plato intitulată *Phedon*, în care se vorbea despre nemurirea sufletului, el se străpunse cu sabia în zorii zilei. Cezar ar fi fost impresionat de această moarte tragică, spunînd : „Te invidiez, o Cato, pentru moartea ta, fiindcă și tu m-ai fi invidiat pentru putința ce-aș fi avut de a-ți fi dăruit viața" (Plutarh, 54). Fanaticul ce se sinucidea la Utica, ca să nu vadă Roma condusă de un dictator „democrat", a fost ultimul și singurul reprezentant sincer al unei idei de mult timp perimate. Sinuciderea lui îngropa acel simbol „autentic republican".

După ce organiză provincia Africa, unde a fost numit guvernator istoricul Sallustius Crispus, Cezar s-a înapoiat la Roma, către sfîrșitul lunii iulie a anului 46 î.e.n., aducînd de acolo imense bogății. Intră în capitala statului ca

un dictator ale cărui puteri și victorii militare îl îndreptau spre monarhie. O dată cu moartea șefilor principali ai oligarhiei optimate (Pompei, Cato etc.), el nu mai avea în față o opoziție serioasă. Siguranța de sine l-a determinat la o schimbare de atitudine, prin care urmărea o „reconciliere națională". Nu pronunță împotriva rivalilor săi în viață nici un fel de condamnări la moarte, arestări, exilări, confiscări de bunuri etc. Căută să-i ignoreze pe acești neprieteni. Cu mare entuziasm popular i se decernă dictatorului o statuie de bronz aurit, care-l reprezenta cu un glob terestru în mînă, simbol al stăpînirii lumii, iar pe piedestal se putea citi : „Lui Cezar semizeul". La un interval de cîteva zile celebră patru triumfuri, care aminteau victoriile din Galia, Egipt, Pont și Africa, obținute numai asupra neamurilor neromane. Dictatorul nu admise ca pe placarde și în cortegii să apară cetățenii romani împotriva cărora obținuse victorii. Carul de triumf al celui sărbătorit era urmat de trei captivi iluștri : Vercingetorix, Arsinoe (sora și dușmanca Cleopatrei) și un fiu al lui Iuba. Poporul și soldații beneficiară de banchete, daruri în bani, alimente distribuite gratuit, jocuri de circ și împroprietăriri de veterani. În forul ce-i purta numele se înălță templul zeiței Venus Genetrix, unde se așeză și o statuie a Cleopatrei. Era și ea prezentă la aceste festivități ale iubitului ei, cu care avusese deja un fiu, pe Cezarion. Mulțimea se bucura acum de pace și uită pentru moment toate nenorocirile ce fuseseră aduse de războaiele civile.

Dictatorul nu pierdea însă din vedere greaua sarcină ce-i revenea de a reorganiza statul. Ca stăpîn absolut al destinelor republicii, putea decreta de unul singur orice măsuri. Atît senatul, cît și adunările populare nu mai reprezentau un obstacol pentru el. Toate dispozițiile sale legislative, elaborate cu autoritate și prudență clarvăzătoare, căpătară adesea un caracter antidemocratic, ba chiar slujeau în unele privințe interesele păturilor avute. Veteranii împroprietăriți au fost răspîndiți în diferite părți ale Italiei, ca să se evite concentrarea elementelor turbulente. Pentru a redresa agricultura și a diminua parazitismul din Roma, sili 80 000 de plebei, din cei 300 000 cîți trăiau în capitală pe seama statului, să plece în colonii agricole, unde li se

dădea pămînt ca proprietate personală. În Roma, înscrise pe listele de distribuţii gratuite numai 150 000 de plebei, ce urmau a primi asistenţă socială din partea statului. Desfiinţă apoi toate asociaţiile cu caracter politic care agitaseră Roma în timpul luptelor dintre *optimates* şi *populares*. Decretă noi dispoziţii în ceea ce priveşte comportarea şi corectitudinea guvernatorilor de provincii. De privilegii fiscale se bucurau în viitor numai capii de familii cu numeroşi copii. O ultimă mare reformă privea calendarul, care la Roma se calcula după anul lunar, ceea ce adusese un mare decalaj de zile. Astronomul Sosigenes din Alexandria calculă aşa-zisul calendar iulian, bazat pe anul solar, care avea de acum 365 de zile, în loc de 355 de zile, ca cel lunar. Pentru a se corecta diferenţa din trecut, se adăugară 90 de zile în plus anului 45 î.e.n. A şaptea lună a anului s-a numit *iulius* după al doilea nume al său. Toate reformele lui Cezar rupeau tradiţiile şi vizau numai interesele statului. Dar o nouă campanie îl sili pe dictator să întrerupă această muncă de reorganizare a statului.

În Spania, fiii lui Pompei, Cnaeus şi Sextus, ajutaţi de Labienus şi Varus, recrutaseră o armată de 13 legiuni, invocînd fără încetare memoria tatălui lor. Forţele lor aveau un conţinut eteroclit, fiind formate din transfugi şi sclavi, dar totuşi capabile să producă tulburări în provinciile vestice. Pentru lichidarea acestui viespar, Cezar plecă în Spania în septembrie anul 46 şi duse mai multe luni lupte de hărţuială. Bătălia hotărîtoare se desfăşură la 17 martie anul 45 pe cîmpiile Andaluziei, la Munda. Folosindu-se de avantajele terenului şi manevrînd abil, dîrzul Cnaeus Pompeius îl sili pe Cezar la o încleştare sîngeroasă şi nehotărîtă, pînă ce însuşi dictatorul se aruncă în luptă pentru a culege victoria. După expresia lui Cicero, la Munda a fost o baie de sînge, şi nu un război. Pompeianii lăsau pe cîmpul de bătălie 30 000 de morţi şi pe toţi şefii lor, cu excepţia lui Sextus Pompeius, care s-a ascuns în Munţii Pirinei pînă la moartea lui Cezar. Noua victorie a stîrnit la Roma acelaşi entuziasm. S-au ridicat dictatorului noi monumente onorifice, între care şi o statuie cu dedicaţia : „Lui Cezar, zeul de neînvins". Bustul lui Cezar a fost aşezat alături de ale celor şapte regi. Se acorda dictatorului titlul perpetuu de *imperator*, adică comandant suprem al

armatei, cu onoarea de a purta pe cap o cunună de aur din trunze de laur şi sandale roşii în picioare, însemn ale legendarilor regi latini din Alba Longa.

I se organiză un nou triumf, mult mai fastuos decît cele precedente, de pe urma căruia beneficiară de asemenea poporul şi soldaţii, care primiră daruri. Cleopatra se găsea şi ea la Roma, găzduită cu Cezarion în grădinile lui Cezar. Petrecea în mijlocul unei sclipitoare curţi de adoratori şi linguşitori din înalta societate romană. Unii o considerau ca zeiţă şi viitoarea părtaşă a tronului ce se pregătea pentru Cezar.

Dictatorul mai avea încă multe de făcut pentru a-şi îndeplini programul său de reorganizare a statului şi societăţii romane.

REORGANIZAREA REPUBLICII

Ultimele şapte luni din viaţa lui Cezar au cunoscut o strădanie încordată de a făuri un stat nou, în care persoana sa, înconjurată de colaboratori supuşi, să se ridice deasupra tuturor. I se dedică un templu şi un preot se ocupa de cultul lui Iupiter Iulius. Admiraţia contemporanilor faţă de personalitatea lui se concretizează mai ales în discursurile ţinute pe atunci de către Cicero. Acesta lăuda clemenţa, umanitatea, spiritul de dreptate şi înţelepciunea dictatorului, calităţi ce-l făceau pe Cezar a fi „aidoma eroilor şi zeilor nemuritori", capabil de a organiza statul ca un filozof înţelept.

Cezar concentrase toate puterile în mîinile sale întocmai ca un rege. Nici una dintre înaltele magistraturi nu fusese desfiinţată, dar toate se găseau controlate de el. Orice iniţiativă politică, legislativă, juridică şi executivă se lua de către el. Legile se prezentau de asemenea în faţa senatului sau a adunării poporului, organe ce i se supuneau fără împotrivire, ca nişte servitori docili, compromişi prin venalitatea, servilismul şi nestabilitatea lor. Structura senatului fusese de asemenea modificată. Numărul membrilor săi se ridicase da la 600 la 900. *Homi-*

nes novi, recrutați dintre cavalerii, plebeii, centurionii și chiar dintre străinii ce-l serviseră pe Cezar, fuseseră introduși pe băncile străvechii instituții aristocratice.

Ca și Alexandru Macedon, se gîndea acum să realizeze unitatea romană în stat. Roma urma să fie asimilată cu restul provinciilor și aristocrația ei să fie pusă pe picior de egalitate cu cea provincială. În materie de finanțe, aristocrația a fost alungată din provincii și dările se strîngeau de către localnici sau de liberți. Guvernatorii provinciilor nu mai erau altceva decît funcționari delegați de puterea centrală pentru un an sau doi ca să conducă interesele Romei în afara hotarelor Italiei. Pe încetul, în capitală și în provincii se crea o „funcționărime" ce înlocuia pe demnitarii numiți cîndva de senat și cu toții depindeau acum numai de voința dictatorului. În materie judiciară, Cezar prezida în for numai procesele de înaltă trădare. În calitatea sa de deținător al puterii tribuniciare, putea anula oricînd sentințele tribunalelor care nu-i conveneau.

Deși dispunea de o putere militară nelimitată, dictatorul a căutat să înlăture armata din viața politică. Dictatura sa n-a avut un caracter militar, ci unul civil. Cu ușurință, el a dizolvat acele legiuni socotite anarhice, i-a împrăștiat pe veterani prin colonizare, dar a știut să-i păstreze totdeauna pe soldați în serviciul său. Treptat s-a creat un corp ofițeresc de carieră, începînd cu comandanții de legiuni. Nu a consimțit să aibă în jurul său o gardă pur militară, mulțumindu-se cu paza vechilor lictori consulari.

Politica sa socială tindea să spargă blocul parazitar și nedisciplinat al sărăcimii plebeiene prin colonizări și reduceri de distribuții gratuite. Urmărea ca fiecare plebeu să muncească. Pe această cale a inițiat un vast program de lucrări publice, cum au fost sălile Septa Iulia din Cîmpul lui Marte, destinate adunării comițiilor, forul lui Cezar ș.a. Mapele sale edilitare conțineau și alte proiecte, nerealizate din cauza morții premature. Se menționează un teatru, o bibliotecă, regularizarea cursului Tibrului, asanarea mlaștinilor Pontine etc.

În concepția lui, viitorul stat-imperiu trebuia să apară ca un corp omogen, ale cărui părți urmau a fi egale și solidare în jurul Romei. Chemarea provinciilor la o reală viață politică se reflectă în faimoasa lege ce a dat-o pentru organizarea interioară a diferitelor categorii de orașe *(lex Iulia municipalis)*. Legea urmărea o uniformizare administrativă urbană, care să sprijine romanizarea prin contopirea diferitelor neamuri. A acordat cu dărnicie cetățenia romană unor regiuni întregi și din sînul lor a introdus elemente neromane în senat, după cum se cînta ironic :

Cezar aduce pe gali în triumf, și în senat
Galii și-au dezbrăcat pantalonii și-n togă s-au îmbrăcat
(Suetonius, 80).

Deosebit interes a arătat față de unele neamuri, ca galii, evreii și grecii, ale căror culte și cultură au fost protejate împotriva unor atacuri din partea clerului și a aristocrației latine.

Cezar nu a proclamat o constituție nouă, ci a introdus o serie de legi și reforme ce arătau deocamdată un compromis între vechile forme de guvernămînt republican și pregătirea căii spre monarhie. Sallustius spune că Cezar considera republica un cuvînt gol și învechit, al cărui conținut trebuia să fie pe încetul umplut cu miez monarhic. Opoziția conservatoare, indiferent de păturile sociale care o sprijineau, era încă puternică. Monedele de aur bătute cu chipul său făceau propagandă pentru viitorul monarh.

Reformele aduse instituțiilor de stat, opera administrativă, victoriile militare și activitatea intelectuală îl arată pe Cezar a fi fost unul dintre marile genii ale omenirii. Puterea personală pe care o deținea era a unui monarh neîncoronat, ce locuia în calitatea sa de mare pontifice în *Regia,* fără curte și gardă regală. De aceea, istoricul Suetonius îl considera a fi fost primul împărat roman. În mai multe rînduri s-au manifestat unele intenții particulare sau oficiale de a i se oferi coroana, pe care, din prudență, a refuzat-o. Dușmanii căutau în secret să-l compromită printr-o mulțime de zvonuri aruncate în gura străzii. Se spunea că prezența

Cleopatrei la Roma pregătea lui Cezar un imperiu în Orient, cu capitala la Troia sau la Alexandria, în care situație Roma urma să treacă pe planul al doilea. Consultarea cărților sibiline arăta că înfrîngerea parților era realizabilă numai de către un comandant roman cu titlul de rege. Într-adevăr, Cezar pregătise o mare expediție împotriva parților. Deoarece prestigiul Romei în Orient fusese zdruncinat după dezastrul lui Crassus, el plănuia refacerea lui. Trebuiau de asemenea eliberați soldații romani ce se găseau în captivitate partică. După ce granițele Romei se vor fi stabilit pe Tigru și mîndria partică va fi fost nimicită, dictatorul urma să se înapoieze în Italia prin Caucaz, pe la nordul Mării Negre, pe malurile Dunării. Pe această cale avea să supună neamurile scitice și sarmatice. Ultima mare luptă trebuia dată contra regatului lui Burebista, ale cărui armate trecuseră adesea Dunărea și constituiau o mare amenințare pentru provinciile și interesele romane din Peninsula Balcanică. După Ariovist, Burebista era de fapt dușmanul cel mai de seamă al Romei, care îndrăznise să se amestece, cel puțin diplomatic, în conflictul dintre Pompei și Cezar. Desigur, după acest marș grandios, nimic nu-i mai putea sta în cale de a se proclama rege, asociindu-și la domnie pe aceea a cărei statuie o așezase în templul Venerei din Roma (Cleopatra îi adusese de altfel pe lume un moștenitor). Aceste zvonuri difuzate de dușmanii săi au grăbit formarea conjurației senatoriale. Șaisprezece legiuni se găseau concentrate pe țărmurile Adriaticii și cu ele se afla nepotul său, Octavianus, chemat să-l însoțească în campania din Orient. În luna martie a anului 44, această imensă forță, în frunte cu Cezar, trebuia să ia drumul Răsăritului. Iată de ce conjurația se strîngea rapid ca un inel de fier în jurul lui.

Complotul lui Brutus și moartea lui Cezar

Nu cunoaștem detaliile organizării acestui complot, despre care însuși Cezar avea vagi cunoștințe. El a fost constituit din acele elemente aristocratice pompeiane ce

beneficiaseră de clemența dictatorului și fuseseră apoi răsplătite cu importante funcții administrative. Inițiatorul a fost C. Cassius Longinus, care se ilustrase în luptele cu parții, după dezastrul de la Carrhae, un om inteligent și cu multă voință. La Pharsalus luptase alături de Pompei, dar fusese grațiat de către Cezar, numit de el pretor și apoi guvernator în Siria. Acest om rămînea însă exponentul „castei" sale aristocratice, incapabil de a se elibera de ambiția și prejudecățile originii sale patriciene. Al doilea pion principal al complotului a fost Marcus Iunius Brutus, nepot al lui Cato și fiul Serviliei, una dintre femeile pentru care dictatorul avusese o deosebită afecțiune. Atașat și el tradițiilor aristocratice, se bătuse la Pharsalus în lagărul lui Pompei, ca să fie apoi acceptat în anturajul lui Cezar drept un „bun prieten și fiu". Împreună cu Cassius, se bucura de prietenia și intimitatea lui Cicero, amîndoi pasionați ai studiilor filozofice. Nepotul lui Cato, mai mic cu 20 de ani decît Cicero, se remarca însă prin virtutea sa implacabilă, prin stabilitatea convingerilor sale, calități de care era privat oratorul. Amiciția lui Cicero cu Brutus și Cassius a avut o importantă influență asupra desfășurării complotului. La acesta marele orator n-a participat direct, dar a fost considerat de mulți ca unul dintre autorii morali ai lui. Cicero ar fi determinat în mintea lui Brutus un fel de evoluție psihologică, care l-ar fi adus în brațele conjuraților. Doctrina din cartea lui Cicero intitulată *Tusculanele,* un manual de vulgarizare a filozofiei stoice, a fost un stimulent pentru Brutus de a scrie și el un tratat *Despre virtute,* unde arată că acțiunea omului trebuie orientată după imboldul înțelepciunii și al rațiunii. Apărea acolo o inteligență rigidă, încăpățînată și incapabilă de a judeca nuanțarea faptelor. Atașat pe lîngă Cezar, Brutus fusese și el încărcat cu multe demnități, ca guvernator în Galia Cisalpină, pretor, guvernator în Macedonia. Gîndurile lui Brutus mai erau tulburate și de legendara sa descendență din Iunius Brutus, cel care alungase regalitatea etruscă din Roma și răzbunase aristocrația împotriva tiraniei regelui Tarquinius Superbus.

Ajunsese să creadă că pentru el este o datorie „patriotică" de a bara cu pumnalul drumul unei alte tiranii, pe care o introducea acum Cezar.

În jurul lui Brutus și Cassius se grupară pe încetul 60 de senatori, cei mai mulți atașați conjurației din calcule personale, ambiții și sentimentul răzbunării, deși toți se bucuraseră de bunăvoința dictatorului. Conjurații au organizat destul de bine reușita acestui complot, însă au pierdut din vedere esențialul : ce va urma după uciderea lui Cezar ? Va dispărea ideea de monarhie ? Cine va lua conducerea după lichidarea dictatorului ? O atare miopie politică i-a salvat de la asasinat pe Marcus Antonius și pe Marcus Aemilius Lepidus, locotenenții dictatorului, care vor acționa împotriva conjuraților după idele lui martie.

Pentru ziua de 15 martie 44 se anunțase o importantă reuniune a senatului, după care Cezar urma să plece spre Orient. Era ultima ocazie de a trece la fapte, ocazie ce nu trebuia pierdută de conjurați. Cezar fusese avertizat verbal și în scris de pregătirea acestui complot. Avea vagi informații despre el și soția sa Calpurnia, care încearcă să-l oprească a merge la fatala ședință, mai ales că dictatorul se simțea bolnav în acea zi. Precauți, conjurații trimiseră la el acasă pe Brutus ca să-l invite din partea senatului, care dorea să-l vadă înainte de plecare. Cezar a cedat rugăminților, avînd încredere în Brutus. Pe drum, retorul cnidian Artemidoros i-a dat un bilet în care-i destăinuia țelele complotului ; Cezar însă nu l-a citit, simțindu-se prea obosit și bolnav. La intrarea în localul senatului, unul dintre conjurați, Caius Trebonius, l-a reținut pe consulul Marcus Antonius, ca să-i comunice ceva. În realitate, voia să împiedice pe omul cu forță atletică să intervină în apărarea lui Cezar atunci cînd va fi atacat în sală de către conjurați. Ajuns singur în sală, Cezar fu înconjurat de un grup de senatori ce-l implorau servil pentru diferite favoruri. Senatorul Tillius Celer, cu o petiție în mînă îi cerea dictatorului anularea exilului fratelui său. Era momentul favorabil ca un grup compact și agitat să-l înconjure pe Cezar. Primul a lovit se-

natorul Servilius Casca, de îndată ce Cimber a smuls mantia de purpură de pe umerii dictatorului. Cezar a încercat să se apere, dar, neputincios și neînarmat, a fost doborît sub loviturile de pumnale. Se spune că, zărindu-l pe Brutus în grupul asasinilor, Cezar ar fi spus : „Și tu Brutus, fiul meu !", ca după aceea, fără altă împotrivire, să-și acopere capul cu toga. Corpul fără viață al dictatorului a căzut la picioarele statuii lui Pompei, înălțată în senat din ordinul său. Cînd asasinii s-au întors spre băncile din sală, ca să vorbească celorlalți senatori, au constatat că toată lumea fugise, în frunte cu consulul Marcus Antonius. Sperați și îngrijorați, ucigașii ieșiră în grup în piața forului, agitînd pumnale însîngerate și o bonetă de libert, semn al libertății. Strigătele lor prin care anunțau mulțimii că a fost suprimată tirania nu produseră nici un efect în mulțime. Poporul privi în tăcere și cu oroare acest cortegiu macabru în togi senatoriale. Ucigașii, alarmați de pasivitatea celor din jur, se retraseră și se întăriră pe Capitoliu, ca să fie apărați acolo de către o ceată de gladiatori, aduși mai dinainte. A doua zi, cîțiva dintre ei, în frunte cu Brutus, reveniră în for cu aceleași intenții de a atîța mulțimea prin cuvîntări. Primiți însă cu strigăte amenințătoare, se retraseră deîndată pe Capitoliu.

A treia zi, corpul dictatorului a fost incinerat în piața publică a forului, în prezența unei mulțimi emoționate și consternate de odiosul asasinat. Se citi apoi testamentul lui Cezar, păstrat în casa vestalelor. Octavianus, nepot al său, era designat principal succesor și fiu adoptiv. Brutus fusese și el trecut la loc de cinste, ca al doilea moștenitor al lui Cezar. Dictatorul lăsa o mare sumă de bani ca să fie împărțită la plebei, precum și imensele sale grădini din Roma pentru folosința publică. Testamentul lui Cezar a fost acela care a incitat masele împotriva asasinilor de la idele lui martie și a formulat cererea răzbunării crimei. Evenimentele furtunoase ce au urmat pînă la bătălia de la Actium (31 î.e.n.) au fost, în parte, consecința dispozițiilor testamentare lăsate de Cezar.

În istoriografia modernă, personalitatea lui Cezar continuă a fi apreciată de pe poziții foarte diferite, pozitive, negative și adesea extremiste. La mijlocul veacului trecut s-a născut noțiunea de „cezarism", care apreciază în fel și fel de chipuri actele politice, sociale, militare și culturale ale dictatorului roman. Napoleon al III-lea a inițiat importante săpături arheologice pe locul Alesiei lui Vercingetorix și Cezar, unde au apărut la lumină interesante vestigii celtice și romane. Descoperirile de acolo au dat naștere unui puternic curent filoceltic, al cărui ecou naționalist francez s-a cristalizat mai ales în lucrările lui Camille Jullian. În chip cu totul nefiresc, unii „istorici de curte" paralelizau pe Cezar cu Napoleon al III-lea. Această nesăbuită comparație îl determina acum o sută de ani pe Karl Marx să scrie în opera sa despre 18 Brumar că a-l asemui pe Cezar cu Napoleon al III-lea este tot-una cu a-l compara pe marele preot biblic Samuel cu arhiepiscopul de Canterbury.

Figura lui Cezar a stîrnit un entuziasm fals și deformat istoricește în perioada fascismului. În senatul italian, Mussolini își striga discursurile numai de sub umbra statuii dictatorului roman. Apologia forței, temă dragă fascismului, se inspira din arsenalul metodelor politice ale lui Cezar.

Despre viața lui Cezar s-a scris enorm și se va mai scrie încă în viitor, pînă ce se va reuși a fi pusă în adevărata ei lumină istorică. Deocamdată, cea mai completă și obiectivă lucrare asupra problemei rămîne cea scrisă de către învățatul francez Jérôme Carcopino *(Jules César,* Paris, 1968).

DECEBAL*

NEAMUL GETO-DACILOR ȘI ISTORIA LUI PÎNĂ LA BUREBISTA

Cu aproape cinci veacuri înaintea erei noastre, istoricul și călătorul Herodot povestea, într-o proză populară și pitorească, despre viața și obîrșia popoarelor cunoscute pe atunci în afara lumii grecești. Acest „părinte al istoriei" ne-a lăsat și primele mărturii mai bogate referitoare la viața și marele număr al neamului tracilor, din grupul căruia făceau parte și geto-dacii.

„Neamul tracic — scrie Herodot —, după al inzilor, este cel mai mare dintre toate. Dacă ei ar avea o singură conducere și ar fi uniți între dînșii, după cum socotesc eu, ar fi de neînvins și cu mult mai puternici decît celelalte popoare... Obiceiurile lor sînt comune, cu excepția

*Apărută prima dată sub titlul *Decebal — regele erou al dacilor*, CRCCS și Ed. Științifică, București, 1964.

geților și traușilor și a celor ce locuiesc dincolo de crestonei".

Grupul de triburi geto-dacice era cel mai însemnat din marea familie tracică și se răspîndise pe ambele maluri ale cursului inferior al Dunării. Dar nici la aceste triburi nu a existat o unitate politică închegată ; numai în caz de mare primejdie ele se strîngeau în jurul unui șef mai energic. Constituiau unul și același neam, *geții* fiind denumiți cei ce locuiau la sud de Carpați și de Dunăre, iar *dacii,* mai la nord, cu precădere în Podișul Transilvaniei. Pe la începutul erei noastre geograful grec Strabo a subliniat unitatea de cultură și de limbă a dacilor și geților. Descoperirile arheologice și studiile de lingvistică din ultima vreme confirmă și ele această unitate. Din limba dispărută a strămoșilor noștri geto-daci au rămas totuși în limba română vreo 160 cuvinte, dintre care, unele cu o importantă circulație zilnică *(baci, barză, brad, gard, mal, prunc, strugure, vatră etc.).* Cu toată omogenitatea lor de neam și limbă, dezbinările în familia triburilor geto-dacice au continuat pînă la cucerirea lor de către romani. Izvoarele istorice vechi sînt unanime în a recunoaște vitejia acestui popor. Cînd ne descrie marea expediție a regelui Darius al perșilor, organizată în anul 514, împotriva sciților de pe coastele nordice ale Mării Negre, Herodot arată cum, rînd pe rînd, i s-au supus fără lupte triburile trace din Peninsula Balcanică. Dar cînd a ajuns în țara geților, aceștia „...hotărîndu-se la o rezistență îndărătnică, fură supuși de îndată, cu toate că ei sînt cei mai viteji și cei mai drepți dintre traci. Acest popor... după ce a fost învins de perși, a urmat armata lui Darius".

Alexandru Macedon are și el de înfruntat în anul 335 î.e.n. dîrzenia războinică a geților de pe ambele maluri ale Dunării. Marele cuceritor a trecut chiar fluviul în țara geților, dar după o expediție de o zi, a hotărît retragerea, fiindu-i frică de capcanele ce-i puteau pregăti geții din cîmpia munteană. De acum încolo se deschide seria numeroaselor ciocniri între geți și generalii macedoneni. Într-o expediție dusă împotriva geților din stînga Dunării, își pierde viața Zopyrion, un general al lui

Alexandru Macedon (326 î.e.n.). Mai tîrziu (292 î.e.n.), Lisimah, rege al Traciei, cade prizonier cu întreaga sa armată în mîna lui Dromichete, şeful unei mari uniuni tribale de la nord de fluviu. Ţinta acestor incursiuni, ce se fac de-o parte şi de alta, este nu atît asigurarea apărării unor hotare, cît dorinţa de a realiza prăzi bogate. Aceste conflicte seculare nu vor înceta nici după desfiinţarea puterii macedonene, în secolul al II-lea î.e.n., continuînd de astă dată între geţi şi romani. Incursiunile de pradă organizate de către geto-daci la sud de Dunăre s-au soldat totdeauna cu atacuri date prin surprindere şi fulgerător, mai ales iarna, cînd se folosea trecerea directă peste albia îngheţată a Dunării. Expediţiile organizate de macedoneni, apoi de romani, la nord de Dunăre, se pierdeau adesea în pustietatea cîmpiilor getice, lipsite de apă şi vegetaţie bogată (Bărăganul, Burnasul), în care invadatorul, obosit şi dezorientat, cădea adesea uşor în cursa getică. În schimb, băştinaşii, cunoscători abili ai acestor locuri, organizau tainic din ţinuturile lor, atacuri peste Dunăre. Pentru înlăturarea acestor surprize, în secolul I e.n., romanii vor distruge aşezările getice fortificate din zona sudică a acestor şesuri inospitaliere şi vor face din ele, pentru mai mult timp, o „ţară a nimănui".

Mult mai puternici şi războinici erau însă daco-geţii din ţinutul muntos şi deluros al Daciei, regiuni în care se găsesc şi azi cele mai numeroase urme de cetăţi construite de ei. Istoricul roman Florus relatează că pe timpul împăratului August „Dacii stau aninaţi în munţi de unde, sub comanda regelui lor Cotiso, de cîte ori Dunărea îngheţată lega cele două maluri, obişnuiau să năvălească şi să devasteze ţinuturile vecine fluviului". Cuibul de vulturi al acestor populaţii de munteni a fost Podişul Transilvaniei, cu văile şi munţii Orăştiei ca centru politico-militar pentru statul dacic al lui Burebista, mai apoi al lui Decebal. În sistemul local de apărare, un rol însemnat îl constituiau codrii ce acopereau cea mai mare parte din suprafaţa ţării şi-i înspăimîntau pe invadatori. Unul dintre primii generali romani, C. Scribonius Curio, care atinge malul drept al Dunării în anul 74 î.e.n., nu a mai îndrăznit a trece pe ţărmul opus,

deoarece „s-a înspăimîntat de întunecimea codrilor deşi" (Florus). Se pare că el avusese în faţă pădurile uriaşe din sudul Banatului. Cînd armatele romane pătrund pe solul Daciei, în cele două campanii ale lui Traian, una din preocupările lor de seamă a fost de a-şi croi drum cu toporul printre copaci şi a deschide căi de comunicaţie.

STATUL DACILOR DE LA BUREBISTA LA DIURPANEUS

Istoria politică a daco-geţilor atinge apogeul său în cele două secole anterioare transformării Daciei în provincie romană. Este epoca lui Burebista, mai apoi a lui Decebal. Pe tatăl primului îl întîlnim menţionat numai în inscripţia onorifică a lui Acornion din Dionysopolis (Balcic), unul dintre sfetnicii săi diplomatici. Grecul vizitase pe tatăl lui Burebista în Argedava, capitala dacică de pe atunci (probabil pe Argeş). După toate probabilităţile, vizita diplomatului grec la curtea dacilor a avut loc prin anii 74—72 î.e.n. pe vremea cînd Roma se găsea în luptă cu Mitridate, regele Pontului. Se presupune că acest anonim tată al lui Burebista a pus bazele statului sclavagist începător la daci, în momentul cînd pericolul celtic şi roman devenise ameninţător pentru uniunile de triburi geto-dacice.

În schimb, asupra vremii strălucite a domniei lui Burebista ne stau la îndemînă multe ştiri istorice antice. Ele ni-l înfăţişează ca pe un activ rege cuceritor, care între anii 72 (?) — 44 î.e.n. îşi creează, prin războaie, o stăpînire ale cărei fruntarii atingeau munţii Slovaciei, Dunărea mijlocie, culmile Munţilor Balcani şi coastele Mării Negre între Olbia şi Dionysopolis. Burebista alesese momentul cel mai potrivit ca să-şi creeze cu sabia acest mare stat. Pe atunci, Cezar lupta în Galia, iar la Roma se adîncise criza politică provocată de războaiele civile. Pe drept cuvînt, Acornion îl elogia prin cuvintele : „cel dintîi şi cel mai puternic dintre toţi regii care au domnit vreodată

peste Tracia", iar geograful Strabon numește întinderile stăpînite de Burebista „imperiu", creat cu ajutorul unei armate de 200 000 de oameni (cifră exagerată).

Pentru stăpînirea romană din Macedonia și Grecia, regele dac reprezenta o mare primejdie. În afară de obișnuitele incursiuni de pradă ale oamenilor săi în posesiunile romane, Burebista (numit de Strabon „spaima romanilor" !) se amestecase și în războiul civil dintre Pompei și Cezar (49—48 î.e.n.). Acornion, omul lui de încredere, îl vizitase pe Pompei la cartierul său și-i oferise alianța geților. Solul marelui rege îl întîlnise pe rivalul lui Cezar în orășelul Heracleea Lyncestis din Macedonia. Nu cunoaștem rezultatele tratativelor. Dacă s-a încheiat o alianță cu Pompei, ea nu a funcționat din cauza atacului și victoriei rapide obținută de Cezar la Pharsalus. Mai înainte, Burebista dusese tratative de alianță cu cei mai puternici și înverșunați dușmani ai Romei : Mitridate al VI-lea Eupator, rege al Pontului (nordul Asiei Mici) și cu Ariovist, șeful unei mari uniuni tribale germano-celtice de la Rin (vom vedea că, în această privință, Decebal va urma aceeași acțiune diplomatică). Nu este de mirare deci că, în programul marii expediții plănuite de Cezar în Orient, se urmărea zdrobirea parților și o supunere concomitentă a sciților, germanilor și dacilor. Dar în anul în care urma să se deschidă șirul acestor evenimente, Cezar este asasinat (44 î.e.n.), iar Burebista dispare (cam în aceeași vreme), tot prin moarte violentă.

Ajutat de marele preot Deceneu, personaj ce deținea calitatea de vicerege, Burebista reușise să adune sub aceeași autoritate statală și steag militar triburile înrudite ale daco-geților de la Dunărea de jos. „Burebista, bărbat get — scrie Strabo — ajungînd să domnească peste neamul său, a luat în stăpînire niște oameni ticăloșiți de desele războaie și în așa măsură îi ridică prin muncă, cumpătare și ascultare de porunci, încît în cîțiva ani a întemeiat o mare stăpînire și pe cei mai mulți dintre vecini îi supuse geților".

Prin cuceriri, închegase o mare confederație de triburi „barbare" (celți, germanici, traci etc.) care se desface ușor după asasinarea regelui. Nici triburile daco-geților nu mai rămîn unite sub același conducător ;

ele se rup în patru, apoi în cinci regate, dintre care cel mai puternic se consolidează în Transilvania. De acum și pînă în „momentul Decebal", istoricii antichității ne dau informații sporadice despre unii „regișori" și diverse „stătulețe" daco-getice din Transilvania, Banat, Oltenia, Muntenia și Dobrogea. Disensiunea dintre ele continuă a fi alimentată de iscusința diplomației romane. În secolul I e.n., statul geto-dacic din Transilvania se va întinde pînă pe malul Dunării bănățene și oltene, unde, în față, Roma era prezentă cu legiunile sale încă din timpul domniei împăratului August. Pentru a stăvili penetrația spre vest și sud-vest a statului dacic din Transilvania, în jurul anului 20 e.n., romanii favorizează așezarea triburilor războinice ale sarmaților iazigi în șesul dintre Tisa și Dunăre. Mai tîrziu, legiunile ocupau întreaga Dobroge, apoi sudul Moldovei, iar „protecția militară" romană se întindea treptat pînă în Crimeea și Bosforul cimerian (coastele Mării Azov). După cum se vede, se ajunsese la un fel de încercuire parțială a dacilor de la nordul Dunării inferioare, după care, conform sistemului acaparator roman, urma cucerirea efectivă a ținutului.

Într-o atare situație strategică complicată se găseau dacii în momentul cînd regii lor Duras-Diurpaneus (numit și Dorpaneus) și Decebal trec la ofensiva antiromană, pentru a rupe cleștele ce încorseta statul dac, în lungul arcului Dunării mijlocii și inferioare.

Evenimentele din Dacia, după destrămarea statului lui Burebista, rămîn puțin cunoscute. Cu toate frămîntările politice și sociale din sînul societății dacice de la nordul Dunării, constatăm că, paralel, mulți dintre dinaștii geți fac incursiuni repetate în teritoriul roman din Balcani și Panonia. Ei sînt atît de îndrăzneți, încît continuă a se amesteca în lupta pentru putere dintre Octavianus Augustus și Marcus Antonius. Treptat, romanii își dau seama că în arcul carpatin s-a ivit un mare pericol pentru posesiunile lor din Peninsula Balcanică, ceea ce îi determină la o serioasă întărire, deocamdată defensivă, a frontierei de pe Dunăre, urmată de o serie de contraacțiuni militare la nord de fluviu. În planul acestor măsuri defensive împotriva invaziilor dacice, se înscria crearea unor zone nelocuite pe malul din stînga Dunării, din care triburile

dacice erau evacuate în întregime pe teritoriul roman sau împrăştiate spre Carpaţi. Astfel procedează în primii ani ai erei noastre generalul Aelius Catus, care mută la sud de fluviu 50 000 de geţi. Mai apoi, în vremea împăratului Nero, Tiberius Plautius Silvanus Aelianus, guvernator al Moesiei, duce şi el, la sud de fluviu, alte 100 000 suflete de transdanubieni. Deşi cifrele pot fi exagerate, săpăturile arheologice au confirmat pentru şesul Munteniei şi Olteniei atare depopulări forţate, prin care se aduceau şi braţe noi de muncă în provinciile romane din Balcani.

Asemenea măsuri radicale nu însemnau în acelaşi timp ruperea definitivă a legăturilor romanilor cu dacii din arcul carpatin. Influenţa imperiului în această regiune, pe căi economice, diplomatice, culturale etc., se reflectă în bogata răspîndire a monedei romane, a folosirii alfabetului latin, a unor împrumuturi tehnice (zidărie, instrumente ş.a.) etc. Pe această cale pacifică, Roma reuşeşte ca în secolul I e.n. să cunoască starea economică a Daciei şi întreaga ei organizare, elemente ce vor juca un rol de seamă în momentul cînd ea se hotărăşte a sfărîma regatul lui Decebal.

Atacurile dacilor transdanubieni asupra provinciilor romane se produc mai cu seamă în momentele cînd se ivesc situaţii tulburi în imperiu, determinate de schimbările de domnie. Romanii nu puteau conta pe alianţa unora dintre triburile getice, deoarece nici ei înşişi nu-şi respectau angajamentele diplomatice. Un atare moment grav pentru apărarea provinciilor din Balcani şi a Panoniei se produce la moartea lui Nero. Luptele pentru tronul Romei din anii 68—69, urmate de o slăbire a pazei romane pe Dunăre, este un moment binevenit pentru daci care, împreună cu neamurile sarmate vecine, organizează invazii puternice în Moesia, unde sînt măcelărite două cohorte romane. Istoricul Tacit, contemporan al acestor evenimente, arată că acum se pusese în cumpănă însăşi stăpînirea romană din Peninsula Balcanică şi caracterizează astfel situaţia :

„Se puseră în mişcare şi dacii, un neam nicicînd cu credinţă, iar atunci fără de nici o teamă, căci oastea din Moesia plecase. Ei luau aminte liniştiţi la întîmplările noastre cele dintîi ; cînd au aflat că Italia era cuprinsă

de vîlvătaia războiului și că întreg imperiul era sfîșiat de dușmănie, cucerind taberele de iarnă ale cohortelor și alelor (escadroane de cavalerie — *D.T.),* dacii deveniră stăpîni pe ambele maluri ale Dunării. Și de pe acum se pregăteau să distrugă cartierele legiunilor, de n-ar fi trimis Mucianus împotriva lor legiunea a șasea ; aflînd de victoria de la Cremona, el se temea că semințiile dinafară vor strîmtora imperiul din două părți, dacă dacii și germanii se vor năpusti asupra lui, fiecare din altă parte. Au fost alături de noi, ca și altă dată, norocul poporului roman, care a adus acolo pe Mucianus cu oștile din Orient, și împrejurarea că în acest timp noi am biruit la Cremona".

Numai măsurile militare energice luate de către Vespasian, ajuns la domnie în anul 69, după victoria sa de la Cremona împotriva lui Vitellius, restabilesc ordinea romană la Dunărea de jos, fără a stinge definitiv ciocnirile mărunte cu dacii.

În răstimp de un veac și jumătate, adică de la dispariția lui Burebista și pînă la căderea lui Decebal, pe tronul Daciei carpatine se succed cel puțin cinci regi : Deceneu, Comosicus, Coryllus (Scorilo), Diurpaneus (Duras) și Decebal. Cu toate că Decebal și Coryllus dețin împreună 60 ani de domnie, rămîne prea mult răstimp pentru ceilalți trei. Se mai adaugă și faptul că domniile erau cu totul nestabile în Dacia, din pricina frămîntărilor sociale interne și a unor presiuni romane sau „barbare" din exterior. De aceea este foarte probabil că în afară de cei cinci amintiți de izvoarele istorice antice, au mai existat și alții. Toți aceștia au fost stăpîni pe nucleul principal al statului lui Burebista, cu centrul de greutate în sud-vestul Transilvaniei, tinzînd să-l lărgească pînă la Dunăre. Alte stătulețe geto-dacice, rezultate și ele din sfărîmarea marelui „imperiu" al lui Burebista, au continuat să existe în jurul acestui nucleu central, dar ele nu au avut importanța economică și politică a aceluia din podișul transilvan. Așa se explică de ce ele puteau fi ușor sfărîmate de romani și de alți vecini. Că nici statul central carpatin nu era ferit de lupte interne provocate de aristocrația tribală o dovedește o istorioară morală transmisă nouă de către istoricul Frontinus și pusă pe seama regelui Scorilo. Ca

să le arate supușilor săi necesitatea sistării dușmăniilor lăuntrice în fața primejdiei comune, el pune doi cîini să se bată între ei. Cînd încăierarea era în toi, se aduce un lup, la vederea căruia animalele încetează răfuiala și împreună se aruncă asupra fiarei. Fără îndoială că „lupul" nu putea simboliza decît pe romani care, după urcarea pe tron a chibzuitului Vespasian (69—79 e.n.), strîng tot mai puternic cercul de fier pe linia Dunării, unde, în afară de cantonări de noi trupe, mai creează și o flotă specială de război ce patrulează pe fluviu.

Victoriile regelui Diurpaneus asupra romanilor

Pînă către începutul domniei lui Domițian (81—96 e.n.), s-a menținut un echilibru de forțe pe frontiera dunăreană și acțiunile dacice s-au făcut din ce în ce mai puțin simțite. Pacea este tulburată prima dată de către regele Diurpaneus (Duras), se pare, fratele lui Scorilo. Felul cum s-au precipitat evenimentele din anii 85—86 a fost redat de către pana istoricului Iordanes :

„După un răstimp îndelungat și pe cînd domnea împăratul Domițian, geții, de teama lăcomiei acestuia, desfăcură alianța ce o încheiaseră odinioară cu alți împărați și începură să devasteze împreună cu șefii lor malurile Dunării, care erau de mult în stăpînirea Imperiului roman, distrugîndu-le armatele și omorîndu-le comandanții. În fruntea acestor provincii (adică Moesia — *D.T.*) se găsea atunci ca guvernator, după Agrippa, Oppius Sabinus, iar la geți, conducerea o avea Diurpaneus. Dîndu-se lupta, romanii au fost învinși, iar lui Oppius Sabinus i s-a tăiat capul și geții, năvălind asupra mai multor castre și cetăți, au prădat regiunile ce atîrnau de imperiu".

Din alte izvoare aflăm că la această năvală participau, alături de daci, și roxolanii, bastarnii și iazigii (neamuri vecine Daciei), iar Tacit, spre a sublinia gravitatea situației, arată : „Erau puse în joc taberele întărite ale legiunilor și însăși stăpînirea noastră". Ca de obicei, atacul se producea în timp de iarnă, cînd Dunărea înghețа și armatele romane se găseau retrase la iernat. Atacul dacic pe

un larg front, în colaborare cu unele seminții sarmato-germanice, efectuat prin surprindere, a provocat un mare dezastru armatelor romane. Iureșul a costat viața guvernatorului provinciei Moesia, al cărui cap tăiat a fost luat ca trofeu, după care au urmat jafuri întinse și rămînerea pentru mai mult timp a invadatorilor prin aceste locuri. Istoricul Iordanes accentuează însă clar că ceea ce l-a determinat pe Diurpaneus să rupă vechile tratate era teama de „lăcomia romană" crescîndă, manifestată printr-o politică de expansiune economică, urmată de o încercuire militară. C. Oppius Sabinus era un fost consul roman, personaj de seamă al imperiului, un om apropiat împăratului, fapt pentru care Domițian ia măsuri imediate spre a răzbuna moartea lui (după istoricul Suetonius). Că după această victorie dacii se plimbau nestingheriți pe teritoriul roman se vede din măsurile ce le ia Domițian, care se gîndește mai întîi la o acțiune de curățire la sud de Dunăre, apoi la o expediție la nord de fluviu.

Alarmat de situație, împăratul vine la Dunăre (86 e.n.), își stabilește cartierul general probabil în orașul Naissus (Niș) și, pentru o mai bună apărare, împarte Moesia în două provincii, inferioară și superioară. În același timp, generalul său de nădejde, Cornelius Fuscus, alungă pe năvălitori de pe teritoriul Moesiei. Față de o atare activitate, putem crede că pe nedrept îl învinuiește Dio Cassius pe împărat, cînd spune că el „...făcu o expediție împotriva lor (a geților — *D.T.*), fără totuși a avea grijă de război ; rămînînd într-un oraș din Moesia, el se dete desfrînărilor, după cum îi era obiceiul ; căci nu numai că nu putea răbda ostenelile trupului și era fricos din fire, ci era încă și foarte desfrînat și destrăbălat... Trimițînd la război alți generali, el ieși de mai multe ori rău. Cînd era bătut, dădea vina pe generali ; izbînzile însă, deși nu lua parte la ele, și le punea toate pe seama sa, iar vina înfrîngerilor o arunca asupra celorlalți, chiar dacă lupta se dăduse potrivit ordinelor sale ; ura pe cei ce ieșeau învingători, pe cei învinși îi mustra".

Tocmai aceste măsuri energice luate de către Domițian îl vor fi determinat pe regele Diurpaneus să abdice, de bunăvoie, în favoarea nepotului său Decebal, un om mai tînăr, mai energic și mai conștient de gravitatea situației,

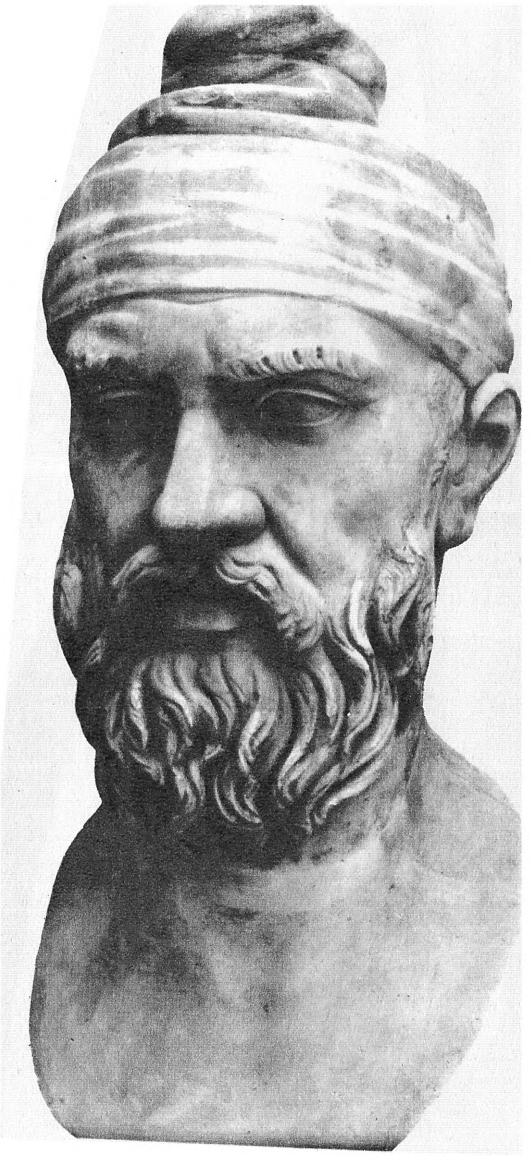

Bustul lui Decebal (Muzeul Vaticanului — Roma)

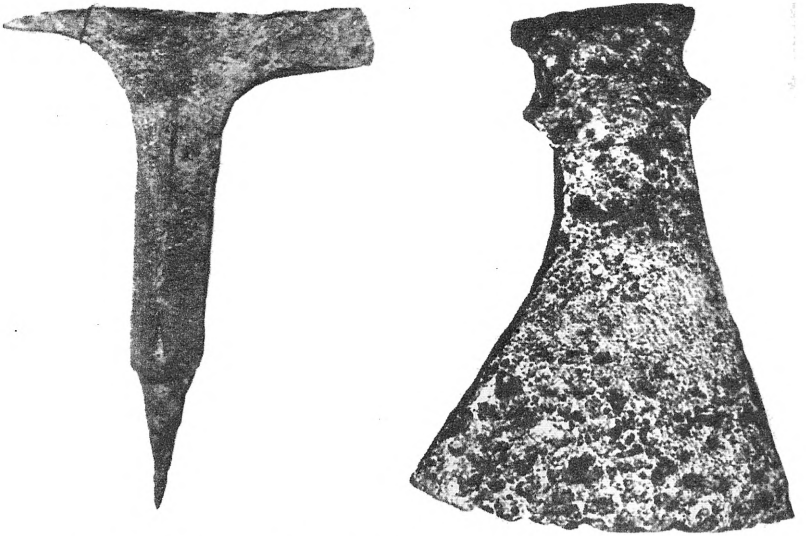

Unelte din fier dacice descoperite la Grădiștea Muncelului

Obiecte și monede de argint dacice

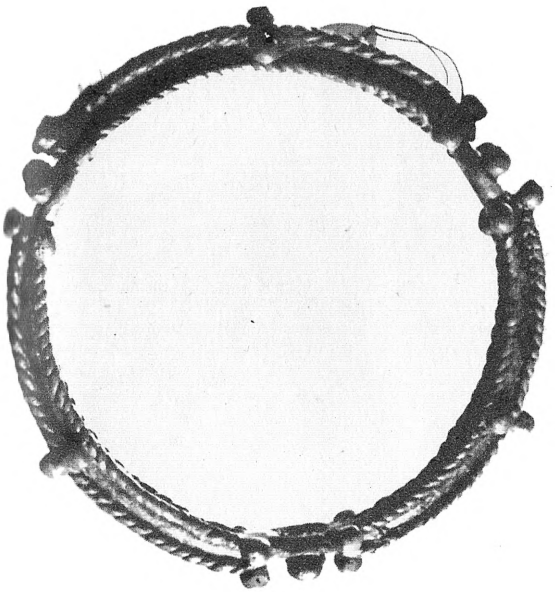

Vase de lut dacice

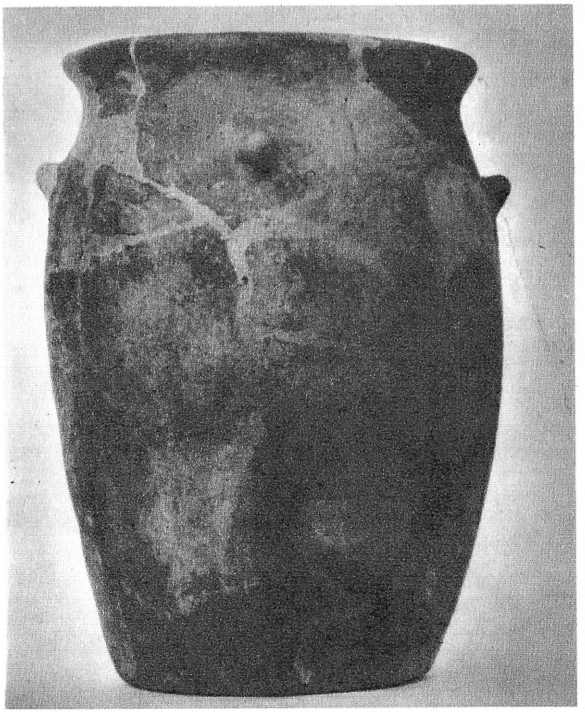

Prinderea copiilor lui Decebal (Columna Trăiană)

Vas fragmentar cu inscripția «Decebal — fiul lui Scorilo».

Decebal Portret din scena bătăliei de la Tapae (Columna Traiană)

Decebal cheamă pe daci la luptă pentru al doilea război cu romanii (Columna Traiană)

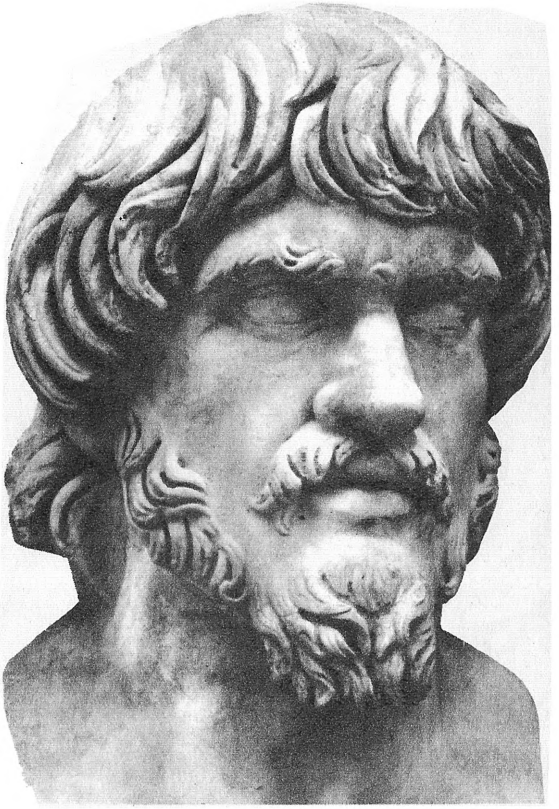

Sclav dac
(bust din Muzeul
Vaticanului — Roma)

Decebal în scena încheierii păcii cu Traian (Columna Traiană)

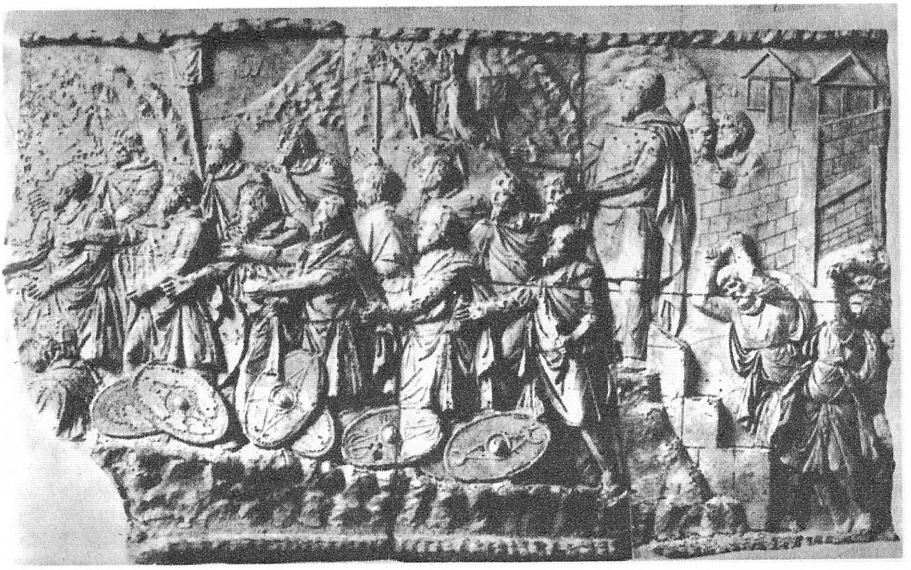

Moartea lui Decebal (Columna Traiană)

deci indicat să facă față unui mare pericol, amenințător pentru întregul popor daco-getic. Motivele acestei schimbări de domnie sînt exprimate de către Dio Cassius, prin portretul ce-l zugrăvește noului rege, un chip strălucitor față de al molatecului Domițian : „Duras, care avea domnia mai înainte, o oferi de bunăvoie lui Decebal, regele dacilor, pentru că era priceput în ale războiului și iscusit la faptă ; știind cînd să năvălească și cînd să se retragă la timp, meșter în a întinde curse, viteaz în luptă, știind a se folosi cu dibăcie de o victorie și a scăpa cu bine dintr-o înfrîngere ; pentru care lucruri el a fost mult timp pentru romani un potrivnic de temut".

Un asemenea strălucit portret literar în literatura istorică romană se întîlnește numai la Titus Livius, atunci cînd marele istoric îl schițează pe al lui Hannibal, cel mai de temut dușman al Romei. Atît învingătorul de la Trasimenus și Cannae, cît și Decebal, ultimul mare dușman al romanilor, s-au bucurat la scriitorii antici de o deosebită admirație și prețuire pentru calitățile lor morale și militare.

Victoriile pe care le obține Decebal după aceea vor confirma întru totul această admirabilă caracterizare ce ar părea puțin retorică, dacă ea nu ar fi întărită de faptele de arme ale regelui-erou. Domnia lui a fost o epopee plină de fapte îndrăznețe și de neplăcute surprize, chiar și pentru un împărat atît de prudent și bun organizator ca hispanul Traian. Așa ne putem explica simpatia pe care, în paginile lor, istoricii antici au arătat-o unui rege dușman și socotit „barbar".

Se pare că ofensiva din iarna anilor 85—86 fusese condusă peste Dunăre de însuși Decebal, întors victorios la Sarmizegetusa cu o bogată pradă de război. Dio Cassius ne relatează că imediat după aceasta, noul rege al dacilor a trimis o solie de pace la Domițian, pe care împăratul refuză să o asculte. Pentru a doua oară, spune același istoric, Decebal trimite împăratului... „un sol care să-i spună în batjocură că va face pace dacă ar vrea ca fiecare roman să-i trimită anual doi oboli, iar de nu, el îi va declara război și-i va aduce mari neajunsuri".

VIAȚA MATERIALĂ ȘI SPIRITUALĂ A DACILOR ÎN AJUNUL CUCERIRII ROMANE

În secolul I e.n., regii daci reușiseră să consolideze organizația statală, cu centrul său politic în sud-vestul Transilvaniei.

În interiorul acestui stat aveau loc multe frămîntări de natură socială și politică, determinate de cristalizarea din ce în ce mai puternică a unor clase specifice societății sclavagiste incipiente. Erau mai întîi acei *tarabostes* (sau *pileati*), nobilii „purtători de căciuli", proprietari mari de pămînt și adesea de cetăți întărite, exploatatori ai unei țărănimi libere și numeroase. O parte din nobilime se găsea nu rareori în conflict cu regele de la Sarmizegetusa și constituia un element anarhic în stat. Această minoritate a fost prima care, pe timpul ciocnirilor cu romanii, l-a părăsit pe Decebal, spre a-și păstra poziția sa economică. Masa populației libere o constituiau țăranii denumiți *comati* (sau *capillati*) prin faptul că, spre deosebire de nobili, apăreau cu capul descoperit („pletoșii"). Economicește, în mare parte ei depindeau de taraboști. Întregul popor dacic de sub ocîrmuirea lui Decebal alcătuia o populație de cel puțin 500 000 de suflete.

Negustorii greci din insulele egeene Thasos, Rhodos, Cos etc. au plutit cu corăbiile pe Dunăre, încă din veacurile IV-III î.e.n., ca să vîndă geto-dacilor din cîmpia munteană și olteană vinuri și untdelemnuri alese, podoabe de bronz, țesături fine ș.a. De acum încep unele triburi dacice să folosească monedele de argint grecești sau macedonene, pe care le și imitau. Mai tîrziu vor face același lucru și cu dinarul roman.

În contact cu grecii din orașele de pe coasta Dobrogei și cu lumea romană vestică, forțele de producție cunosc la dacii din vremea lui Decebal o rapidă dezvoltare. Săpăturile de la Grădiștea Muncelului au dat la iveală depozite bogate ale unor felurite unelte și scule din fier, produse de meșterii locali sau importate din imperiu. Ele nu se deosebesc prin nimic de cele folosite pe atunci în lumea societăților sclavagiste evoluate. Aceste unelte și scule uimesc prin varietatea formelor lor, precum și prin

aspectul lor mult asemănător celor de azi. De notat că în atelierele lor existau unelte pentru lucrări fine în lemn sau metal prețios, precum și compase de măsurători. Nu ar fi exclus ca cele marcate cu inscripții latinești să indice numele unor meșteri romani din rîndul celor dați de către Domițian lui Decebal.

Viața economică — bazată pe munca agricolă, creșterea vitelor și minerit — era stimulată și de relațiile cu Imperiul roman, fapt ce rezultă din folosirea din ce în ce mai largă în relațiile de schimb a monedei romane de argint. Sclavajul se dezvoltase mai ales sub o formă patriarhală pe lîngă curțile regilor și nobililor ; de aceea nu deținea rolul principal în procesul producției, rezervat unor producători liberi sau dependenți de marii proprietari.

Centrul politic, militar, economic și religios al statului dac de pe vremea lui Decebal era deja stabilit în văile munților Orăștiei. Acolo, pe o suprafață de circa 200 km², încă din timpul lui Burebista apăruseră treptat puternice cetăți din piatră, înfipte pe vîrfuri de dealuri, ce constituiau un bastion strategic important (Grădiștea Muncelului, Piatra Roșie, Blidarul, Costești etc.). În jurul lor se înfiripaseră pe terase unele așezări civile, cu tendința spre o viață orășenească. În restul țării existau numeroase alte cetăți de piatră, pămînt sau lemn, situate tot pe înălțimi. Garnizoanele acestora erau comandate pe vremea lui Decebal de către un fel de prefecți, numiți de către rege din rîndurile nobilimii devotate.

Dintre cetățile amintite, aceea de pe muntele Grădiștea Muncelului, situată la 1 200 m înălțime s-a identificat cu Sarmizegetusa, cetate de scaun (*Basileion,* cum o numește Dio Cassius) a lui Decebal. Pe terasele din jurul ei, ce se întind pe o lungime de 3 km, s-au dezvoltat așezări civile locuite de nobilime, negustori, meșteșugari, păstori etc. Cetatea ocupa o suprafață de circa 3 ha, și avea forma unui patrulater neregulat, mărginit de un zid gros de 3,20 m. Fortificația avea două porți de acces străbătute de un drum pavat ce o lega cu zona sanctuarelor și cu diferite terase locuite. Săpăturile au arătat distrugerea și refacerea cetății cu ocazia războaielor cu romanii. În interiorul ei s-au putut

identifica numai urmele unor „bărăci" de lemn folosite de soldaţii daci. După cucerirea ei, în anul 106 e.n., romanii au instalat între ruine o garnizoană cu scopul de a împiedica revenirea populaţiei dacice pe aceste locuri. La circa 100 m de poarta estică a cetăţii se întindea pe două terase incinta sacră, destinată unor mari sanctuare de cult, distruse în chip sălbatic de către romani. Faţă de alte cetăţi dacice vecine, cea de la Grădiştea Muncelului avea o poziţie strategică mai slabă, dar prezenta mare importanţă prin aşezările civile şi sanctuarele din jurul ei.

Ca locuri de schimb existau o serie de tîrguri *(davae)* situate pe lîngă drumurile comerciale naturale, aşezări ce purtau numele populaţiei din acea regiune : Buridava (lîngă Rm. Vîlcea), Argedava, Rusidava (Drăgăşani) etc. Ele erau vizitate de mulţi negustori locali sau străini.

Un scriitor grec, Dio Crisostomul, care se pare că l-a vizitat pe Decebal la Sarmizegetusa (96 e.n.), găsea că dacii erau superiori ca înţelepciune faţă de alţi „barbari" şi prin aceasta mult apropiaţi de greci. Călătorul grec se minunase de numărul mare al populaţiei getice şi de starea materială înfloritoare — ca rezultate ale unei bune organizări statale. El va fi rămas de asemenea entuziasmat de unitatea sistemului de apărare al cetăţilor regale şi de trăinicia lor, adevărate cuiburi de vulturi, ridicate pe munţi greu accesibili. Construcţia acestora aparţinea unor ingineri şi meşteri cunoscători ai arhitecturii militare greceşti şi romane.

Colaborarea tehnicienilor romani, daţi de către Domiţian lui Decebal, apare foarte slabă în construcţiile civile şi militare dacice. În cazuri cu totul excepţionale, constatăm că pe timpul domniei lui Decebal au fost folosite în zidărie mortarul de var şi cărămida arsă romană, necunoscute meşterilor daci şi probabil introduse de acei specialişti romani. În rest, se folosea tot zidul de apărare de tip dacic, realizat din doi pereţi de blocuri cioplite regulat, legaţi între ei cu bîrne de lemn şi întăriţi în interior cu umplutură de pămînt sau piatră măruntă.

Din săpăturile arheologice de la Grădiştea Muncelului provin o serie de obiecte din bronz (vase, opaiţe, candelabre, statuete, fibule etc.). Forma şi tehnica în care sînt executate unele dintre acestea dovedesc un import din lumea

greacă și romană. Dar sînt multe dintre obiectele de bronz care s-au lucrat de făurarii locali — mai ales căldăruse. Pentru aceasta dacii dispuneau de nicovale și ciocane de fier speciale, întîlnite în depozitele de unelte aflate în aceeași localitate.

Bogatele și întinsele păduri ale Daciei, renumite prin speciile ei de stejar și conifere, au determinat și natura materialului întrebuințat atît în construcțiile colibelor, cît și în cele ale palatelor. Din această cauză, de la asemenea construcții nu ne-au rămas zidării închegate, ci numai temeliile din bolovani mari legați între ei cu pămînt și așezați la baza pereților.

În ceea ce privește armamentul, basoreliefurile Columnei Traiane dovedesc întrebuințarea de către ostașii lui Decebal a unor arme de tip roman, mai ales mașini de război. Dar mulți luptători daci nu renunțaseră la armele lor tradiționale și specifice, cum au fost paloșul, drept sau încovoiat, denumit probabil *daca*, și sabia mare și curbată numită de romani *falx*. Același izvor sculptat în piatră ne pune în față numeroase reproduceri ale stindardului dacic cu forma sa de balaur terminat cu un cap de lup *(draco)*, sub a cărui protecție religioasă ei se avîntau în luptă. Bineînțeles, înarmarea luptătorilor, călărași sau pedestrași, depindea de starea lor socială și materială. Cavaleria era formată din nobilime și tot aceasta se putea echipa cu zale și coifuri.

Luptătorii obișnuiți, cei mai numeroși și săraci, pe timpul luptelor cu romanii au fost în mare parte înarmați și aprovizionați cu alimente de către Decebal, posesor al unor însemnate cantități de metal prețios. Multe dintre aceste arme se cumpărau din imperiu și din atelierele orașelor grecești de pe coasta Mării Negre.

Descoperirea multor tezaure de argint, ascunse în pămînt mai ales în fața invaziilor romane, arată că pe vremea lui Decebal această nobilime poseda însemnate bogății din metal prețios. Așa cum ne dovedesc unele scene ale Columnei Traiane, mulți nobili ofereau aceste bijuterii (fibule, coliere, brățări, inele, pocale etc.) lui Traian, o dată cu trecerea lor în lagărul inamic. Produsele argin-

tarilor daci reflectă, în ornamentația lor artistică sau în formele unor obiecte, influențele artei grecești, tracice și sarmatice.

O însemnată dezvoltare a cunoscut la daci meșteșugul olăritului ale cărui resturi, prin forma și decorul vaselor, ne ajută azi a identifica vechile lor așezări. Roata olarului se răspîndise în multe ateliere ceramice, dar meșteșugul vaselor lucrate direct cu mîna încă se mai păstra la populația săracă din secolul II e.n. Olarii daci știau să modeleze elegante fructiere, să imite anumite forme de vase grecești și romane. La Grădiștea Muncelului s-au găsit de asemenea fragmente de vase pe care meșteșugarii daci aplicaseră desene în culori cu figuri de animale și plante. Vasul dacic cel mai tipic este ceașca (opaiț sau afumătoare) de forma unui trunchi de con. Frecvente au fost de asemenea și vasele de lemn (cești, găleți etc.) ale căror resturi putrezite s-au descoperit într-un bazin de apă de la Grădiștea Muncelului.

O parte a societății dacice din ajunul cuceririi romane cunoștea unele preocupări intelectuale din domeniul medicinei, tehnicii, astronomiei, literaturii religioase și altele. Medicii se specializaseră în folosirea unor plante vindecătoare și practicau chirurgia.

O interesantă trusă de instrumente chirurgicale a fost descoperită chiar în Sarmizegetusa dacică și inventarul ei nu este mai prejos de al celor folosite de către medicii greci și romani.

Atît preocupările farmacologice, cît și cele medicale, formau domeniul de specializare al preoțimii condusă de un mare preot cu calitatea de vicerege (Deceneu în timpul lui Burebista, Vezina în cel al lui Decebal etc.).

În cancelaria regală se folosea frecvent scrierea, la început cu litere grecești, iar mai apoi și cu alfabetul latin, pe măsură ce influența romană se făcea din ce în ce mai simțită. Modeste inscripții cu litere grecești s-au descoperit gravate pe unele blocuri din construcția sanctuarelor de la Grădiștea Muncelului. De multe ori, dacii nu înțelegeau scrierea greacă și o reproduceau ilizibil pe torțile unor vase. Ca documente de scriere latină avem un vas ștampilat

cu numele lui Decebal şi unele nume romane gravate pe unelte meşteşugăreşti.

În războaiele cu romanii, preoţimea şi regele au folosit anumite prejudecăţi religioase ale populaţiei făcînd şi din acestea o formă de rezistenţă. Credinţa în nemurirea sufletului şi promisiunile unei fericite vieţi de apoi pentru cei ce merg dispreţuitor la moarte au exaltat eroismul soldaţilor lui Decebal. Din religie regii făcuseră şi o unealtă politică, folosindu-se de o serie de mituri legate de cultul zeilor Zalmoxis, Gebeleizis şi alţii. Existau de asemenea locuri sfinte (Muntele Kogaion) şi oracole consultate de populaţia îmbibată de misticism. Felul cum conducerea de stat a ştiut să folosească asemenea speculaţii de caracter religios se deduce şi din mulţimea sanctuarelor-temple descoperite prin săpăturile arheologice, pe lîngă cetăţile regale din munţii Orăştiei. Asemenea construcţii de cult, de dimensiuni adesea impresionante, aveau forme rotunde sau de patrulater şi erau prevăzute cu mai multe rînduri de stîlpi dispuşi în şiruri paralele sau în formă circulară. Sanctuarele de la Grădiştea Muncelului, Costeşti şi altele deţineau primatul asupra unor locuri de cult spre care se îndreptau numeroşi pelerini. Pentru a rupe legăturile cu aceste centre religioase, romanii le-au distrus cu furie pînă în temelii, au evacuat toată populaţia autohtonă din zona marilor cetăţi regale şi au stabilit acolo puternice garnizoane, cu misiunea de a interzice dacilor să le mai viziteze. Nu mică va fi fost şi acţiunea de urmărire a preoţilor, a tagmei „călugărilor" şi diferiţilor medici-vraci getici, elemente ce aveau posibilitatea de a răscula populaţia autohtonă împotriva romanilor. Aceeaşi acţiune de reprimare a tagmei preoţeşti, prea legată de poporul supus, o duseseră romanii împotriva preoţilor druizi, după supunerea Galiei şi a Britaniei, consideraţi şi acolo ca elemente periculoase pentru stăpînirea romană.

În timpul celor două decenii de domnie furtunoasă a lui Decebal, cultura materială şi spirituală a dacilor de la nord de Dunăre a cunoscut un salt însemnat. O atare dezvoltare a societăţii daco-getice, ce înainta cu paşi repezi spre o formaţie sclavagistă de tip clasic, a fost stimulată, în

primul rînd, de condiţiile materiale. Decebal a intuit bine faptul că pericolul roman putea fi evitat sau înlăturat pentru mai mult timp. Aceasta se vede din adoptarea unor elemente de cultură materială şi spirituală din arsenalul duşmanului, elemente mult mai avansate faţă de stadiul de dezvoltare a celor din Dacia. De aceea, el a deschis larg frontierele statului pentru toţi fugarii romani folositori în domeniul tehnicii, al construcţiilor, al pregătirilor militare etc. Aceştia, alături de oamenii daţi lui prin tratatul cu Domiţian, erau folosiţi în direcţia creşterii progresului material şi cultural al statului dac.

ORIGINEA ŞI FAMILIA LUI DECEBAL

Despre neamul şi familia lui Decebal ştim astăzi prea puţin. Numele eroului — format din adjectivul dacic *balos* („puternic") — era dintre cele mai răspîndite în onomastica dacică — aparţinînd, se pare, tuturor straturilor sociale. Devenit celebru prin eroismul arătat în luptele cu romanii, Decebal se va păstra ca nume în numeroase împrejurări la daco-geţii de la Dunărea de jos (în inscripţii) şi chiar în unele regiuni îndepărtate ale Imperiului roman (Britania, Roma, Italia, Panonia etc.). Dacă ar fi să credem o informaţie din *Historia Augusta,* în legătură cu viaţa împăratului Gallienus (253—268), urmaşi ai lui Decebal ar fi supravieţuit şi după catastrofa din 106 e.n. „Nu s-ar putea nega — se scrie în acest izvor — că Regalianus n-ar fi fost un general vestit ; dar era de multă vreme bănuit de către Gallienus, fiindcă părea demn de a fi împărat. Era dac de origine şi, pe cît se spunea, rudă cu Decebal". Acest Regalianus, pretendent la purpura imperială, chiar dacă nu va fi fost din neamul lui Decebal, născocise o înrudire răsunătoare cu regele-erou, spre a se putea proclama împărat roman cu ajutorul armatei din Panonia (260).

Din mărturiile poetului Marţial (secolul I e.n.) şi ale istoricului grec Dio Cassius (secolele II—III) rezultă că nobilul *Diegis* era unul dintre fraţii lui Decebal, folosit

de rege în tratativele diplomatice cu romanii. Mai sîntem apoi informaţi de acelaşi Dio Cassius că pe timpul primelor operaţii militare ale lui Traian în Dacia, o soră a lui Decebal, cu nume necunoscut, a fost capturată de către Manius Laberius Maximus, unul din cei mai îndrăzneţi generali ai împăratului. Nobila femeie fusese surprinsă într-o cetăţuie întărită şi captivitatea ei la romani l-a afectat atît de mult pe regele-frate, încît — relatează Dio Cassius — era gata să se învoiască la o pace cu duşmanii. Că lucrurile stau aşa cum le prezintă istoricul grec ne-o confirmă şi o scenă de pe Columna lui Traian din Roma. Aici apare un port dunărean în care o corabie aşteaptă să încarce mai multe femei dace făcute prizoniere. Una dintre ele ocupă locul central al tabloului, ea putînd fi anonima soră a regelui. La îmbarcare asistă însuşi împăratul care, cu dreapta întinsă, o invită spre vas pe nobila captivă, dovedind prin aceasta importanţa prăzii.

Pe baza interpretării uneia dintre ultimele scene de război ale Columnei de la Roma, s-a propus identificarea unor copii (sau nepoţi ?) ai lui Decebal. Tabloul redă momentul cînd un grup de soldaţi romani, după o urmărire dramatică, surprind într-o pădure un pîlc de daci fugari. Legionarii omoară cu nemiluita pe oamenii maturi ce însoţeau în fuga lor doi băieţandri, dar îi cruţă pe aceştia, pe care-i prind de mîini spre a-i lega. Era, desigur, o pradă de asemenea nobilă, necesară, după moartea tragică a regelui, ca să însoţească somptuosul car triumfal al împăratului în parcursul lui pe străzile Romei. Aceeaşi destinaţie va fi avut-o şi sora regelui capturată de către Laberius Maximus şi expediată cu atîta grijă spre capitala imperiului.

Se pare că o neaşteptată descoperire arheologică, realizată în ultimii ani în săpăturile de la cetatea dacică Grădiştea Muncelului, vine să proiecteze o lumină nouă asupra originii de neam regesc a lui Decebal. În ruinele unei clădiri dacice din vecinătatea cetăţii celei mari, săpăturile au scos la iveală un vas fragmentar lucrat din lut şi în mari dimensiuni, pe care se aplicase repetat cu litere latine, sigiliul : DECEBALVS PER SCORILO.

Forma și tehnica în care se modelase vasul indică o producție ceramică anterioară venirii romanilor, iar această inscripție în limba dacică folosind alfabetul latin, nu se poate traduce decît prin : *Decebalus, fiul lui Scorilo (per* = fiu, în limba traco-getică). Printr-o atare traducere sîntem asigurați asupra filiației regelui-erou, fiu al unui Scorilo. Din textele istoricilor antici Frontinus (finele sec. I e.n.) și Iordanes (sec. VI e.n.), se cunoaște numele unui rege al dacilor, Coryllus — Scorylo, care domnește timp de 40 de ani în primul secol al erei noastre. Este foarte probabil ca acesta să fie tatăl lui Decebal, menționat în stampila de pe vasul găsit la Grădiștea Muncelului. O atare filiație regească explică mai bine ușurința cu care Decebal ocupă tronul într-un moment de grea cumpănă pentru poporul dac.

Vasul amintit constituia producția unui atelier ceramic al regelui, ceea ce impunea imprimarea numelui proprietarului pe el. La fel procedau și împărații romani, atunci cînd, din atelierele lor se scoteau țigle, cărămizi, vase etc. Dar acest obiect este și un important document de cultură. Inscripția dovedește folosirea în acea vreme a scrierii latine la curtea lui Decebal și, concomitent, utilizarea în ateliere a unor meșteri dinafară, cunoscători ai acestei scrieri.

Familia și rudele lui Decebal vor fi fost mult mai numeroase. După prăbușirea regatului dacic se va fi organizat împotriva lor o adevărată vînătoare, spre a le împiedica fuga la neamurile „barbare" vecine, de unde puteau organiza noi lupte împotriva romanilor. Se știe că în cortegiul triumfal al unui general sau împărat roman, captivii de viță regească, legați adesea de mîini cu lanțuri de aur, trezeau un deosebit interes printre spectatori. În această situație umilitoare defilaseră pe străzile Romei Iugurtha, rege al Numidiei, învins de Marius, Vercingetorix, șeful răscoalei generale a galilor, capturat de Cezar la asediul Alesiei, frumoasa regină Zenobia a Palmyrei, prinsă de Aurelian după distrugerea orașului, și mulți alții. În cortegiul triumfal organizat de împărat în 107, vor fi figurat în rîndul învinșilor, alături de sora lui Decebal, și alte rude ale acestuia, rămase nouă necunoscute.

Portretul fizic al regelui-erou

Portretul fizic al unui dușman al Romei nu se putea bucura de o largă răspîndire în sculptura imperiului, în comparație cu al împăratului victorios. Cu toate acestea, dispunem de cîteva reprezentări antice, cu ajutorul cărora el poate fi reconstituit azi.

Cele mai autentice portrete ale ultimului rege din Dacia le întîlnim în basoreliefurile Columnei. Aici, Decebal apare de șase ori (Traian de 50 de ori), redat în momentele cele mai importante ale războaielor. Dată fiind stîngăcia sculptorilor Columnei și a micilor dimensiuni ale figurilor, chipul eroului nu ni se prezintă în toate amănuntele trăsăturilor sale fizice.

Prima dată îl distingem în bătălia importantă de la Tapae. Între trunchiurile de copaci ai pădurii folosită ca loc de plecare la asalt de către soldații daci, se zărește un distins nobil dac *(pileatus)*. El nu ia parte la luptă, nu ajută la transportul răniților și toată atenția sa încordată se îndreaptă spre cîmpul de bătălie. Regele se găsea în plină activitate la postul său de comandă. Capul regelui în această scenă a fost sculptat din profil ; se remarcă printr-o față osoasă, energică, un nas puternic, cu părul și barba purtate după moda dacică.

A doua oară, artistul a ținut să-l înfățișeze pe Decebal ca participant în emoționantul tablou ce reprezintă închinarea dacilor după primul război cu Traian. Ca și în scena bătăliei de la Tapae, el este pus (tot înconjurat de stindarde) față în față, dar la distanță, de dușmanul său de moarte, împăratul roman. Întîlnim și aici același cap de profil al unui nobil dac, pătruns de o expresie îndurerată față de soarta poporului său ajuns a se pleca acum în fața romanului înfipt trufaș pe un tron. Decebal stă însă demn, în picioare și mîinile sale domol întinse în direcția împăratului indică, mai degrabă, atitudinea unei conversații decît gestul umilirii.

Scenele celui de-al doilea război i-au rezervat lui Decebal patru momente de apariție. Acum, ne apare prima dată înconjurat de marii comandanți ai grupelor sale de armate, ale căror priviri sînt îndreptate spre capul rege-

lui. Scena este redată într-o importantă cetate dacică din munți, spre care urcă coloane de luptători daci, în frunte cu nobilii, *tarabostes*. Mulți dintre soldații de rînd, *comati*, se găsesc deja concentrați în această fortificație împreună cu șefii lor, strînși în jurul regelui pentru a primi ordine. Decebal, cu sabia încinsă la șold și cu gesturi energice, le împarte ordinele unor acțiuni militare. Chipul regelui exprimă stăpînire de sine și siguranță în acțiune, o privire energică și pătrunzătoare.

Un loc de seamă s-a rezervat portretului lui Decebal în timpul bătăliei finale ce precede moartea eroului Artistul l-a prezentat în clipa cînd, dintr-o pădure, în picioare pe o grămadă de stînci și înconjurat de statul său major, conducea bătălia. Privirea sa de vultur fixată spre cîmpul luptei și vigoarea în mișcările nervoase ale brațelor exprimă îngrijorarea marelui comandant, pus în fața unei împliniri dureroase și decisive ce precede o mare tragedie. Acestei înfrîngeri îi urmează cavalcada fugii regelui, fixat într-un grup de călăreți daci, ale căror priviri și protecție sînt îndreptate numai asupra regelui. Figura lui Decebal, cu aceleași trăsături de profil, este acum gravă și îndurerată, preocupată de a-și salva viața, în scopul de a găsi noi mijloace pentru continuarea luptei împotriva cuceritorilor.

Tabloul morții lui Decebal, așa cum l-a schițat anonimul sculptor, apare ca o adevărată scenă a unei tragedii antice. Capul regelui (arătat tot din față și cu aceleași trăsături fizice) este al unui erou care cere iertare poporului său părăsit și îndurarea zeilor panteonului dac.

Portretul lui Decebal pe Columna traiană a fost remarcat încă din vremea Renașterii. Marile genii ale acestei epoci — Rafael și Michelangelo — admirau extraordinara forță expresivă a acestui portret de comandant și rege. El a putut fi mai bine fixat în arta portretisticii, grație unui bust de marmură, înalt de 1,05 m (numai capul are înălțimea de 0,60 m !), păstrat acum în galeriile Muzeului Vatican din Roma și descoperit în 1822, cu prilejul săpăturilor arheologice din forul lui Traian. Este știut că acest for, între alte sculpturi, poseda și numeroase statui de daci captivi, dintre care fără îndoială că nu putea lipsi aceea a eroului principal : Decebal.

Bustul de la Vatican ne oferă aceleași elemente portretistice ca cele întîlnite pe tablourile Columnei Traiane. Contopite, ele ne dau următorul portret al lui Decebal : umerii obrajilor pronunțați, un nas cu nările largi, ușor convexe la mijloc. O gură mare, cu buze groase, încadrată de mustăți împărțite armonios și prelungite pe două părți pînă ce se atingeau de barbă. Sprîncene puternic arcuite, groase și stufoase, deasupra ochilor mari și adînci, pătrunzători, datorită unei neobișnuite forțe de expresie severă, asemănătoare celei de vultur — acesta este de fapt elementul cel mai caracteristic al portretului lui Decebal. Un atare portret fizic, așa cum rezultă el din examinarea sintetică a elementelor ce ni le oferă Columna pe de o parte, și bustul de la Vatican pe de alta, corespunde cu cel literar pe care i l-a schițat istoricul Dio Cassius. El nu poate fi o creație fictivă a sculptorilor din Italia, deoarece la Roma chipul temutului dușman se cunoștea cu mult înainte de victoria definitivă asupra dacilor. Diferite informații literare ne arată că în cortegiile triumfale ale generalilor romani figurau și mari panouri pictate cu scene de bătălie și portrete ale dușmanilor învinși. Așa ceva nu putea lipsi nici din alaiul celor două cortegii prin care Traian și-a sărbătorit triumful asupra lui Decebal, după fiecare din cele două războaie.

LUPTELE LUI DECEBAL CU DOMIȚIAN

Unui atare om excepțional prin agerimea sa, Domițian a făcut greșeala de a-i opune pe generalul Cornelius Fuscus, pe care marele istoric Tacit ni-l descrie ca fiind lipsit de prudență : „Pe el îl desfătau nu atît răsplățile primejdiilor, cît primejdiile înseși și, în locul lucrurilor neîndoielnice și dobîndite mai demult, el ținea mai vîrtos la cele noi, îndoielnice și primejdioase". Încă din timpul luptelor pentru ridicarea la tron a lui Vespasian, Fuscus avea o îndelungată carieră militară, ajungînd pînă la funcția de prefect al pretorului, pe care o deținea și în momentul cînd Domițian îi încredințează importanta misiune.

După ce curăță întreaga Moesie de invadatori, Fuscus trece Dunărea pe un pod format „din corăbii legate între ele". Se pare că pe baza unor recente descoperiri arheologice, locul acestui pod fusese ales în apropierea vărsării Iskărului în Dunăre. Lîngă satele Orlea din jud. Olt și Vadin (R.P. Bulgaria) există pe ambele maluri ale Dunării ruinele unor masive capete de pod din zidărie, iar între ele și în albia fluviului se păstrează în adîncime resturile a două șiruri de piloni de lemn, de care se ancoraseră corăbiile. Platforma podului putea fi aruncată peste acest șir de vase legate puternic de pilonii respectivi, dar și de zidăria masivă de pe maluri. Tocmai prin această zonă (după cum se crede de către majoritatea istoricilor mai noi) și-a trecut Fuscus forțele sale pe pămîntul dacic, în anul 87, forțe formate din cîteva legiuni și multe trupe auxiliare.

Dintru început să-l lăsăm să vorbească despre această expediție pe istoricul Iordanes : „Domițian, în această strîmtoare alor săi, a plecat cu toate forțele sale în Iliria și, încredințînd conducerea aproape a întregii armate generalului său Fuscus și cîtorva bărbați distinși, i-a obligat să treacă peste Dunăre împotriva armatei lui Diurpaneus (de fapt, Decebal — *D.T.*), pe un pod de corăbii legate împreună. Atunci geții nu se lăsară să fie surprinși ; pun mîna pe arme și chiar la prima ciocnire înfrîng pe romani, omoară pe generalul lor, Fuscus, îi jefuiesc bogățiile din tabăra soldaților și pun mîna în dreapta și în stînga pe averile lor. Pentru victoria lor, pe șefii prin al căror noroc biruiseră, nu i-au mai numit oameni simpli, ci semizei..."

Dintr-un fragment rămas de la istoricul Petrus Patricius (secolul VI), mai aflăm că, mai înainte de ciocnirea cu Fuscus, ofertele de pace ale lui Decebal fuseseră respinse de către Domițian, ceea ce l-a îndîrjit pe regele dac. O nouă solie dacică îl anunța pe împăratul roman că îl așteptă mari nenorociri, refuzînd pacea onorabilă. Asemenea metode făceau parte din arsenalul diplomatic al lui Decebal, mare meșter în a intimida pe inamic, în a-l provoca la acțiuni nechibzuite.

Dezastrul lui Fuscus s-a petrecut pe undeva prin strîmtoarea carpatină a Oltului, într-un loc unde Decebal întinsese o bună cursă pentru un general imprudent. A pierit o întreagă legiune (V Alaudae), al cărei steag a ajuns ca trofeu în mîna lui Decebal, apoi mulți alți soldați și-au găsit moartea sau captivitatea pe pămîntul dacic. Poetul Iuvenal (contemporan cu evenimentul) arăta că de acum vulturii din Dacia se vor ospăta din măruntaiele lui Fuscus. Era un dezastru comparabil cu acela suferit de generalul Varus în pădurile Germaniei, pe timpul împăratului August. Mult mai tîrziu, în anii primului război cu Decebal, „după ce Traian puse mîna pe munții cei întăriți cu ziduri, se găsiră într-înșii armele, mașinile de război, captivii și steagul luat mai înainte de la Fuscus" (Dio Cassius).

Romanii pregătesc pentru anul 88 o nouă ofensivă la nord de Dunăre de astă dată sub comanda unui bun general, fostul consul Tettius Iulianus, care introduce, în primul rînd, o disciplină severă în armată. El era și un bun cunoscător al locurilor, deoarece comandase mai mulți ani o legiune romană pe malul Dunării, în fața Banatului. Poate că această cunoaștere a regiunii l-a determinat să-i atace pe daci prin Banat, spre Poarta de Fier a Transilvaniei. „Încăierîndu-se cu dușmanii la Tapae — scrie Dio Cassius — el (T Iulianus — *D.T.)* ucise foarte mulți dintre ei : între aceștia, Vezina, care venea în locul al doilea după Decebal, fiindcă nu putuse altfel să scape cu viață, căzu într-adins la pămînt, făcîndu-se mort și astfel fugi pe ascuns noaptea". Același istoric mai menționează o stratagemă folosită de către Decebal, dar aproape de necrezut, aceea după care dacii, spre a determina retragerea romanilor, „tăiară arborii care erau primprejur și rezemară de trunchiuri arme" — ca să dea impresia unei armate gata de luptă.

Pacea care se încheie era dorită și de-o parte și de alta. Decebal „se găsea la mare strîmtoare" față de apropierea romanilor de Sarmizegetusa și căuta un răgaz spre a-și concentra noi forțe. Domițian se încurcase într-un alt război cu sarmații iazigi, marcomanii și cvazii (pe teritoriul Sloveniei și Boemiei), supărat de solidaritatea aces-

tora cu regele dac. Pacea la care se ajunge cu Decebal ne este relatată pe larg numai de către Dio Cassius : „Învins de marcomani şi pus pe fugă, Domiţian trimise în grabă soli la Decebal, regele dacilor, şi-l înduplecă a încheia un tratat, pe care mai înainte nu i-l încuviinţase, cu toate că Decebal i-l ceruse de mai multe ori. Acesta primi învoiala, căci era la mare strîmtoare, dar nu voi să vină el însuşi ca să stea de vorbă cu dînsul, ci trimise pe Diegis cu cîţiva bărbaţi, ca să-i dea înapoi armele şi cîţiva captivi, ca şi cum i-ar fi avut numai pe aceia la dînsul. Făcîndu-se aceasta, Domiţian puse diadema pe capul lui Diegis, ca şi cum el ar fi fost într-adevăr învingătorul şi ar fi putut da un rege dacilor ; el (Domiţian — *D.T.*) împărţi soldaţilor şi onoruri şi bani, trimise la Roma ca învingător, între altele, soli şi o scrisoare, zicea el, de la Decebal, dar pe care se spunea că o plăsmuise chiar el. El împodobi sărbătoarea triumfului său cu o mulţime de lucruri pe care le luase nu de la duşman (cu totul dimpotrivă : el cheltui cu tratatul, dînd lui Decebal şi atunci bani mulţi şi meşteşugari de tot felul, şi pentru timp de pace şi pentru război şi promiţîndu-i să-i dea mulţi şi în viitor), ci din zestrea împărătească : de aceea el se folosea întotdeauna ca şi cum ar fi fost o pradă de război, o dată ce adusese în stare de sclavie împărăţia însăşi".

Şi, într-adevăr, Diegis a luat drumul Romei, unde prezenţa lui ne este semnalată de Marţial, poet contemporan evenimentelor. În versuri linguşitoare, adresate lui Domiţian, el spunea : „O, tu învingător al germanilor ! Acest Diegis sosit aici de pe malurile subjugate ale Dunării şi acum locuind pe ale Tibrului, fericit şi emoţionat de a fi văzut recent pe stăpînul lumii (adică pe Domiţian — *D.T.*), se zice că ar fi spus aceste cuvinte însoţitorilor săi : «Desigur că norocul îmi este mai mare decît al fratelui meu (adică al lui Decebal — *D.T.*), deoarece eu pot vedea din apropiere pe Zeul (adică pe Domiţian — *D.T.*), pe care el îl adoră de la mari depărtări»".

Pacea încheiată în anul 89, prin ambasada condusă de fratele regelui, nu pare a fi fost atît de dezastruoasă pentru romani, aşa cum au considerat-o unii istorici antici şi moderni. Ea era desigur destul de uşoară pentru conducătorul dacilor, devenit rege clientelar al Romei, adică

recompensat cu subsidii anuale și ajutor tehnic militar roman. Decebal nu restituia nimic din prada de război. Dar după cum se spune într-o inscripție onorifică a ofițerului C. Velius Rufus, aflată în orașul Hierapolis din Syria, Decebal fusese obligat însă a permite trupelor romane de pe frontul dacic să treacă prin regatul său, spre a ataca din spate pe marcomani, cvazi și sarmați. Unii istorici și arheologi opinează că prin această pace, regele dacilor ar fi cedat romanilor unele capete de pod de caracter strategic, situate pe malul stîng al Dunării, ceea ce este greu de crezut. Prin victoriile lui Tettius Iulianus, Domițian cîștigase războiul, dar prin abilitatea diplomatică a lui Decebal, beneficiarii păcii au rămas dacii. Prizonierii luați de la Fuscus și steagurile romane capturate nu se retrocedau lui Domițian.

Și aici trebuie să discernem inteligența diplomatică a lui Decebal care, deși învins, știe să profite de o situație critică în altă parte a adversarului, spre a obține avantaje neașteptate. Timp de 12 ani va fi pace în regatul său, dar și o epocă de activă pregătire militară și morală pentru o mare răfuială. El, care cunoștea bine ambiția romană, știa că nu va fi scutit de noi neplăceri.

PRIMUL RĂZBOI DINTRE TRAIAN ȘI DECEBAL

În analele istoriei universale, numele lui Decebal a fost înscris la loc de onoare, alături de al altor comandanți celebri și mari oameni de stat, pentru tenacitatea, iscusința și eroismul său dovedite în fața unui inamic tot atît de puternic și capabil : Traian. Măreția acestei personalități întruchipa în duelul mortal de cinci ani, purtat cu învingătoarea Romă, eroismul poporului dac, ajuns la cea mai dramatică răspîntie istorică. Pe plan intern, regele de la Sarmizegetusa trebuia să frîneze tendințele separatiste ale unei părți din aristocrația dacică, gata să-l părăsească pe rege, numai ca să-și asigure stăpînirea averii și grația romanului. Paralel cu opera de reorganizare a for-

țelor interne, Decebal ducea și o vastă activitate diplomatică în afară. Solii săi vizitaseră pe marii dușmani ai Romei, pe marcomani, cvazi, buri, roxolani, bastarni, iazigi și chiar pe îndepărtații parți. Tuturor le propunea un front comun împotriva lui Traian. Principala citadelă a acestei lupte comune era cetatea naturală a podișului Transilvaniei cu minunata ei coroană de munți, spre care se scurgeau și erau bine primiți refugiații din imperiu și toți tehnicienii ce puteau sprijini pregătirile de război ale regelui. El ducea un război just pentru apărarea libertății poporului său și a tuturor celor amenințați de cucerirea romană. Vulturul din Carpați nu putea rămîne indiferent cînd vedea tăierea neobișnuită în stîncile de la Cazane, de către romani, a unui mare drum strategic, apoi concentrările de trupe și materiale de război făcute de Traian în Moesia.

Noul său dușman nu mai era un Sabinus, Fuscus sau Domițian, ci un mare general de carieră care, din primele momente ale domniei, jurase că va reduce Dacia și Mesopotamia la provincii romane și le va lega cu poduri de marele trunchi al imperiului.

Caracterizîndu-l pe Traian, Dio Cassius arată că acesta : „Cheltuia sume foarte mari pentru războaie, tot așa de mari și pentru lucrările de pace, dar cele mai multe și cele mai necesare cheltuieli le făcea pentru drumuri, porturi și edificii publice"...

Proclamat împărat la 25 ianuarie anul 98 e.n., el nu se duce direct la Roma, ca să-și ia tronul în primire, ci pleacă de la Rin într-o lungă inspecție în provinciile dunărene. Sub ordinele sale răsăreau pe malurile Dunării fortificații, drumuri și poduri, iar flota de război descărca zi și noapte oameni și bagaje. Cel puțin 13 legiuni și cîteva duzini de trupe auxiliare gata pregătite (circa 100 000 de oameni) nu așteptau decît semnalul trecerii fluviului, pentru „a înfrînge puterea și trufia dacilor". Prin spionii săi, Decebal era bine informat de tot ceea ce se petrecea la sud de Dunăre „știind bine că mai înainte învinsese nu pe romani, ci pe Domițian, iar că acum va avea să lupte cu romanii și cu împăratul Traian... care se deosebea foarte mult prin dreptatea, bărbăția și simplicitatea moravurilor sale" (Dio Cassius).

Informatorii lui Decebal mișunau peste tot în teritoriul roman. Și el se va folosi de orice mijloace spre a-și salva țara, între care și încercarea de a-l asasina pe Traian, fapt petrecut în anul 105 e.n. : „Cu vicleșugul și cu înșelăciunea — scrie Dio Cassius — el era cît pe aci să-l ucidă pe Traian. La acesta se putea ajunge ușor și altădată ; atunci însă, din pricina trebuințelor războiului, el primea pe cel ce voia să vorbească cu el, fără a alege. Decebal, deci, trimise în Moesia niște fugari, ca să-l omoare, dar aceștia n-o putură face ; unul din ei fiind bănuit, fu prins și, dat chinurilor, mărturisi tot planul urzit de dînsul". Mai multe scene de pe Columna de la Roma ne confirmă activitatea acestor spioni daci, căzuți în mîinile romane în timpul ambelor războaie ale lui Traian cu Decebal.

Cu un an mai înainte de pătrunderea legiunilor în Dacia, principalul drum strategic de pe malul drept al Dunării era încheiat, iar pe munții de la Cazane Traian scria cu orgoliu că după ce a scobit peretele stîncii și a așternut podele, a inaugurat o nouă șosea (la care se lucra de 70 de ani).

Cauzele războaielor pentru cucerirea Daciei nu trebuie căutate numai în orgoliul roman „de a se spăla rușinoasa pace" a lui Domițian, așa cum socoteau vechii noștri istorici, și nici numai în necesitatea de a înlătura, pur și simplu, un dușman periculos de la Dunăre. Ele sînt de văzut mai cu seamă în nevoia extinderii sistemului de exploatare al unui imperiu sclavagist, secătuit economicește în acel moment prin cheltuielile nebunești ale lui Domițian.

Scriitorul Petronius (secolul I e.n.) prezenta prin aceste cuvinte rapacitatea romană : „Dacă se găsește pe undeva vreun golf tainic sau vreun pămînt necunoscut, unde se află aur, se spunea imediat că acolo se află un dușman, germina sămînța unor războaie sîngeroase și se pregătea cucerirea de noi avuții".

Împotriva voinței senatului, anumite cercuri „de afaceri", interesate în lărgirea exploatării muncii sclavagiste, a acaparării unor bogate mine de aur și a unor întinse regiuni agricole, l-au silit pe Traian să grăbească acțiunea împotriva Daciei, o țară cu mari bogății miniere și agrare.

Se ştia de asemenea că vistieria de la Sarmizegetusa conţinea mari cantităţi de metal preţios, acumulate acolo de regii daci în decursul multor ani, deoarece ei deţineau monopolul extracţiei aurului.

Despre războaiele lui Traian cu Decebal s-a scris foarte mult în antichitate, dar o soartă vitregă a făcut ca mai toate aceste lucrări să se piardă. Nu mai posedăm azi *Comentariile* militare ale lui Traian sau cartea intitulată *Getica,* scrisă de Criton, medicul împăratului, importante lucrări referitoare la aceste evenimente. Tot ce s-a scris de către alţi istorici vechi, ca Dio Crisostomul, Appianus, Arrianus, Ammianus Marcellinus etc., a dispărut. Sîntem reduşi, în privinţa izvoarelor scrise, ca sursă principală, numai la schiloadele rezumate ce ne-au parvenit din *Istoria romană* a lui Dio Cassius şi ale cărei informaţii se impun a fi acceptate adesea cu multă prudenţă. Acesta mai spune că Traian a stat puţin timp la Roma, pentru că a trebuit să întreprindă „o expediţie împotriva dacilor, gîndindu-se la ceea ce făcuseră ei, supărat pentru banii pe care ei îi luau în fiecare an şi văzînd că puterile şi trufia lor cresc".

În afară de ruinele cetăţilor dacice din munţii Orăştiei şi cîteva date culese din unele inscripţii latine, singurul izvor arheologic mai temeinic, de care dispunem azi, este cronica celor două războaie, sculptată pe fusul Columnei lui Traian din Roma, ridicată în anul 113 e.n. [1]. Cele circa 155 de tablouri de război, desfăşurate pe o lungime în spirală de 200 m şi o înălţime de 1 m, au fost concepute cu un scop propagandistic şi artistic, mai puţin documentar-istoric. Numeroase momente închipuind discursuri şi călătorii ale împăratului etc., sculptate pe Columnă, nu ne ajută cu nimic la reconstituirea faptelor de arme. Cu multă aproximaţie, cercetătorul poate selecţiona din repertoriul lor fapte cu caracter general, unele momente importante în desfăşurarea războaielor, cîteva figuri istorice şi neamurile participante la aceste războaie. Astfel de date în unele cazuri pot consolida relatările lui Dio Cassius. A transpune pe teren unele peisaje şi localităţi

[1] O copie a Columnei lui Traian se află expusă la Bucureşti.

de pe Columnă apare ca o încercare cu totul riscantă, față de realitățile constatate azi prin săpăturile arheologice. Se mai adaugă și faptul că totul apare sculptat în piatră în defavoarea lui Decebal și a dacilor săi ; peste tot învinși, fugăriți și măcelăriți, în timp ce romanii, numai într-un caz, au cîțiva răniți. Prezentarea evenimentelor pe Columnă s-a realizat nu după schițe luate pe cîmpul de luptă în timpul celor două campanii, ci după povestirea sau scrierile unor martori oculari, participanți la războaie.

Aproape trei ani ținuseră preparativele pentru primul război, răstimp în care se concentraseră la Dunăre — după cum am mai arătat — cel puțin treisprezece legiuni, zeci de corpuri auxiliare, apoi și unele trupe specializate într-un anumit fel de luptă, recrutate dintre „barbarii" din imperiu (mauri călăreți, arcași sirieni, prăștiași germani etc.). Însoțit de cohortele sale pretoriene, împăratul pleacă din Roma la 25 martie 101 și, în primăvara aceluiași an, trece Dunărea pe un pod de vase construit la Lederata (Ramna, în Banat), fără a fi împiedicat de către Decebal. Se afirmă că a doua coloană romană a traversat fluviul pe la Dierna (Orșova) și s-a întîlnit cu prima la Tibiscum (lîngă Caransebeș). Regele dac îl așteaptă departe de Dunăre, în locuri strîmte și păduroase, unde forțele romane nu se puteau desfășura cu întreaga lor capacitate de luptă. Prin Banat, Traian înaintează cu precauție în direcția Sarmizegetusei de la Grădiștea Muncelului, taie păduri, deschide drumuri și construiește fortificații.

În timp ce se îndepărtase de Dunăre, îl întîmpină un sol trimis de buri (seminție din nordul Daciei) cu un mesaj „scris în latinește pe o ciupercă mare, prin care burii și alți aliați îl sfătuiau să se întoarcă înapoi și să facă pace" cu dacii (Dio Cassius). O scenă a Columnei din Roma confirmă primirea acestei solii. După ultimele păreri ale istoricilor de azi, acești buri erau cei care locuiau înspre părțile Slovaciei de azi, iar nu omonimii lor din ținutul muntos al Vîlcei. Inițiativa burilor și a altor seminții „barbare" din nordul Daciei, ca mediatori între cei

doi rivali, era în realitate o acțiune diplomatică a lui Decebal, în scopul intimidării romanilor.

O altă scenă de pe Columnă ne arată prinderea unui spion al lui Decebal, tîrît legat în fața lui Traian spre a face mărturisiri.

Prima mare ciocnire are loc la Tapae, în strîmtoarea Poarta de Fier a Transilvaniei, unde — după însemnările lui Dio Cassius — „Traian năpustindu-se asupra lor, văzu pe mulți dintre ai săi răniți și ucise pe mulți dintre dușmani ; și fiindcă nu mai aveau cu ce lega rănile, se zice că el nu cruță nici chiar veșmîntul său, și-l tăie, ca să facă din el fîșii, iar soldaților morți în luptă porunci să li se ridice un altar și să li se facă în fiecare an sacrificii funebre". Sîngeroasa luptă de la Tapae apare bine redată pe Columna lui Traian. Împăratul (căruia i se prezintă capetele primilor daci uciși) o conduce din vecinătatea unui castru, iar regele dac, din marginea unei păduri. Zeul Iupiter din înaltul cerului trimite fulgere în tabăra dacică, în timp ce ostașii lui Decebal, — nobili cu căciuli *(pileati)* și țărani pletoși *(comati)* — sub protecția stindardului lor în formă de șarpe cu cap de lup *(draco)*, atacă în rînduri strînse.

După bătălia de la Tapae, probabil indecisă, Decebal se retrage și acum romanii dau piept cu primele fortificații dacice, în care se văd cranii de prizonieri (desigur din timpul lui Fuscus) înfipte în pari alături de un stindard roman capturat, spre a înspăimînta pe invadatori. Romanii pătrund „urcîndu-se pe culmile munților, luînd cu pericole munte după munte, ca să se apropie de scaunul domniei dacice" (Dio Cassius). A fost de asemenea necesar un atac de învăluire dat de la mari distanțe de către cavaleria maură sub comanda lui Lusius Quietus, paralel cu o incursiune a lui Laberius Maximus, care a dus și la capturarea surorii lui Decebal.

Urmînd tactica sa de a cîștiga timpul necesar spre a-i pregăti dușmanului o vastă cursă, „Decebal, chiar înainte de înfrîngerea lui, trimise soli, nu dintre *comati* ca mai înainte, ci pe cei de frunte dintre *pileati*. Aceștia, aruncînd armele și căzînd la pămînt, se rugaseră de Traian ca, mai întîi, să-i îngăduie lui Decebal a se înfățișa

înaintea lui și a intra în vorbă cu el, chiar acolo pe loc, zicînd că e gata să facă toate cîte i se vor porunci ; iar dacă nu, să trimită pe cineva care să cadă la învoială cu el. Fură trimiși Sura și Claudius Livianus, prefectul pretoriului (doi ofițeri din statul-major al lui Traian — *D.T.*). Dar nu se făcu nimic căci Decebal nici cu aceștia nu îndrăzni să se întîlnească și trimise și atunci pe alții" (fapte confirmate de Petrus Patricius și de către o scenă a Columnei lui Traian, pe care întîlnim o ambasadă de *comati,* oameni de rînd).

Rezistența în „munții întăriți cu ziduri" și tergiversările cu soliile de tot felul trimise de iscusitul Decebal și-au ajuns țelul scontat de către regele dacilor în iarna anilor 101—102 e.n. În taină, Decebal pregătise o vastă incursiune peste Dunăre, în Moesia inferioară, în alianță cu cetele sarmaților roxolani de prin părțile sudice ale Moldovei. Comanda incursiunii o avea probabil Susagus, una dintre căpeteniile roxolane, și ea a produs o adevărată răsturnare a planului de război roman. Castrele și orașele Moesiei răsăritene lipsite de apărare suficientă (armata lor se găsea pe frontul din Banat) sînt atacate și în parte jefuite. Susagus prădă însuși palatul lui Laberius Maximus, de unde îl capturează pe sclavul Callidromus, oferit de el lui Decebal. Acest sclav „stilat" va fi apoi dăruit de către Decebal lui Pacorus al II-lea, regele parților, căruia îi solicita o alianță antiromană.

Spre a curăți teritoriul roman invadat, Traian personal coboară din Banat pe Dunăre cu importante forțe militare, apoi, după lupte numeroase și înverșunate reușește să alunge mai întîi cavaleria îmbrăcată în zale a roxolanilor, apoi cetele dacice. După cum ne mărturisesc imaginile de pe Columna de la Roma, bătăliile au fost extrem de sîngeroase și acum este singura dată cînd apar răniți romani pe scenele acestui monument comemorativ. Probabil, tot acum este de căutat și explicația monumentului triumfal ridicat la Adamclisi, pe locul unei victorii romane ce s-a soldat cu mii de morți.

În ambele războaie s-au produs acte grave de distrugeri și atrocități, de o parte și de alta. Romanii incendiau

și dărîmau totul în calea lor, tăiau capetele prizonierilor daci pe care le prezentau mai apoi lui Traian, sau le înfigeau în țeapă, iar femeile dacice ardeau de vii pe prinșii romani.

După victoria de la sud de Dunăre, romanii trec din nou fluviul și-și reiau atacurile prin mai multe coloane spre Sarmizegetusa dacică (pe valea Mureșului, pe la Turnu Roșu și prin trecătoarea Vîlcanului). Decebal luptă cu dîrzenie în munți, dar situația sa devine din ce în ce mai precară. O parte a nobilimii dacice trece în lagărul dușman. O nouă intervenție masivă a trupelor speciale de călărași mauri, arcași sirieni și prăștiași germani duce la o luptă dîrză, urmată de o victorie romană importantă, prin care se hotărăște soarta primului război. De fapt, ambii rivali erau sleiți, aveau nevoie de odihnă și de noi pregătiri.

Ca să pătrundă în cercul de fier al cetăților dacice din Munții Orăștiei, romanii au fost nevoiți să facă uriașe eforturi militare, conduse direct de către Traian. „El apucă să se urce chiar pe culmile munților — scrie Dio Cassius — luînd cu pericole munte după munte și se apropie chiar de scaunul domniei dacice, pe cînd Lusius [Quietus] care atacase din altă parte, măcelări pe mulți și pe mulți îi prinse de vii... Traian puse stăpînire pe munții cei întăriți cu ziduri și găsi într-înșii armele, mașinele de război, captivi și steagurile luate mai înainte de la Fuscus. Din pricina aceasta și mai ales după ce în același timp, Maximus [Laberius] prinse pe sora lui Decebal și luă o cetățuie puternică, Decebal fu gata să se învoiască la toate cele ce i s-ar fi poruncit, nu că avea de gînd să se țină de ele, ci ca să mai răsufle puțin".

Rezultă din acest pasaj că eroii primului război cu Decebal au fost căpetenia maură Lusius Quietus și guvernatorul Moesiei inferioare, Manius Laberius Maximus. Se pare că oștirea maură a atacat Sarmizegetusa pe la sud, prin pasul Vîlcan și cantonat pe înălțimile de la Vîrful lui Pătru, Comărnicel și Jigorel, unde se văd mari castre de pămînt. Pentru direcția de atac a lui Laberius Maximus s-au făcut fel de fel de ipoteze, toate ispititoare, dar nesigure.

Pacea se încheie în anul 102 (probabil spre toamnă) şi cele şase condiţii impuse de Traian apar clar în textul lui Dio Cassius (confirmate şi de Petrus Patricius) : „Decebal — scrie Dio Cassius — se învoi, deşi fără voia sa, a da înapoi armele, maşinile de război şi pe ingineri, a preda pe fugari, a dărîma întăriturile, a ieşi din ţinuturile cucerite (de romani — *D.T.)* şi pe deasupra a socoti drept prieteni şi drept duşmani pe prietenii şi pe duşmanii romanilor, a nu primi la el nici un fugar, nici a se folosi de vreun soldat din Imperiul roman (căci el momea şi trăgea la sine de acolo un mare număr de oşteni şi încă şi pe cei mai viteji) şi, ducîndu-se la Traian, căzu la pămînt, i se închină lui şi aruncă armele. Traian trimise după aceasta solii lui Decebal la senat, pentru ca şi acesta să întărească pacea. După ce făcu această legătură, lăsînd oaste în Sarmizegetusa, iar celelalte părţi ale ţării aşezîndu-le cu soldaţi, el se întoarse în Italia. Solii trimişi din partea lui Decebal fură introduşi în senat şi ei, punînd jos armele, împreunară mîinile cum fac prinşii de război, rostiră cîteva cuvinte, se rugară şi, astfel, încheiară pacea, şi-şi luară apoi armele de jos. Traian îşi sărbători triumful şi fu numit *Dacicul :* el rîndui în arenă lupte de gladiatori".

Dar impresionanta scenă de pe Columna de la Roma, care arată încheierea păcii nu confirmă umilirea lui Decebal la picioarele învingătorului orgolios, aşa cum afirmă istoricii antici. În adevăr, luptătorii daci se închină la pămînt cu armele lor, în faţa lui Traian, dar regele Decebal stă deoparte, drept, în picioare, cu stindardele dacice alături şi închide coloana celor care cer graţia împăratului. Fără îndoială că îngenuncherea lui Decebal în faţa lui Traian nu ar fi fost omisă de către sculptorii Columnei, dacă ea ar fi fost un eveniment istoric real.

După anunţarea păcii, populaţia civilă dacică coboară din refugiul căutat în munţi şi, parţial, Decebal execută dărîmarea unor cetăţi, o dată cu cedarea teritoriilor dintre Carpaţii meridionali şi Dunăre (Muntenia, Oltenia şi Banatul). Indicaţiile lui Dio Cassius, dar mai ales desco-

peririile arheologice din ultimii ani, dovedesc că prin pacea din anul 102 e.n., toate trecătorile principale ale Carpaților meridionali au rămas în mîna lui Traian (Poarta de Fier a Transilvaniei, Vîlcan, Turnu Roșu etc.).

În primul război, regele dac își dovedise marea sa capacitate de strateg și diplomat iscusit. După pace, rămîne un rege vasal romanilor; nu le plătea tribut sau daune de război, dar renunța la o serie de avantaje obținute prin pacea cu Domițian. Deși avea garnizoanele romane în coastă (între care una și în capitala sa), el și-a asigurat de la început destulă libertate de acțiune pentru pregătirea revanșei. De-abia își terminase Traian sărbătorile triumfului, cînd află că Decebal calcă toate învoielile păcii, că face noi alianțe, ba încă și cuceriri în țara iazigilor, aliați ai romanilor. Și cum putea el respecta aceste condiții, cînd cunoștea gîndul ascuns al romanilor de a strînge noi forțe pentru anexarea Daciei? Nu puseseră ei în construcție, imediat după semnarea tratatului, marele pod de piatră al lui Apollodor de la Drobeta (lîngă Turnu Severin), al cărui scop era de a lega la imperiu viitoarea provincie romană? De aceea Decebal „îndemna la război pe vecini, spunîndu-le că, dacă-l vor părăsi pe dînsul, și ei se vor primejdui; că mai sigur și mai ușor își vor păstra libertatea luptînd împreună cu el, înainte de a da nenorocirea, și că de-i vor lăsa pe daci să piară, mai tîrziu, nemaiavînd aliați, vor pieri și ei" (Dio Cassius).

Se pare că tot acum, pentru întărirea „economiei de război", Decebal instituie dregători cu funcții agricole, atașați pe lîngă comandanții din diferite cetăți. Rolul acestor supraveghetori ai muncilor agricole consta în a asigura o producție suficientă de cereale pentru aprovizionarea armatei sale concentrată în mare număr.

Alarmat de acțiunea de răspîndire a defetismului printre triburile dacice și de faptul că, la un moment dat, romanii îi cer a se preda el însuși, Decebal trece la fapte mult mai îndrăznețe, ceea ce va grăbi izbucnirea unui nou război. Între aceste acțiuni desperate a fost și capturarea lui Longinus, care merită a fi reprodusă aici cu cuvintele istoricului Dio Cassius, singurul ce ne-a transmis-o:

„Decebal, momind pe Longinus, comandant de oaste, care se dovedise de temut în războaie, și înduplecîndu-l

să vină la o întîlnire, sub cuvînt că va face tot ceea ce i se va porunci, puse mîna pe el și-l întrebă în fața obștii ce planuri are Traian ; și fiindcă acela nu voi să spună nimic, îl puse sub pază neferecată și, trimițînd un sol la Traian, ceru ca acesta să-i lase țara pînă la Dunăre (regiunile anexate prin pacea din 102 e.n. — *D.T.)* și să-i întoarcă banii pe care-i cheltuise cu războiul : numai așa îi va da drumul lui Longinus. Traian, răspunzîndu-i cu vorbe îndoielnice, din care voia să se vadă că el nu pune preț nici prea mare, nici prea mic pe Longinus (aceasta, pentru ca, nici să-l piardă pe acela, nici să-l răscumpere cu prea mulți bani), Decebal, socotind ce să facă, stătu în cumpănă. Între timp, Longinus, căpătînd otravă prin mijlocul unui libert, pentru ca Decebal să nu bănuiască de loc ceea ce avea să fie și să nu-i facă paza mai grea, îi promise că-l va împăca cu Traian ; apoi, scriind o epistolă ce cuprindea o rugăminte, o dete libertului ca s-o ducă lui Traian, pentru ca să fie fără grijă. Și, astfel, libertul plecînd, peste noapte Longinus bău otrava și muri. După ce se întîmplă aceasta, Decebal îl ceru de la Traian pe libert, promițîndu-i că-i va da în schimb trupul lui Longinus și zece captivi ; el, deci, ca să aducă acestea la îndeplinire, îndată-i trimise pe centurionul prins dimpreună cu Longinus de la care Traian află tot ceea ce se întîmplase cu Longinus. Totuși, Traian nu-l trimise nici pe acela înapoi și nici nu dete drumul libertului, socotind că pentru onoarea împărăției, viața acestuia este mai de preț decît înmormîntarea lui Longinus".

ULTIMUL RĂZBOI CU ROMA ȘI MOARTEA LUI DECEBAL

Tragedia lui Longinus se petrecea înainte de a se deschide efectiv ostilitățile celui de-al doilea război și se pare că importantul ofițer comanda toate forțele lăsate de Traian în Dacia, după pacea din anul 102. Față de metodele similare folosite și de către romani, Decebal nu

poate fi acuzat de perfidie şi cinism în „afacerea Longinus".

La 4 iunie 105, Traian părăseşte Roma şi vine la Dunăre, peste Marea Adriatică şi Dalmaţia, spre a deschide oficial războiul final, pe care Dio Cassius îl caracterizează ca un război „...mai mult cu pază decît cu înfocare ; cu timpul şi cu greu învinse pe daci, el însuşi [adică Traian — *D.T.*] arătîndu-se de multe ori şi mare căpitan şi om viteaz, iar soldaţii săi trecînd prin mai multe primejdii şi făcînd multe fapte eroice". În statul major al lui Traian se adăugau acum alţi generali de frunte, ca Decimus Terentius Scaurianus, primul guvernator al Daciei romane şi viitorul împărat Publius Aelius Hadrianus, pus în fruntea legiunii I Minerva.

Atacul împotriva cuibului vulturului din munţii Orăştiei venea prin Poarta de Fier a Banatului şi prin toate trecătorile Carpaţilor meridionali, rămase în mîna romană încă din anul 102. După cum ne arată o recentă descoperire epigrafică guvernatorul Moesiei inferioare îşi avea cartierul său de comandă instalat la Buridava (lîngă R. Vîlcea), iar al Moesiei superioare se găsea, probabil, în Banat. Din pasurile carpatine, ei supravegheau îndeaproape preparativele şi manevrele lui Decebal.

Decebal nu sta nici el cu mîinile în sîn, ci ordonase o mobilizare generală a luptătorilor săi. Aceştia, în cete numeroase se grăbeau spre o cetate din munţi unde îi aştepta regele dac, înconjurat de statul său major. Ca să salveze ţara si libertatea alor săi, Decebal va recurge la cele mai disperate mijloace de apărare. Din această pricină, războiul l-a dus Traian, „mai mult cu pază decît cu înfocare".

Cînd ajunge Traian la Dunăre, ca să inaugureze podul de piatră al lui Apollodor, luptele izolate cu dacii începuseră deja în regiunile muntoase.

O scenă de pe Columna de la Roma ne-a păstrat amintirea primirii de către Traian pe malul fluviului a unei numeroase şi variate ambasade a unor triburi „barbare" vecine cu regatul lui Decebal (sarmaţi, germanici, daci liberi etc.). Înconjurat de statul său major şi în haine civile de călătorie, împăratul discută cu aceşti soli, a căror apartenenţă etnică se deduce din pitoreştile lor costume

„barbare". Fără îndoială că aceştia veneau să ofere romanilor neutralitatea sau concursul lor tacit, împotriva cauzei considerată pierdută a regelui dac.

Se dă apoi semnalul de marş al grosului armatei romane, ce se desprinde de podul lui Apollodor şi face un drum lung în ţinuturi pacificate, prin care se indică depărtarea de inamic. În marş, soldaţii se opresc pentru a secera unele lanuri de grîu spre a-şi completa proviziile de război. Înaintarea pe mai multe coloane, armele, uniformele şi insignele variate ale soldaţilor indică o armată numeroasă şi diferenţiată ca sistem de luptă.

Grosul forţelor lui Decebal stăpînea cetăţile din munţi şi văi pentru care se dau lupte îndîrjite, greu de localizat topografic şi de fixat istoriceşte. În afară de arma lor naţională, sabia mare încovoiată, dacii se luptă şi cu arme de tip roman, iar în locurile propice prăvălesc stînci asupra romanilor. În aceste numeroase încleştări dîrze intervin atît Traian, cît şi Decebal, spre a-şi îmbărbăta oamenii. Dar pe măsură ce pătrunderea romană se făcea din ce în ce mai simţită în podişul Transilvaniei, şi despărţirea triburilor dacice de lupta comună se accentuează. Mulţi nobili daci, singuri sau însoţiţi de oamenii lor, se prezintă în faţa împăratului (adesea îi aduc daruri), cad în genunchi şi îi cer cruţarea vieţii pentru ei şi ai lor. Această aristocraţie autohtonă ruptă de cauza lui Decebal a căpătat iertarea romanilor. Probabil, ea a rămas mai departe într-o stare privilegiată în noua provincie romană.

Luptele cele mai îndelungate şi aprige s-au dat în zona cetăţilor dacice din munţii Orăştiei, grupate în jurul celei de la Grădiştea Muncelului. Prinse ca într-un cleşte de coloanele romane şi bătute cu maşini de război, zidurile lor au cedat unul după altul, cu toată eroica apărare a luptătorilor lui Decebal.

O luptă înverşunată s-a dat pentru apărarea cetăţii de scaun a regelui, Sarmizegetusa dacică de la Grădiştea Muncelului. Nemaiputînd fi apărată (lipsa apei, a alimentelor etc.), ea este incendiată din ordinul regelui, chiar de către daci (Columna din Roma), ca mai apoi, după cum arată ultimele săpături arheologice, zidurile ei fumegînde să fie rase pînă în temelii de către romani. Aceeaşi soartă au avut-o sanctuarele, palatele şi magaziile din incinta

cetății sau de pe terasele vecine. O parte din garnizoană de apărare a scăpat din cetate împreună cu Decebal. Dar mulți luptători daci rămîn pe loc, își împart ultimele provizii de apă și se sacrifică pînă la unul. Aceasta este una dintre scenele cele mai dramatice din viața soldaților regelui erou, ca o ultimă picătură de sînge ce se varsă pe ruinele socotite sacre ale capitalei regatului.

Dar pierderea puternicelor cetăți dacice din munții Orăștiei nu însemna pecetluirea victoriei romane, deoarece luptele continuă și după aceea, între legionarii romani și muntenii lui Decebal. Romanii taie alte păduri, deschid noi drumuri, trec rîuri mari pe poduri și urmăresc pe daci în retragere. Scăpat din încercuirea de la Sarmizegetusa, Decebal s-a îndreptat spre părțile centrale ale podișului ardelean, pentru a organiza noi rezistențe și a solicita sprijinul vecinilor. Pentru ultima oară cere sacrificiul vieții celor care-i rămăseseră credincioși, într-o grandioasă luptă cu romanii, de asemenea pierdută. Ultima speranță fiind spulberată, armata sa intră în descompunere și, în disperarea lor, mulți daci comați se sinucid, în timp ce o parte din nobilimea locală cade rugătoare la picioarele lui Traian.

Cucerirea puternicelor cetăți dacice din munții Orăștiei a înlesnit cuceritorilor capturarea unor mari cantități de aur și argint depozitate în pivnițele palatelor sau în cămările templelor. Una dintre scenele Columnei Traiane ne înfățișează transportul pe cai a acestei prăzi compuse din vase de diferite mărimi și forme. Ani de ani, regii daci (ca și regii perși dinaintea lui Alexandru Macedon) îngrămădiseră în vistieriile lor imense cantități de metal prețios, spre care își îndreptaseră ochii lacomii romani. Bogăția comorilor lui Decebal a dat naștere în antichitate la o serie de legende și exagerări cifrice. Dio Cassius a culeș din altă parte povestea cu ascunderea acestor tezaure în albia rîului Sargeția ce curgea pe sub cetatea Sarmizegetusei. Dar un oarecare Bicilis, se pare înalt dregător regal, ca să-și salveze viața, arătase romanilor locul de ascundere. Prin veacul al VI-lea e.n., scriitorul bizantin Iohannes Lydus, pretinzînd că are informații directe din *Getica* medicului Criton, în mod cu totul exagerat, evalua

captura romană la sute de mii de kilograme de aur și argint.

Lydus scria : „(Dacia)... țară pe care mai întîi a cucerit-o Traian, învingînd pe Decebal, regele geților, și aducînd la Roma, după cum spune Criton, care a luat parte la război : cinci milioane de livre de aur (=1 650 000 kg !) și de două ori pe atîta argint (=3 300 000 kg !), afară de cupe și de vase de un mare preț și turme și arme și mai mult de 500 000 de bărbați, cu arme cu tot...". Istoricii moderni au supus aceste cifre fantastice unui corectiv ingenios, reducîndu-le la 165 000 kg aur, 331 000 kg argint și 50 000 de captivi — deși, și acestea rămîn încă prea ridicate. Dar indiferent de cunoașterea reală a unor cifre, cantitățile de metal prețios ridicate de romani din Dacia au fost foarte mari. Ele au restabilit situația financiară dezechilibrată a Romei ; armata și plebea au fost gratificate împărățește, contribuabilii s-au bucurat de însemnate păsuiri de impozite, la Roma și în alte părți ale imperiului ele au favorizat realizarea unor însemnate construcții etc. (forul lui Traian cu coloana, bazilica și prăvăliile ce-i purtau numele, apeducte, redeschiderea canalului dintre Marea Roșie și Nil, monumentul de la Adamclisi și altele). Au urmat și festivitățile costisitoare de la Roma timp de 123 de zile, cînd au fost ucise în amfiteatre mii și mii de fiare și 10 000 de gladiatori s-au luptat în arenă.

Deoarece împăratul avea să mai zăbovească în Dacia pînă la începutul anului 107 e.n., el trimise mai întîi la Roma pe viitorul împărat Hadrian (pe atunci comandantul unei legiuni de pe frontul dacic), în posesia a 2 000 000 de sesterți (monedă romană — *D.T.)* din prada dacică, ca să dea primele spectacole pentru popor. Atît de mare fusese prada dacică, încît după unele izvoare, la înapoierea sa la Roma, împăratul a dăruit fiecărui plebeu cîte 500 de denari. Mulți dintre generalii romani se îmbogățesc.

Ultimele rezerve de aur din tezaurul regal al Daciei au fost irosite cu pregătirile agresiunii împotriva parților, așa că spre sfîrșitul domniei lui Traian, criza financiară se resimte iarăși în imperiu. O notiță dintr-o antologie romană ne informează că pe cînd Traian conducea oastea

în răsărit împotriva parților, s-a oprit la templul lui Zeus Casios de lîngă orașul Antiochia, căruia i-a dăruit un frumos vas lucrat dintr-un corn de bour și acoperit cu aur. Obiectul provenea — ne spune același izvor — din tezaurele lui Decebal.

După nereușita ultimei sale mari bătălii cu romanii, Decebal sare pe cal și, în mijlocul unui pîlc de călăreți credincioși, gonește în mare grabă, desigur, de astă dată, spre a scăpa în afara hotarelor regatului său pierdut în întregime. Dar cavaleria rapidă romană calcă de aproape pe urmele fugarilor care, în cele din urmă, sleiți de puteri, își caută refugiul într-o pădure. Dușmanul înconjură acest loc din toate părțile și atunci regele dac, în mod demn și senin, își ridică viața. O impresionantă scenă de pe Columna din Roma ne-a păstrat în marmură ultimele clipe din viața regelui-erou. Lîngă rădăcina unui stejar secular, cu un genunchi rezemat pe pămînt, Decebal, după ce și-a așezat scutul alături, privește sfidător spre dușmanii ce întind mîinile lacome spre a-l prinde de viu, ca să-l tîrască în robia triumfului imperial de pe străzile Romei. Liniștit, regele și-a scos de la șold sabia sa curbă și cu vîrful ei și-a retezat gîtul, ca să lase cotropitorilor numai un corp mort. Capul eroului împreună cu mîna sa dreaptă au fost desprinse de corp ca trofee de preț. Mai întîi ele au fost expuse într-un lagăr roman din Dacia, probabil chiar la cartierul imperial, ca acolo să fie văzute de soldați și de populația autohtonă. Apoi, relicvele s-au trimis la Roma, ca să fie văzute și de oamenii capitalei imperiului, care se cutremuraseră timp de douăzeci de ani de teama lui Decebal. Un calendar sinoptic, scris pe o piatră descoperită în Ostia (port al Romei) menționează că în anul 106 (luna și ziua nu s-au păstrat în textul mutilat) „capul lui Decebal a fost aruncat pe scările Gemoniei". La Roma, acesta era locul unde se expuneau după suplicii și sugrumare, cadavrele dușmanilor statului și ai poporului roman, ca mai apoi să fie aruncate în Tibru.

Victoria lui Traian asupra lui Decebal a găsit un larg ecou și în emisiunile monetare romane. Succesul roman este simbolizat frecvent prin chipul unui bărbat dac în atitudine tristă, cu mîinile legate la spate, stînd pe o

grămadă de arme dacice sau lîngă un trofeu. Împăratul apare călare, lovind cu lancea și trecînd peste cadavrele învinșilor. Actul simbolic al supunerii Daciei este indicat prin chipul feminin al provinciei îngenunchiate în fața lui Traian, prin soldați romani care tîrăsc captivi la picioarele împăratului, printr-o femeie („Dacia învinsă") cu mîinile legate la spate și aruncată peste o grămadă de arme dacice etc. Studiind reprezentările de pe aceste monede, un cercetător român constata că : „Există în numismatica romană imperială alegorii privitoare și la înfrîngerea altor popoare, dar nici una nu exprimă atît de bine satisfacția brutală a biruitorului și rezistența îndîrjită a celor învinși" (C. Moisil).

Pacificarea Daciei nu s-a realizat o dată cu moartea eroică a regelui. Columna de la Roma ne arată că în anumite părți muntoase de la marginile fostului regat al lui Decebal, luptele au continuat cu unele cete de daci, ajutați într-un caz și de alți „barbari" vecini. Concomitent, armata romană efectuează o vastă vînătoare de nobili daci (dintre cei rămași credincioși cauzei lui Decebal), între care și copiii regelui. Nu lipsesc din repertoriul ultimelor tablouri obișnuitele incendieri și atrocități ale dușmanului amețit de victorie.

Interpretarea ultimului tablou al cronicii de război sculptate pe Columna de la Roma a provocat între istoricii moderni vii discuții. Se zăresc acum grupuri de daci cu copii și femei, încărcați cu avutul lor, în mișcare spre dreapta. Pribegii mînă cîrduri de vite și privesc cu durere înapoi spre o coloană de romani ce-i urmează în marș. Unii specialiști găseau în această scenă momentul ieșirii silite a populației dacice în afara țării, alții — coborîrea ei din munți la vechile vetre, după încetarea războiului. După ultimele păreri însă, tabloul ne arată mutarea unei părți a populației autohtone, din ținuturile fertile sau de mare importanță strategică, în locuri mai sărace, dar numai în interiorul Daciei. Încăpățînarea cu care acești oameni luptaseră sub steagul lui Decebal explică asemenea măsuri, obișnuite într-o provincie romană nou constituită. Întregul pămînt al Daciei fusese declarat proprietatea împăratului, iar totala pacificare a lui dădea încă de furcă romanilor, ceea ce și motivează rămînerea

în Dacia a lui Traian pînă la anul 107. Dacii au fost îndepărtați, în primul rînd din regiunea cetăților munților Orăștiei, centrul lor politic și religios, unde focul răzvrătirii se putea ușor reaprinde. Prin intimidare diplomatică sau cu bani dați sub forma unor subsidii anuale, împăratul și-a asigurat neutralitatea neamurilor vecine Daciei, punîndu-le și condiția ca acestea să nu sprijine o ridicare a celor subjugați.

Pe drumurile ce duceau spre Roma au fost împinși circa 50 000 de captivi de război din armata lui Decebal sau dintre bărbații socotiți periculoși pentru cuceritori. Din rîndurile lor s-au ales cei mai chipeși și mai voinici ca să se lupte în arene ca gladiatori. Foarte mulți dintre tineri au fost înrolați în armata romană auxiliară și duși în garnizoane îndepărtate de Dacia. Alții au lucrat ca salahori, ani de zile, la marile construcții din forul lui Traian sau au fost vînduți în piață ca sclavi. Unii au putut supraviețui și ajunge mai tîrziu în situația de liberți.

Nu este exclus ca mulți dintre dacii care luptaseră cu dîrzenie în timpul războaielor lui Decebal să fi reușit, prin întunecimea codrilor, a se strecura la triburile de peste hotarele Daciei.

În anul 106, o dată cu moartea regelui, romanii au ocupat întregul stat al lui Decebal. Faptul ne este confirmat de o inscripție găsită în orașul Corint. Textul ei păstrează numele unui subofițer de intendență care se laudă „a fi participat la expediția ce a dus la cucerirea întregii Dacii". Cu sprijinul urmelor descoperite cu prilejul săpăturilor arheologice, putem deduce că, teritorial, regatul lui Decebal, mai înainte de prima campanie a lui Traian, îngloba Banatul, Oltenia și Transilvania. Dar în afară de aceste regiuni, Traian a mai ocupat și părți dinafara hotarelor statului dacic, cum au fost Muntenia și sudul Moldovei, legate din punct de vedere administrativ de Moesia inferioară. Ocuparea acestor teritorii nu a însemnat însă cucerirea întregii populații dacice, care se întindea cu mult în afara granițelor fostului regat al lui Decebal (Maramureș, Moldova etc.). Cei intrați în provincia romană vor avea mereu ochii îndreptați spre acești frați liberi. De la ei așteptau semnalul luptei ce le va veni în chip hotărîtor, numai după un secol și jumătate

de stăpînire romană. Romanii au părăsit Dacia datorită atacurilor carpilor, a unor triburi de daci liberi și a altor neamuri „barbare". De fapt, profitînd de tulburările ce au urmat după moartea lui Traian (117), dacii din părțile Munteniei au fost primii care au scuturat această dominație. În Banat, Oltenia și Transilvania, bogățiile erau însă prea mari ca romanii să poată ușor renunța la aceste teritorii.

Personalitatea marelui rege dac

Cînd într-un stat sclavagist puternic se ascuțea criza internă, ieșirea acestuia din impas se realiza pe seama cuceririi altui stat. Imperiul roman atinsese o asemenea criză pe timpul lui Domițian, un împărat risipitor cu spectacolele publice și nenorocos în războaiele de la Rin și Dunăre. Lăcomia romană și-a fixat ochii asupra bogățiilor în aur, cereale și vite ale Daciei, un stat în care forțele de producție nu atinseseră dezvoltarea celor din imperiu. Nici numeric și nici ca înarmare, armata regilor daci nu se putea compara cu cea romană. Dar regatul dacic dispunea de o excepțională poziție geografică și strategică, de apărare „acasă", favorabilă de asemenea pentru pregătirea unor atacuri date prin surprindere peste Dunăre.

În acest moment critic a fost chemat la conducerea destinelor poporului său Decebal, un om recunoscut ca neîntrecut general și abil diplomat. Timp de 20 de ani, el reușește să dea lovituri puternice imperiului, sau să stăvilească atacul și cucerirea romană.

Abilitatea și energia regelui de la Sarmizegetusa s-au manifestat strălucit și în domeniul politicii externe. În ajunul primului război cu Traian, diplomația dacică reușise să cîștige o serie de aliați care-l vor sprijini pe Decebal în timpul incursiunii de peste Dunăre (101—102). Alții vor interveni prin solii de mediație trimise la romani, spre a-i sfătui pentru o pace fără vărsare de sînge, iar unii vor păstra neutralitatea, neintervenind în favoarea lui Traian. După încheierea primului război cu Traian, acțiunea diplomatică a lui Decebal este un strigăt

de alarmă care răsună de la Rin pînă în Partia, în scopul realizării unui front „barbar" comun şi antiroman. Ea nu a reuşit, fiind contracarată şi intimidată de cea romană. Regele de la Sarmizegetusa a fost părăsit de mulţi dintre vechii săi aliaţi. La această lipsă de ajutor dinafară s-a asociat şi îndepărtarea de cauza lui Decebal a unei părţi importante a nobilimii dacice, în timpul celui de-al doilea război. O atare atitudine este un fenomen obişnuit în rîndurile clasei exploatatoare, în scopul de a-şi păstra vechea situaţie şi sub noii stăpîni.

Pentru salvarea patriei sale, Decebal a folosit tot felul de mijloace, alături de cele de pe cîmpul de luptă. Dacia devenise cuib de adăpost pentru toţi fugarii certaţi cu exploatarea excesivă şi legile aspre ale imperiului, civili sau ostaşi, sclavi şi oameni liberi. Aceşti transfugi îi furnizau ştiri despre ceea ce se pregătea la Roma şi îi învăţau pe daci tehnica şi tactica de război ale temutului imperiu. Informatorii lui Decebal se răspîndeau peste tot în interiorul Moesiei, ca să-i culeagă informaţii asupra pregătirii militare romane. În situaţii extreme, s-a trecut şi la metode mai îndrăzneţe, cum au fost încercarea de asasinare a lui Traian şi capturarea prin vicleşug a lui Longinus. Izvoarele istorice romane, lipsite de imparţialitate, au condamnat asemenea acte îndrăzneţe cînd se făceau de către inamic — dar noi ştim că ele au fost mai frecvente şi mai dure în istoria Romei.

Decebal a reuşit să ţină la distanţă, timp de 20 de ani, forţa expansivă a Romei printr-o bună reorganizare internă a administraţiei şi a economiei de război. Dar marele secret al acestei perioade de succes a fost tactica sa militară. Rareori s-a măsurat în cîmp larg deschis cu forţele romane, totdeauna superioare numericeşte şi dotate cu armament perfecţionat. Pe acestea le-a izbit în primul rînd fulgerător peste Dunăre, cînd ele stăteau liniştite la iernat. Atunci cînd duşmanul îi invada ţara, nu-l aştepta în cîmpiile larg deschise de la Dunăre, ci în pasurile strîmte ale Carpaţilor, locurile cele mai bune de apărat cu o mînă de oameni, dar mai ales propice pentru întinderea faimoaselor sale curse. După pierderea trecătorilor din Carpaţi (în urma tratatului de pace din anul

102 e.n.), romanii au fost siliți „a se lupta cu munții" pe care se găseau puternicele cetăți regale.

Cît de însemnată a fost personalitatea lui Decebal rezultă din admirația ce i-o arată unii scriitori romano-bizantini. Locul ce-l ocupă în istorie Traian, ca mare general, și-l datorește numai faptului de a se fi războit cu Decebal. Împăratul roman va purta cu mîndrie titlul de *Dacicus,* adică „învingător al Dacilor", înscris la loc de cinste pe monede și pe inscripții. Împăratul filozof Iulian Apostatul (361—364) vorbește într-una din cărțile sale despre împărații romani, între care și de Traian. Pe acesta îl aduce în fața zeilor, purtînd pe umeri trofeele cîștigate în urma victoriilor asupra lui Decebal.

Conducător al unui stat mic, dar cu un popor viteaz, prin marile sale calități de organizator, diplomat și general, Decebal rămîne în istoria omenirii una dintre figurile de seamă ale antichității.

TRAIAN*

LOCUL DE NAȘTERE ȘI FAMILIA LUI TRAIAN

Primele funcții civile și militare

În vasta galerie a împăraților romani, Traian ocupă unul dintre cele mai de seamă locuri, alături de August Vespasian, Marcus Aurelius, Septimius Severus și alții. În timpul domniei acestuia, Roma atinsese cel mai înalt pisc al gloriei sale politice, economice și militare.

Din antichitate și pînă azi, istoricii i-au adus lui Traian unanime laude, deși multe dintre faptele domniei cuceritorului Daciei sînt mai puțin cunoscute.

Despre Traian ne vorbesc azi mai mult monumentele arheologice decît puținele pagini rămase de la istoricii antici. Întîmplarea a făcut să se piardă memoriile scrise de împărat, precum și alte producții istorice contemporane

* Apărută prima dată în col. „Orizonturi" sub titlul *Traian — împărat al Romei,* CRCCS și Ed. Științifică, București, 1966.

sau de mai tîrziu, privitoare la domnia lui. Tacit, marele istoric al primului secol din istoria Romei imperiale, şi-a încheiat povestirea în pragul domniei lui Traian. Din opera continuatorului său, istoricul Ammianus Marcellinus (sec. IV e.n.), s-au pierdut capitolele de la început închinate faptelor cuceritorului Daciei, iar biografiile celor 12 împăraţi romani scrise de Suetonius sfîrşesc cu domnia lui Domiţian.

Ca sursă de fapte informative scrise ne rămîne, mai importantă, povestirea naivă şi rezumativă a istoricului Dio Cassius, păstrată nouă de călugărul Xiphilinus (secolul al XI-lea". Ea se poate completa cu alte ştiri disparate de la Pliniu cel Tînăr, Sextus Aurelius Victor, Eutropius, Iulian Apostatul şi alţii. În schimb, monumentele traianee din Roma şi provincii luminează multe părţi rămase în umbră ale acestei glorioase domnii.

Marcus Ulpius Traianus s-a născut în ziua de 18 septembrie a anului 53 e.n., ca fiu al unui cetăţean roman cu acelaşi nume. Numele mamei sale (se pare o iberică ce vorbea prost latineşte) rămîne necunoscut.

Locul de naştere al lui Traian a fost municipiul Italica, o colonie de veterani romani situată în provincia Baetica din sudul Peninsulei Iberice. Atît originea, cît şi locul de naştere îi determinase pe unii istorici antici să-l numească „hispan" şi nu roman, el fiind considerat ca primul împărat dinafara hotarelor Peninsulei Italice, urcat pe tronul Romei.

În oraşul Italica, primii colonişti veterani se stabiliseră din timpul luptelor cu Hannibal. Fondatorul oraşului Italica a fost renumitul general roman Publius Cornelius Scipio Africanul, care în anul 205 î.e.n., aşezase acolo pe veteranii ce-l ajutaseră să înfrîngă pe cartaginezii din Spania. Din aceşti veterani de origină italică descindea şi familia lui Traian. Tot în această renumită colonie hispanică s-a născut, la 24 ianuarie 76 e.n., şi împăratul Hadrian, succesorul lui Traian, ca şi alţi bărbaţi de seamă din istoria Romei (împăraţi, consuli, senatori, cavaleri etc.). Acolo romanizarea se fixase temeinic pe o largă regiune, atrăgînd în sfera ei, în primul rînd, elementele băştinaşe înstărite.

Protejat de filozoful Seneca, tot un hispan și acesta, tatăl lui Traian pătrunde în viața publică romană pe vremea fastuoasei domnii a lui Nero (54—68 e.n.), cînd probabil și vine la Roma. Sub acest împărat, Traian-tatăl guvernează Baetica, provincia sa natală, apoi în fruntea unei legiuni participă la asediul Ierusalimului.

Sub ordinele viitorului împărat Vespasian (69—79), el s-a dovedit a fi un ofițer abil și capabil. Favoarea de care s-a bucurat la curtea lui Vespasian i-a adus mandatul de consul în anul 69, iar peste zece ani, guvernarea Siriei, una dintre cele mai bogate provincii ale imperiului. Strălucita ascensiune a tatălui a deschis surîzătoare speranțe în carieră și fiului. După moartea părintelui, fiul își va arăta, în repetate ocazii, recunoștința pentru cel ce-i pregătise drumul spre mantia de purpură a imperiului.

Traian-tatăl va fi primul particular neîncoronat din casa imperială consacrat ca *divus,* adică trecut în rîndul zeilor. Memoria bătrînului se va populariza apoi prin emisiuni monetare cu efigia *Divus Traianus Pater.*

Tînărul Traian va urca toate treptele civile și militare rezervate membrilor tagmei senatoriale din care făcea parte familia sa. Dar de la început, el va arăta un deosebit zel pentru cariera de soldat. Legile romane îl obligau să servească în armată ca tribun militar (ajutor de comandant) numai un an. Traian, soldat înnăscut, a rămas însă zece ani în acest post, mîndru de a purta dunga lată de purpură, tivită pe marginea mantiei sale, ca grad al acestei funcții. Cei zece ani i-a petrecut mai mult în Siria, sub comanda tatălui său. În viața de tabără s-a distins prin virtuți de neîntrecut soldat, izvorîte din educația sa militară. Ca tribun militar s-a remarcat printr-o mare rezistență fizică, dublată cu obișnuința de a gîndi și acționa rapid. În Orient a participat la o serie de campanii, manevre militare, construcții de drumuri strategice și la ridicarea diferitelor fortificații. Alături de simpli soldați, el a înfruntat arșița și pustietatea deșerturilor siriene, mergînd mereu pe jos și încurajîndu-i pe ostași.

Pe acești camarazi îi va recunoaște pînă la bătrînețe, cînd cu aceeași vigoare fizică se va întrece cu cei tineri în a traversa Eufratul înot. Astfel se explică marea sa popularitate printre soldați.

Din armata Siriei el trece în cea de la Rin, unde avea de înfruntat primejdiile ce se ascundeau în codrii Germaniei sălbatice. De la Rin vine la Roma în primii ani ai domniei împăratului Domiţian (81—96), ca să ocupe, pe rînd, mai multe funcţii civile. Trecînd cu succes, dar nu fără puţine primejdii prin aceste slujbe, Traian primeşte apoi comanda legiunii VII Gemina din Spania (cantonată în oraşul său natal), funcţie căreia îi urmează, tot acolo, cea de guvernator — proconsul al provinciei.

Din provincia sa se va deplasa, la ordinul împăratului, cu armata spre a potoli revolta pretendentului la tron, Lucius Antonius Saturninus, răsculat la Rin (88). Credinţa şi graba de a-l servi pe Domiţian l-au răsplătit, trei ani mai tîrziu, cu scaunul de consul, apoi cu misiunea de guvernator al provinciei Germania Superioară. Acolo, pe malurile Rinului, va primi vestea adopţiunii de către Nerva (97), ceea ce însemna şi succesiunea la tronul vastului Imperiu roman.

Liniştit, măsurat şi modest, „el era soldat ca şi tatăl său, un soldat ajuns general şi atîta tot. Şi fost general, fost guvernator de provincie, ajuns împărat, el rămînea încă tot omul din popor, răbdător la muncă, întîrziind bucuros la plăcerile trupului, cu nesfîrşit respect pentru strălucitii senatori ai Romei, pentru arta cuvîntului la Roma. Provincia lui, pe care o guvernase conştiincios şi energic, se mărise acum cît tot imperiul. Dar sufletul celui ce guverna era tot cel vechi, al guvernatorului provincial, al neitalicului, al «neromanului» care se sfiia de Roma şi era adînc tulburat — pînă la vanitate — cînd ea i se închina : a o dispreţui încă nu putea, a o stăpîni încă nu-şi simţea îndrăzneala. Şi cît a trăit, n-a putut învăţa acest meşteşug“ (Vasile Pârvan).

Dragostea sa pentru problemele militare va fi dublată de neîntrecute calităţi de bun administrator. Corespondenţa sa cu Pliniu cel Tînăr, prieten şi colaborator apropiat al împăratului, arată limpezime de minte, disciplină, grijă de amănunt, forţă de muncă şi pricepere pentru rezolvarea problemelor de stat.

Acestor calităţi li se adăuga frumuseţea armonioasă şi atletică a corpului său, deosebita noblete de atitudine, un

caracter echilibrat; el fugea de ceremonialul fastuos și zgomotos. Era o deosebire izbitoare între domnia lui și cea despotică, plină de fastuoase serbări și cheltuieli nesăbuite din timpul lui Domițian. Un asemenea om, apropiat de armată și popor, a reușit să captiveze inimile oamenilor, de la umilul plebeu pînă la senatorul latifundiar.

În popor a apărut curînd urarea: „Să fii mai fericit decît August și mai bun decît Traian", iar senatul s-a întrecut în a-l copleși cu onoruri. Înaltul for îi va acorda titlul de „Optimus Princeps", adică cel mai bun dintre împărați, cinste pe care nu a mai avut-o nici un împărat.

Traian s-a căsătorit cu Pompeia Plotina, fiică a unui oarecare Lucius Pompeius, puțin cunoscut. Nobila femeie purta și ea spre palatul imperial virtuțile sănătoase ale matroanei romane de odinioară, încît Pliniu cel Tînăr putea spune că nimic nu completa mai armonios gloria lui Traian ca această femeie. Înțeleaptă, afectuoasă și modestă, a trăit liniștită și în umbră, fugind de fast. Ea i-a supraviețuit soțului, iar după moarte, împăratul Hadrian a venerat-o cu temple și preoți.

Nobile au fost și figurile altor femei din casa imperială, ca Ulpia Marciana, sora împăratului, și o nepoată, Matidia, a cărei fiică, Sabina, va fi soția viitorului împărat Hadrian. Puținele știri ce ne-au rămas arată că aceste prințese aveau preocupări literare și artistice.

Adoptarea lui Traian de către Nerva

La 18 septembrie, anul 96, ia sfîrșit domnia tiranică a lui Domițian, în urma unui asasinat de care nu era străină nici soția sa, împărăteasa Domitia Longina. Complotul organizat de cercurile senatoriale l-au adus la tron pe omul acestora, pe septuagenarul Marcus Cocceius Nerva, bărbat de mare prestigiu în viața civilă, cu a cărui domnie se deschide și perioada dinastiei Antoninilor (96—193), epoca de cea mai mare înflorire a Imperiului roman.

Noul ales era întru totul străin de sufletul armatei obișnuită să-și spună și ea cuvîntul cu prilejul schimbărilor de domnie. Soldații pretorieni (garda împăratului) îndeosebi fuseseră răsplătiți cu daruri numeroase de către împăratul ucis. În frunte cu Casperius Aelianus, prefectul lor, ei murmurau împotriva alegerii făcute de senat. Se temeau că nu vor mai beneficia de darurile făcute de către un principe ce se intitulase „stăpîn și zeu" *(dominus et deus)* pe pămînt, înlocuit acum de un om al legii, dornic de economii și viață cumpătată.

Asasinarea lui Domițian și condamnarea memoriei lui însemna o acțiune îndrăzneață și o încercare a senatului de a pune mîna pe conducere în dauna armatei, credincioasă celui dispărut.

Ecoul nemulțumirii amenința să pornească din sînul gărzii pretoriene spre armatele din provincii, legate și ele de memoria fostului împărat, care le mărise soldele și le acordase multe beneficii.

Problema succesiunii lui Nerva se punea și ea, pentru că bătrînul împărat nu avea copii sau rude mai apropiate spre a le asocia la domnie.

Într-o atare nesiguranță se impunea găsirea unui moștenitor la tron care să fie popular în armată, merituos în viața civilă, apropiat de senat și fără mulți dușmani sau lingușitori în jurul său. La consiliul de palat ținut în prezența unui împărat ros de boală, bătrînețe și slăbiciune, fostul consul Lucius Licinius Sura sprijină candidatura lui Traian, lăudînd victoriile lui militare de la Rin, experiența și caracterul lui nepătat. Sura era și el tot un spaniol și de acum încolo va fi unul dintre cei mai buni prieteni și consilieri din suita noului ales.

Cu trei luni înainte de moartea lui Nerva, în octombrie 97, a avut loc ceremonia adopțiunii lui Traian.

„Nerva, simțindu-se disprețuit din cauza bătrîneții sale — scrie Dio Cassius — s-a urcat pe Capitoliu și a zis cu voce tare: «Pentru fericirea senatului, a poporului roman și a mea însămi, adopt pe Marcus Ulpius Nerva Traianus»". Bătrînul s-a dus apoi și în senat, unde l-a proclamat ca Cezar, adică principe moștenitor.

În aceeași seară, cu mîna sa neputincioasă, împăratul i-a făcut cunoscut lui Traian, printr-o scrisoare expediată în mare grabă spre Rin, toate cele hotărîte de el și senat.

Istoricul Dio Cassius motivează această alegere prin următoarele considerente : „Traian era un om cu totul deosebit, mai ales prin simplitatea moravurilor sale. Avea un trup vînjos (începuse să domnească la vîrsta de 42 ani) și înfrunta toate greutățile cot la cot cu ceilalți, iar cu sufletul era la înălțime, deoarece nici nu se lăsa purtat de îndrăzneala tinereții, dar nici împiedicat de bătrînețe. Nu invidia, nici nu nedreptățea pe nimeni, ci dimpotrivă, îi onora pe toți cei buni și-i înălța în demnități, de aceea nici nu se temea și nici nu ura pe nimeni. Nu-și pleca urechea la intrigi și nici nu cădea pradă mîniei. Se feri de a acapara bunurile altora și a face omoruri nedrepte". Asemenea aprecieri elogioase despre Traian vom întîlni și la alți istorici.

Ridicat ca viitor stăpînitor al Romei, Traian nu găsi necesar a veni imediat în capitală, deoarece pe granița renană avea încă multe și importante lucruri de făcut. Nu se temea de această absență, căci senatul, poporul și armata erau cu totul de partea lui. Nici un alt contracandidat nu îndrăznea să îmbrace abuziv haina de purpură în palatul împăraților, ca fiu și coleg al bătrînului Nerva. Opoziția pretoriană amuțise și ea, încît principelui moștenitor i-a fost ușor să-l cheme la Rin pe prefectul Casperius Aelianus și pe principalii nemulțumiți spre a-i judeca și ucide. Aceasta a fost una din puținele sale condamnări la moarte, dar a constituit un act necesar pentru întărirea disciplinei militare.

Față de acești pretorieni turbulenți și îngîmfați, Traian va păstra o continuă neîncredere. Această rezervă l-a determinat să-și alcătuiască o a doua gardă personală, formată din călărași și pedestrași aleși dintre destoinicii soldați de încredere ai trupelor din provincie.

La 27 ianuarie 98, după o domnie de un an, patru luni și nouă zile, Nerva închise liniștit ochii pe vecie, în palatul de pe Palatinul Romei. A fost o adevărată cursă de întrecere între Hadrian, viitorul împărat, și cumnatul său, Severianus, care să ducă mai întîi vestea lui Traian, ce se

găsea în orașul Colonia Agrippinensis de pe Rin (azi Köln). Pliniu cel Tînăr a expediat și el o scrisoare de felicitare bunului său prieten de la Rin.

Dar nici de această dată „stăpînul lumii" nu a părăsit frontiera germană pentru a coborî spre Roma, după cum nu o părăsise nici cu prilejul adopțiunii, apoi a numirii sale în calitate de consul, la 1 ianuarie 98. Mai erau încă multe de îndeplinit pe Rin și pe Dunăre, pentru ca în aceste regiuni să se statornicească o pace durabilă. Încă în timpul vieții lui Nerva, el obținuse cîteva victorii frumoase asupra triburilor germanice. Amîndurora li se acordase titlul pompos de „învingător al germanilor" *(Germanicus)*.

Roma, cetatea zgomotului, a leneviei și a bîrfelilor, îl atrăgea prea puțin pe acest soldat și om al ordinii. S-a mulțumit doar să scrie senatului, „între altele, că nu va ucide nici nu va dezonora pe nici un bărbat virtuos, și acestea le-a întărit prin jurămînt nu numai atunci, ci și mai apoi și s-a ținut de cuvînt, cu toate că s-au urzit conspirații în contra sa, căci din fire nu avea nimic suspicios, nici viclean, nici aspru, ci iubea pe cei buni, îi primea cu blîndețe și-i onora..." (Dio Cassius). Aceasta era teama cea mai mare a claselor avute cînd se produceau schimbări de domnie ; de aceea istoricul grec, el însuși mare bogătaș, insistă asupra ei.

Scrisoarea era însoțită de rugămintea ca senatul să acorde defunctului Nerva apoteoza și calitatea de *divus*, adică trecerea lui în rîndul zeilor. Nerva urma a fi cinstit prin aceasta cu temple și preoți care să-i perpetueze memoria.

Cum șederea lui Traian la Rin și la Dunăre avea să se prelungească cu încă un an, senatul primea sarcina de a se îngriji de administrarea Romei și de rezolvarea altor treburi de stat, în absența împăratului.

La Dunărea mijlocie și inferioară, regatul dacilor condus de energicul Decebal constituia o problemă gravă pentru frontierele imperiului, problemă ce necesita studierea ei la fața locului. De la gurile Rinului pînă la ale Dunării, trebuia revizuit, reîntărit și completat întregul sistem defensiv, format din castre, șanțuri și valuri de pămînt, supravegheate de trupe a căror disciplină militară

lăsa adesea de dorit, după o domnie puțin lăudabilă ca aceea a lui Domițian. Cu această ocazie, el și-a schițat și viitoarele acțiuni militare împotriva dacilor din Carpați.

O atare muncă de soldat i-a impus încă un an de absență din Roma. Pe malurile celor două fluvii a făcut o călătorie liniștită, fără rechiziții de la populația civilă, dar avînd o comportare autoritară față de garnizoanele romane. Datorită popularității sale în armată, el nu avea nevoie acum să-i încînte pe soldați cu daruri și măriri de solde. Succesorul lui Nerva a fost singurul dintre împărații romani care la înscăunare nu a acordat nici un fel de beneficii soldaților, iar după aceea a cutezat chiar să le știrbească o seamă de drepturi și să le mărească sarcinile, fără ca să întîmpine nemulțumiri. Acestea sînt cele mai bune dovezi ale prestigiului său militar.

Către sfîrșitul primăverii, sau la începutul verii anului 99, după o călătorie încheată, Traian își făcea cea mai simplă intrare în Roma, mergînd pe jos, în entuziasmul general al mulțimilor. L-au întîmpinat senatorii, cavalerii și o mare mulțime de oameni, în mijlocul cărora se zărea statura înaltă a împăratului, nepăzită de armele lictorilor săi. Se va considera nu ca un cap încoronat, ci ca primul dintre cetățenii statului, iubit și stimat de supușii săi.

Popularitatea lui Traian în rîndurile locuitorilor găsește cuvinte de laudă la mulți scriitori antici : „Era dăruit de natură cu atîta înălțime de caracter și de gîndire — scrie Dio Cassius — încît, cînd a ridicat Circul cel mare din ruinele sale, puse pe el o inscripție în care arăta că l-a făcut astfel, ca să încapă în el tot poporul roman. Deci, îi plăcea mai mult să fie iubit pentru aceasta, decît onorat. Se purta cu blîndețe față de popor și cu demnitate în relațiile sale cu senatul ; era iubit de toți, dar netemut de nimeni, în afară de inamici. Lua parte la vînătorile organizate de cetățeni, la ospețele, lucrările, proiectele și petrecerile acestora, ocupînd adesea al patrulea loc la masă, și nu se sfia să intre în casele cetățenilor, fără gardă. Nu poseda la perfecție știința oratoriei, dar îi știa rostul și o folosea. Nu era nimic în care să nu se remarce..., el bea vin pînă se sătura, fără a se îmbăta, iar la petrecerile sale niciodată nu vătăma pe nimeni".

Respingea onorurile exagerate și lingușirile degradante. Nu accepta ca în temple să i se facă chipuri costisitoare din aur sau argint, ci numai din bronz sau piatră. Dar nu a refuzat să i se așeze în Roma și în provincii monumente scrise pentru lauda faptelor sale de arme. Acestea erau atît de des întîlnite, chiar în secolul al IV-lea, încît împăratul Constantin cel Mare (306—337) spunea în glumă că numele lui Traian se vede scris peste tot, ca și iarba ce se agață pe pereți.

Intrat în Roma, el a refuzat triumful și alte onoruri. De aceeași modestie a dat dovadă și împărăteasa Plotina. Cînd a intrat pentru prima dată în palatul imperial, oprindu-se pe trepte și întorcîndu-se către mulțime, ea a zis : „Cum intru aici, așa voi să și ies". Astfel s-a purtat pînă la moarte, de aceea nici împărăteasa nu și-a atras vreo defăimare.

Traian a fost printre puținii împărați feriți de asasinate, apărat nu de către garda sa, ci de dragostea publică — afirmă un istoric antic. Șefului pazei palatului, el i-ar fi spus : „Să folosești spada ta, pentru apărarea mea, numai dacă voi domni cu cinste ; altfel, să o întrebuințezi pentru pedepsirea mea". Fără îndoială că există multă exagerare în această afirmație.

„Așa era mare, simplul, cumintele, modestul, neînvățatul spaniol, care era acum împărat al Romei. În viața unei singure zile, cel de pe urmă senator din Roma ar fi fost — poate — mai înțelept, mai strălucitor, mai vrednic de purpură, decît dînsul. Și de aceea, pentru fapta unei zile, Ulpius Traianus, împăratul, ruga pe învățatul, pe strălucitul Licinius Sura, senatorul, să-i scrie cuvintele de solemnă prezentare : zadarnicele discursuri sclipitoare, care învăluie în înșelare mintea ușuratică a muritorilor. Dar pentru fapta celor o mie de zile, pentru întărirea întru alte secole a marii împărății care se clătina, strălucitul Licinius Sura sfătuise în ceasul cel greu pe blîndul și slabul Cocceius Nerva, senatorul travestit în împărat, să arunce pe umerii simplului, modestului, neînvățatului Ulpius Traianus, provincialul, hlamida de fier și foc a unei împărății, pentru statornicirea căreia numai jertfa fără

sfîrşit a victimelor umane încoronate cu laurii biruinţii şi jertfa necurmată a victimelor mizerabile sfîşiate de lanţurile robiei, erau faptă îndestulătoare" (Vasile Pârvan, *Memoriale).*

Primii ani de guvernămînt

La Roma, orice schimbare de domnie aducea o îngrijorare firească în rîndurile păturilor avute ale aristocraţiei senatoriale şi ale cavalerilor, indiferent de garanţiile ce se dădeau la început de către cel proaspăt înscăunat. Împăraţii romani au avut totdeauna nevoie de mari sume de bani pentru acoperirea cheltuielilor publice şi, adesea, ei le completau prin confiscări de averi particulare. Aşa se întîmplase pe timpul domniilor despotice ale lui Caligula, Nero şi Domiţian, împăraţi sprijiniţi de armată. Traian însă nu a folosit un asemenea sistem. De la început el a venit cu un program de guvernămînt precis, în scopul înlăturării influenţei militare din viaţa politică şi de stat, rezervînd armatei numai rolul de apărătoare a graniţelor. Principalul pivot al împăratului pentru un regim civil de guvernare avea să fie colaborarea cu senatul.

Pe soldaţi i-a încîntat cu strălucite victorii militare şi împărţire de prăzi. Plebea Romei, gălăgioasă şi flămîndă, a fost îndestulată cu „pîine şi circ", ca să fie ţinută şi ea departe de arena politică. Împăratul, ca idol al armatei, va conduce statul sub aparenţa unui regim civil şi nu printr-un despotism militar.

Totuşi Dio Cassius exagerează meritele lui Traian atunci cînd scrie : „Dacă era iubitor de războaie, se mulţumea cu victoria, cu umilirea duşmanului şi cu sporirea teritorială a statului roman ; căci sub domnia lui nu s-a întîmplat, cum se face de obicei în asemenea împrejurări, ca soldaţii să se îngîmfeze şi să comită excese. Aşa de ferm domnea peste militari şi de aceea, pe bună dreptate, Decebal, se temea de el".

Colaborarea sa cu senatul a avut anumite limite determinate de interese reciproce. Traian a garantat averea

și viața senatorilor, l-a chemat la o colaborare strînsă, dar nu a înțeles să cedeze din puterea sa personală în fața lor.

Spre deosebire de predecesorii săi, el a participat frecvent la ședințele senatului, dezbătînd cu „iluștrii părinți" cele mai dificile probleme de stat. În fața senatului el se impunea prin calitatea sa de prim-senator, ca *imperator*, adică comandant suprem al armatei, și ca tribun al poporului.

De altfel, aristocrația senatorială, tagma din care se recrutau membrii înaltului for, nu mai era capabilă de a participa cu folos la conducerea statului. Sentimentele ei republicane dispăruseră, iar o dată cu acestea și interesul pentru viața politică. Membrii acestei tagme se distingeau prin bogăție, lux, intrigării de grup, indisciplină în discuții și nepăsare față de munca depusă pentru interesul public.

Apelul lui Traian pentru o colaborare cu aceștia, cu rare excepții, nu a găsit teren propice, încît pe umerii împăratului vor apăsa toate greutățile de guvernămînt. Neglijența și lipsa de control din partea senatului în cadrul provinciilor pe care acest for le administra au fost atît de grave, încît senatorii înșiși și-au dat seama de greșeli și au apelat la sprijinul direct al împăratului.

Cu un atare mandat, Traian își întărea autoritatea monarhică și își lărgea sfera puterilor sale, așa cum nu făcuse pe cale legală nici un împărat de pînă atunci. Unei atare situații i-au urmat pacea internă, libertatea comerțului, a călătoriilor, siguranța drumurilor și o înflorire generală pentru clasele dominante.

În componența senatului intrau acum și persoane din provincii, care se deplasau rar spre Roma și nu erau legate economicește de Italia. O dispoziție a lui Traian hotăra ca fiecare senator să-și investească o treime din avere spre a cumpăra pămînt în Italia. În afară de legarea senatorilor de obligațiile lor politice, împăratul spera să-i pună pe drumul valorificării terenurilor agricole din Italia, rămase în paragină.

Slugărnicia aristocrației senatoriale față de tron și lipsa ei de inițiativă în posturile importante de conducere din aparatul de stat se constată și din scrierile lui Pliniu cel

Tînăr, intitulate : *Panegiricul lui Traian* și *Corespondența cu Traian.*

Prima este o cuvîntare rostită în fața împăratului și a senatului, în septembrie anul 100. Discursul apare plin de elogii pentru faptul că noul stăpîn a asigurat viața și existența pașnică a concetățenilor săi, a suprimat *lem maiestatis,* folosită de către Domițian spre a trimite la moarte pe unii dintre bogați ca să le confiște averile. Oratorul nu uită să sublinieze și alte fapte de laudă ale noului regim, ca : pedepsirea falșilor denunțători, informarea senatului asupra principalelor evenimente de stat și altele. Mai tîrziu, în calitatea sa de guvernator al provinciei Bithynia-Pontus din Asia Mică, Pliniu cel Tînăr cerea prin scrisori sfatul împăratului, pentru o serie de probleme administrative locale de minimă importanță, chestiuni ce puteau fi rezolvate de el însuși.

Pentru noul împărat, problema cea mai gravă de rezolvat era cea financiară. Marile rezerve ale tezaurului statului, adunate cu grijă de către chibzuitul Vespasian, fuseseră irosite prin cheltuielile nesocotite ale lui Domițian. Deși vistieria publică era goală, Traian venea totuși cu un program de guvernare care impunea noi cheltuieli. „Cheltuia sume foarte mari pentru războaie — scrie Dio Cassius — foarte mari și pentru lucrările de pace, și cu toate că cele mai multe și cele mai necesare cheltuieli le făcea pentru drumuri, porturi și edificii publice, nu vărsa sîngele nimănui pentru aceste lucrări".

Războaiele purtate la Dunăre și în Orient, mărirea efectivului armatei cu încă două legiuni (II Traiana și XXX Ulpia) și alte corpuri auxiliare, apoi lucrările publice, darurile făcute plebei și achitarea soldei armatei i-au impus, în afară de redresarea normală a bugetului statului, și găsirea unor noi surse de venituri.

Severitatea administrativă în probleme de finanțe, reducerea luxului casei imperiale, dar mai ales prada din războaie îl vor ajuta să refacă vistieria ; în plus, să aducă unele păsuiri în materie de impozite.

Pentru a-și cîștiga și mai multă popularitate, față de unii contribuabili el va căuta să ducă o politică financiară destul de generoasă, anunțată încă din primele zile ale domniei, cînd renunță la încasarea birului special dat de

provinciî cu prilejul încoronării *(aurum coronarium)*. S-au redus, de asemenea, unele taxe de moştenire, ce se ridicau pe atunci la 5% din valoarea bunurilor.

În vremea lui Traian, statul nu dispunea de un aparat funcţionăresc pentru strîngerea impozitelor. Ele se arendau unor asociaţii de cămătari a căror supraveghere de aproape era necesară, din cauza abuzurilor lor fiscale.

Una dintre măsurile de uşurare a situaţiei contribuabililor săraci, rămaşi în urmă cu achitarea unor anumite categorii de impozite directe, a fost anularea acestor obligaţii. Două mari reliefuri sculptate în marmură şi expuse în forul cel mare al Romei, ne-au păstrat scena acestei dispoziţii imperiale. Pe unul din monumente este înfăţişat Traian, stînd pe un scaun şi ordonînd arderea registrelor fiscale, păstrătoare ale impozitelor neachitate. Soldaţii cară în braţe scriptele respective şi le depun la picioarele împăratului, spre a fi consumate de flăcări. Nici un împărat roman de pînă atunci nu adusese asemenea înlesniri fiscale. Cu toate aceste păsuiri fiscale, exploatarea se menţine destul de puternică în Imperiul roman.

Activarea extracţiilor de aur din minele Dalmaţiei şi Daciei (după ce capturase şi tezaurele lui Decebal) îi va permite să monetizeze mari cantităţi de metal preţios. În acelaşi timp, el topeşte moneda de bronz deteriorată şi scade greutatea monedelor de aur şi de argint, alterînd parţial aliajul lor, în scopul realizării unei economii de metal preţios. Atunci cînd finanţele imperiului vor fi redresate, el va publica dări de seamă, spre a le putea confrunta cu cheltuielile inutile ce le făcuseră cîndva Domiţian şi alţi împăraţi risipitori.

Însemnate venituri îi vor aduce împăratului marile proprietăţi imperiale situate în Italia şi în diferite provincii. Acestea crescuseră mereu sub împăraţii precedenţi, prin confiscări şi ocupări abuzive de terenuri fertile. Administrarea lor se realiza de către procuratori ai împăratului, numiţi din tagma cavalerilor. Se constată că pe timpul domniei lui Traian, pe aceste mari latifundii din Italia, Africa, Asia, Egipt etc., munca sclavilor era din ce în ce mai mult înlocuită prin cea a colonilor, nişte arendaşi liberi cu anumite obligaţii. Substituirea muncii

servile cu cea liberă realiza un însemnat progres economic și social.

Traian a dat o deosebită atenție reorganizării tribunalelor judiciare. În materie de justiție, el s-a condus după principiul severității și rezolvării expeditive a proceselor. Scrisorile lui Pliniu cel Tînăr ne informează că multe dintre ședințele tribunalelor erau prezidate chiar de el. Prezența împăratului pe estrada judecătorilor se făcea simțită mai ales cînd se judecau procesele foștilor guvernatori de provincii, acuzați de jafuri. „Cu toate că era bărbat iubitor de război — scrie Dio Cassius — nu se îngrijea mai puțin de alte datorii ale administrației, nici mai puțin de ale justiției, ci, cînd în forul lui August, cînd sub porticul numit al Liviei, adesea și în alte locuri, pronunța sentințele sale stînd pe tribună".

Demnă de laudă este activitatea desfășurată de împărat în privința legislației. De 100 de ani nu mai funcționau adunările populare, discreditate din cauza demagogiei și a corupției. Legile ieșeau acum direct din cancelaria împăratului, sau se dădeau de către senat.

Multe dintre legile lui Traian se referă la îmbunătățirea condițiilor de viață ale copiilor oamenilor liberi. Ele limitau dreptul tatălui asupra copiilor, care puteau obține emanciparea atunci cînd părinții ar fi abuzat de autoritatea lor firească. Dispoziții speciale veneau să garanteze drepturile minorilor față de abuzurile tutorelui. Tot astfel, copiii părăsiți de părinți și transformați în sclavi de cei ce îi culegeau de pe drumuri, puteau reclama libertatea la majorat, fără nici un fel de despăgubiri.

Activitatea legislativă, ca și alte măsuri de natură administrativă și socială aduse de împărat în folosul copiilor reflectă, de fapt, decăderea economică și mai accentuată a unor pături sociale sărace ale societății sclavagiste romane.

Ca să se restrîngă numărul mare al proceselor și în același timp să se frîneze venalitatea, din inițiativa împăratului senatul a emis legi speciale, prin care se fixau onorariile judecătorilor și ale avocaților. Dar atare îngrădiri, încercate și în vremea altor împărați romani, nu au dat rezultatul dorit.

S-au adus, de asemenea, şi unele inovaţii în materie de procedură de drept penal. Spre a se scurta detenţiunea preventivă, cei acuzaţi trebuiau interogaţi în ziua arestării lor, fără a fi bruscaţi de către judecători. Sentinţa de condamnare trebuia dată numai atunci cînd existau dovezi convingătoare asupra vinovăţiei inculpatului şi nu simple bănuieli. În acest sens, împăratul declarase public că „este mai bine a lăsa un vinovat nepedepsit, decît a condamna un nevinovat". Spre a pune capăt numeroaselor denunţuri anonime de care se folosiseră abuziv mulţi împăraţi bănuitori, Traian a hotărît ca toate acestea să nu fie luate în consideraţie.

Despre vasta activitate legislativă a împăratului, noi posedăm azi puţine date şi acelea fragmentare. Legile lui puneau serioase obstacole înfiinţării de asociaţii de orice natură, de teamă ca acestea să nu constituie viitoare cuiburi de răzvrătire. Se autoriza cu precădere funcţionarea colegiilor cu caracter profesional (cum era cel al meşteşugarilor din Nicomedia), deoarece acestea se obligau să păzească oraşul împotriva incendiilor. Traian a dispus ca, în cazul asasinării stăpînului casei de o mînă necunoscută, să fie anchetaţi, alături de sclavi, şi liberţii celui ucis. În materie de regulamente edilitare s-a introdus mai multă strictețe. O veche dispoziţie a împăratului August permitea ridicarea caselor din oraşe pînă la înălţimea de 70 de picioare (21 m). Pe străzile înguste, o asemenea înălţime a caselor împiedica pătrunderea luminii şi a căldurii, favoriza igrasia şi incendiile. Traian nu a ezitat să limiteze aceste drepturi ale proprietarilor şi nu a mai permis construcţii de case cu mari înălţimi pe arterele strîmte şi de mare circulaţie.

Pentru a fi popular în Roma, Traian s-a arătat mult mai generos în privinţa îndestulării pieţelor cu alimente şi a asigurării distribuţiilor gratuite de grîu şi bani pentru plebea urbană. Cu spiritul de ordine ce-l caracteriza, el nu a făcut risipă şi a revizuit periodic listele cetăţenilor cu adevărat săraci îndreptăţiţi la un atare ajutor de stat.

La începutul veacului al II-lea, „capitala lumii" număra aproape 1 000 000 de locuitori. Între aceştia existau cîteva sute de mii de plebei săraci ce trebuiau întreţinuţi de stat, obicei introdus încă din perioada republicii.

Ogoarele Italiei ocupate acum de culturi mai rentabile pentru marii proprietari, ca vița de vie și măslinul, nu mai satisfăceau nevoia de cereale și grîul trebuia adus dinafară. Existau la Roma, în portul său Ostia, și la Puteoli (lîngă Napoli) mari magazii în care se acumulau însemnate cantități de cereale, aduse acolo din Egipt, Africa de nord și din alte provincii. Din aceste depozite cerealele se distribuiau gratuit, într-o anumită zi din lună, cetățenilor săraci, permanentizîndu-se astfel existența lor parazitară.

În ocazii excepționale, ca aniversări în casa imperială, victorii în războaie etc., se distribuiau acestei pături parazitare diferite alte alimente, obiecte casnice și bani, denumite laolaltă *congiaria*, de care pe timpul lui Traian beneficiau 150 000 de adulți.

Măsurile inițiate de către Traian pentru buna funcționare a acestei numeroase și complicate administrații de aprovizionare au necesitat mărirea producției agricole, înlesnirea comerțului și crearea unor noi instituții de ajutorare a celor lipsiți. La un moment dat, pericolul de înfometare a Romei a fost destul de grav, din cauza secetei din Egipt (grînarul capitalei), produsă de lipsa revărsărilor Nilului. Împăratul a fost silit ca de astă dată să trimită grîu în Egipt, spre a salva populația din valea Nilului de la un adevărat dezastru. Pentru ușurarea transportului și vînzării pîinii, s-au adus însemnate înlesniri fiscale cultivatorilor de grîne și negustorilor de cereale. S-au dat privilegii și asociației brutarilor din Roma. Acaparatorii și speculanții de cereale au fost urmăriți de rigorile legilor. Cu o asemenea administrație severă s-au realizat însemnate economii de alimente, încît împăratul a înscris în listele de distribuții gratuite încă 15 000 de nume, de astă dată numai copii de plebei.

Cît privește darurile în bani, Traian le-a acordat de trei ori pe timpul domniei sale : în 99, cu ocazia venirii la Roma, apoi în 102 și 107, după victoriile împotriva dacilor. Prima distribuție de 65 de dinari pe cap de plebeu a costat statul suma de 10 000 000 de dinari.

Datorită importantelor prăzi capturate din Dacia, ultimele două distribuții au fost de proporții nemaiîntîlnite

pînă atunci. Repartizat pe cap de plebeu, totalul sumei a atins cifra de 500, apoi de 650 de dinari.

Dar opera socială cea mai de seamă pentru cetățenii săraci, realizată de Traian, o constituie reorganizarea instituțiilor alimentare *(alimenta)*. Temeliile lor se schițaseră încă din timpul scurtei domnii a părintelui său adoptiv. Scopul acestor instituții publice era dublu : sprijinirea micilor proprietari agricoli cu credite de stat avantajoase și ajutorarea copiilor săraci lipsiți de hrană, locuință și îmbrăcăminte. În ambele cazuri, intervenția statului încerca a pune capăt procesului cronic de depopulare a Italiei. Încă de la începutul imperiului se cunoșteau cazuri izolate de inițiativă particulară a unor cetățeni bogați pentru a se veni cu însemnate sume de bani în ajutorul copiilor săraci. Statul însă nu luase pînă atunci nici o inițiativă în această gravă problemă socială.

Tot așa de instabilă devenise situația micului agricultor italic. Concurența prețurilor ieftine ale cerealelor aduse din provincii, tendința de a se cultiva în Italia vița de vie și măslini în loc de grîu, îl ruinau treptat și-l lipseau de bani lichizi pentru procurarea inventarului agricol. Prețul pămîntului scădea mereu și acesta era acaparat de către latifundiile italice.

Spre a încerca remedierea acestor două grave probleme sociale, nu mult timp după intrarea sa în Roma, Traian a dat un decret imperial prin care se oficializa organizația complexă și nouă a instituțiilor alimentare. Structura lor este astăzi destul de binecunoscută din textele gravate pe două plăci de bronz, datînd din anii 101 — 103 și descoperite la Velleia și la Ligures Baebiani (în centrul Italiei). Tezaurul public acorda credite însemnate, cu o dobîndă ce varia de la 2,50 la 5%, micilor proprietari agricoli din Italia. Beneficiul obținut din dobînzi se folosea apoi pentru întreținerea copiilor lipsiți de mijloace materiale, din Roma și din alte centre ale peninsulei. Organizarea acestei duble operații se făcea metodic și în etape, sub supravegherea unei comisii centrale alcătuită din cei mai reprezentativi senatori. Formalitățile acordării împrumutului, ale încasării capitalului și dobînzilor cădeau în seama magistraților orașelor în teritoriile în care domiciliau debitorii. Activitatea

acestora era apoi verificată de către echipe de controlori financiari, ca delegați ai comisiei centrale din Roma.

Concepția și mecanismul instituțiilor alimentare apar mai clare în textul plăcii de bronz de la Velleia. Constatăm că, în regiunea acestui oraș, împăratul acordase împrumuturi țăranilor în două rînduri, o dată de 72 000 de sesterți și o doua oară de 1 044 000 de sesterți, cu o dobîndă anuală de 5%. Ultimul împrumut realizase un beneficiu de 52 200 de sesterți, distribuit pentru ajutorarea a 281 de copii, dintre care 246 băieți și 35 fete, între ei fiind și doi copii naturali (o fată și un băiat). Regulamentul acordă lunar copiilor legitimi 16 sesterți pentru băieți și 12 sesterți pentru fete, pe cînd cei născuți în afara căsătoriei primeau numai 12 (băieții) sau 10 (fetele) sesterți. Pentru băieți ajutorul înceta la vîrsta de 18 ani, iar pentru fete la 12 ani.

Ne dăm seama de la început că legiuitorul sprijină în primul rînd elementul masculin, prin numărul de înscriși și sumele distribuite. Nefavorizarea copiilor naturali urmărea însă sprijinirea căsătoriilor legale. Mai observăm că statul ia o serie de precauții pentru a-și asigura încasarea sumelor și plata dobînzilor din partea debitorilor. Pe fiecare dintre cele două plăci de bronz amintite sînt înscrise : numele debitorilor, suma împrumutată, terenul agricol ipotecat, suprafața lui, punctul unde era situat, vecinătățile lui, valoarea pămîntului etc. În funcție de productivitatea pămîntului se fixau suma de împrumutat și mărimea dobînzii, de la 2,50 la 5%.

Crearea instituțiilor alimentare nu a dus la stăvilirea procesului depopulării satelor și a ruinării țărănimii italice. Ele au reușit doar să atenueze provizoriu acest fenomen. În jurul lor s-a făcut însă o vastă propagandă de către împărat și anturajul său, prin emisiuni monetare speciale și prin unele monumente sculptate în piatră. Unul dintre acestea (ca și în cazul iertării datoriilor vechi) îl constituie un mare relief din marmură, descoperit tot în forul roman. El ne oferă două scene alăturate. În stînga apare împăratul urcat pe tribuna oratorilor din for și înconjurat de senatorii iluștri, dînd lectură edictului de legiferare a instituțiilor alimentare, în fața poporului. Tabloul din partea opusă îl înfățișează pe Traian stînd pe

tron, cu același anturaj select și primind o femeie nobilă însoțită de un copil. Femeia întruchipează figura alegorică a Italiei, fericită de a pune sub ocrotirea împăratului pe copiii ei săraci.

Una dintre sculpturile arcului de la Beneventum (Italia), ridicat în cinstea împăratului, face aluzie la aceleași instituții alimentare. Patru femei, purtînd pe capul lor coroane în formă de turnuri (ca alegorii ale unor orașe italice), îi prezintă împăratului un grup de copii însoțiți de părinții lor, deci dintre aceia ce aveau a se bucura de pe urma operei de binefacere a lui Traian.

În chip neoficial, exemplul imperial în privința instituțiilor alimentare a fost imitat de mulți particulari bogați din Italia și din provincii.

Administrarea Imperiului roman a continuat să se dezvolte sub Traian pe aceleași linii mari, stabilite de către împăratul August o dată cu trecerea de la republică la monarhie.

Deși consecvent formelor tradiționale de conducere, noul împărat a trebuit totuși să treacă la unele reforme impuse de evoluția firească spre care îl împingea dezvoltarea istorică a statului. Politica atentă a împăratului pentru a realiza o înflorire economică în provincii se explică și prin faptul că el însuși era un provincial, bun cunoscător al importanței economice și militare a acestora în cadrul statului. Dar activitatea sa în acest domeniu nu va merge pînă acolo ca, de dragul provinciilor, să sacrifice privilegiile tradiționale ale Romei și Italiei.

Încă de la fondarea imperiului, provinciile statului fuseseră împărțite, spre guvernare, între principe și senat. Împăratul își rezervase provinciile de margine, în general mai bogate și mai populate, păzite de legiunile înșirate de-a lungul granițelor. În provincii, conduceau administrația și comandau armatele guvernatorii numiți de către împărat și senat, ajutați local de un consiliu al provinciei alcătuit din elementele bogate ale orașelor. În adunările periodice ale acestui consiliu provincial prezidat de către guvernator se discutau probleme de gospodărie administrativă și se aduceau jertfe pentru prosperitatea Romei și a împăratului. Atribuțiile consiliului erau însă limitate de către guvernator.

Acolo unde mașina administrativă întîmpina greutăți din cauza întinderii teritoriale sau a unor situații geografice specifice, s-a procedat la diviziunea unor provincii, ca Pannonia (Ungaria), Galatia și Cappadocia (podișul Anatoliei). Cu domnia lui Traian, instrucțiunile imperiale trimise guvernatorilor prin scrisori ale împăratului capătă caracter de lege și se vor aplica în situații similare în toate provinciile.

Dacă în provinciile imperiale domnea ordinea prescrisă de legile romane, în cele senatoriale haosul și abuzurile funcționarilor se țineau lanț. Se pare că a fost meritul împărătesei Plotina de a-l fi făcut atent pe soțul său asupra abuzurilor comise de funcționarii din provinciile senatoriale, care, deși dați în judecată, erau adesea achitați prin intervenția unor senatori influenți. În multe cazuri a fost necesară intervenția directă a împăratului, pentru ca judecătorii să poată aplica pedepse meritate unor jefuitori ai provinciilor.

Fără a supăra senatul, dar micșorîndu-i atribuțiile, el s-a amestecat direct în provinciile acestuia. Astfel s-a petrecut în provincia Bithynia-Pontus (nordul Turciei asiatice), unde proconsulii, adică guvernatorii numiți de senat, își făceau de cap. Traian a înscris această provincie în lista celor imperiale și a trimis acolo ca guvernator imperial cu rang de pretor pe prietenul său, Pliniu cel Tînăr, spre a pune ordine în administrație.

Prin politica sa de cuceriri Traian a adus regiuni noi sub controlul imperiului, transformîndu-le în provincii imperiale, organizate direct de către împărat. Așa a fost cazul cu Dacia și Arabia (fără a mai socoti Armenia, Asiria și Mesopotamia, unde stăpînirea romană a încetat o dată cu moartea împăratului).

Din timpul acestei domnii se deschide o puternică și susținută acțiune de romanizare a provinciilor, prin armată și colonii militare de veterani. În castre, recruții peregrini ce serveau aici ca soldați cel puțin 20 de ani, deprindeau limba și obiceiurile romane. Intrînd în viața civilă, împăratul le acorda în afară de cetățenia romană, pămînt și bani, colonizîndu-i la sate și orașe, cu precădere în provincia lor de garnizoană.

Numeroase au fost oraşele imperiului ce s-au bucurat de o atenţie directă din partea împăratului. O dovadă despre interesul lui Traian faţă de oraşele romane este adoptarea de către ele a numelui de Ulpia, în Germania, în provinciile dunărene, în Africa şi în Arabia. Multe se vor chema în greceşte Traianopolis, Plotinopolis, Marcianopolis etc..., după numele împăratului şi al membrilor casei sale. În numeroase cazuri, inscripţiile ne indică intervenţia împăratului sau a guvernatorilor săi în litigiile de hotărnicie dintre oraşe, dornice de a-şi extinde teritoriul pe seama vecinului. O delimitare teritorială a făcut-o în anul 100, pentru Histria din Dobrogea, Manius Laberius Maximus, trimis imperial cu puteri de pretor în provincia Moesia Inferioară. Hotărnicia lui Laberius ni s-a păstrat gravată pe două blocuri de piatră descoperite în săpăturile arheologice de la Histria.

Respectuos faţă de trecutul glorios al oraşelor greceşti, Traian le-a acordat multora dreptul de a emite monedă proprie din bronz, le-a garantat regimul de administraţie autonomă internă şi a retras din incinta zidurilor lor garnizoanele romane.

Oraşele provinciale, în care romanitatea se consolidase, primesc rangurile de *municipium* sau de *colonia,* onoruri politice urmate de înlesniri de natură fiscală şi economică. Dar Traian este şi fondatorul unor colonii militare, după un plan urbanistic sistematic, cum sînt Thamugadi, Hadrumentum şi Leptis în Africa, Sarmizegetusa în Dacia, apoi Ulpia Traiana (Xanten) pe Rin, Ulpia Poetovio (Ptuj) în Iugoslavia, Ulpia Oescus şi Ulpia Ratiaria în nordul Bulgariei şi altele.

În vecinătatea unor oraşe existente în provincii se îngrămădeau nucleele de veterani colonizaţi, ca un element de garanţie pentru interesele împăratului. Din sînul acestora se făceau de preferinţă numiri în posturile de conducere urbană, ca *decuriones* (consilieri comunali), *duumviri* şi *quattuorviri* (primari), *quaestores* (casieri) etc... Bineînţeles că în atare posturi se desemnau cu precădere cei ajunşi la o bunăstare materială. Pe timpul lui Traian, asemenea slujbe constituiau pentru cei ce le exercitau mari posibilităţi de îmbogăţire şi de abuzuri administrative. Pen-

tru a le obține, mulți candidați demagogi făceau promisiuni de a înfrumuseța orașul cu diverse construcții, pe care adesea nu le mai realizau o dată aleși. O lege a lui Traian îi obliga pe ei și pe copiii lor la îndeplinirea acestor făgăduieli, chiar din propria lor avere, dacă bugetul orașului nu putea suporta asemenea cheltuieli.

Imitînd exemplul detestabil al Romei, aristocrația din unele orașe provinciale practica luxul, o viață de lenevie și de risipire a veniturilor din bugetul municipal pentru serbări costisitoare, construcții publice neproductive, precum și alte forme de irosire a banului public. Neregulile aveau loc mai cu seamă în viața provinciilor senatoriale, adică acolo unde întregul mecanism administrativ prezenta numeroase deficiențe.

Asemenea cheltuieli nesăbuite nu puteau scăpa ochiului vigilent al omului de ordine ce conducea destinele marelui imperiu.

Din ordinul împăratului s-au instituit, pentru prima dată, controlori *(curatores)* ai finanțelor municipale din Italia și provincii, numiți direct de el. Contabilitatea orașelor avea să fie acum supravegheată, în privința veniturilor și a cheltuielilor, de oameni cu experiență în materie financiară. Adesea, supravegherea lor se exercita peste mai multe orașe dintr-o provincie sau asupra unor mari regiuni și punea capăt unei autonomii locale rău înțelese.

Un rescript imperial hotăra că sustragerea fondurilor aparținînd orașelor nu mai trebuia socotită din punct de vedere juridic ca un simplu *furtum* particular, ci calificată ca *peculatum,* adică furt din avutul public, pedepsit cu interzicerea „folosirii focului și apei" (ceea ce însemna moartea prin frig și sete), urmat de confiscarea bunurilor culpabililor.

Nevoile administrative și de centralizare a conducerii vastului Imperiu roman au impus încă din timpul lui August atenta organizare a serviciilor poștei publice, în sarcina căreia cădeau transmiterea știrilor, a corespondenței și transportul călătorilor. Întreținerea drumurilor, organizarea hanurilor, a transportului cu vehicule, aprovizionările etc. se făceau de către locuitorii provinciilor, iar aceste cheltuieli apăsau din greu asupra lor. Traian s-a

arătat destul de avar în a acorda gratuităţi de călătorie şi a numit noi funcţionari, aleşi dintre liberţi, cu sarcina de a veghea asupra abuzurilor.

Mult mai vastă şi de o deosebită competenţă se vădeşte opera lui Traian în privinţa reorganizării instituţiilor militare. A fost autorul multor regulamente militare, pe care nici unul dintre împăraţii de pînă atunci nu a fost în stare să le alcătuiască cu atîta pricepere. Tratatele de ştiinţă militară de mai tîrziu, ca cele scrise de Hyginus (secolul al II-lea) şi de Vegetius (secolul al IV-lea), vor folosi din plin aceste regulamente ale lui Traian.

Ţelul lor principal urmărea instaurarea unei discipline de fier în armată şi orientarea soldaţilor numai spre misiunea de a apăra şi lărgi graniţele imperiului. Interesul apropiat al împăratului pentru problemele militare şi pentru războaiele victorioase pe care le-a condus au dus la formarea unui grup de tehnicieni militari şi de generali de mare valoare, răsplătiţi de Traian şi cu înalte funcţii civile. Din rîndurile acestora au făcut parte : Hadrian, rudă şi succesor la tron ; Manius Laberius Maximus, fost consul şi guvernator de provincii, care s-a distins în luptele cu Decebal ; Tiberius Claudius Livianus, prefect al pretoriului (comandantul gărzii împăratului) ; Lucius Licinius Sura, din statul major al împăratului şi delegat cu diferite acţiuni diplomatice ; Lusius Quietus, principe african, comandantul cavaleriei de mauri ; Aulus Cornelius Palma, fost consul şi cuceritorul Arabiei ; Quintus Marcius Turbo, specializat în a înăbuşi răscoalele din provincii ; Apollodor din Damasc, genist neîntrecut, constructorul podului de la Dunăre şi al Forului lui Traian ; Balbus, topograf militar şi numeroşi alţii.

Mulţi dintre colaboratorii civili şi militari au fost cinstiţi după moarte de către Traian cu funeralii publice (Sura) şi cu statui înălţate în forul său (Sosius, Palma, Celsus etc.).

În ajunul luptelor cu Decebal, Traian a făcut însemnate recrutări spre a completa efectivele de război ale armatei. Toţi recruţii erau chemaţi numai din provincii, deoarece Italia avea o populaţie rurală foarte rară. În afară de cele două legiuni nou create şi amintite mai sus, din documentele epigrafice constatăm apariţia, pentru prima

dată, a altor 15 unităţi auxiliare de cavalerie şi infanterie, prin care s-au mărit considerabil efectivele armatei.

Paralel cu aceasta, s-au reparat vechile castre din tot imperiul, iar în provinciile nou constituite s-au ridicat altele. Reforme importante s-au adus şi în sînul trupelor cu garnizoana în Roma, obişnuite cu un serviciu uşor. Numărul cohortelor pretoriene a fost ridicat de la nouă la zece. Ele au fost obligate să participe la războaiele cu dacii şi cu parţii, alături de soldaţii obişnuiţi, ceea ce rar se mai întîmplase pînă atunci.

Reliefurile sculptate pe Columna lui Traian arată o oştire foarte bine echipată cu arme şi materiale de război. În multe locuri apar maşini de război pentru aruncat proiectile la mare distanţă şi pentru dărîmat zidurile cetăţilor dacice. Apollodor din Damasc era şi un priceput inventator de maşini balistice, încît i-a revenit sarcina de a dota armata cu asemenea arme de temut în acea vreme.

Solda nu a mai fost mărită, dar ea, împreună cu unele răsplăţi ocazionale, a fost plătită în mod regulat.

RĂZBOAIELE LUI TRAIAN CU DECEBAL POVESTITE DUPĂ COLUMNA LUI TRAIAN

Pierderea principalelor lucrări istorice romane şi greceşti privitoare la luptele dintre Traian şi Decebal ne determină azi să folosim ca izvor principal pentru descrierea evenimentelor scenele de război sculptate în piatră pe fusul Columnei lui Traian din Roma. Cu ajutorul acestor reliefuri şi al rezumatelor păstrate din *Istoria romană* a lui Dio Cassius, se poate reconstitui numai „în mare" desfăşurarea celor două războaie daco-romane.

Să nu uităm însă că sculpturile prezentate pe acest monument comemorativ au avut drept ţintă un scop propagandistic şi artistic, lăsînd pe al doilea plan elementul istoric-documentar, tocmai cel care ne interesează pe noi. „Filmul" de pe columnă nu este alcătuit după schiţele unui artist luate direct de pe cîmpurile de bătălie din Dacia, ci în mare parte conturate din povestirea unor martori ocu-

lari, din unele rapoarte de război, după memoriile militare ale lui Traian, poate redate și din imaginație.

Tematica reliefurilor s-a alcătuit în mod părtinitor pentru luptătorii romani, dacii fiind puși numai în situații de luptă defavorabile : învinși pretutindeni, uciși, fugăriți, ridicîndu-și viața etc.

În loc să ne înfățișeze o cronică completă a faptelor, artistul a evitat tot ceea ce apărea dureros pentru romani, înlocuind acele momente cu banale scene de sacrificiu, discursuri sau călătorii ale împăratului, omagiile aduse de populația civilă, aclamațiile armatei și altele. Cercetătorul trebuie să studieze cu precauție repertoriul sculptural al columnei și să încerce, cu destulă prudență de a identifica în conținutul lor faptele de arme povestite de istoricii vechi, apoi aspectul unor regiuni și localități din Dacia.

Ne rămîn însă extrem de prețioase reprezentările legate de viața populației dacice, de armamentul ei și al altor semințiii participante la aceste evenimente. Pentru istoria armatei romane în general, găsim de asemenea în aceste scene date extrem de prețioase.

Unii istorici din ultimii 70 de ani explicau cauzele luptelor romanilor cu dacii ca fiind izvorîte din necesitatea de a înlătura o pace rușinoasă pentru Roma, acceptată în chip nesocotit de către Domițian, din partea unui dușman periculos pentru statul roman : Decebal. În realitate, la baza acestor conflicte stau în primul rînd nevoile de expansiune ale unui imperiu sclavagist, secătuit în acel moment de aur și sclavi, bogății ce se găseau din plin în Dacia.

Intensa exploatare a minelor de aur, reorganizarea economică a noii provincii și invazia coloniștilor de îndată ce a fost lichidat Decebal, sînt cele mai clare dovezi despre ceea ce au urmărit romanii prin atacul legiunilor lor pe malul stîng al Dunării.

Pregătirea campaniei împotriva Daciei fusese pusă la cale din momentul cînd Traian, inspectînd în anul 98 granița inferioară a Dunării, zorise terminarea șoselei săpate în stîncă pe malul drept al Dunării, în strîmtoarea de la Cazane. Acest drum de o mare importanță militară era gata în anul 100 și *Tabula Traiana* (inscripția comemorativă

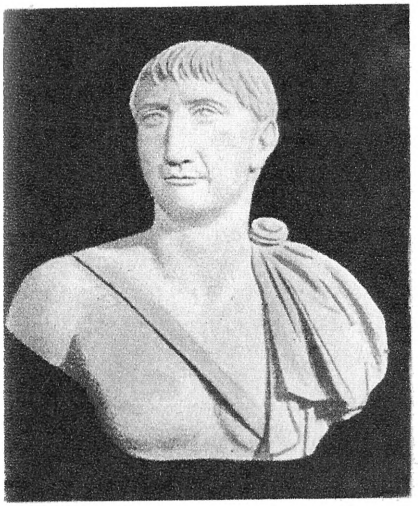

Bustul lui Traian

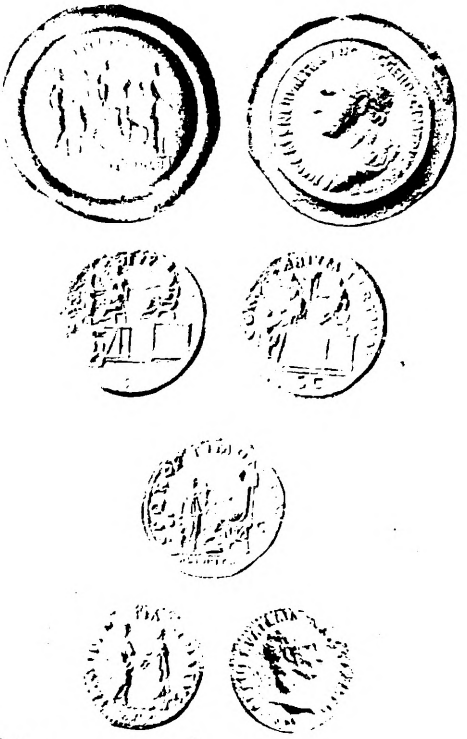

Monede emise în timpul lui Traian

Inaugurarea podului lui Traian de la Dunăre (Columna Traiană)

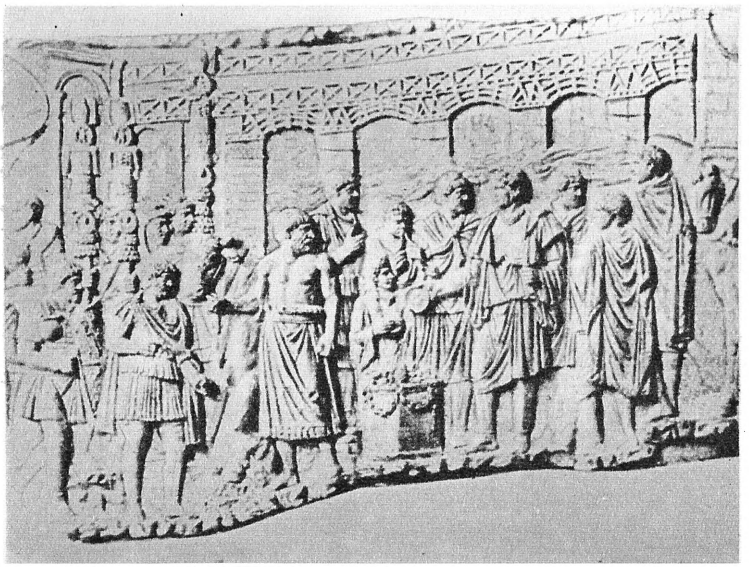

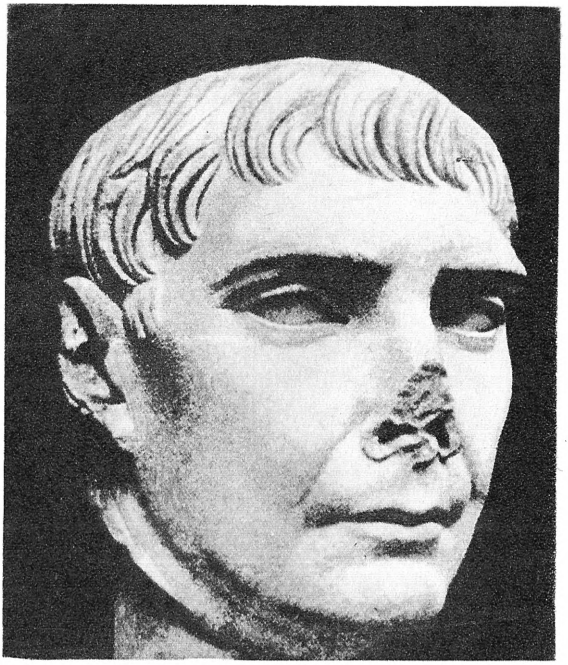

Traian. Cap de marmură.

Zeul Danubius protejează trecerea armatelor romane peste Dunăre, în primul război cu Decebal (Columna Traiană)

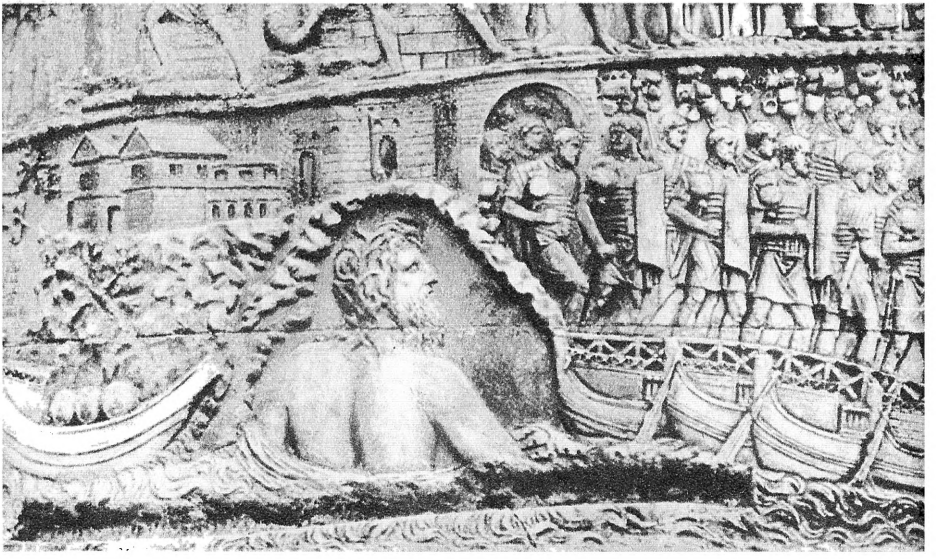

Tabula Traiana, inscripție ce amintește săparea drumului roman în stîncile de la Cazane (Ogradina)

Soldați romani taie păduri, construiesc cetăți și incendiază casele dacilor (Columna Traiană)

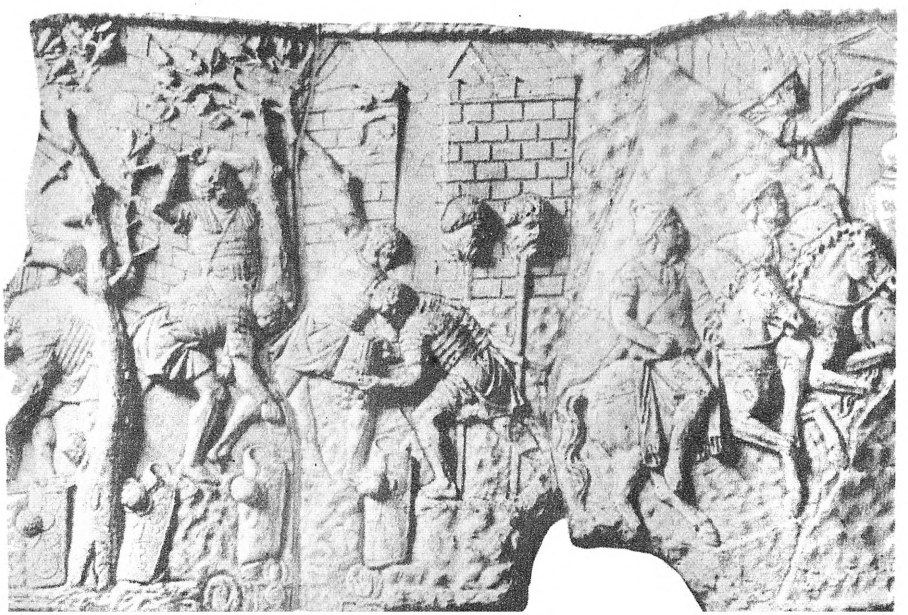

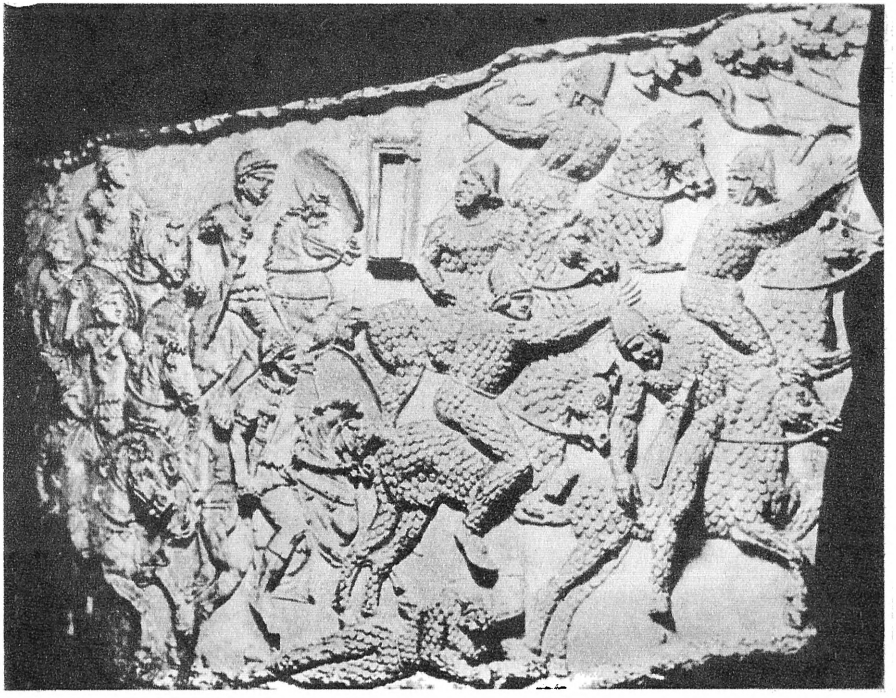

Cavaleria romană urmăreşte cavaleria roxolană (Columna Traiană)

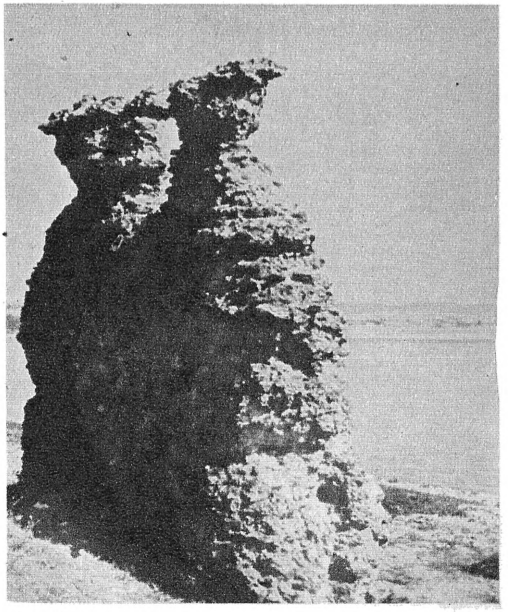

Ruinele podului lui Traian
(Turnu Severin)

săpată în stîncă cu acea ocazie) declara orgolios că : „Traian a refăcut acest drum scobit în stîncă spre a face loc podelei sprijinită cu console de lemn".

Împăratul grăbise construcția acestui dificil drum, deoarece în planul său de război atacarea dacilor era prevăzută prin Banat, pe unde ducea și calea cea mai scurtă spre Sarmizegetusa dacică *.

Primele scene ale Columnei lui Traian indică aspecte de pe granița romană a Dunării : turnuri de pază și semnalizare, sentinele romane, apoi corăbii ancorate din care soldații descarcă grăbiți diferite materiale de război (malul drept al Dunării). Acestea sînt pregătirile bazei de aprovizionare pentru cele 13 legiuni și zeci de corpuri auxiliare, participante la primul atac dat prin Banat împotriva lui Decebal, în anul 101.

O impresionantă scenă a columnei arată apoi trecerea fluviului de către armată, pe un pod dublu de vase, operație pe care o favorizează și zeul *Danubius,* simbolizat în chipul unui bătrîn așezat într-o peșteră de sub malul apei.

Coloanele angajate în trecerea podului reprezintă toate tipurile de trupe și grade militare cu întregul lor echipament de război, avînd în frunte pe însuși Traian. Ajuns pe malul dacic, împăratul ține un prim consiliu de război în mijlocul statului său major, apoi aduce o jertfă solemnă pentru reușita expediției.

După ultimele păreri ale istoricilor, trecerea Dunării s-a făcut lîngă localitatea Lederata (azi Ramna, în Banat). Înaintarea s-a desfășurat prin inima Banatului, deoarece știm dintr-o mențiune scrisă că Traian a atins localitățile Berzobis (azi Berzovia, fost Jidovin jud. Caraș-Severin) și Aizizis (azi Pogoniș, jud. Caraș-Severin) situate în această regiune.

După ce și-a îndeplinit obligațiile față de zei, Traian primește o solie stranie. În fața lui, un bărbat purtînd un costum deosebit de al dacilor și ținînd în mînă un

---

* Nu vom repeta în această descriere a războaielor din anii 101—102 și 105—106, evenimente și date expuse detaliat în capitolul precedent, privitor la viața lui Decebal, ci vom accentua numai acele aspecte legate mai mult de personalitatea lui Traian.

obiect rotund, cade de pe cal. Întîmplarea ne-o lămureşte istoricul Dio Cassius. Burii şi alţi barbari din nordul Carpaţilor i-au trimis lui Traian un mesaj „scris în latineşte pe o ciupercă, prin care-l sfătuiau să se întoarcă şi să facă pace cu dacii". Bineînţeles, împăratul a refuzat un asemenea sfat cei aducea o ameninţare cutezătoare.

Urmează o cuvîntare de îmbărbătare ţinută de împărat în faţa armatei, apoi numeroase faze de înaintare prudentă în ţara inamică, marcate prin construcţii de întăriturí, tăieri de păduri, ridicări de drumuri şi poduri etc. Traian este prezent peste tot, întovărăşit de doi aghiotanţi (identificaţi cu Lucius Licinius Sura şi Tiberius Claudius Livianus). În mijlocul acestor preocupări, apare la un moment dat un dac tîrît de soldaţi romani în faţa împăratului. El făcuse parte dintre numeroşii spioni ai lui Decebal despre care ne spune Dio Cassius că mişunau în spatele armatei romane şi, la un moment dat, erau pe cale de a-l asasina pe Traian.

Numeroasele scene fără lupte de la începutul campaniei dovedesc că Decebal nu a încercat să împiedice trecerea Dunării de către romani, ci i-a lăsat să înainteze în adîncul ţării, către locuri strîmte şi accidentate, spre a-i ataca apoi.

După ce armata romană a pătruns adînc în teritoriul lui Decebal, o scenă mare de pe columnă reprezintă prima bătălie importantă cu dacii, condusă de o parte şi de alta de către cei doi mari generali. Puternice unităţi de cavalerie şi infanterie romane sprijinite de prăştiaşi atacă şirurile pedestraşilor daci adăpostite de o pădure, de unde lupta este observată de Decebal. Din înaltul cerurilor, chipul simbolic al zeului Iupiter Fulminator („Fulgerătorul") aruncă fulgere în tabăra dacică protejată de stindardele ei naţionale în formă de şarpe cu cap de lup.

Aceasta este faimoasa luptă de la Tapae, din strîmtoarea Poarta de Fier a Transilvaniei, unde pierderile romane — după spusele lui Dio Cassius — au fost aşa de mari, încît împăratul şi-a rupt propriile-i haine, ca să le transforme în fîşii de legat rănile soldaţilor săi.

A urmat o retragere a lui Decebal spre interiorul muntos şi păduros al văii Haţegului, unde ostaşii romani că-

re-l urmăresc pîrjolesc satele. Tot aici, ei se izbesc de prímele cetăţi dacice pe zidurile cărora stau ca trofee, înfipte în pari, cranii de prizonieri romani din timpul lui Domiţian. După ce trupele au trecut un rîu prin vad (Mureşul ?) şi le-a ţinut o nouă cuvîntare de încurajare, Traian primeşte o solie dacică formată din oameni simpli, probabil pentru a duce tratative de pace, iniţiative refuzate de romani (menţionează Dio Cassius). Decebal a trimis mereu asemenea solii de pace, formate din oameni simpli la început, apoi din nobili, numai ca să cîştige timp spre a pregăti un atac în flancul romanilor, la sud de Dunăre.

Luptele „în munţii întăriţi" continuă prin incursiuni romane, cu care ocazie a fost capturată sora lui Decebal de către Manius Laberius Maximus (Dio Cassius). Acest eveniment s-a păstrat şi pe columnă.

Pe neaşteptate, însă, evenimentele înfăţişate pe columnă iau o altă direcţie şi luptele se aprind mai puternic. Importante efective dacice sprijinite de cavaleria îmbrăcată în zale a vecinilor şi aliaţilor lor, sarmaţii roxolani (Moldova-Ucraina), trec Dunărea şi atacă cu arme de tip roman localităţi romane de la sud de acest fluviu. Dintr-o menţiune modestă păstrată într-o scrisoare a lui Pliniu cel Tînăr, aflăm că incursiunea a avut loc în Moesia Inferioară (nordul Bulgariei), că a fost condusă de sarmatul Susagus şi a răsturnat planul de război roman din Dacia. Armata Moesiei Inferioare, împreună cu guvernatorul ei, Manius Laberius Maximus, se găsea pe teatrul de operaţii din Banat. A fost jefuit în Moesia chiar palatul lui Laberius, de unde Callidromus, un sclav captiv, a fost dus prizonier la Sarmizegetusa. De acolo, el a fost dăruit de către Decebal lui Pacorus al II-lea, regele parţilor, căruia îi solicita o alianţă antiromană.

Mai multe reprezentări de pe columnă ne arată acţiunile grăbite întreprinse de Traian pentru a stăvili lovitura măiastră dată de către Decebal. Sub conducerea directă a împăratului, pornesc pe Dunăre în jos numeroase corăbii încărcate cu trupe şi materiale de război. La cîrma unei corăbii este prezent însuşi Traian. El debarcă cu pu-

ternice detașamente de călărași și lovește mai întîi cavaleria roxolană.

Luptele cu infanteria dacică (date și în timp de noapte) sînt mai dîrze și prelungite. În întregul repertoriu sculptural al columnei acum este singura dată cînd apar și răniți romani.

Importanța acestor lupte de la sud de Dunăre ne este arătată prin actele de răzbunare ale femeilor dacice, care ard de vii prizonierii romani, prin cuvîntările și răsplățile acordate ostașilor săi de către Traian, prin numărul însemnat de captivi barbari închiși într-o cetate și prin bucuria soldaților romani ce se îmbrățișează după victorie.

Aceste lupte grele și sîngeroase din nordul Bulgariei și sudul Dobrogei ar putea explica originea monumentului triumfal de la Adamclisi ridicat de Traian în anul 109. El a fost înălțat pe locul unei victorii romane hotărîtoare, dar cu mari pierderi de oameni, deoarece inscripțiile găsite pe pereții unui altar, în vecinătatea acestui trofeu, conțin liste cu mii de morți din diferite unități romane.

O serie de sculpturi ce îmbrăcau trofeul de la Adamclisi conțin scene de luptă și chipuri de barbari schițate cu costumul și armamentul lor specific. Alături de daci apar pe albumul prizonierilor sculptați pe monument figuri de seminții germanice și sarmatice, dintre neamurile aliate lui Decebal la acea dată. Chipul impunător al lui Traian în calitate de mare comandant apare pe șase sculpturi ale acestui monument.

O dată lichidată incursiunea daco-roxolană din iarna anului 101—102 de la sud de Dunăre, armata lui Traian trece iarăși Dunărea pe un pod de corăbii, spre a relua operațiile pe solul Daciei. Se înaintează pe mai multe coloane, desigur, spre diferite trecători ale Carpaților meridionali, cu aceeași precauție indicată prin sacrificii, cuvîntări ale împăratului, tăieri de codri, construcții de drumuri și cetăți etc.

Luptele se desfășoară în regiunile muntoase ale Daciei, apărate de cete de luptători daci. Romanii folosesc împotriva lor trupe speciale de arcași sirieni și călărași mauri. Tot acum încep a se arăta și primele desprinderi de cauza lui Decebal, din partea unor nobili daci, confirmate și de

către Dio Cassius. Ei prezintă daruri împăratului şi-i cer îndurare, în timp ce grosul armatei lui Decebal execută mari mişcări de repliere.

În cele din urmă se dă iarăşi o mare luptă între masa forţelor celor doi rivali, care se soldează cu o nouă victorie şi cu înaintarea romană. De altfel, cu aceasta se şi încheie ostilităţile primului război. Columna nu ne spune, dar ştim că ambii rivali erau sleiţi de lupte şi doreau pacea (102).

Încheierea păcii este reprezentată pe monumentul de la Roma într-o lungă şi dramatică scenă. Pe o estradă şi înconjurat de armată, Traian primeşte supunerea luptătorilor daci, îngenuncheaţi, cu armele depuse la pământ şi cu mîinile întinse spre învingător. Coloana celor învinşi se încheie cu chipul demn al lui Decebal, stînd în picioare, deci fără a se umili la picioarele lui Traian cum pretindeau istoricii antici. În realitate, s-au dus tratative prin care se anulau toate avantajele de natură militară şi materială acordate cîndva de către Domiţian lui Decebal.

Singurul mare cîştig al romanilor a constat în anexarea la imperiu a părţilor dunărene ale regatului lui Decebal (Banatul-Oltenia-Muntenia), precum şi în dărîmarea unor cetăţi dacice.

Ultimele tablouri ale columnei, legate de războiul din anii 101—102, arată populaţia dacică coborînd din munţi, spre a-şi relua traiul obişnuit, pe Traian mulţumind soldaţilor şi figura Victoriei între două trofee, înscriind pe un scut izbînda romanilor.

Pacea încheiată în anul 102 nu putea fi durabilă, deoarece nu satisfăcea interesele rivalilor. Traian nu reuşise să-şi atingă ţelul de a cuceri Dacia, avusese mari pierderi şi puţină pradă.

Decebal îşi vedea regatul ciuntit, nu mai avea libertate de acţiune din cauza garnizoanelor romane lăsate în multe centre dacice, pentru supravegherea îndeplinirii condiţiilor tratatului de pace. La Dunăre se începuse construcţia unui mare pod, viitoarea verigă de legătură a regatului său de trupul imperiului.

Regele dac a fost primul care n-a respectat pacea din 102. Ostilităţile indirecte încep prin atacarea unor vecini

ai săi, aliaţi cu romanii, prin strigătul său de alarmă către toată lumea barbară, de la Rin, Dunăre şi Eufrat, ca să facă cu toţii front comun în faţa ameninţării romane.

Febrilitatea pregătirilor lui Decebal pentru revanşă se arată din ceea ce spune Dio Cassius :

„Dar cînd i se vesti (lui Traian — *D.T.*) că Decebal calcă multe din învoielile făcute, că se îngrijeşte să aibă din nou arme, că primeşte la el fugari, că face iarăşi întărituri, că trimite soli pe la vecini, că jefuieşte pe cei ce mai înainte îi hrănise gînduri vrăjmaşe şi că luase o parte din ţara iazigilor, pe care după aceste, Traian nu le-o mai dete înapoi cînd ei i-o cerură, atunci senatul îl socoti din nou pe Decebal drept duşman al statului, şi Traian din nou făcu război împotriva lui, el însuşi, nu prin mijlocirea altor generali".

Apoi Decebal trece la acţiuni directe. El capturează pe generalul Longinus, mult iubit de Traian şi, probabil, comandantul unor importante forţe romane lăsate la nord de Dunăre. În schimbul eliberării lui, el cere retrocedarea teritoriilor recent ocupate de romani şi însemnate despăgubiri de război. Sinuciderea lui Longinus îl scoate pe Traian dintr-un mare impas. La 4 iunie 105, el părăseşte Roma, spre a acţiona din nou asupra dacilor. Luptele începuseră însă mai înainte ca împăratul să atingă malul Dunării (scenele de pe columnă).

„Cu timpul şi cu greu învinse Traian pe daci — scrie Dio Cassius — el însuşi arătîndu-se de multe ori şi mare căpitan şi om viteaz, iar soldaţii săi trecînd prin multe primejdii şi făcînd multe fapte eroice. Între altele, un călăreţ greu rănit fu scos din luptă, ca unul care ar mai fi putut să fie vindecat, dar simţind că nu se mai poate vindeca, se repezi din cort — căci răul nu ajunsese la capătul lui — şi luîndu-şi din nou locul în bătălie, muri după minuni de vitejie".

Primele tablouri de pe columna din Roma, din seria celui de-al doilea război cu Decebal, îl arată pe Traian îmbarcîndu-se noaptea într-un port de la Marea Adriatică, pentru a porni în grabă spre front. El face o lungă călătorie pe uscat, fiind întîmpinat în multe locuri de supuşii săi (sacrificii, manifestaţii de simpatie etc.). În acest timp, Decebal ordonase alor săi mobilizarea generală. Pe co-

lumnă vedem cum cetele de luptători daci se îndreaptă spre cartierul regelui, adăpostit într-o cetate din munți. În aceeași regiune însă, luptele dintre romani și daci se desfășoară cu înverșunare.

Ajuns pe malul Dunării, prima grijă a împăratului este de a inaugura marele pod de la Drobeta (T. Severin), construit de Apollodor din Damasc în anii 103—105. Lîngă gigantica construcție se aduce o jertfă solemnă de către împărat, înconjurat de marii comandanți de armată. Pe columnă, podul apare așa cum îl descriu și autorii antici, cu picioarele din piatră și suprastructura din lemn. Construit cu 20 de picioare în apă, cu portaluri monumentale la capete și bolți cu o deschizătură de 33 m, întregul pod avea o lungime de 1 135 m.

După îndeplinirea acestui act religios, Traian primește, tot pe malul fluviului, un grup de soli barbari din neamuri diferite (sarmați, germanici, daci liberi dinafara regatului lui Decebal etc.), toți înfățișați pe columnă în costumele lor pitorești de acasă. Aceștia îl asigurau, probabil, de neutralitatea lor în noul conflict cu Decebal.

Se deschide apoi marșul legiunilor și trupelor auxiliare romane, în cap cu împăratul, care trec podul lui Apollodor. Conținutul scenelor ce urmează (bagaje împachetate pentru drum lung, sacrificii, cuvîntări ale împăratului, consilii de război, parăzi, popasuri, construcții de tabere etc.), toate arată depărtarea de inamic și înaintarea pe un teritoriu roman pacificat. Într-un tablou, soldații lui Traian se ocupă cu seceratul unui lan de grîu.

Înaintarea principalelor coloane a avut loc pe teritoriul actualei Oltenii. Atacul s-a dat din mai multe direcții spre Sarmizegetusa dacică (Grădiștea Muncelului), înaintîndu-se prin toate trecătorile din Carpați (Olt, Jiu, Poarta de Fier a Transilvaniei), rămase în stăpînirea romană după pacea din 102.

În tablourile monumentului de la Roma care indică o regiune muntoasă împănată cu cetăți dacice, sînt înfățișate lupte crîncene între oamenii lui Decebal și cei ai lui Traian. Dacii mînuiesc cu dibăcie sabia curbă, arma lor preferată, și prăvălesc stînci asupra legionarilor romani, a căror înaintare este susținută cu mașini de război speciale.

Asistăm la asediul a o serie de fortificații dacice și la defrișarea pădurilor din jurul lor. Și de astă dată, succesele romane oferă sculptorului columnei posibilitatea de a deschide seria scenelor reprezentînd părăsirea lui Decebal de către unii șefi daci, care îngenunche la picioarele lui Traian.

Una dintre cele mai dramatice scene din „filmul" Columnei lui Traian se referă la asediul Sarmizegetusei. Capitala, cu sanctuarele ei sacre întregii lumi dacice, nu mai poate fi apărată. Decebal iese din cetate cu o parte din ai săi. Rămîne însă un grup dîrz de apărători. Lipsiți de apă și alimente, ei își împart ultimele provizii de apă (sau se otrăvesc) și apoi dau foc cetății. Distrugerea zidurilor a fost desăvîrșită de furia romană.

Deși capitala, ca principal centru de apărare, căzuse în mîna dușmanului și cete de daci din ce în ce mai numeroase din țara lui Decebal se închinau romanilor, războiul nu era încă terminat. Sculptorul columnei ne rezervă și de astă dată scene de înaintare romană prudentă în inima Transilvaniei, tăieri de păduri, construcții de poduri, noi ridicări de cetăți, atacuri ale dacilor și altele.

Undeva, în pădurile Daciei transilvane, Decebal se hotărăște pentru o luptă decisivă, condusă direct de el din mijlocul statului său major. Insuccesul acestei încercări disperate va duce la urmări grave. Mai întîi, columna ne arată retragerea armatei dacice slăbită și demoralizată, înspre alți munți, fără intenția de a mai încerca o nouă rezistență. Tot acum cade în mîna învingătorului și faimosul tezaur al regelui dac.

Deși în unele privințe suspecte de crezare, informațiile lui Dio Cassius despre peripețiile ascunderii și regăsirii comorilor lui Decebal rămîn totuși interesante : „Se găsiră și comorile lui Decebal cu toate că ele erau ascunse sub rîul Sargetia care curge pe lîngă scaunul domniei lui. Căci, Decebal prin mijlocul captivilor săi, abătu rîul, săpă albia lui și, punînd într-însa mult argint și mult aur, precum și alte lucruri de mare preț și care puteau suferi umezeala, puse peste ele pietre și grămădi pămînt, după aceea, aduse din nou rîul în albia lui, iar în peșteri, tot cu ajutorul acestor captivi, ascunse vesmintele și alte lucruri de felul acestora. După ce făcu acestea, el ucise pe captivi, ca să

nu se spună nimănui nimic. Dar Bicilis, un soț de-ai lui, care știa ce se lucrase, fu prins și dădu pe față toate acestea".

Vedem pe columnă caii ce transportă numeroase vase de preț de diferite mărimi și forme, capturate din acele fabuloase comori tăinuite de către Decebal. Tezaurul dacic îi va permite o redresare financiară a bugetului, angajarea unor mari cheltuieli pentru serbările victoriei la Roma, urmate de deschiderea lucrărilor unor monumentale construcții publice.

Urmărind soarta lui Decebal în lumina datelor înregistrate pe columnă, constatăm că după pierderea ultimei mari bătălii, el fuge în mijlocul unui pîlc de luptători daci, toți călări, probabil cu intenția de a trece hotarele statului său pierdut. Fugarii sînt urmăriți din aproape de cavaleria rapidă romană, care-i surprinde într-o pădure.

Anonimul sculptor din Roma a ținut să rezerve morții lui Decebal un moment dramatic, dar demn de un mare rege și erou. Decebal se sinucide cu sabia sa curbă. Capul marelui dușman al Romei este mai întîi prezentat armatei, la cartierul împăratului. Apoi a fost dus în capitala de pe Tibru, ca acolo să-l poată vedea și plebea, expus pe scările Gemoniei (scară de piatră ce ducea pe colina Capitoliu).

Ultimele scene ale columnei indică grija cuceritorilor de a captura vii doi copii ai lui Decebal și pe mulți fruntași nobili care nu-l părăsiseră pe rege, iar acum încercau să găsească scăpare în afară. Toți aceștia trebuiau să facă parte din cortegiul triumfal al împăratului pe străzile Romei. Bineînțeles, nu lipsesc lupte cu cete răzlețe de daci dornici de libertate și obișnuitele incendieri de așezări din partea cuceritorilor.

Șirul evenimentelor săpate în piatră la Roma, artistul îl încheie cu o scenă mult discutată azi. O coloană de soldați romani în haine civile (deci veterani) mărșăluiește, fără arme, în urma unei cete alcătuite din populație dacică felurită, încărcată cu bagaje și mînînd cirezi de vite. Istoricii potrivnici continuității populației dacice în noua provincie romană găseau în acest episod dovada emigrării în masă a populației autohtone înlocuită cu coloniști romani. Puteau oare să-i alunge pe aceștia și încă

cu tot avutul lor, cînd noii stăpîni aveau nevoie de mînă de lucru pentru exploatarea marilor bogăţii ale provinciei ?

De aceea, apare mai justă explicaţia că respectivul tablou indică mutări de populaţie dacică în cadrul aceleiaşi provincii, din terenurile cele mai fertile spre regiuni mai puţin productive, astfel ca pămîntul cel mai bun să poată fi împărţit cuceritorilor.

Deşi luptele cu dacii puteau fi socotite încheiate în pragul toamnei anului 106, organizarea ţinuturilor cucerite l-a obligat pe Traian să mai rămînă în Dacia pînă în anul următor. Cea mai mare parte din actualele teritorii ale Banatului, Olteniei şi Transilvaniei s-au transformat în provincia Dacia, condusă de un guvernator al împăratului cu rang de pretor. În timp ce la Roma se desfăşurau primele festivităţi cu jocuri de amfiteatru şi spectacole de circ pentru victoria din Dacia, Traian împărţea pămînt veteranilor, crea aşezări coloniştilor civili şi introducea metode de extracţie mai active a mineralelor din subsolul provinciei.

Sub îndrumările sale se fundează un oraş nou, cu rangul de colonie, Ulpia Traiana (Sarmizegetusa romană) din valea Haţegului, a cărui piatră de inaugurare sună astfel : „Din ordinul împăratului şi cezarului nostru, al lui Traian August, fiul divinului Nerva, s-a întemeiat Colonia Dacică (Sarmizegetusa), prin grija lui Terentius Scaurianus, guvernator imperial cu rang de pretor".

Cuceririle trebuiau protejate cu lanţuri de cetăţi ridicate la graniţe şi pe văile marilor rîuri, unde populaţia autohtonă putea ataca administraţia romană. Un stîlp de şosea păstrează o inscripţie, din care putem deduce că din atenţia împăratului nu a lipsit nici grija pentru drumuri, utile atît administraţiei, cît şi nevoilor de apărare. Împăratul dovedea acelaşi spirit practic de gospodărire şi administraţie ca şi în anul 98, cînd după moartea lui Nerva nu s-a grăbit să plece la Roma, unde îl aştepta o viaţă liniştită.

Cea mai importantă operă realizată de Traian la nordul Dunării şi care stă la temelia formării limbii şi a poporului român a fost vasta colonizare a teritoriului cucerit. Prin confiscarea celor mai fertile regiuni din Dacia,

statul roman dispunea de un important fond agrar destinat așezării coloniștilor, care — după expresia lui Vasile Pârvan — au invadat ca în California modernă. Au venit în Dacia seminții din „toate părțile lumii romane", în mare parte romanizate. Procesul romanizării lor a continuat în noua patrie, unde ca limbă comună de înțelegere trebuiau să o folosească pe cea latină. Pe toți îi atrăgeau cele două mari bogății despre care se vorbea pe atunci în imperiu : aurul și fertilitatea ogoarelor Daciei.

Cît de numeroși erau acești colonişti numai la zece ani după îngenuncherea Daciei ne arată evenimentele din anii 117—119. În acești ani barbarii atacă puternic Dacia, iar împăratul Hadrian, într-un moment de panică s-a gîndit chiar să o părăsească. Dar consilierii săi i-au atras atenția că acest act ar fi însemnat „a lăsa ca pradă barbarilor o mulțime de cetățeni romani".

Orașele și satele de coloniști s-au altoit peste cele vechi dacice, unde exista o numeroasă populație autohtonă. Romanizarea s-a extins puternic și în rîndurile localnicilor, astfel că la nord de Dunăre, datorită unui plan sistematic al cărui autor a fost însuși Traian, s-a format treptat o masă romanică puternic legată economicește de solul și subsolul provinciei. Este deci meritul împăratului de a fi pus cele mai trainice temelii ale romanității de la nord de Dunăre. Această romanitate stă apoi ca fundament al procesului îndelungat ce a dus la formarea limbii și a poporului român.

Dacă la moartea cuceritorului Daciei existau atît de numeroși coloniști în noua provincie, cîți vor fi fost după un secol și jumătate de viață înfloritoare ? Evenimentele din anii 117—119 ne arată că cei veniți în timp de zece ani în Dacia proaspăt cucerită nici nu se gîndeau să plece la sud de Dunăre, ci preferau să rămînă mai curînd „pradă barbarilor". Motivul îl constituia, desigur, buna lor stare materială creată după un deceniu de colonizare. Cu atît mai puțin au putut părăsi ei în masă provincia, în anul 271, ca să plece într-o regiune atît de săracă cum era „Dacia Aureliană" de la sud de Dunăre.

Numai după ce a orînduit toate treburile militare și administrative ale noii provincii, Traian a purces liniștit spre Roma. „După ce s-a întors la Roma — notează Dio

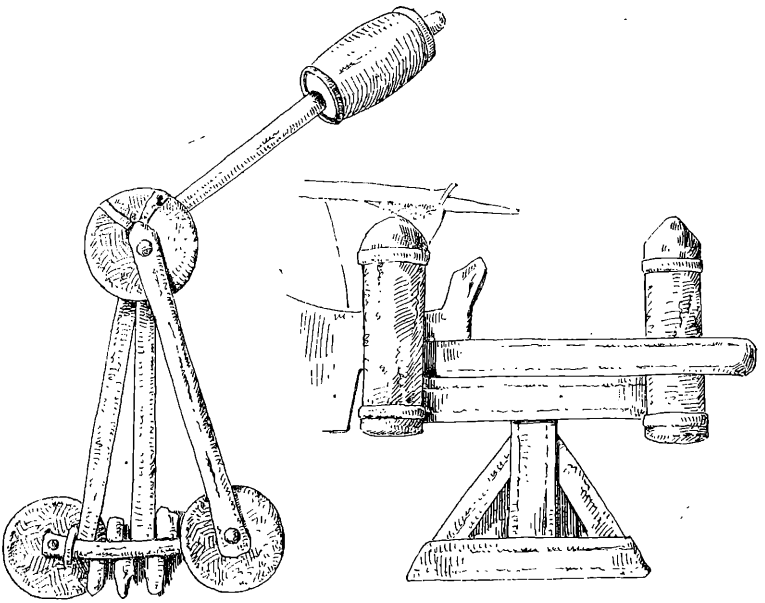

Artilerie romană.

Cassius — veniră la el o mulțime de solii de la barbari, între alții și de la indieni ; și el rîndui serbări timp de 123 de zile, în care fură ucise mii și mii de fiare și de vite și se luptară zece mii de gladiatori".

VIAȚA INTERNĂ A IMPERIULUI ROMAN ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI TRAIAN

Consolidarea liniștii interne și întărirea hotarelor au favorizat o dezvoltare însemnată a vieții economice în toate ramurile de activitate. Marile construcții traianee din Roma și provincii sînt expresia bunăstării materiale a clasei conducătoare.

Fastul arhitectonic din capitala imperiului şi alte centre urbane provinciale uimea pe scriitorii contemporani. Era o adevărată risipă de colonade, porticuri, mozaicuri şi picturi la clădirile publice şi în casele private ale celor înstăriţi. În jurul Romei şi pe ţărmurile Peninsulei Italice se ţineau lanţ vilele pentru odihnă şi petreceri stăpînite de clasa exploatatoare. Din unele *Epistole* ale lui Pliniu cel Tînăr sîntem informaţi despre confortul şi luxul acestor case, folosite sezonier de cei ce evadau din mijlocul vieţii zgomotoase a capitalei. În vila sa de la Laurentinum, situată în apropierea Romei, acest intim al împăratului se bucura din plin de frumuseţea grădinilor, a teraselor, fîntînilor şi statuilor.

Prosperitatea pentru minoritatea de beneficiari era asigurată de veniturile agricole strînse de pe latifundiile italice şi provinciale. Marile proprietăţi înghiţiseră treptat, în răstimpul a trei secole, micile terenuri agricole rurale. Puţinii supravieţuitori ai acestei lupte economice apelau acum la ajutorul pecuniar al instituţiilor alimentare organizate de Traian.

Împăratul a crezut că, obligînd pe cei ce aspirau la funcţii publice înalte să-şi investească o treime din avere pentru cumpărarea de pămînt în Italia, va reuşi să înviioreze agricultura peninsulei. Rezultatul nu a fost cel scontat de Traian, deoarece aceşti proprietari se îngrijeau mai mult de pămîntul pe care îl posedau în provincii. În Italia erau proprietari din obligaţie.

Din aceleaşi scrisori ale lui Pliniu surprindem criza în care se zbătea agricultorul italic, concurat de produsele agrare ieftine ale provinciilor. Cei ce posedau mari fonduri băneşti le investeau pentru achiziţionări de pămînt în provincii, unde, în afară de marea fertilitate a solului, costul mîinii de muncă era mai scăzut ca în Italia.

O sursă importantă de îmbogăţire o constituia arendarea unor venituri de stat, ca strîngerea impozitelor, a taxelor vamale, concesionarea lucrărilor publice, a minelor şi altele.

Pe timpul domniei lui Traian însă, importanţa acestor cîştiguri fructuoase a scăzut pentru cei ce investeau bani în arenzi, deoarece statul şi-a format treptat un aparat fiscal propriu, spre a le încasa direct.

În schimb, comerțul a fost mult stimulat. Inscripțiile ne pun în fața a puternice asociații de *négotiatores,* înjghebate mai ales de către greci și orientali, pretutindeni prezenți ca „bancheri", armatori, intermediari etc. Vasele lor navigau în siguranță pe fluvii și mări, o dată cu dispariția pirateriei.

Meșteșugurile și mica industrie nu s-au putut dezvolta mult în antichitate, principalul impediment fiind mîna servilă de lucru. Pentru exportul în alte provincii se produceau mărfuri în cantitate mică, în general obiecte de lux, accesibile ca preț celor bogați (țesături, vase de metal și sticlă, bijuterii etc.). Alexandria din Egipt și orașele de pe țărmurile Feniciei erau neîntrecute în asemenea produse fine. Local, mai ales la orașe, o dezvoltare însemnată o aveau atelierele de produs cărămizi, țigle, ceramică obișnuită, monumente de piatră etc., toate destinate pentru desfacere într-o zonă geografică restrînsă.

În viața economică și administrativă a statului de pe timpul lui Traian, locurile cele mai importante le ocupau oamenii din tagma cavalerilor și apoi liberții. Toți erau oameni ai banului, specializați în exploatarea diferitelor bogății publice și, în același timp, credincioși tronului.

În timpul lui Traian se ajunge la împăcarea între tron și filozofi, marii dușmani ai monarhiei, adesea alungați și persecutați în secolul I. Onestitatea și blîndețea lui Traian, în comparație cu despotismul lui Domițian, l-au adus pe filozoful grec Dio Hrisostomul în situația de a cuvînta în palat despre datoria împăratului față de supușii săi. Traian era asemuit cu zeul Hercule, muncitor și supus ordinelor lui Iupiter.

Atmosfera sobră, fără lux și zgomot, ce domnea acum la curte era apreciată nu numai de filozofi, dar și de alți oameni luminați ai timpului, ca istoricul Tacit și Pliniu cel Tînăr. Vechile familii patriciene susținătoare ale vieții desfrînate din Roma se stinseseră în cea mai mare parte. În locul lor se instala în capitala imperiului o societate formată din oameni ai municipiilor și coloniilor din Italia și provincii, sprijinită de împărat, provincial și el.

Războaiele lui Traian au dus la o creștere apreciabilă a sclavajului. Ideile umanitare, susținute de unii filozofi, despre o solidaritate și o fraternitate universală a oame-

nilor liberi sau neliberi nu au schimbat situaţia grea a sclavilor. Desigur că cei din apropierea stăpînului se găseau într-o situaţie mai bună, dar cei ce lucrau în mine şi pe ogoare aveau o soartă îngrozitoare.

Vechea religie romană, prin simplitatea ei ţărănească, cedase pasul în faţa puternicei invazii a cultelor şi credinţelor străine, venite din lumea elenistică şi orientală. Noii zei ce-şi instalaseră cultul în temple zidite pe malurile Tibrului şi în provincii, ameninţau să-i sufoce pe cei oficiali latini. Ei veneau în lumea romană cu mituri şi ceremonii de cult mult mai atrăgătoare.

Paralel cu acest proces, se răspîndeau tendinţele de monoteism, de neîncredere în zei şi chiar de ateism. Unele învăţături filozofice favorizau misticismul, magia şi superstiţiile de tot felul. În acest haos religios, creştinismul cîştiga din ce în ce mai mult teren.

Traian, prin spiritul său conservator rigid, se va declara susţinător şi sincer ataşat al vechilor tradiţii religioase romane. El a favorizat cultul lui Iupiter, zeul tutelar suprem al statului şi al societăţii romane. Împreună cu tatăl zeilor erau adoraţi Hercule — divinitate a sănătăţii fizice şi morale, larii — ca protectori ai vieţii casnice, şi Marte Răzbunătorul — zeul favorit al împăratului pe cîmpul de luptă. Lui Marte Răzbunătorul îi închinase monumentul triumfal de la Adamclisi.

Faţă de cultele neromane, s-a arătat tolerant şi a luat măsuri de stăvilire numai împotriva celor contrare principiilor morale latine. În acest sens, s-au dat dispoziţii pentru limitarea prozelitismului susţinut de numeroasele comunităţi ebraice răspîndite în tot imperiul, fără însă a li se stînjeni libertatea internă de cult şi de organizare a vieţii religioase. Prin exclusivismul lor religios, aceste comunităţi duceau o luptă înfocată împotriva idolatriei, specifică religiei politeiste şi oficiale romane. Duşmănia între iudaism şi religia greco-romană era foarte veche în Orient, unde populaţiile celor două comunităţi ajungeau frecvent la ciocniri sîngeroase. Sub influenţa împărătesei Plotina, Traian şi consiliul său au luat adesea partea evreilor, creîndu-le la Alexandria un cartier special, unde să se izoleze de furia populaţiei greco-romane.

Rivalitatea seculară dintre „păgîni" şi evrei s-a transformat în violente răscoale pe vremea cînd Traian era ocupat cu războaiele partice (115). Primul incendiu a izbucnit în Cirenaica, provincie romană din nordul Africii, de unde s-a extins în Egipt, Palestina, Cipru şi Mesopotamia. Masacrele de o parte şi de alta nu puteau fi oprite, deoarece trupele romane se găseau mai toate pe frontul partic. Aceste lupte desfăşurate în spatele armatelor romane împiedicau aprovizionările cu alimente. A fost trimis cu ajutoare de pe front Quintus Marcius Turbo, om de o mare energie şi specialist în reprimarea răscoalelor provinciilor, ajutat fiind, în Cipru şi Mesopotamia, de trupele maurilor lui Lusius Quietus. Răscoalele evreilor au fost înecate în sînge de cei doi generali ai lui Traian.

Dar problema religioasă cea mai dificilă de rezolvat era creştinismul, care se răspîndise mult în imperiu. Conducerea romană din timpul lui Traian poseda suficiente informaţii despre această mişcare religioasă, despre organizarea ei şi despre acţiunea vastă de prozelitism a nucleelor creştine din Roma şi Orient. Scrierile religioase creştine s-au răspîndit pînă în palat. În provincia sa pontică, Pliniu cel Tînăr auzea adesea cîntîndu-se psalmii şi imnurile lui Crist.

Creştinismul nu mai era religia unei populaţii, ca iudaismul, ci o mişcare religioasă universală. Imperiul universal al Romei avea acum în faţă o altă putere universală. Cu ea nu se putea ajunge la o înţelegere, deoarece creştinismul urmărea dărîmarea întregului edificiu cultural şi spiritual al „păgînismului". Traian, deşi susţinător al credinţelor vechi romane, nu a luat în mod public o poziţie ostilă faţă de creştinism, dar a lăsat prefectului Romei şi guvernatorilor de provincii mînă liberă în această problemă. De aceea, persecuţiile şi uciderile de creştini au fost acte locale în provincii, iniţiate de guvernatori.

Unul dintre cele mai interesante documente privitoare la problema creştinismului este o scrisoare a lui Pliniu cel Tînăr, urmată de răspunsul dat de împărat (112). Ca guvernator imperial în Bithynia, Pliniu cerea instrucţiuni lui Traian în legătură cu pedepsirea unor creştini ostili sacrificiilor romane, obligatorii de adus în faţa statuii împăratului, pentru toţi supuşii imperiului.

Nu exista nici o lege romană privitoare la atare delicte. Grijuliul guvernator se alarmase de mulţimea creştinilor din provincia sa, de fanatismul unora şi de faptul că printre ei existau şi cetăţeni romani. Nota de răspuns a împăratului a fost scurtă şi neclară. După ce aprobă măsurile luate pînă atunci, el îi recomandă guvernatorului să pedepsească numai pe cei ce persistă cu încăpăţînare în credinţa creştină. Autorităţile romane nu trebuie să organizeze anchete — scrie Traian — spre a-i identifica pe creştini şi nici să pună bază pe denunţurile anonime. Izvoarele literare creştine menţionează aplicarea unor pedepse capitale pentru doi episcopi creştini, executaţi pe baza ordinelor date de guvernatori. Deci, imperiul din timpul lui Traian se arată generos şi indulgent faţă de acest mare rival — creştinismul — fiindcă nu era încă lămurit asupra pericolului pe care-l va reprezenta pentru tron în viitor. Traian rămînea pe linia cunoscutei sale blîndeţi şi toleranţe religioase. Numai în secolul al III-lea, împăraţii vor elabora legi speciale pentru stabilirea delictului de a fi creştin.

Dacă documentele pe care le posedăm azi cu privire la dezvoltarea artistică din timpul lui Traian sînt destul de bogate, în schimb, cele legate de stadiul mişcării literare apar extrem de sărace.

Literaturile romană şi greacă au fost mult cultivate la începutul secolului al II-lea, dar nu s-au realizat opere de seamă, demne de a supravieţui. Producţia literară era cu totul mediocră din punct de vedere calitativ. Ca fruct al unei producţii bogate, dar modeste calitativ se manifesta tendinţa de a compila, de a rezuma şi a orîndui materialul în lexicoane şi culegeri sistematice de date ştiinţifice. Împăratul lăsase grija organizării acestei îndeletniciri intelectuale în seama soţiei sale Plotina. Ea va fi patronat anumite cenacluri poetice, sprijinită fiind de unii intelectuali de seamă ai timpului, cum a fost Pliniu cel Tînăr.

Grija pentru preocupările literare se vede din obiceiul de a se sculpta sau picta portrete de persoane cu suluri de papirus sau tăbliţe cerate în mîini, apoi din creşterea comerţului cu materiale de librărie, despre care ne vorbesc diferite documente. Multe biblioteci se întemeiau la Roma

și în orașele provinciale ; existau școli pentru pregătirea unor sclavi destinați a copia cărți. Se deschiseseră săli pentru lecturi și declamații de opere poetice proaspăt create. Se mai citeau în aceste cercuri de lectură, frecventate de un public restrîns, pagini de istorie, discursuri pronunțate în senat sau în fața tribunalelor.

Societatea înstărită se interesa în mod curent de probleme filozofice, literare, științifice, juridice și artistice. Dar marea masă a populației a rămas străină de asemenea preocupări intelectuale.

Pe timpul lui Traian crescuse pasiunea de a vorbi frumos, de a compune versuri sau proză în fraze elegante, dar prea artificiale și retorice. *Epistolele* lui Pliniu cel Tînăr vădesc o asemenea finețe și gustul de a scrie elegant, cu scopul ca atari compuneri, în multe cazuri cu subiecte banale, să fie totuși publicate. Marii poeți din timpul dinastiei Flavilor, Marțial și Iuvenal, își încheie activitatea literară cam o dată cu istoricul Tacit, pe timpul domniei lui Traian.

Despre spectacolele teatrale nu putem ști aproape nimic. Publicul prefera în locul lor circul, luptele de gladiatori din amfiteatre, mimele și altele, pentru organizarea cărora împăratul s-a arătat unul dintre cei mai darnici. Compozițiile dramatice noi se citeau și ele în săli de lectură, dar fără a vedea lumina rampei.

Din vremea lui Traian ne sînt cunoscute nume de poeți ca Paninius Statius, autor în stil afectat și artificial, apoi Caninius Rufus, ce scrisese versuri de laudă, azi pierdute, pentru victoriile lui Traian în Dacia.

Marile lucrări publice din Roma și din provincii

Pe cît a fost de modest și econom Traian în viața sa particulară, pe atît de mult a iubit fastul și monumentalitatea în ceea ce privește serbările și construcțiile publice. Marile construcții traianee din Roma, Italia și provincii s-au realizat în perioada de pace dintre războaiele dacice și cele partice (106—114), folosindu-se pentru aceasta tezaurele și prada aduse din Dacia. Nu a existat un plan

omogen decît pentru cele din Roma, în provincii inițiativa avînd-o guvernatorii și organele administrative locale.

Traian a terminat programul edilitar început de Domițian în capitală. Paralel cu definitivarea acestor construcții, a adăugat noi edificii, în care se îmbinau monumentalitatea și utilul. Astfel, faimosul său for din Roma, alături de monumente istorice, decorative și religioase, conținea și clădiri cu numeroase prăvălii pentru vînzarea produselor de pe domeniile imperiale. Spre deosebire de cele ale altor împărați, edificiile lui Traian se ridicaseră atît pentru înfrumusețarea Romei, cît și a provinciilor. Un scriitor grec, Pausanias, aproape contemporan cu împăratul, ne-a lăsat o listă incompletă a acestor construcții, iar pe unele monede ale lui Traian ni s-au păstrat imagini destul de palide ale edificiilor sale.

Cel mai mare și mai îndrăzneț arhitect al lui Traian, sirianul grecizat Apollodor din Damasc, adept al arhitecturii elenistice, a introdus totuși sobrietatea romană în construcție, înlăturînd fastul și risipa de materiale. El a scris și o serie de lucrări de inginerie și arhitectură, în cea mai mare parte azi pierdute.

Ajutați și de alte documente arheologice, putem atribui lui Traian o serie de mari construcții realizate în capitala sa. Pentru a salva Roma de inundațiile catastrofale ale Tibrului, a organizat un serviciu tehnic special care, în afară de consolidarea malurilor fluviului, mai avea sarcina de a supraveghea sistemul de canalizare al orașului. Despre activitatea oficiului apelor ne vorbesc azi mai multe inscripții romane. S-au făcut mari exproprieri pe ambele maluri ale Tibrului, pentru ca suprafețele să poată fi îndiguite ; apoi, un nou canal, numit azi Fiumicino, descărca surplusul de ape ale fluviului direct în portul Ostia, reamenajat de Traian. Zilnic trebuiau să se scurgă direct în Tibru, prin sistemul de canalizare de sub oraș, 800 000 m^3 de apă. Refacerea și curățirea atentă a rețelei de canale, spre a feri Roma de inundații în interior sau de o blocare a cursului Tibrului a fost o sarcină edilitară de mare amploare.

În timpul incendiului neronian (64), Circul cel mare *(Circus Maximus)* suferise și el mari stricăciuni, ce nu putuseră fi reparate pe vremea dinastiei Flavilor. Traian

l-a refăcut total şi, pentru a-şi cîştiga mai mult simpatia poporului ce se delecta acolo privind cursele de care, a redus spaţiul ocupat de loja imperială, creînd un surplus de 5 000 de locuri, destinate spectatorilor săraci.

Pentru iubitorii de muzică vocală şi instrumentală au fost terminate lucrările odeonului plănuit de către Domiţian. Acesta era un teatru acoperit, avînd o capacitate de peste 10 000 de auditori.

Roma a fost cea mai mare consumatoare de apă dintre capitalele antice. Apa se consuma în cantităţi uriaşe pentru băile publice, fîntînile oraşului şi udatul grădinilor. Pe timpul lui Traian, apeductele aduceau în Roma 791 000 m^3 de apă în 24 de ore. Băile consumau zilnic 248 000 m^3 de apă, casele particulare 217 000 m^3, palatul 100 000 m^3, iar restul se folosea pentru 1 943 de bazine, fîntîni şi grădini.

Capitala poseda 11 mari apeducte pe arcade, care-i aduceau apă potabilă prin 18 conducte. Despre stadiul în care se găsea serviciul de aprovizionare cu apă în capitală sîntem bine informaţi azi din lucrarea lui Sextus Iulius Frontinus, şef al acestui serviciu pe timpul lui Traian. Vedem cum împăratul luase măsuri drastice împotriva celor ce risipeau sau furau apa de pe conductă. Pentru nevoile mereu crescînde ale unei capitale cu 1 000 000 de locuitori, Traian a construit şi el un nou apeduct, *Aqua Traiana* (anul 109), lung de 48 km. Acesta capta vîna de apă din izvoarele de lîngă actualul lac Bracciano, transportînd-o apoi într-un mare bazin de pe colina Aventin din Roma, de unde se distribuia prin conducte în cartierul Transtevere, lipsit de apă potabilă. Atît de trainică şi de importantă a fost această construcţie hidraulică, încît ea a putut rămîne în funcţiune pînă în anul 1612.

În anul 110, Traian a terminat zidirea celor mai mari băi publice, pe colina Oppius din Roma, o nouă operă a marelui său arhitect Apollodor din Damasc. Băile ocupau o suprafaţă cu lungimea de 340 m şi lăţimea de 330 m, posedau porticuri, palestre şi fîntîni în jurul lor. Folosinţa lor era rezervată gratuit plebei din Roma, pătura parazitară a capitalei, întreţinută cu pîine şi circ prin mila împăraţilor. Ele se deschideau dimineaţa şi funcţionau pînă noaptea tîrziu.

Fuseseră concepute după un plan cu totul nou, ca poporul să aibă la îndemînă, pe lîngă baia obişnuită, biblioteci, săli de lectură, spaţii pentru sport, grădini şi altele. Judicioasa lor împărţire interioară, cu instalaţii de abur, apă caldă şi rece, apoi luxul acestor încăperi decorate cu statui au făcut ca ele să servească drept model pentru alte construcţii similare de mai tîrziu. Splendoarea decorativă a acestor băi rezultă din multele opere de artă descoperite printre ruinele lor, între care şi celebrul grup statuar al lui Laocoon.

Licinius Sura, bogatul şi influentul amic al lui Traian, a construit şi el, după exemplul împăratului, instalaţii de băi pe colina Aventin, lăsate prin testament plebei romane.

Cea mai viguroasă, impresionantă şi bogată dintre construcţiile publice realizate de Traian din prada dacică a fost însă forul din Roma, ce i-a purtat numele. În mod curent, prin *forum* se înţelege un loc deschis şi neacoperit, la început cu funcţia de piaţă comercială. Mai tîrziu, el a devenit centrul unui oraş roman cu funcţii multiple : tîrg, loc de împărţire a dreptăţii, spaţiu destinat vieţii politice şi publice, piaţă de plimbare.

Această piaţă monumentală, ridicată după planurile aceluiaşi Apollodor din Damasc, extinsă între colinele Quirinal şi Capitoliu, se lega cu alte foruri din centrul oraşului şi făcea trecerea spre Cîmpul lui Marte dinafara incintei. Prin funcţiile sale, Forul lui Traian satisfăcea necesitatea de a avea un spaţiu în plus pentru plimbări, desfătări artistice şi literare. Amploarea lui a impus tăierea pantelor celor două coline pe o înălţime de 100 de picioare (30,626 m) şi exproprierea unei suprafeţe de teren lungă de 280 m şi lată de 200 m. Inscripţia de pe baza Columnei lui Traian menţionează acest efort tehnic prin cuvintele : „Senatul şi Poporul Roman, împăratului Cezar, fiul divinului Nerva, Nerva Traian August, învingătorul germanilor, învingătorul dacilor, mare preot, avînd pentru a XVII-a oară puterea tribuniciară, proclamat pentru a VI-a oară ca învingător, consul pentru a VI-a oară, părinte al patriei, a ridicat această columnă ca să se arate pînă la ce înălţime a trebuit să fie tăiat dealul şi curăţat locul pentru a se ridica monumente atît de grandioase".

În complexul lui intrau inițial patru construcții esențiale : forul propriu-zis (cu o suprafață de 116 × 95 m), bazilica Ulpia, Columna lui Traian, bibliotecile — la care s-au mai adăugat ca anexe piața comercială și templul divinului Traian (ultimul, înălțat de Hadrian). De remarcat că în planul Forului lui Traian nu s-a prevăzut de către Apollodor nici o construcție de temple, ceea ce îl făcea în întregime laic. În el marmura policromă a coloanelor, a pavajului și placajului, bronzul aurit și albul numeroaselor statui și al sculpturilor de animale exotice creau un ansamblu măreț, cu o mare bogăție de forme și culori.

Forul lui Traian era înconjurat de un zid înalt și de un portic cu coloane. La capetele înguste, spre a se mări spațiul, se adăugaseră construcții dispuse în semicercuri, decorate cu nișe, încadrate cu coloane și pavate cu plăci de marmură policromă. Principala intrare în piața forului se făcea dinspre sud, pe sub un arc de triumf ridicat în anul morții împăratului. În centrul acestui for se înălța o splendidă statuie ecvestră a împăratului, turnată în bronz și poleită cu aur. Cînd împăratul Constanțiu al II-lea a vizitat acest for, în anul 356, a rămas puternic impresionat de splendoarea calului statuii și și-a exprimat dorința de a ridica pentru sine una similară la Constantinopol. Hormisda, un prinț persan din suita sa, a făcut însă următoarea observație : „Mai întîi, împărate, dă poruncă să se construiască un grajd ca acesta (Forul lui Traian — *D.T.*), dacă ești în stare, și numai după aceea adu și calul pe care ai intenția a-l ridica, asemănător cu cel pe care-l avem în față" *(Ammianus Marcellinus).*

Bazilica Ulpia (de 55 × 159 m), situată pe latura nordestică și pe întreaga lățime a forului, ca toate clădirile de acest fel îndeplinea un dublu rol : de tribunal, unde împăratul împărțea dreptatea, și ca loc de plimbare. Accesul în marea clădire se făcea prin trei porți străjuite de coloane cioplite în marmură gălbuie, încoronate cu frontoane decorate cu cvadrige de bronz. Interiorul bazilicii conținea cinci nave, cu o mare aulă centrală (lată de 25 m), înconjurată de un dublu portic de coloane (înalte de 10,65 m) și terminată la capetele înguste cu cîte o absidă semicirculară. În aceste spații semirotunde luau loc

judecătorii în timpul proceselor. Coloanele din interior erau cioplite în granit sau în marmură de diferite culori. La fel, pereții erau îmbrăcați cu plăci de marmură multicoloră, iar acoperișul orizontal se realizase din tablă subțire de bronz, aurită în exterior și fixată pe grinzi tot din bronz. Bazilica lui Traian și întregul portic al forului au fost împodobite cu statui ale oamenilor ilustri din istoria Romei, ridicate de Traian și de succesorii săi. Printre ele se mai vedeau trofee de război, figuri de „barbari", între care și bustul lui Decebal. Din loc în loc, o inscripție arăta că toate aceste minunății s-au executat din vînzarea prăzii luate de la inamic.

Interesul arătat de împărat pentru cultură s-a manifestat prin construcția a două mari biblioteci, ale căror clădiri, separate una de alta, erau lipite de peretele nord-vestic al bazilicii Ulpia. Într-una se păstrau cărți grecești, într-alta latinești, împreună cu alte documente și manuscrise oficiale de stat, în parte secrete. Operele de mare valoare și rare au fost scrise pe pînză de in și pe plăci de fildeș. Între ele se găseau și memoriile scrise de foștii împărați, cărți ce erau consultate numai cu o aprobare specială, dată de către prefectul orașului Roma.

Spațiul dintre corpurile clădirilor celor două biblioteci era închis cu un portic și în centrul lui se înălța faimoasa Columnă a lui Traian, singurul monument rămas în picioare azi din complexul grandiosului for. Inaugurată în anul 113, ea are o înălțime totală de 39,83 m și este în întregime lucrată în marmură de Carrara și Paros. Tipul acesta de monument apare acum pentru prima dată și, treptat, a căpătat o triplă folosință : de a indica înălțimea dealului tăiat pentru a face loc forului (inscripția), de a comemora victoriile lui Traian în Dacia (sculpturile) și de a servi ca loc de mormînt pentru împărat și soția sa (bazamentul). Elementul ei cel mai prețios rămîne însă „filmul" sculptural în jurul fusului, o minunată carte de istorie și artă, gravată în marmură, ce se putea descifra parțial de la ferestrele și balcoanele bibliotecilor care o flancau.

Postamentul ei cubic (5,50 × 5 m) oferă și azi vizitatorului — în exterior — sculpturi ce înfățișează trofee și arme inamice. În interiorul lui s-a realizat o cămăruță,

ce conține într-un perete două nișe alăturate, în care au fost depuse ulterior urnele de aur cu cenușa lui Traian și a Plotinei. Fixată deasupra intrării se vede și azi inscripția omagială dedicată de senatul și poporul roman lui Traian.

Deasupra bazamentului se înalță fusul columnei (compus din 17 enorme blocuri cilindrice), cu înălțimea totală de 29,73 m și diametrul de 3,70 m. Ridicarea acestor blocuri s-a putut face cu macarale puternice și ne arată nivelul ridicat atins de tehnica romană în acea vreme. În interiorul fusului scobit se află o scară elicoidală cu 185 de trepte, luminată prin mici ferestruici longitudinale, pînă la vîrful columnei. Acolo se termină cu o balustradă ce înconjura statuia de bronz aurit a împăratului (azi dispărută și înlocuită cu a apostolului Petru).

Întregul fus al columnei este învăluit de o fîșie cu sculpturi în relief, ce formează 23 de spirale desfășurate pe o lungime de 200 m, cu tema prezentării istoriei celor două războaie purtate de Traian cu Decebal. În fața ochilor ni se desfășoară o interesantă cronică militară înregistrată pe o bandă se urcă neîntrerupt, conținînd 155 tablouri cu peste 2 500 de figuri, sculptate pe loc, după fixarea tamburilor.

Reliefurile erau colorate și alcătuiau un fel de sul *(volumen)*, ca și cărțile scrise pe papirus sau pergament ale romanilor. De astă dată era vorba însă de o carte-album sculptată cu fapte de arme din timpul a două mari războaie, prezentate într-o anumită ordine. Sculpturile de pe fusul Columnei lui Traian au adus în arta romană o temă și un suflu nou, ele fiind exemplele cele mai caracteristice pentru așa-zisul stil istoric-narativ, apărut atunci pentru prima dată.

Asemenea monumente sculpturale, puse în slujba glorificării izbînzilor din războaiele unui împărat, expuneau în chip continuu acțiunile de pe cîmpul de luptă, din momentul dezlănțuirii conflictului pînă la victoria finală. La Roma se mai păstrează o columnă, identică ca formă și ca tematică, ridicată pentru victoriile obținute de împăratul Marcus Aurelius (161—180) în luptele purtate cu seminții germanice ale cvazilor și marcomanilor.

Ultimul mare edificiu al forului a fost templul construit de către Hadrian pentru divinii săi părinți adoptivi,

Traian și Plotina, cinstiți după moarte ca zei. Era și aceasta o clădire măreață, cu opt coloane în față și un portic de jur împrejur.

Din patrimoniul decorativ al Forului lui Traian se păstrează și azi multe sculpturi în marmură, întregi sau fragmentare. Unele au fost ridicate de către Constantin cel Mare, spre a împodobi arcul său de triumf din Roma. Cîteva, în stare mai bună, se pot vedea expuse în muzeele din Roma (Lateran, Național, Vatican etc.) și în cel din Napoli. În marea lor majoritate reprezintă chipuri de prizonieri daci și scene decorative cu plante, animale, amorași etc.

Atașată forului, dar separată ca funcție, se ridicase pe partea estică a lui clădirea pieței de mărfuri, dispusă în terase pe panta Quirinalului. Fațada ei spre for prezenta de asemenea un mare semicerc cu numeroase intrări în prăvăliile orînduite la parter și etaje. În spatele acestui arc cu prăvălii existau alte corpuri de clădiri, rezervate comerțului cu ridicata și unor oficii economice. Se mai întîlnea acolo și o mare sală dreptunghiulară acoperită de o boltă, în care se făceau diferite tranzacții de comerț. Multe camere erau destinate agenților fiscali ai statului, vizitați în birourile lor de negustori și diferiți furnizori de mărfuri cumpărate pentru nevoile plebei. Tranzacțiile de tot felul ce se încheiau în această clădire i-au dat caracterul unui oficiu de bursă, instituție economică specifică însă orînduirii capitaliste.

Lucrările publice civile sau militare din Italia și provincii au fost extrem de numeroase sub domnia lui Traian. Pe cele din Italia le-a patronat direct, iar în provincii guvernatorii și orașele se întreceau în a le realiza, cunoscînd pasiunea împăratului într-un atare domeniu.

De o atenție susținută s-au bucurat lucrările din porturile Italiei, între care se numără cele de la Ostia. Situat la vărsarea Tibrului, acesta era portul de bază pentru aprovizionarea Romei spre care puteau pătrunde numai nave cu un tonaj mic. Amenajările aduse portului Ostia de către împăratul Claudiu I (41—54) s-au dovedit insuficiente.

Traian a decis săparea unui nou port, azi împotmolit, de Lago Traiano. Portul lui Traian, de formă hexagonală,

săpat în întregime pe un mal al Tibrului, avea suprafața de 32 ha, adîncimea de 6 m și comunica cu cel al lui Claudiu I. Prin canalul Fiumicino el se lega direct și cu Roma. Realizarea lucrării (între anii 103 și 112) a necesitat deplasarea a 2 380 000 m^3 de pămînt și construcția a 543 000 m^3 de zidării. În jurul portului s-au ridicat magazine pentru depozitat mărfuri, docuri de reparat corăbiile, diferite oficii de comerț, un palat imperial și altele. Noul port a satisfăcut nevoile capitalei pînă în momentul căderii Romei și pînă la împotmolirea lui prin aluviunile cărate de fluviul Tibru.

Inscripțiile și monedele arată că Traian a depus o muncă stăruitoare pentru buna stare a drumurilor din Italia. Aproape că nu există șosea importantă din Italia pe care să nu o fi reparat și amenajat. *Via Appia,* „regina drumurilor romane", a fost pavată pe o mare lungime. O nouă șosea, denumită *Via Traiana,* completa acest drum principal al Italiei prin legarea orașului Beneventum de portul adriatic Brundisium. Ea scurta cu o zi drumul dintre capitală și Marea Adriatică. În anul 114, o dată cu terminarea noului drum, senatul i-a ridicat lui Traian un frumos arc de triumf la Beneventum, păstrat intact pînă azi. Este împodobit cu interesante reliefuri istorice și alegorice, prin care se glorifică opera de guvernămînt a lui Traian la Roma și în provincii.

Un alt arc ridicat în cinstea lui Traian se poate vedea și azi în portul Ancona de la Marea Adriatică, monument de un farmec deosebit datorită zveltețe și sobrietății sale.

Cît privește documentele scrise și monumentele privitoare la activitatea lui Traian în legătură cu construcțiile publice din provincii ele sînt extrem de numeroase.

Pretutindeni s-au ridicat temple, biblioteci publice, teatre, amfiteatre, apeducte, poduri, s-au reparat radical drumurile etc.

O mare solicitudine a arătat împăratul regiunii sale natale din Hispania, unde mențiunile scrise pe pietre abundă în ceea ce privește construcțiile de drumuri și poduri. Peste fluviul Tago, lîngă actualul oraș Alcantara din vecinătatea frontierei spaniolo-portugheze, arhitectul său Caius Iulius Lacer a ridicat peste o vale adîncă, în anii 98—105, un îndrăzneț pod de piatră, înalt de 45 m,

folosit și azi. Superbul apeduct de la Segovia pare a fi o operă tot a lui Traian, iar la Bara a fost construit, prin dispozițiile testamentare ale lui Lucius Licinius Sura, un arc de triumf închinat lui Traian, de asemenea păstrat azi (ambele în Spania).

RĂZBOAIELE DIN ORIENT

Dacă în privința războaielor duse împotriva dacilor existau motive pentru declararea lor, în legătură cu cele purtate în Orient nu pot fi găsite cauze imediate. Agresiunea în răsărit se explică prin dorința unui general de a retrăi viața de tabără și de a adăuga noi ținuturi de exploatat statului său. Mirajul acelui Orient fabulos și bogat rămăsese încă în mintea împăratului din vremea cînd servise ca tînăr ofițer în legiunile din Siria. Interesul pentru dezvoltarea comerțului cu misterioasele ținuturi ale Indiei cerea ca drumurile caravaniere și maritime dintre porturile Mediteranei orientale și răsăritul îndepărtat să treacă sub control roman. Ele trebuiau smulse din mîinile triburilor arabe și de sub stăpînirea parților. Imperiul stabilise legături comerciale importante cu „Arabia Fericită" (Yemenul), cu „Țara Aromatelor" (Somalia) și cu India. În schimbul aurului roman se primeau de acolo mătăsuri, pietre prețioase și diferite aromate căutate la curtea împăratului și în casele aristocrației banului.

Drumul negustorilor romani spre Marea Roșie și India avea mai întîi în față regatul arab al Nabateilor, care controla calea caravanelor și a corăbiilor. Deși acest stat nu prezenta un pericol militar, din ordinul lui Traian, Aulus Cornelius Palma, guvernator al Siriei, l-a ocupat aproape fără lupte, în anii 105—106. Regiunile anexate au constituit o nouă provincie romană, Arabia, administrată de un trimis imperial cu rang de pretor. S-au stabilit acolo o legiune și cîteva corpuri auxiliare, cu ajutorul cărora s-a ridicat *limes Arabicus,* o graniță fortificată cu castre în scopul de a împiedica incursiunile triburilor arabe rămase nesupuse în oazele podișului de la răsărit. Principalele

orașe din noua provincie, ca Petra și Bostra, au fost legate prin șoselele romane de Damasc, Palmyra și porturile feniciene. Colonizări de veterani nu s-au putut face, pămîntul fiind prea nisipos și arid, dar negustorii și funcționarii romani au invadat principalele centre comerciale din noua provincie.

Cucerirea Arabiei apusene, completată în mod tacit cu desființarea și anexarea regatului Palestinei al lui Agrippa al II-lea, îi determină pe romani să aducă sub influența lor militară și economică orașul Palmyra cu teritoriul lui. Împreună cu Damascul, Palmyra constituia baza de plecare a caravanelor comerciale către Mediterană și spre Partia. Traian se putea pregăti acum pentru realizarea marelui său plan : cucerirea regatului partic, dușmanul secular al Romei.

Istoricul Ammianus Marcellinus ne asigură că anexarea Partiei era un vechi vis al împăratului, care rostea adesea fraza : „Mă voi ține de acest jurămînt, așa cum voi face din Dacia o provincie romană și după cum voi trece Dunărea și Eufratul pe poduri".

Planul cuceririi Partiei, pregătit cu amănunțime între anii 107 și 113, era salutat de către negustori și de către toți cei care doreau umilirea vechilor dușmani ai Imperiului roman. Statul partic rămăsese de două secole singurul dușman neîngenunchеat de generalii și împărații romani. El pricinuise înfrîngeri grave legiunilor, în timpul lui Crassus (53 î.e.n.) și Marcus Antonius (36 î.e.n.), apoi amenințase continuu liniștea provinciilor romane din Asia Mică. În vremea cînd armata română se găsea încleștată în luptele din Dacia, Decebal căutase sprijin și la parți. De la ei nu primise ajutor, dar regele lor, Pacorus al II-lea, ținuse secretă această acțiune diplomatică dacică, socotită de către Roma ca o ofensă la adresa ei.

O acțiune militară în regatul partic, întins de la Eufrat pînă la Indus, necesita pregătiri amănunțite. Traian știa că are de luptat în condiții naturale foarte dificile, că va întîlni mari podișuri, cîmpii uscate și întinse deșerturi și văi sălbatice. Deși nu exista o armată permanentă în Partia, regii ei puteau mobiliza rapid mari unități de cavalerie și arcași, neîntrecute în atacu-

rile date prin surprindere pe cîmpiile vaste ale Mesopotamiei.

Chiar dacă nu avea un pretext imediat spre a declara război parților, pînă în anul 113, Traian pregătise totul pentru a trece brusc la ofensivă. Momentul fusese bine ales, deoarece statul partic prezenta în acel an destule simptome de slăbiciune.

Opt legiuni, cu întregul lor efectiv de război ajutate de trupe auxiliare și alte detașamente din armata de la Dunăre așteptau în Siria ordinul de a trece Eufratul. Pe întreaga frontieră orientală se creaseră baze de aprovizionare cu alimente și armament.

Deschiderea ostilităților a avut ca pretext problema succesiunii la tron în regatul Armeniei, mărul secular de discordie între Roma și Partia. În 111 murise Pacorus al II-lea și pe tronul Partiei îi succedase fratele său Chosroes, care, pentru a împăca pe fiul regelui defunct, Parthamasiris, îl făcuse rege al Armeniei, alungînd de acolo pe Exedares, vasalul Romei. Traian a considerat această schimbare ca o ofensă adusă poporului roman. In octombrie 113, a plecat din Roma spre Orient, cu hotărîrea fermă de a desființa regatul partic.

În zadar a încercat Chosroes să-l îmbuneze pe Traian cu daruri bogate și propuneri de înțelegere, făcute de către o ambasadă partică ce l-a întîmpinat la Atena. El ar fi dorit ca Traian să recunoască schimbările din Armenia, Parthamasiris urmînd a intra și el în sfera de influență romană.

După ce a refuzat darurile și oferta de pace, Traian s-a îndreptat în grabă spre Antiohia, capitala Siriei, unde-și stabilise și cartierul general de operații. Ajungînd acolo la 7 ianuarie 114, s-a îngrijit mai întîi de pregătirea religioasă a campaniei. A făcut un pelerinaj la templul lui Zeus Casios de pe muntele cu același nume (unde a dăruit un corn de aur din tezaurul lui Decebal) și a consultat apoi oracolul din Heliopolis (Baalbek) în privința sorților războiului ce avea să-l întreprindă.

Pentru a ajunge în inima imperiului partic, armata romană avea de urmat unul din cele două drumuri folosite și pînă atunci de generalii romani. Cel mai scurt, dar prin deșert și fără izvoare de apă, care adusese dezastrul lui

Crassus, a fost evitat. În primăvara anului 114, armatele romane au pornit pe o a doua cale, mai lungă și mai obositoare, adică prin Podișul Armeniei. Deși anevoioasă, această cale le putea feri de multe surprize militare, le oferea apă și posibilități de aprovizionare.

După ce au trecut Eufratul fără obstacole, armatele romane au pătruns în Podișul Armeniei. Concomitent, triburile aliaților din părțile Caucazului sprijineau și ele această ofensivă. Parthamasiris a încercat zadarnic prin scrisori, daruri și ambasade, să-l înduplece pe Traian de a-l recunoaște în situația de rege supus al Romei. În cele din urmă, el însuși a îndrăznit să se prezinte în fața împăratului. Întrevederea este descrisă amănunțit de către istoricul Dio Cassius :

„La localitatea Elegia din Armenia, l-a primit pe Parthamasiris. Traian ședea pe o tribună, la marginea unui șanț de apărare. După ce s-a închinat, Parthamasiris și-a luat diadema de pe cap, a pus-o la picioarele lui, a rămas în picioare tăcut și a așteptat să și-o recapete. Dar cum soldații au început să aclame, numindu-l pe Traian învingător, ca în urma unei victorii (căci o socoteau o izbîndă fără suferințe, deoarece o cîștigaseră fără vărsare de sînge), pentru că vedeau un rege arsacid — pe fiul lui Pacorus al II-lea și nepotul lui Chosroes — stînd înaintea lui Traian fără diademă ca un captiv, Parthamasiris s-a speriat, crezînd că acest lucru s-a făcut pentru umilirea și pierderea sa și a încercat să fugă. Văzînd însă că este împresurat, a rugat să fie ascultat, dar nu în mijlocul mulțimii. Și așa a fost introdus în cort, însă nu a obținut nimic din cîte ceruse... Repezindu-se mînios afară din cort, a fost adus înapoi din mijlocul taberei, în urma ordinului lui Traian, care, suit iarăși pe tribună, i-a ordonat să spună în auzul tuturor ce dorește, ca nu cumva unii, neștiind ce vorbiseră ei singuri, să născocească cine știe ce. Auzind aceasta, Parthamasiris și-a pierdut stăpînirea de sine și, cu multă libertate, între altele, a zis că el nu a fost nici învins, nici prins, ci a venit de bunăvoie, crezînd că nu i se va face nici o nedreptate și că își va reprimi regatul așa cum îl reprimise Tiridate pe timpul lui Nero. Asupra celorlalte puncte Traian i-a răspuns ceea ce se cuvenea, dar a zis că nu va lăsa altcuiva Armenia, deoarece este a romanilor și

ea va avea de acum înainte un guvernator roman. Cu toate acestea, i-a permis să plece unde va voi. El l-a trimis înapoi pe Parthamasiris cu soldaţii parţi ce-l însoţeau, dîndu-le călăuze călări, pentru ca să nu comunice cu nimeni, nici să nu încerce vreo răscoală".

Amănunţita descriere a acestui fapt istoric a urmărit satisfacerea mîndriei romane, pînă la Traian mereu înfrîntă de puterea parţilor.

După o asemenea umilire, Parthamasiris a plecat în mijlocul unor gărzi romane, care l-au ucis pe drum, fără îndoială din ordinul împăratului. Armenia a fost transformată în provincie romană şi cu aceasta, prima etapă a campaniei militare s-a împlinit. Dar abia acum începea marele război cu Chosroes, supărat de pierderea Armeniei şi a nepotului său, ameninţat de răscoale interne şi părăsit de mulţi dintre aliaţii săi vecini. Duşmanul îi stătea acum în coaste din trei părţi.

Partea a doua a campaniei Traian a deschis-o cu o ofensivă fulgerătoare. Lusius Quietus, aventurosul şi îndrăzneţul cavaler maur, s-a detaşat de infanterie şi, cu o coloană puternică de cavalerie a trecut fluviul Araxe, a înfrînt triburile războinice ale marzilor, a cucerit provincia Media Atropatene, apoi, pe neaşteptate, prin ocuparea oraşului Singara, s-a făcut stăpîn al Mesopotamiei de nord. Acest strălucit succes îi va aduce maurului înscrierea sa în listele senatorilor şi mandatul de consul pentru anul următor. Iarna anului 114—115 Traian şi-a petrecut-o în oraşul Edessa de pe Eufrat.

Operaţiile militare din anul 115, conduse direct de către bătrînul împărat, care mergea pe jos în fruntea coloanelor sale, au desăvîrşit în mare parte ocuparea Mesopotamiei, Asiriei şi a altor regiuni din marele imperiu al parţilor. Acum s-a făcut joncţiunea şi cu corpul de cavalerie al lui Lusius Quietus (plecat într-o incursiune separată din anul precedent). Oraşele partice neapărate cădeau unul după altul, discordiile creşteau printre supuşii lui Chosroes, care nu îndrăznea să se prezinte în faţa lui Traian, de frică să nu aibă soarta nepotului său.

Iarna anului 115—116 Traian şi-a petrecut-o la cartierul său general din Antiohia, preocupat acum să con-

struiască o flotă de război cu ajutorul căreia să coboare pe Tigru și Eufrat, pînă la Golful Persic. În timpul șederii lui Traian în acest oraș a avut loc un groaznic cutremur de pămînt :

„Pe cînd se afla la Antiohia — scrie Dio Cassius — s-a produs un cutremur extraordinar ; multe orașe au suferit, dar Antiohia a fost cea mai lovită. Fiindcă Traian ierna acolo, mulți militari și un mare număr de civili se îngrămădiseră de pretutindeni în oraș, pentru afaceri, pentru delegații, pentru negoț și pentru spectacole. Nu a rămas nici o provincie, nici un popor nevătămat și, ca în Antiohia, toată lumea supusă romanilor a suferit pierderi. Apoi, au căzut trăsnete multe și au suflat vînturi nemaipomenite, dar nimeni nu se aștepta ca de aici să se nască nenorociri așa de mari. Mai întîi, s-a auzit deodată un muget puternic, după care a urmat o zguduitură violentă ; tot pămîntul sălta și edificiile săreau în sus. Unele, ridicate în aer, cădeau și se sfărîmau, iar altele, clătinate în toate părțile, se învîrteau ca în mijlocul valurilor. Zgomotul lemnelor ce se rupeau, împreună cu al cărămizilor și al pietrelor, era așa de înfricoșător, iar pulberea ce se ridica așa de deasă, încît nu mai puteai vedea, nici vorbi, nici auzi pe cineva. Mulți dintre oamenii care se găseau afară din casă au suferit și ei, căci, ridicați în sus și trîntiți cu violență (ca și cînd ar fi fost aruncați de pe marginea unei prăpastii), cădeau striviți, unii se răneau, alții mureau. Chiar și arborii au fost smulși din rădăcină... Iar Traian a fugit pe fereastra casei în care se afla, condus de un om mai înalt decît alții, care l-a acoperit și l-a ferit, încît a scăpat de pericolul morții numai cu cîteva răni. Deoarece cutremurul a ținut mai multe zile, împăratul s-a adăpostit sub cerul liber, într-un circ".

O dată cu venirea primăverii anului 116, operațiile militare romane, sprijinite acum de o puternică flotă fluvială, au reînceput către centrul statului partic. Marile orașe ale regatului, ca Babilonul, Ctesifonul (capitala) și Seleucia de pe tigru, au căzut în mîinile romanilor împreună cu tronul de aur al lui Chosroes și cu o fiică a sa. La Babilon s-au adus sacrificii în casa unde își dăduse sufletul Alexandru Macedon. Traian și-a luat titlul de

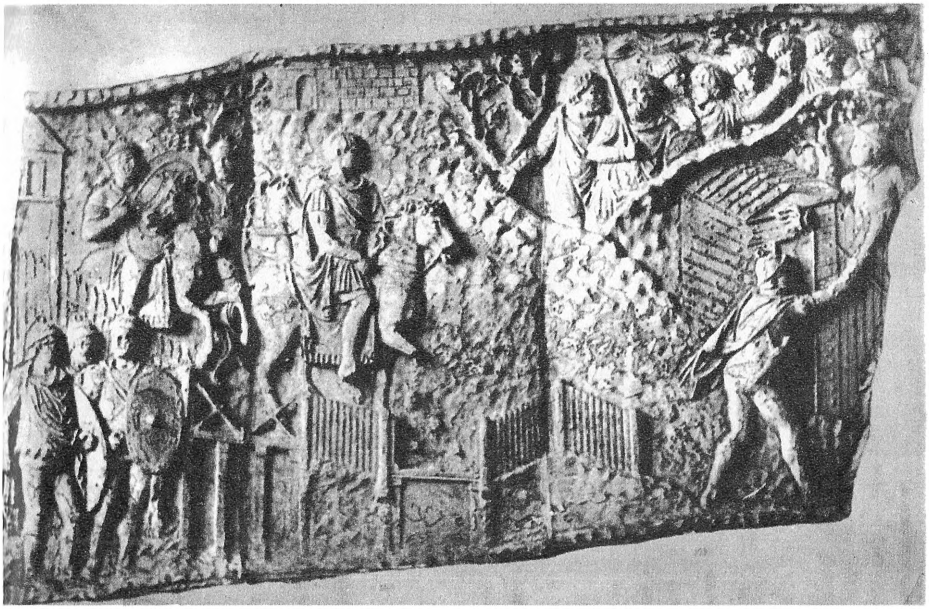

Traian, în capul coloanei militare, înaintează împotriva dacilor (Columna Traiană)

Bătălia de la Tapae (Columna Traiană)

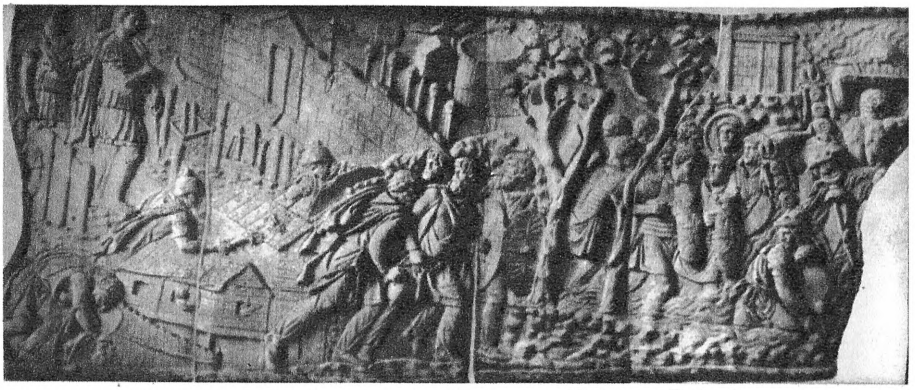

Retragerea dacilor în fața înaintării romane (Columna Traiană)

Traian, urmat de un aghiotant, în mijlocul gărzii de pretorieni

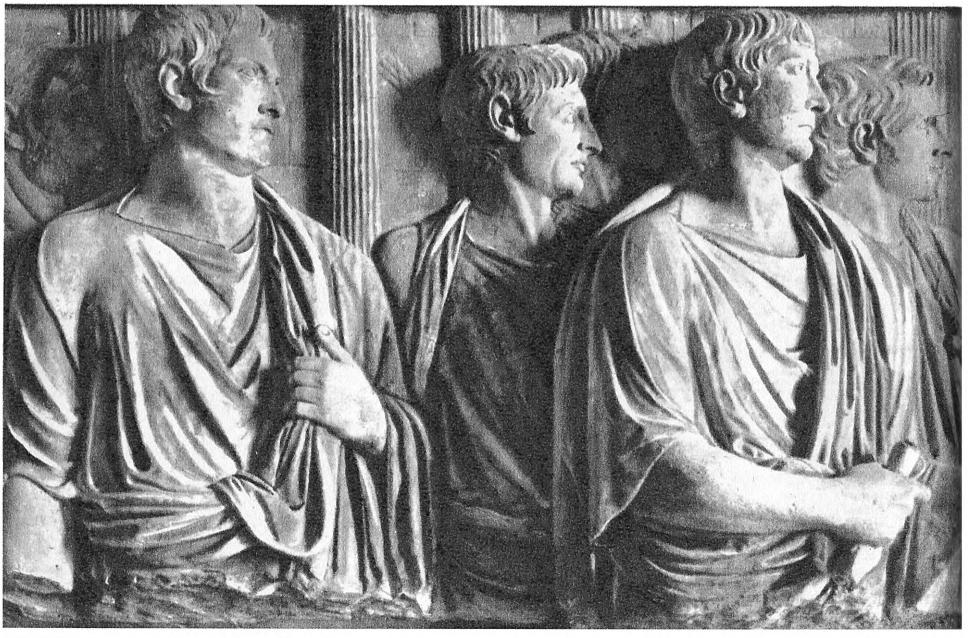

Retragerea lui Decebal (Columna Traiană)

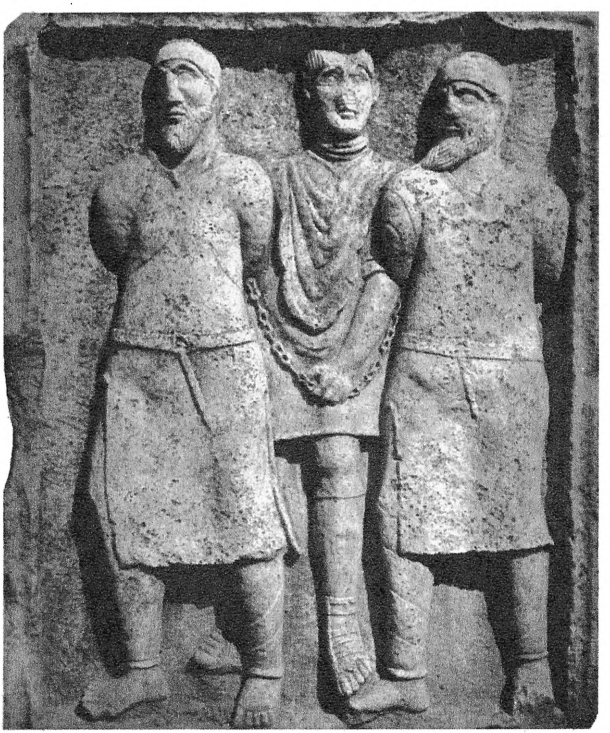

Doi șefi «barbari» captivi duși de un soldat roman (Scenă din monumentul triumfal de la Adamclisi).

↑
Piața de mărfuri de lîngă Forul lui Traian (Roma)

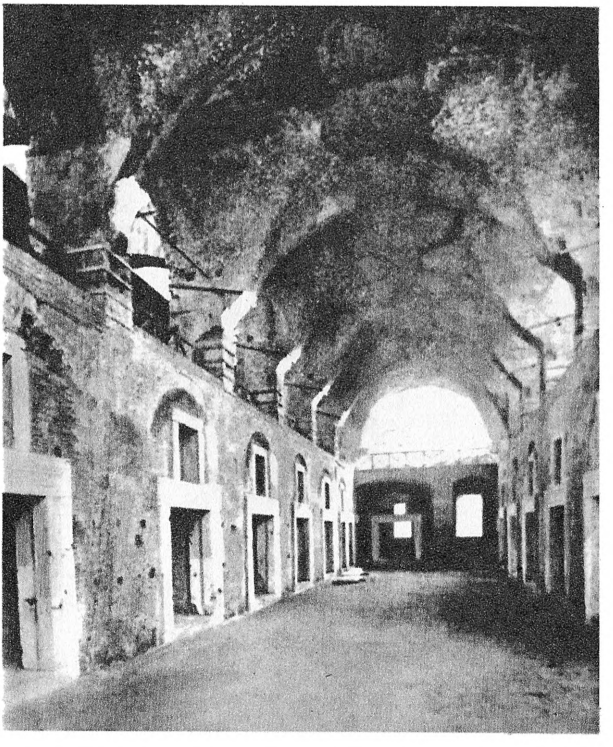

Interiorul unei clădiri comerciale de lîngă Forul lui Traian (Roma).

Captivi de război (Scenă de la monumentul triumfal
de la Adamclisi)

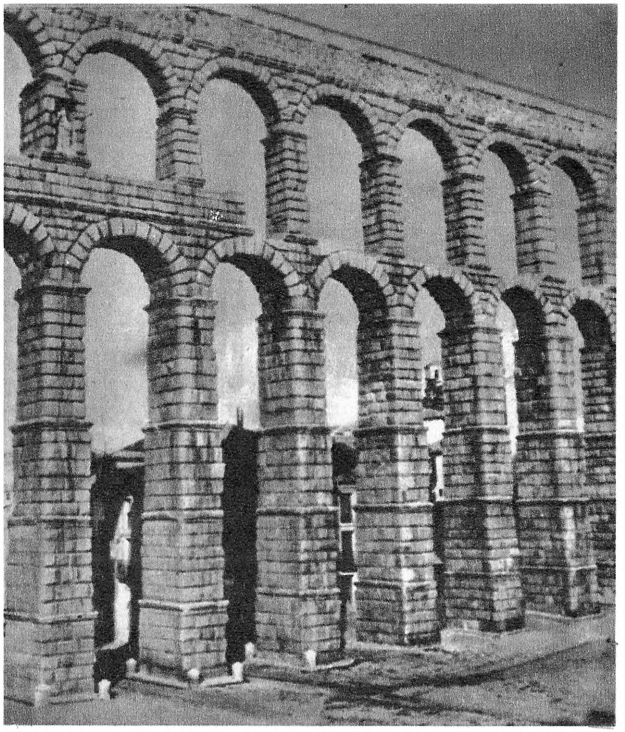

Apeduct roman construit în vremea lui Traian.

Soldat roman în luptă cu «barbari» (Adamclisi).

Arcul de Triumf al lui Traian de la Ancona (Italia)

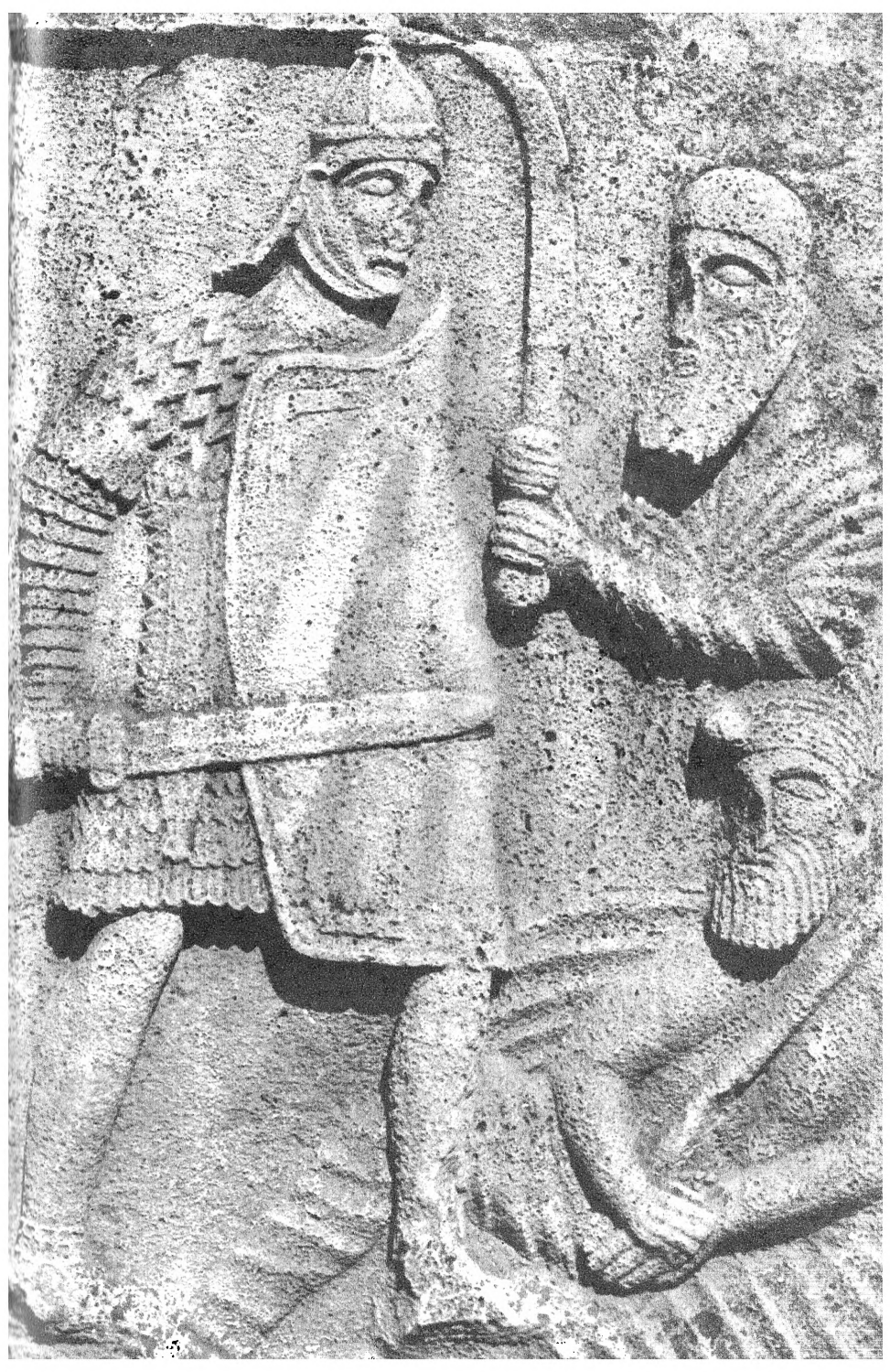

Papa Grigore cel Mare se roagă pentru... scoaterea
lui Traian din iad (icoană din vremea renașterii)

„învingător al parților" *(Parthicus)*, eveniment ce s-a comemorat prin batere de medalii.

Au fost transformate în provincii romane Asiria și Mesopotamia ; Tigrul și Eufratul au fost unite cu un canal prin care au trecut cele 50 de nave romane, în frunte cu galeria imperială. Împăratul se interesa îndeaproape de bogățiile naturale ale locului, printre care se număra și smoala (bitumenul). Dio Cassius menționează :

„Aici Traian a văzut lacul de smoală din care se construiseră zidurile Babilonului, căci, amestecat cu cărămidă uscată la soare sau cu pietriș, prezenta o atît de mare consistență, încît le făcea mai tari decît piatra și fierul. Traian a privit gura lacului din care exala un abur atît de vătămător, încît omora orice animal și orice pasăre care zbura pe deasupra lui".

Cuceririle din Partia măreau cu o șesime teritoriul de pînă atunci al Imperiului roman. Regatul partic nu fusese ocupat în întregime, dar rezistența dușmanului slăbise aproape cu totul. Traian a coborît fără greutate pînă pe malurile Golfului Persic, în locul unde se deschidea drumul oceanic spre Indii. Privind cu tristețe cîteva corăbii ce se îndreptau în acel moment spre țara din basme, Traian ar fi spus : „Dacă aș fi încă tînăr, m-aș încumeta să pornesc și spre indieni" (Dio Cassius). Drumul spre Indii a fost visul multor cuceritori. Oboseala, bătrînețea și boala îi stăteau însă în cale, încît nu a mai avut curajul de a porni pe urmele lui Alexandru cel Mare. Apoi, în afară de acestea, spre apus îl mai așteptau și alte necazuri : revolta unor populații supuse.

Neașteptata răscoală a popoarelor exploatate l-a determinat să se întoarcă degrabă la Babilon, ca acolo să poată lua primele măsuri de reprimare a nemulțumirilor. Revoltele evreilor, la început timide, ajunseseră acum la o mișcare de masă. Pretutindeni cetățenii romani și greci erau masacrați. Mișcarea de eliberare se extinsese și la populațiile recent cucerite, în Asiria și Mesopotamia, unde multe garnizoane romane au fost alungate sau masacrate. Orașele Edessa, Nisibis și Seleucia de pe Tigru s-au declarat independente și au rezistat eroic asalturilor romane. Appius Maximus Santra, unul dintre cei mai buni gene-

rali ai împăratului, a pierit în Mesopotamia în luptă cu răsculaţii aţiţaţi de parţi. Numai energia feroce a lui Lusius Quietus a potolit focul din Mesopotamia, ca apoi tot lui, împreună cu Quintus Marcius Turbo, să-i revină misiunea de a reprima alte răscoale.

Noua întorsătură a evenimentelor l-a determinat pe Traian să-şi revizuiască planul de război, să renunţe la suprimarea totală a regatului partic şi să caute un compromis onorabil. Forţa armelor a cedat locul tratativelor diplomatice. S-a hotărît să se menţină un stat partic micşorat teritorial şi militar, căruia i se amputaseră cele două provincii romane recent create, şi pus sub conducerea unui rege numit de Roma. Hotarul se stabilea pe Tigru. Proiectul împăratului, cum era şi de aşteptat, a căpătat încuviinţarea senatului roman.

Tronul Partiei a fost oferit prinţului Parthamaspates, un filoroman ale cărui trupe se aliaseră cu cele romane şi îl uciseseră pe Sanatrucios, ostil acestor proiecte.

Pe cîmpia de lîngă Ctesifon, armata romană şi delegaţii parţi s-au strîns în jurul tribunei împăratului, care a vorbit în cuvinte înflăcărate despre victoriile romane în Orient. Apoi, în văzul tuturor, a aşezat diadema pe capul lui Parthamaspates, proclamat rege al parţilor şi prieten al poporului roman. Evenimentul a fost comemorat imediat prin variate emisiuni monetare cu legenda „Am dat rege parţilor". Pe ele figura lui Parthamaspates apărea nu în costum de monarh oriental, ci în haină de guvernator sau de general roman.

Dar festivităţile de la Ctesifon n-au adus linişte în Partia. Cetatea Hatra nu fusese cucerită de legiuni, Chosroes se întărise, iar noul rege se arăta din ce în ce mai slab. În armată, molimele, oboseala şi lipsurile creşteau. Măcinat de boală şi chemat de alte treburi la Roma, Traian şi-a dat seama că tot ce realizase timp de patru ani în Orient era şubred. Hadrian, noul comandant, mai apoi împărat, părăsind din primele zile ale domniei aceste cuceriri, a dovedit astfel nestabilitatea situaţiei, dar a arătat mai multă chibzuinţă de guvernămînt.

MOARTEA LUI TRAIAN ŞI VENIREA LA TRON A LUI HADRIAN

În momentul cînd se deschidea conflictul cu parţii, starea sănătăţii lui Traian prezenta unele simptome de îngrijorare. Cu toate acestea, el a pornit din Siria în fruntea armatelor şi, timp de patru ani, a îndurat frigul din Podişul Armeniei şi climatul torid din stepa Mesopotamiei. Pentru un om bolnav şi trecut de 60 de ani, acest efort nu putea să nu aibă urmări serioase. Dîndu-şi seama de agravarea bolii, el a părăsit în grabă conducerea războiului, cu gîndul de a se înapoia la Roma (117). Călătoria precipitată i-a înrăutăţit boala. Neputînd suporta traversarea mării pe corabie, a debarcat lîngă oraşelul Selinus de pe coasta Ciliciei, în Asia Mică. Dar a murit subit în această localitate, cu cîteva zile înainte de idele lui august (ziua de 13), din anul 117.

Privitor la boala şi decesul neaşteptat al împăratului, în antichitate au circulat diferite zvonuri, între care şi acela al unei pretinse otrăviri puse la cale de Hadrian, succesorul său. Detaliile cele mai precise privitoare la sfîrşitul subit al lui Traian ne sînt însă transmise de către Dio Cassius :

„Traian s-a îmbolnăvit, după cum presupunea el însuşi, din otrăvire, dar după cum spun unii, din cauza opririi sîngelui, ce i se scurgea în fiecare an pe jos, căci fusese lovit de apoplexie, aşa încît o parte a corpului i-a paralizat iar trupul întreg i-a fost atacat de hidrofizie. Ajungînd la Selinus în Cilicia, care a fost numit şi Traianopolis, şi-a dat deodată sufletul, după ce domnise 19 ani, 6 luni şi 15 zile".

Indicaţiile despre suferinţa lui Traian, date în pasajul de mai sus, au fost examinate de către medicii de azi, spre a se încerca stabilirea unui diagnostic mai precis. Eforturile din timpul campaniei partice au agravat boala ce evoluase lent pînă atunci. Traian a crezut că o poate înfrunta prin robusteţea corpului său, obişnuit cu greutăţile campaniilor, dar hemoragiile anale înteţite şi aceste pierderi de sînge l-au dus pe bolnav într-o stare de anemie, care i-a pricinuit o apoplexie parţială. Agravarea

bolii l-a trecut apoi într-un stadiu de hidrofizie, după care a urmat o moarte subită, consecință a unei paralizii cardiace.

Sfîrșitul neașteptat al unui om atît de viguros nu era prevăzut de nimeni, nici chiar de cel dispărut. De aceea nu se luaseră nici un fel de măsuri pentru succesiunea la tron. Momentul decesului era destul de periculos pentru liniștea imperiului, prin faptul că războiul din Orient nu fusese încheiat, iar în fruntea armatelor se găseau mulți generali ambițioși și populari, dornici să îmbrace purpura imperială.

Salvarea imperiului de la un război civil pentru acapararea tronului se datorește împărătesei văduve. Ea a scris imediat senatului că pe patul de moarte, Traian îl adoptase pe Hadrian. Dar acest act rămîne și azi destul de neclar. A doua scrisoare pleca în grabă spre Antiohia, unde se găsea Hadrian, sfătuindu-l ce să facă spre a ține ferm în mîinile sale frînele imperiului. În acel moment, Hadrian în funcția de guvernator al Siriei, primise și comanda supremă în Orient, după ce Traian se îndreptase bolnav spre Roma. Nu mult timp după venirea la tron a lui Hadrian, s-a și produs o conjurație, organizată de patru mari generali și foști consuli, condamnați apoi la moarte printr-o hotărîre a senatului.

Noul „stăpîn al lumii" l-a consacrat pe cel dispărut ca *divus* și a dispus să i se ridice temple la Roma, Alexandria, Antiohia, Pergam, Selinus în Cilicia etc. Ultima localitate și-a schimbat și numele în Traianopolis („Orașul lui Traian"). În amintirea părintelui său adoptiv, Hadrian a mai luat și alte hotărîri, prin care-i cinstea memoria în tot imperiul.

Amintirea lui Traian păstrată în tradiții și legende

Personalitatea lui Traian subliniată de toți istoricii antici, a creat în jurul său o vastă aureolă prin legendele ce s-au plăsmuit din antichitate pînă în evul mediu. Unii împărați, ca Teodosiu I (379—395), se mîndreau cu o

descendență (ticluită însă) din neamul lui Traian. În veacul al IV-lea, împăratul Iulian Apostatul (360—363), într-o lucrare a sa despre „Cezarii" Romei, deși ironizează viața intimă și succesele militare ale cuceritorului Daciei, îi recunoaște marea sa clemență, pentru care și primise un premiu din partea zeilor. Înaintea marilor zei olimpici, bine dispuși în timpul unui banchet prezidat de Romulus, se desfășoară o dispută oratorică aprinsă, între Alexandru Macedon și Traian, fiecare fălindu-se cu faptele sale de arme. După ce vorbise Alexandru „se dete voie lui Traian ca să vorbească — scrie Iulian Apostatul — și cu toate că nu-i lipsea darul vorbirii, el, din lenevie numai, se învățase a-i lăsa lui Licinius Sura grija de a-i pregăti cuvîntările. Și se arătă un frumos bătrîn, căci uneori chiar și bătrînețile sînt frumoase ; dar acela era încă și drept în a sa purtare, blînd și omenos, astfel încît, la vederea lui, Silen, pătruns de respect, nu cuteză să deschidă gura. Atunci intră și Traian, purtînd pe umerii săi trofeele ce le cîștigase în victoriile asupra geților și parților.

Așadar, declamînd mai mult decît vorbind, el începu a desfășura înaintea zeilor trofeele ce înălțase după înfrîngerea geților și parților și, în același timp, se plînse că bătrînețile nu i-au lăsat timp să sfîrșească războiul pe care îl întreprinsese împotriva acestora din urmă. Dar Silen de colo : «O, nesocotitule, îi zise, dar n-ai domnit tu 20 de ani, pe cînd Alexandru, cel de colea, a stăpînit numai 12 ? De ce nu lași vina pe seama moliciunii tale și o atribui lipsei de timp ?» Traian se simți foarte atins de această glumă și nefiind lipsit de măiestria cuvîntului, ci numai oarecum zăpăcit de necumpătare la băutură, începu a grăi astfel : «O, Joe și voi zeilor, știți că după ce am primit imperiul lînced și slăbit în toate părțile sale, prin tirania care-l muncea înlăuntru și prin desele năvăliri dinafară ale geților, eu unul am cutezat a înfrunta acele neamuri care locuiau dincolo de Dunăre. Am supus pe acei geți, cea mai războinică națiune din cîte au fost pe lume nu numai prin vîrtoșia trupului oamenilor, dar încă și prin acele învățături pe care Zalmoxis cel mult venerat de dînșii le-a întipărit adînc în sufletele lor ; căci

ei nu cred că mor, ci numai că-şi schimbă locaşul şi, prin urmare, se reped la moarte cu aceeaşi veselie cu care s-ar porni la un drum oarecare. Şi toate acestea le-am făcut în mai puţin de cinci ani. Mai puneţi încă aceea, că toţi supuşii mei m-au recunoscut ca cel mai drept şi cel mai blînd dintre toţi împăraţii cîţi au fost mai înainte de mine ; negreşit că nici Cezar, nici oarecare altul nu va putea să mă întreacă în privinţa bunătăţii. Dar întru ceea ce priveşte pe parţi, apoi eu n-am socotit că trebuie să se ridice armele în contra lor, pînă ce, dînşii mai întîi, nu ne-au atacat ; dar îndată ce ei mi-au dat pricină, apoi nici bătrîneţile, nici legile care mă scuteau de război nu m-au oprit de a merge însumi în persoană ca să resping atacul lor. După toate acestea, n-aş merita oare să fiu răsplătit mai bine decît toţi ceilalţi, deoarece am fost cel mai blînd către supuşi şi atît de înfricoşat cu inamicii ? Apoi, iarăşi, în tot timpul am arătat cel mai mare respect către fiica voastră iubită, Filosofia».

După ce Traian vorbi astfel, zeii fură de părere că lui i se cuvenea premiul blîndeţii şi al dreptăţii şi astfel deteră să înţeleagă cît de plăcute sînt aceste virtuţi".

Regele ostrogot Teodoric cel Mare (493—526), după cucerirea Italiei, a fost subjugat de mirajul civilizaţiei romane şi, voind a fi şi el roman adevărat, şi-a ales ca model pe Traian. Supuşii săi italici îl denumeau „noul Traian".

În evul mediu, virtuţile împăratului erau încă vii în societatea creştină. Atunci s-a născut legenda despre miraculoasa mîntuire a sufletului împăratului păgîn, unicul om nebotezat căruia i se îngăduise să părăsească iadul. Se spune că ar fi fost necesare îndelungate rugăciuni făcute de către papa Grigore cel Mare (590—604), pentru ca sufletul lui Traian să părăsească tartarul păgîn şi să intre în paradisul creştin. După spusele cronicarilor medievali, ceea ce l-a îndemnat pe papă să intervină pentru sufletul lui Traian ar fi fost istoria unei văduve care ceruse de la împărat dreptate. Pentru dreapta aplicare a legii, el ar fi amînat chiar plecarea într-un război, numai ca să vină în ajutorul celor săraci. Vinovatul ar fi fost chiar fiul (!) lui Traian, ca omorîtor al fiului văduvei, ceea ce nu l-a împiedicat pe dreptul judecător să-şi

pedepsească aspru copilul. Legenda l-a fermecat şi pe Dante, deşi era în întregime născocită, mai întîi fiindcă Traian n-a avut copii. Poetul florentin se arată bucuros de a deschide cu versurile sale din *Divina Commedia* porţile purgatoriului şi apoi ale paradisului, pentru un singur împărat roman necreştin : Traian.

Pe vremea Renaşterii, mulţi pictori şi sculptori italieni au imortalizat în operele lor legenda văduvei şi pe binefăcătorul papă, zugrăvit în timpul îndelungatelor sale rugăciuni rostite în folosul mîntuirii lui Traian.

Tot în evul mediu, se păstra încă faima podului lui Traian de la Dunăre. Astfel ne putem explica punerea pe seama aceluiaşi împărat a construcţiei de numeroase poduri din Roma şi Orient. Graţie amintirii şi respectului păstrate acestui împărat, s-au putut menţine intacte columna sa din Roma, arcul său de triumf de la Ancona şi alte monumente din Italia. La începutul secolului al XVI-lea, românii şi slavii de pe malurile Dunării încă mai ştiau că podul de la Tr. Severin fusese construit de Traian. Aflînd despre existenţa ruinelor lui, un alt mare admirator al lui Traian, regele francez Francisc I (1515—1547), a obţinut pe cale diplomatică permisiunea de la sultanul Soliman Magnificul, ca inginerii săi să dărîme un picior al podului, spre a se cunoaşte felul ingenios cum fusese construit.

Războaiele sîngeroase şi vasta colonizare realizată de Traian la Dunăre au creat multe legende în lumea popoarelor român, bulgar şi sîrb. În mitologia popoarelor slave există şi un zeu-demon cu numele de Troian, asociat în textele vechi ruseşti din secolele al XII-lea — al XIV-lea cu divinitatea lor supremă, Perun. Multe cetăţi ruinate, şanţuri, valuri şi alte opere militare antice din Peninsula Balcanică sînt şi astăzi atribuite tot lui Traian. El este prezent în diferite poezii populare româneşti şi slave, create înainte de a se produce o influenţă a literaturii culte asupra celei populare. Filozoful Voltaire îl considera pe Traian ca un model de monarh constituţional şi luminat.

Admiraţia pentru viaţa şi faptele lui Traian au înscris nenumărate pagini elogioase în operele istoricilor din vremea noastră ; cel mai de seamă dintre cei ce s-au ocu-

pat de domnia lui rămîne însă italianul Roberto Paribeni. La noi, cu ocazia împlinirii a 18 veacuri de la moartea lui Traian, Vasile Pîrvan i-a închinat un frumos memorial, în care găsim şi următoarea evocare : „Ochii mei te văd Împărate, în zilele tale de neîncetată veghe. Cu statura ta, majestos-înaltă, cu părul tău alb înainte de vreme, cu faţa ta nobilă şi energic dominatoare, cu ochii tăi atenţi privind ca pentru a pătrunde dincolo de lucruri şi oameni, cu fruntea ta brăzdată de dunga verticală a voinţei, cu buzele strînse în semn de stăpînire de sine, cu liniştea ta sigură, cuminte, hotărîtă, răbdătoare, nesguduită, şi la nevoie aspră dar nu crudă, cu iubirea ta de ascultare, ordine, statornicie..."

CONCLUZII GENERALE

Faptele de arme ale celor șase mari căpitani ai antichității, ale căror biografii ne-am străduit a le reliefa în această carte, s-au desfășurat în răstimpul a unei jumătăți de mileniu (secolul IV î.e.n. — secolul II e.n.). Ele au avut loc pe o mare arie geografică, de la Oceanul Atlantic pînă la Indus, de la gurile Rinului și cununa Carpaților pînă în marginea nordică a deșerturilor africane. Acestei perioade îi corespunde, de fapt, epoca de maximă dezvoltare a modului de producție sclavagist, în Grecia și Roma.

Încă din antichitate s-a arătat că în cazul celor șase mari figuri de căpitani avem de a face cu personalități istorice excepționale, și asupra vieții lor s-au făcut fel de fel de aprecieri, pozitive sau negative.

În calitatea lor de conducători de oști, acești mari căpitani prezintă unele trăsături comune, specifice geniilor militare. S-au remarcat în primul rînd, prin elaborarea celor mai ingenioase planuri de bătălii din istoria strategiei militare antice. Folosind avantajele terenului, manevrarea elastică a frontului, organizarea atacurilor fulger și a unor capcane-surpriză în spatele inamicului, ei au descoperit totdeauna punctul slab al liniei de bătaie inamice, ca acolo să aplice apoi, lovitura decisivă. În declanșarea unor asemenea atacuri și capcane, mari maeștri s-au dovedit a fi Hannibal, Spartacus și Decebal.

În strategia marilor comandanți militari ai lumii antice — ca și în cea a conducătorilor de oști de mai tîrziu — un rol de seamă a jucat cavaleria. Aceasta armă mobilă a fost folosită de către Alexandru Macedon, Spartacus, Cezar și Decebal pentru atacuri directe și fulgerătoare înfipte în frontul inamic. Cu ajutorul cavaleriei, Hannibal și Traian au realizat îndrăznețe mișcări de învăluire la mari distanțe și de rupere cu forță a aripilor liniei de rezistență inamice, ca apoi să cadă în spatele acesteia. Misiunea cavaleriei era extinsă și în adîncul teritoriului inamic, pentru aprovizionări, jaf și acțiuni de surprindere asupra unor centre economice sau strategice. Fiecare dintre acești mari șefi militari s-a îngrijit să recruteze grupuri de cavalerie mercenară din sînul popoarelor obișnuite cu ecvitația. Corpul de cavalerie al lui Alexandru Macedon, condus de el însuși, ca principal element de șoc, fusese alcătuit din elemente aristocratice macedonene, tesaliene și persane. La Granic, Issos, Gaugamela, în valea Indusului și în alte locuri, toate răsunătoarele izbînzi ale furtunosului rege-cavaler au fost hotărîte de intervenția acestei temute arme. Cu cavaleria sa mercenară, numidică și galică, Hannibal a învins în chip strălucit în bătăliile de la Ticinus, Trebia, Trasimenus și Cannae. A pierdut însă lupta de la Zama, unde numeric și combativ, călăreții săi s-au găsit în inferioritate față de cei ai lui Scipio. Dacă în Galia, Cezar nu ar fi angajat cu plată pîlcuri de cavalerie germanică și celtică, el nu ar fi reușit să facă față marilor dificultăți create prin răscoala lui Vercingetorix. Spartacus și-a organizat și el un modest nucleu de călăreți luptători, folosiți și pentru aprovizionări. Pe Columna Traiana vedem pe Decebal folosindu-se de atacul cavaleriei sale pentru incursiuni adînci în teritoriul roman de peste Dunăre. Atacurile îndrăznețe ale celebrului cavaler maur, Lusius Quietus, în fruntea conaționalilor săi, au grăbit înfrîngerilor dacilor și parților, în războaiele agresive ale lui Traian.

În lupte, un rol de seamă l-a avut infanteria, numai atunci cînd ea era constituită din mase compacte de pedestrași, ca în cazul falangei macedonene sau al legiu-

nilor lui Cezar și Traian. De fapt ea a rămas arma de bază în aceste războaie.

Detașamente specializate pentru asediul cetăților au avut numai Alexandru Macedon, Cezar și Traian, în parte și Decebal. Lipsa mașinilor de asediu din armata punică i-a adus unele insuccese lui Hannibal, pe timpul cît s-a luptat în Italia. Scenele Columnei lui Traian dovedesc că Decebal adoptase, după modelul roman, berbeci pentru lovirea zidurilor și mașini balistice de aruncat bolovani, sulițe și săgeți, la mari distanțe.

Sub diferite forme, mercenariatul a fost răspîndit cu deosebire pentru acele acțiuni care vizau cuceriri de teritorii, de prăzi și de sclavi. El este deci specific războaielor nedrepte, purtate de către Alexandru Macedon, Hannibal, Cezar și Traian. În cazul războaielor juste, de eliberare a sclavilor conduși de Spartacus și de apărare a teritoriului statului în fața unei cotropiri, susținute de către Decebal, constatăm că mercenariatul nu-și manifestă prezența.

Cu excepția lui Traian (pe care Columna sa din Roma ni-l arată stînd la distanță de vacarmul încăierărilor), toți acești mari căpitani s-au remarcat prin curajul cu care au intervenit cu arma în mînă alături de soldați. Alexandru Macedon, Hannibal, Spartacus, Cezar și Decebal au coborît în primele rînduri ale bătăliilor și adesea au ieșit din luptă acoperiți de răni. Acțiunea comandantului șef în luptă, cot la cot cu cei mai modești dintre luptători, stimula obținerea victoriei. Popularitatea și aureola militară cîștigate în bătălii și-o întăreau prin împărțirea prăzilor cu luptătorii lor. Dar o împărțire egală a prăzilor între comandanți și simplii ostași se practica numai în tabăra lui Spartacus. La macedoneni, puni și romani „partea leului" din aceste prăzi revenea șefilor militari.

Cruzimea de care au abuzat toți acești geniali strategi era specifică mentalității orînduirii sclavagiste. Masacrarea prizonierilor, a populației civile dezarmate, distrugerea fără noimă a orașelor sau a satelor, deportările, ducerea în sclavie și alte asemenea metode brutale, ne dezvăluie adevărata față a lumii sclavagiste, în care disprețul pentru om și creația lui, disprețul stăpînilor față

de sclavi capătă aura „gloriei și a virtuții". În acest context, înțelegem mai bine cunoscuta apreciere a lui V. I. Lenin [1], care considera „războaiele dintre popoare ca ceva barbar și inuman". Doar în rare ocazii, Cezar sau Traian au aplicat principiul trîmbițat de poeți, de a „cruța pe cei ce se supun" *(parcere subiectis)*.

Succesele militare răsunătoare ale acestor căpitani au fost dublate de iscusința lor diplomatică. Prin tratative bine organizate au reușit adesea să obțină concursul sau neutralitatea unor conducători de populații, interesați în războaiele deschise de ei. De solii s-a folosit mai puțin Alexandru Macedon, în al cărui program figurau numai acțiuni directe pe teatrul de război, fără tergiversări sau aranjamente diplomatice.

Acești mari generali ai antichității au fost în același timp și oameni dotați cu o cultură superioară. Chiar și tracul Spartacus, luptătorul țăran din munții Rodope, poseda o frumoasă pregătire intelectuală, însușită de el prin contactul ce a avut cu cultura greacă și latină. Literatura elenă era binecunoscută lui Alexandru Macedon, Hannibal, Cezar și Traian. Ultimii doi s-au remarcat și ca scriitori militari.

Din modestele știri de care dispunem azi rezultă că unii dintre acești mari strategi au adoptat ca model de acțiune și comportare pe înaintași de-ai lor. Isprăvile lui Alexandru Macedon au fost studiate, apreciate și chiar imitate de către Hannibal, Cezar și Traian. Cînd a trecut Alpii, cuceritorul Galiei se gîndea la acțiunea îndrăzneață a lui Hannibal prin aceste locuri. Înaintînd spre Golful Persic, Traian gîndea cu amărăciune că bătrînețea și boala îi stau în cale ca să meargă mai departe, pe drumurile de odinioară ale Macedoneanului, spre legendarele Indii. Asemenea iluzii îl frămîntau și pe pigmeul împărat Caracalla (211—217), pe timpul expediției sale din Orient, cînd căuta a-l imita pe Alexandru, în felul de a se îmbrăca și de a ține capul înclinat.

Antichitatea și Renașterea au cunoscut mulți imitatori și admiratori ai lui Alexandru Macedon, Cezar și

[1] V. I. Lenin, *Opere*, vol. 21, Edit. Pol., 1959, p. 293.

Traian. Ca figuri legendare, îi găsim în tradițiile multor popoare. Nu numai istoricii antici, dar și cei moderni le-au acordat multe pagini admirative, de la care au trecut în literatura romantică și dramatică. Parte din ei au fost declarați „eroi naționali" ai unor popoare de azi, fapt din care a rezultat o exagerare a personalității lor, a rolului și locului ce l-au deținut în istorie. Mai mult, la istoricii fasciști, personalitățile lui Alexandru Macedon, Cezar și chiar Traian au primit o interpretare deformată sau falsă. Războaiele purtate de ei erau considerate ca juste de către acești istorici. În concepțiile lor rasiste, asemenea personalități (Alexandru Macedon, Cezar și alții) erau chemate „să facă ordine" în lumea „barbariei", prevalîndu-se în acest sens de faptul că expedițiile lor militare au contribuit în mod obiectiv la lărgirea orizontului geografic al lumii antice, la răspîndirea unei culturi și civilizații superioare.

Istoricii marxiști demonstrează însă în chip cu totul științific, că Alexandru Macedon, Hannibal, Cezar și Traian au purtat de fapt războaie cu caracter „imperialist". În vremea lor societatea sclavagistă greacă, punică și romană intrase în momente de criză, pe care nu le putea rezolva decît prin cuceriri de noi teritorii, prin jefuirea de bogății aparținînd altor popoare, prin capturarea de sclavi.

Filozoful german Hegel (1770—1831) considera ca personalități istorice numai pe acelea în al căror țel întîlnim așa-zisul „spirit universal-necesar", cum au fost Alexandru Macedon și Cezar. În concepția lui, acest „spirit universal" este de esență divină. Astfel de teorii, total neștiințifice și idealiste se întîlnesc adesea în istoriografia burgheză, cu deosebire în cea din ultimii 150 ani, care caută să demonstreze că numai asemenea personalități militare sînt unicele forțe ce determină mersul istoriei, conform voinței și capacității lor.

Marxismul nu a negat niciodată rolul personalității în istorie, dar nu poate admite că aceasta ar putea crea istoria după bunul său plac. Cu temeinice argumente științifice, clasicii marxiști au dovedit de mult că mersul istoriei nu este determinat de dorințele și de ideile unor personalități istorice, ci el are drept motor dezvoltarea

modului de producție, a bunurilor materiale și lupta de clasă. O anumită personalitate istorică poate să accelereze sau să frîneze realizarea țelurilor unei mișcări în istorie, dar niciodată, ea singură, nu poate avea cuvîntul unic și hotărîtor. Din aceasta rezultă necesitatea de a se lămuri, în mod științific, de ce o atare personalitate acționează în epoca respectivă într-un anumit fel și nu în altul. În legătură cu aceasta, Engels scrie clar : „Faptul că cutare om mare și nu altul, apare într-o anumită epocă, într-o anumită țară dată, este, firește, o simplă întîmplare. Dar dacă îl înlăturăm pe acest om, se va pune problema înlocuirii lui, și înlocuitorul se va găsi, bun sau rău" [1].

Cu alte cuvinte, aceste personalități au apărut ca o expresie a unor anumite necesități istorice dintr-un anumit moment. Ele au acționat în conformitate cu țelurile unor anumite clase sociale, prin războaie, pe care marxismul le consideră în primul rînd ca fenomene sociale. Filip al II-lea avea misiunea social-istorică de a scoate din criză societatea sclavagistă greco-macedoneană, prin cucerirea Orientului. El a dispărut brusc, și atunci o altă personalitate, fiul și succesorul său, a îndeplinit-o. Lupta de clasă ce se ascuțise la Roma nu putea fi înăbușită decît printr-o dictatură militară. Cezar nu a putut cimenta dictatura din cauza idelor lui Marte, cînd a fost asasinat. Aceasta va fi însă instaurată ca o necesitate istorică de către succesorul său Augustus, o personalitate istorică mai puțin proeminentă. Criza economică a imperiului sclavagist roman de la finele secolului I e.n. nu se putea rezolva decît prin cucerirea altui stat sclavagist bogat. N-a reușit să realizeze această cucerire a Daciei un Domițian, a îndeplinit-o apoi, un Traian.

În ceea ce privește caracterul războaielor organizate de acești conducători de oști, ele sînt drepte numai în cazul lui Spartacus, care urmărea eliberarea unei clase exploatate, și în cel al lui Decebal, luptător pentru apărarea independenței statului său. Alexandru Macedon,

---

[1] K. Marx — F. Engels. *Opere în două volume*, vol. II, E.S.P.L.P., 1955, ed. a II-a, p. 553.

Hannibal, Cezar și Traian au întreprins expediții de cucerire a altor state sclavagiste, deci au desfășurat războaie nedrepte, cu scopul declarat sau ascuns de a dobîndi sclavi, de a jefui pe cei învinși și de a întări puterea economică a stăpînilor de robi. Aristotel însuși considera arta militară drept „un mijloc firesc pentru dobîndirea proprietății și vînătoare de sclavi". Fostul său elev de la Pella a luptat pentru instaurarea dominației mondiale a Macedoniei, ca exponent al intereselor unor clase.

La rîndul lor, războaiele punice reprezintă cea mai caracteristică ciocnire de interese economice „imperialiste" între două state sclavagiste antice, angajate într-o luptă pe viață și pe moarte pentru acapararea debușeurilor economice de pe coastele Mediteranei. Stadiul economic la care ajunseseră Roma și Cartagina la mijlocul secolului al III-lea î.e.n. a înlesnit crearea forței lor militare. „Nimic nu depinde atît de mult de condițiile economice — scrie Engels — decît tocmai armata și flota. Înarmarea, efectivele, organizarea tactică și strategia depind înainte de toate de treapta la care a ajuns la momentul dat producția și mijloacele de producție" [1].

Acțiunile de cuceriri ale lui Alexandru Macedon, Cezar și Traian au produs importante schimbări în configurația lumii antice. State străvechi și puternice, ca cel persan și geto-dacic s-au prăbușit definitiv. Confederațiile de triburi galice, ce se găseau în ajunul trecerii spre viața statală, au fost îndreptate către un alt destin, după victoriile lui Cezar. Pe urmele campaniilor acestor trei geniali strategi s-au deschis zorile apariției unor noi popoare. Apoi, pe trei continente aria de pătrundere a civilizației și culturii mediteraniene, superioare altor culturi și civilizații a fost considerabil lărgită.

În urma înaintării pînă la Indus a falangelor macedonene, Orientul nu mai era un mare necunoscut pentru greci. Se extinde vertiginos comerțul, și cu aceasta intră în orbita cunoașterii geografice noi regiuni și popoare. Pe marile drumuri ale caravanelor de comerț ce legau țăr-

[1] F. Engels, *Anti-Dühring*, E.S.P.L.P., 1955, ed. a III-a, p. 185.

murile Mediteranei orientale cu India și China au răsărit orașe înfloritoare ca Antiochia și Seleucia pe Tigru, devenite importante focare economice și culturale în care lumea elenistică s-a contopit cu cea orientală. Tot lui Alexandru îi revine meritul de a fi deschis și drumurile de comerț pe mare, prin Marea Roșie și Oceanul Indian către misterioasa Indie. Drumurile pe apă au fost și mai căutate, de îndată ce navigatorii care pluteau spre răsărit au prins secretul folosirii vînturilor musonice. Mărfurile produse în orașele fondate de monarhii elenistici au pătruns pînă în China și Mongolia, prinzînd în circuitul lor comercial populații cunoscute pînă aici numai din poveștile unor călători izolați. Nu este deci de mirare că în limbile multor popoare din Orientul Apropiat și Mijlociu au pătruns de pe atunci unele denumiri de mărfuri grecești.

Elevul filozofului Aristotel a inițiat de asemenea transplantarea în mijlocul popoarelor cucerite a tot ceea ce oferea mai select cultura și civilizația grecească. Cunoașterea limbii grecești a înlesnit vehiculația multor fenomene de cultură și civilizație. Se ajunge la o limbă elenică comună și unitară, denumită *koiné*. În această limbă de circulație universală se scriu cele mai multe opere științifice și literare. După modelul Alexandriei și Pergamului, mai toate orașele fondează biblioteci publice. Artele grecești își aplică puternica lor amprentă asupra celor orientale, determinînd interesante sinteze și interferențe. Pînă și tradiționala sculptură indiană, atunci cînd a dat chip cioplit zeului Buddha, a căutat forme plastice pentru această divinitate în atelierele sculptorilor greci.

Urmînd exemplul lui Alexandru Macedon, orașele, curțile elenistice și nobilimea protejează și angajează în slujba lor armate de artiști, obligați a crea opere de artă după gustul și pretențiile celor ce îi plătesc. Curiozitatea de a cunoaște multe secrete ale naturii, urmată de cercetarea științifică în laborator, au primit primul imbold de la discipolul lui Aristotel. Monarhii elenistici l-au continuat.

Importante transformări se produc și în lumea spiritual-religioasă. Își face apariția procesul de sincretism

religios, adică de contopire teologică a unor zei existenți în panteonul diferitelor popoare cucerite, care prin natura funcțiilor lor sînt identici sau apropiați. Aceasta a deschis însă calea spre monoteism, a consolidat divinizarea monarhului și a întărit despotismul politic.

Pe Cezar îl putem considera ca adevăratul ctitor al romanității occidentale. Temeliile romanității apusene s-au putut consolida numai în urma cuceririi și colonizării Galiei Mari. Dacă în haosul politic al triburilor celtice nu s-ar fi produs la timp intervenția militară a lui Cezar, este aproape sigur că între Rin și Oceanul Atlantic s-ar fi instalat triburile conduse de Ariovist. În atare situație, altă limbă și cultură ar fi triumfat în Galia. Țara ar fi căpătat același aspect etnic ca și Britania, după evacuarea romană din secolul al IV-lea, cînd s-a instalat acolo lumea anglo-saxonă, în detrimentul romanității și al celtismului. La Rin, legiunile lui Cezar au pus o stavilă puternică, politică, militară și culturală pătrunderii germane. Prin cucerirea Galiei, Cezar ridica în același timp și vălul ce acoperea misterele nordului scandinav și baltic.

Este de asemenea meritul lui Cezar de a fi organizat pe o largă arie procesul colonizării romane în provinciile occidentale. După modelul lui Alexandru Macedon, el fonda în locurile cele mai prielnice din punct de vedere economic, înfloritoare colonii militare și civile. Acolo unde romanitatea prinsese rădăcini și interesele Romei o cereau, dictatorul acorda cu mînă largă cetățenia romană. Cezar rămîne în istoria Romei iscusitul inițiator al unui vast program de apropiere între Italia și provinciile romane.

Ceea ce a fost Cezar pentru trunchiul romanității occidentale, poate fi considerat pe același plan Traian pentru istoria dezvoltării celei răsăritene. Împăratul a căutat să lichideze sau să slăbească forța unor state „barbare" orientale, care, prin tăria și puterea lor de atracție ce o aveau printre neromani, puteau pune în pericol soarta acestei romanități. Astfel au fost supuși dacii, și mai apoi parții, care încercau să coalizeze pe vecini în cadrul unui larg front antiroman. Cît de mare a fost ecoul acestor victorii ale cuceritorului Daciei, se vede din folclorul

unor popoare slave și iraniene, în care numele de Traian apare în diferite povestiri eroice. Toponimia i-a păstrat de asemenea numele în cazul unor fortificații ce nu-i aparțin.

Traian a realizat o vastă operă de colonizare în provinciile dunărene. La sud de Dunăre, pe actualul teritoriu al Bulgariei, el a fost ctitorul unor orașe de seamă ca Tropaeum Traiani, Nicopolis ad Istrum, Marcianopolis etc. De fapt, programul său de colonizări a cuprins întregul teritoriu al imperiului, dar s-a desfășurat cu precădere în provinciile romane din jurul Daciei.

Prezentarea marilor figuri de comandanți militari pe care i-a cunoscut antichitatea, cuprinși în acest volum, se oprește aici. I-am însoțit în vuietul marilor bătălii, dar i-am întîlnit și în încercarea de a conferi noi trăsături lumii în mijlocul căreia au trăit, în opera de construcții civile etc. I-am admirat pentru îndrăzneala, curajul și intuiția lor — trăsături ce nu pot lipsi din conturul spiritual al omului de geniu —, dar i-am dezaprobat pentru cruzimea, lipsa de scrupule specifice unei societăți ajunse la apogeul ei.

În volumul II al cărții vom prilejui cititorilor cunoașterea altor personalități militare ale lumii antice (Ramses II, Cyrus cel Bătrîn, Pompei ș.a.), care s-au bucurat la rîndul lor de o mare popularitate, ce a înfruntat cu ușurință secolele.

CUPRINSUL

PREFAȚĂ 5

ALEXANDRU MACEDON

Macedonia înainte de Alexandru Macedon 9
Țara și locuitorii 9
Istoria Macedoniei pînă la Filip al II-lea 11
Creșterea puterii Macedoniei sub Filip al II-lea (359—336 î.e.n.) 12

Alexandru Macedon și cucerirea părții apusene a Imperiului persan 18
Copilăria și educația lui Alexandru Macedon . . 20
Primele greutăți ale domniei 22
Cucerirea Asiei Mici 25
Bătălia de la Issos 29
Cucerirea Siriei și a Egiptului 33

Lichidarea imperiului persan 39
Bătălia de la Gaugamela 40
Ocuparea capitalelor statului persan și moartea lui Darius 42

De la Marea Caspică la Indus 47
Frămîntări la curtea și în armata lui Alexandru . 51
Invazia în India (327—325 î.e.n.) 54

Înapoierea din India la Babilon 57
Cele trei colcane de retragere 59
Moartea lui Alexandru 67

Opera lui Alexandru Macedon 72
Soarta Imperiului și a familiei lui Alexandru Macedon. Elenismul 77

HANNIBAL

Întemeierea coloniei Cartagina 83
Legăturile dintre Roma și Cartagina pînă la Hannibal . . 87
Imperiul colonial hispanic al barcizilor 90
Hannibal în drum spre culmile Alpilor 95

Marile victorii cartagineze în Italia 99
Bătălia de la Trebia 99
Înfruntarea de la Trasimenus 103

Noua tactică de luptă a romanilor împotriva lui Hannibal . 109
Frămîntări la Roma 114
Distrugerea armatei romane la Cannae 116
Strălucitul plan de luptă al lui Hannibal 120

De la Canae la Zama 126
Declinul 129
„Hannibal ante portas!“ 131
Triumfătorul Scipio Africanul 133

Victoria romană de la Zama 136
Fugarul 140
Moartea lui Hannibal 142

Distrugerea Cartaginei 146

SPARTACUS

Societatea romană în ajunul răscoalei lui Spartacus . . . 149
Gladiatorul Spartacus 154
Patria lui Spartacus 156
Școala gladiatorilor de la Capua 158
Evadarea 162

Începutul răscoalei 166
Vezuviul — „prima arenă“ a răscoalei gladiatorilor 166
Înfrîngerea propretorului C. Claudius Glaber . . 169

Victoriile împotriva armatelor pretoriene 169
Divergențele de „program“ între răsculați 171

Înfrîngerea armatelor consulare și ale guvernatorului Galiei cisalpine 173
„Calea întoarsă“ spre sudul Italiei 175
Alte noi victorii și apogeul răscoalei 175

Mandatul lui Crassus și noua tactică romană 177
Blocada din peninsula Bruttium 180
Încercarea lui Spartacus de a trece în Sicilia . . 182
Ruperea blocadei 184
Reapariția divergențelor de „program“ 185

Lupta finală și moartea lui Spartacus 186
Fresca din casa pompeiană 189

Continuarea luptelor cu rămășițele armatei lui Spartacus 192
Strategul Spartacus la scriitorii militari antici . . 193

Figura lui Spartacus văzută în epoca modernă și contemporană 196
Urmările răscoalei lui Spartacus 199

CEZAR

Începuturile 203
Tinerețea 207
Pe scena politică a Romei 211
Amestecul în complotul lui Catilina 218
Apropierea de Pompei 224

Triumviratul și cucerirea Galiei 225
Cezar consul 226
„Permanența politică" de la Roma 230

Cucerirea Galiei 232
Alungarea triburilor germanice 236
Conferința triumvirilor de la Luca 241
Expediția din Britania 244
Răscoala lui Vercingetorix 249
Victoria de la Alesia 253

Războaiele cu pompeianii 255
„Alea iacta est" 257
Bătălia de la Pharsalus 260
Întîlnirea cu Cleopatra 263
„Veni, vidi, vici" 265
Lichidarea resturilor armatei pompeiane 266

Reorganizarea republicii 270
Complotul lui Brutus și moartea lui Cezar . . . 273

DECEBAL

Neamul geto-dacilor și istoria lui pînă la Burebista . . . 279

Statul dacilor de la Burebista la Diurpaneus 282
Victoriile regelui Diurpaneus asupra romanilor . . 287

Viața materială și spirituală a dacilor în ajunul cuceririi romane 290

Originea și familia lui Decebal 296
Portretul fizic al regelui-erou 299

Luptele lui Decebal cu Domițian 301

Primul război dintre Traian și Decebal 305
Încheierea păcii și pregătirile pentru lupta finală . 313

Ultimul război cu Roma și moartea lui Decebal 315
Personalitatea marelui rege dac 323

Locul de naștere și familia lui Traian 327
Primele funcții civile și militare 327
Adoptarea lui Traian de către Nerva 331
Primii ani de guvernămînt 337

Războaiele lui Traian cu Decebal povestite după Columna lui Traian 351

Viața internă a Imperiului roman în timpul domniei lui Traian 364
Marile lucrări publice din Roma și din provincii . . 370

Războaiele din Orient 379

Moartea lui Traian și venirea la tron a lui Hadrian . . . 3 7
Amintirea lui Traian păstrată în tradiții și legende . 3.8

CONCLUZII GENERALE 393

Redactor : D. MARTINIUC
Machetare : C IORDACHE
Tehnoredactor : M. POPESCU

Coli tipar 25,50. Format 54×84/16 (13×20 cm)
Planşe tipar adînc 32, hărţi tipar înalt 2

Această lucrare s-a tipărit în anul 1969 la
COMBINATUL POLIGRAFIC „CASA SCÎNTEII",
Bucureşti, Piaţa Scînteii, 1
Republica Socialistă România

Lei 24,50

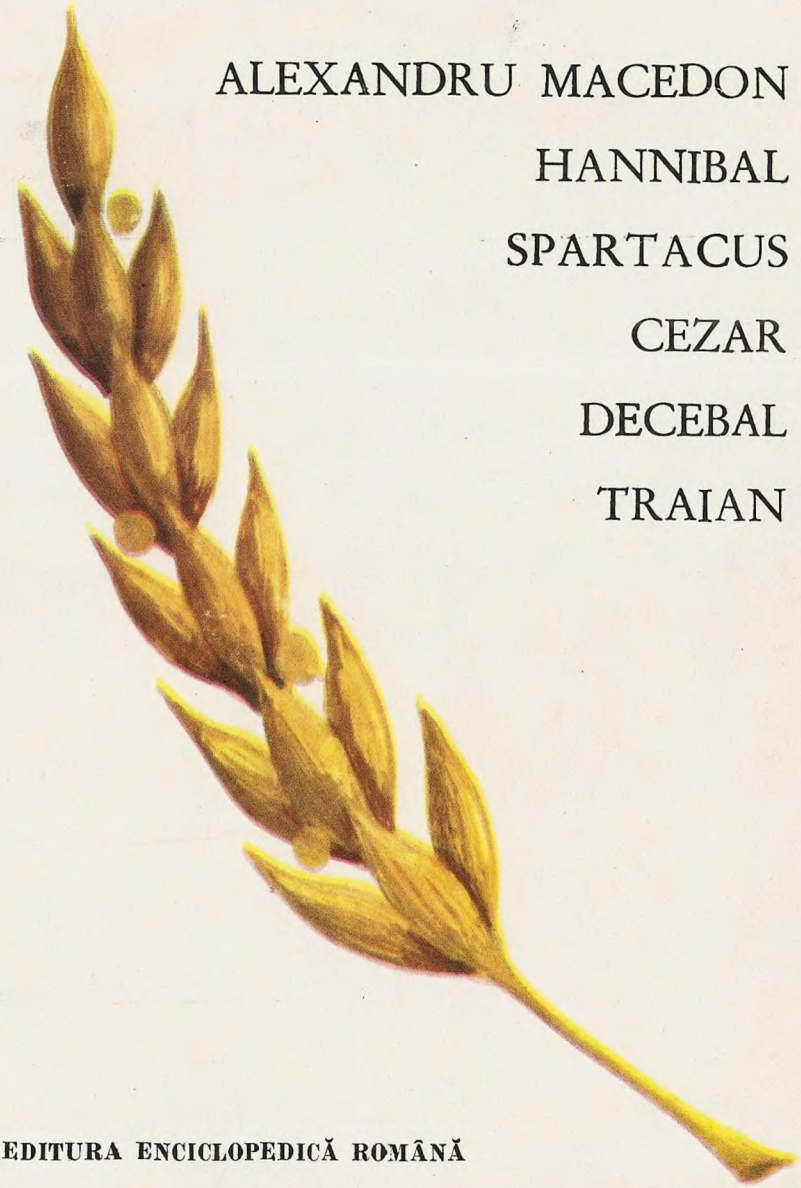

ALEXANDRU MACEDON

HANNIBAL

SPARTACUS

CEZAR

DECEBAL

TRAIAN

EDITURA ENCICLOPEDICĂ ROMÂNĂ